

Оріон

Зарубіжна література 11

Профільний рівень

S
A
LUT
M
O
N
D
E
DONT
JE
SUI
LA
DAM
QUE
E
LOQUEN
TE
QUESA
BOUCHE
O
PARIS
TIRE
ET
TIRERA
TOU
JOURS
AUX
A
L
LEM
ANDS

УДК 821(1-87).09*кл11(075.3)
I-85

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04. 2019 № 472)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

Олена Ісаєва, доктор педагогічних наук, професор: «До читача XXI століття, або Замість вступу»; «Про модерністську прозу початку XX століття»; «Ф. Кафка»; «М. Булгаков»; «Про авангардизм і його основні течії»; «Б. Пастернак»; «Про розвиток жанру антиутопії»; «Дж. Орвелл»; «П. Целан»; «Театральний авангард другої половини XX століття, або Про формування “театру абсурду”»; «Ф. Дюрренматт»; «Е. Йонеско»; «Поєднуючи істини всього світу: про постмодернізм як одне з найяскравіших мистецьких явищ»; «Ми — живі, ми не вмерли, ми — є!» (Кримськотатарська література: повернення із забуття); «Т. Халілов»; «Книги, що нас обирають, або Замість підсумків».

Жанна Клименко, доктор педагогічних наук, професор: «Німецьке Просвітництво та його вплив на розвиток Європи», «Й.-В. Гете»; «Г. Аполлінер»; «Р.-М. Рільке»; «Ф. Гарсія Лорка»; «В. Маяковський»; «Епічний театр Бертольта Брехта: чим він дивує глядача?»; «Б. Брехт»; «Г. Белль»; «Стежками зарубіжної прози другої половини XX століття»; «Е. Гемінгвей»; «Г. Гарсія Маркес».

Анжела Мельник, кандидат педагогічних наук, доцент: «Срібна доба російської поезії»; «О. Блок»; «Анна Ахматова»; «Х. Кортасар»; «М. Павич»; «Дж. Грін»; «М. Зузак».

Оксана Бицько: «Ясунарі Кавабата».

Навчальне видання
ІСАЄВА Олена Олександрівна
КЛИМЕНКО Жанна Валентинівна
МЕЛЬНИК Анжела Олегівна
БИЦЬКО Оксана Костянтинівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

(профільний рівень)

Підручник для 11 класу закладів
загальної середньої освіти

Головний редактор *І. В. Красуцька*
Редактор *Т. М. Гревцева*
Головний художник *І. П. Медведовська*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Коректор *С. В. Войтенко*

На титулі — пам'ятник Книголюбу в Одесі
(скульптор — *Михайло Рева*)

У підручнику використано репродукції
портретів письменників
(автори — художники: Ангеліка Кауфман
(с. 13), Хельмут Вестхоф (с. 70), Костянтин
Сомов (с. 92), Кузьма Петров-Водкін (с. 100),
Сергій Бондар (с. 114),
світліни *Т. Будкевич, О. Ісаєвої, В. Соловйова,*

Ісаєва О. О.

I-85 Зарубіжна література (профільний рівень): підруч. для 11 кл. закладів
загальної середньої освіти / О. О. Ісаєва, Ж. В. Клименко, А. О. Мельник,
О. К. Бицько. — К. : УОВЦ «Оріон», 2019. — 304 с.: іл.

ISBN 978-617-7712-48-9.

ілюстрації з вільних інтернет-джерел
(с. 7, 26, 63, 68, 80, 114, 143, 150, 165, 167,
200, 201, 211, 213, 217, 281, 283)

Формат 70x100 1/16.

Ум. друк. арк. 24,624 + 0,324 форзац.

Обл.-вид. арк. 22,50 + 0,55 форзац.

Зам. №

Наклад 5700 пр.

ТОВ «УОВЦ «ОРИОН»»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до Державного реєстру видавців,
виговлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції

Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061,
м. Київ, вул. Миколи Шепелева, 2

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРИНТ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виговлювачів

і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р.

03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12,
тел. +38 044 332-84-73

УДК 821(1-87).09*кл11(075.3)

- © О. О. Ісаєва, Ж. В. Клименко,
А. О. Мельник, О. К. Бицько, 2019
- © УОВЦ «Оріон», 2019

ISBN 978-617-7712-48-9

Література відкриває нам очі, показує, який складний цей світ. Дає інше життя. Тому вона є вічною. Хороші книжки породжують критичне ставлення до світу. Література також завжди була інструментом у боротьбі з диктатурою.

Маріо Варгас Льюса,
перуанський письменник, лауреат Нобелівської премії

Вітаємо вас, любі наші читачі! Пропонуємо продовжити пізнавати себе через світ зарубіжної літератури. Готуючи цей підручник, ми добре усвідомлювали, що сьогодні, у часи суцільного Інтернету, можна достатньо швидко й легко знайти будь-яку інформацію. Тому нашим завданням не було подати максимум відомостей з тієї чи іншої теми — ми прагнули розкрити своєрідність художнього світу письменника, показати твір як «незавершену завершеність», дати вам поштовх для самостійних роздумів, навчити перекладати прочитане мовою власних вражень і понять.

Думаємо, що ви погодитеся з тим, що сьогодні, як ніколи, актуальними є слова про те, що *люди, які читають книжки, завжди будуть керувати тими, хто дивиться телевизор*. Тому роль вдумливого критичного читання важко переоцінити. І суспільство сьогодні, можливо, як ніколи, потребує вільної особистості з розвинутим критичним мисленням, здатної протидіяти масовим маніпуляціям і спробам повернення тоталітарних режимів. Про це, власне, і слова Маріо Варгаса Льюси, проголошені на зустрічі з українською молоддю, що відбулася у визначальному для української Незалежності 2014 році в місті Києві.

Критично осмислюючи твори, запропоновані для вивчення в цьому навчальному році, ви зможете переконатися, наскільки вони залишаються актуальними для сьогодення і, незважаючи на те, що написані в різні часи, обстоюють людську гідність, свободу та незалежність особистості, протидіють будь-яким війнам, геноциду й тоталітаризму.

Отже, читайте і розмірковуюте, обговорюйте і сперечайтесь, пізнавайте себе і світ, а ще, звичайно, насолоджуйтеся від спілкування з творами мистецтва!

Автори

ЗМІСТ

ДО ЧИТАЧА XXI століття, або ЗАМІСТЬ ВСТУПУ	3
Пізнаємо себе і світ через літературу	7
<i>Поняття про діалог культур</i>	8

ЗОЛОТІ СТОРІНКИ ДАЛЕКИХ ЕПОХ

Німецьке Просвітництво та його вплив на розвиток Європи	11
Йоганн Вольфганг ҐЕТЕ: <i>Той, хто крізь пільму століть несе Світло Розуму</i>	13
До вивчення трагедії « <i>Фауст</i> »	17

У ПОШУКАХ НОВОГО: МОДЕРНІСТСЬКА ПРОЗА початку ХХ століття

Про модерністську прозу початку ХХ століття	29
Франц КАФКА: <i>Геній К.</i>	32
До вивчення новели « <i>Перевтілення</i> »	35
Михайло БУЛГАКОВ: «Я хотів служити народові...»	42
До вивчення роману « <i>Майстер і Маргарита</i> »	47

ШЕДЕВРИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОЕТИЧНОГО МОДЕРНІЗМУ

Про авангардизм і його основні течії	55
Ґійом АПОЛЛІНЕР: <i>Руйнівник мистецтва чи поет-новатор?</i>	60
« <i>Міст Мірабо</i> ». Переклад із французької Миколи Лукаша	63
« <i>Le pont Mirabeau</i> »	64
« <i>Заріzana голубка й водограй</i> ». Переклад із французької Миколи Лукаша	66
Райнер Марія РІЛЬКЕ: « <i>Вічний мандрівець, подорожній усіх шляхів</i> »	70
« <i>Орфей, Еврідіка, Гермес</i> ». Переклад із німецької Миколи Бажана	74
« <i>Орфей, Еврідіка, Гермес</i> » (<i>уривок</i>). Переклад із німецької Василя Стуса	77
Федеріко Ґарсія ЛОРКА: <i>Слава і біль Іспанії</i>	80
« <i>Ґітара</i> ». Переклад з іспанської Миколи Лукаша	81
« <i>Про царівну Місяцівну</i> ». Переклад з іспанської Миколи Лукаша	83
Срібна доба російської поезії	87
Олександр БЛОК: <i>Найяскравіша зірка срібного небосхилу</i>	92
« <i>Незнайома</i> ». Переклад із російської Михайла Литвинця	95
« <i>Незнакомка</i> »	95
Анна АХМАТОВА: «<i>Златоуста Анна</i>»	100
« <i>Дав мені юнь Ти сутужную...</i> ». Переклад із російської Петра Перебийноса	103

«Дал Ты мне молодость трудную...»	103
«Жовтіє світло з темноти...».	
Переклад із російської Петра Перебийноса	103
«Широк и жёлт вечерний свет...»	103
«Реквієм» (скорочено).	
Переклад із російської Володимира Затулівітра	105
Володимир МАЯКОВСЬКИЙ:	
«А ви ноктюрн змогли б заграти на флейті заржавілих ринв?»	114
«Послухайте!». Переклад із російської Кіри Шахової	117
Поняття про тонічне віршування	118
«Борг Україні». Переклад із російської Леоніда Первомайського	119
Борис ПАСТЕРНАК: «Світові подарував я краю рідного красу...»	123
«Гамлет». Переклад із російської Євгенія Сверстюка	128
«Гамлет». Переклад із російської Юрія Буряка	128
«Гамлет»	128
«Зимова ніч». Переклад із російської Леоніда Талалая	131
«Зимняя ночь»	131
«В усьому хочеться дійти...».	
Переклад із російської Олександра Гунька	133
«Во всём мне хочется дойти до самой сути»	134

НА ЗАХИСТІ ВІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ: ПРОБЛЕМИ СВОБОДИ, МИРУ І ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ В ЛІТЕРАТУРІ ХХ століття

Про розвиток жанру антиутопії	139
Джордж ОРВЕЛЛ: Палкий ненависник тоталітаризму	142
До вивчення сатиричної казки «Колгосп тварин»	144
Епічний театр Бертольта Брехта: чим він дивує глядача?	151
Бертольт БРЕХТ: Творець епічного театру	153
До вивчення п'єси «Матінка Кураж та її діти»	157
Генріх БЕЛЛЬ: Літературний посол нової Німеччини	164
До вивчення оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»	166
Поняття про підтекст	168
Пауль ЦЕЛАН: «Поет Голокосту»	173
«Фуга смерті». Переклад із німецької Миколи Бажана	176
Стежками зарубіжної прози другої половини ХХ століття	183
Ернест Міллер ГЕМІНГВЕЙ: Герой кодексу людської гідності	189
До вивчення повісті «Старий і море»	193
Поняття про повість-притчу	198
Ґабріель Ґарсія МАРКЕС: Найяскравіший «магічний реаліст»	203
«Стариган із крилами».	
Переклад з іспанської Маргарити Жердинівської	206
Поняття про «магічний реалізм»	210
Поняття про національний колорит художнього твору	212
Ясунарі КАВАБАТА: Красою Японії народжений	217
До вивчення повісті «Тисяча журавлів»	219

**РУЙНУЮЧИ КАНОНИ І СТВОРЮЮЧИ НОВЕ:
З ЛІТЕРАТУРИ другої половини ХХ – початку ХХІ століття**

Театральний авангард другої половини ХХ століття, або Про формування «театру абсурду»	228
Фрідріх Райнхольд ДЮРРЕНМАТТ: <i>Майстер гротеску</i>	232
До вивчення п'єси « <i>Гостина старої дами</i> ».	234
<i>Поняття про трагікомедію</i>	236
Ежен ЙОНЕСКО: <i>Король абсурду</i>	240
До вивчення п'єси « <i>Носороги</i> ».	242
Поєднуючи істини всього світу: про постмодернізм як одне з найяскравіших мистецьких явищ	246
Хуліо КОРТАСАР: <i>Ігри аргентинського месьє</i>	250
« <i>Менади</i> ». Переклад з іспанської Юрія Покальчука.	252
Мілорад ПАВИЧ: <i>Перший письменник третього тисячоліття</i>	263
« <i>Скляний равлик</i> ». Переклад із сербської Оксани Микитенко.	265
« Ми — живі, ми не вмерли, ми — є! » (<i>Кримськотатарська література: повернення із забуття</i>).	277
Таїр ХАЛІЛОВ: <i>У його долі закарбувалася трагедія всього кримськотатарського народу</i>	283
До вивчення повісті « <i>До останнього подиху</i> »	285
Джон Майкл ҐРІН: <i>Популярний автор романів для молоді, або Більше, ніж письменник</i>	287
До вивчення роману « <i>Провина зірок</i> »	289
Маркус ЗУЗАК: <i>Письменник, який знає ціну слів</i>	294
До вивчення роману « <i>Крадійка книжок</i> ».	296
КНИЖКИ, ЩО НАС ОБИРАЮТЬ, або ЗАМІСТЬ ПІДСУМКІВ	303
Ваш порадник	перший форзац
Короткий словник літературознавчих термінів	другий форзац

Електронний додаток до підручника ви знайдете
в рубриці «Методична підтримка»
на сайті Українського освітянського видавничого центру «ОРІОН».

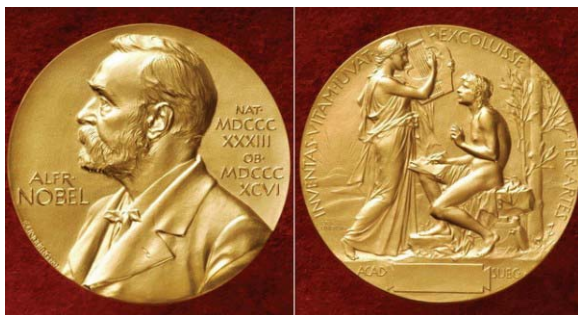
Пізнаємо себе і світ через літературу

Це теж скарбниця, що у ній знаходим
По наших предках спадок віри й праці.
Це теж посол, що нас охоче вводить
У терени надбаня інших націй.

*Богдан-Ігор Антонич,
український поет, перекладач*

1. З якою метою ви читаєте книжки (оберіть вашу відповідь):
  - 👉 пізнаю світ і себе в ньому;
  - 👉 хочу бути освіченою особистістю;
  - 👉 це необхідно для мого майбутнього;
  - 👉 для того, щоб розважитись і відпочити.
2. Чи є такі твори, про які ви хотіли б розповісти своїм друзям, батькам, іншим близьким вам людям? Якщо так, розкажіть про них.
3. Багато століть точиться дискусія про справжнє призначення мистецтва: мистецтво заради мистецтва; заради повчання або розваги; мистецтво як відображення дійсності. А ви як вважаєте? Поділіться своїми думками.
4. Яких можливих особистісних відкриттів і вражень ви очікуєте в цьому навчальному році від уроків літератури?
5. Прокоментуйте рядки Богдана-Ігоря Антонича, винесені в епіграф. Зверніть увагу на порівняння, які використовує поет, говорячи про книгу.
6. Складіть свій асоціативний ряд на тему книги й зарубіжної літератури. Презентуйте їх у класі.
7. Пригадайте, що таке «оригінал» і «переклад». На конкретних прикладах розкрийте відмінності між ними.
8. На конкретних прикладах із життя українських перекладачів прокоментуйте висловлювання вітчизняного літературознавця, перекладача Ростислава Доценка: «Перекладна література в Україні має таку саму драматичну історію, що й література оригінальна, тільки вдвоє драматичнішу. Усі нагинки на мову, на письменство незмірно тяжким обухом спадали на переклад».
9. Пофантазуйте! Ви — письменник чи письменниця. У якому жанрі ви б хотіли творити? Чи пробували писати художні твори? Розкажіть про них.
10. Що вам відомо про Нобелівську премію? Кого з письменників-лауреатів Нобелівської премії ви знаєте? За які заслуги вони здобули таку високу нагороду?
11. Уважно розгляньте й опишіть Нобелівську медаль з літератури. Осмисліть напис на її звороті: «*Inventas vitam juvat excoluisse per artes*» — «*Винахід робить життя кращим, а мистецтво — прекраснішим*». Чи погоджуєтеся ви з таким твердженням? Поясніть свою відповідь.

-
12. Підготуйте інформаційний плакат або мультимедійну презентацію, присвячену письменникам-лауреатам Нобелівської премії.
  13. Самостійно знайдіть інформацію та підготуйте повідомлення про літературні премії, зокрема про такі, як Букерівська, Пулітцерівська, Гонкурівська, Х'юго (Г'юго), імені Г.-К. Андерсена).

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО ДІАЛОГ КУЛЬТУР

Книжка — це діалог, розпочатий із читачем [...]. Цьому діалогу немає кінця...

Хорхе Луїс Борхес,
аргентинський письменник

Мабуть, ви погодитесь, що сьогодні практично неможливо знайти країни або окремі народи, які були б ізольовані від інших, не відчували впливу інших культур. Глобальні процеси, що відбуваються у світі, сприяють тому, що досягнення науки й мистецтва однієї країни швидко поширюються в інших країнах. Для позначення процесів культурного зближення різних країн і народів у ХІХ столітті виник термін «*діалог культур*».

Діалог культур — сукупність різноманітних зв'язків між різними культурами, завдяки яким цінності однієї культури стають надбанням іншої.

Важливе значення для виникнення діалогу культур різних народів має художній переклад. Неперевершений теоретик і практик українського перекладу *Максим Рильський* підкреслював: «...обмін перекладами художніх творів становить одну з найпотужніших підойм у справі взаємоознайомлення народів, у справі їх культурного збагачення, у справі дружби народів».

Для кожної національної культури ознайомлення зі здобутками іншої відкриває нові можливості для розвитку, дає змогу переосмислити власні духовні та культурні надбання. Так поступово формуються загальні цінності, що об'єднують усі народи.

Діалог культур передбачає взаємодію культур на основі визнання обопільної самоцінності. Важливо наголосити, що справжній діалог протистоїть будь-яким догматичним висловлюванням, негативним стереотипам, заперечує авторитаризм. Толерантність і визнання рівноцінності різних культур, відмова від шовінізму¹ і ксенофобії² — необхідні умови для виникнення діалогу культур.

¹ *Шовінізм* — пропагування переваги одного народу (нації) над іншими народами (націями) й обґрунтування «права» на дискримінацію та пригнічення інших націй.

² *Ксенофобія* — категоричне несприйняття чужої культури.

4. Поясніть, у чому відмінність понять «національна література» і «світова література».
5. Прокоментуйте висловлювання Івана Багряного: «Кожна національна література є насамперед національною літературою... І тим вона велика, що не переспіває і не мавпує іншу, чужу, а органічно виростає з духу нації, з цілого комплексу умов її життя».
6. На основі інформаційного плаката й додаткової інформації підготуйте розгорнуту відповідь на тему «Роль вітчизняної перекладацької школи в популяризації світової літератури й формуванні українського читача».

Передача чужомовної поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоює їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями.

Іван Франко

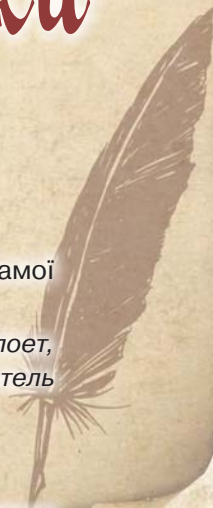
Золоті сторінки далеких епох

Людина пізнає світ через пізнання самої себе, а себе — через пізнання світу.

*Йоганн Вольфганг Гете, німецький поет,
прозаїк, мислитель*

Усе було на світі позавчора.
В зіницях Часу предковичний лід.

Ліна Костенко, українська письменниця

- ✓ Пригадайте, що ви знаєте про добу Просвітництва з уроків зарубіжної літератури, історії та художньої культури.
- ✓ Які твори письменників-просвітників ви читали?

НІМЕЦЬКЕ ПРОСВІТНИЦТВО ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ЄВРОПИ

Просвітництво одне здатне створити кращу людину, надію більш щасливого майбутнього.

*Крістоф Мартін Віланд,
німецький письменник-просвітник*

Як ви пам'ятаєте, **Просвітництво** — це широкий інтелектуальний і духовний рух XVIII століття в Західній Європі, спрямований на боротьбу з феодалізмом.

У **Німеччині** **Просвітництво** почало розвиватись пізніше, ніж в інших країнах. Це пов'язано зі складною ситуацією, що виникла після Тридцятилітньої війни (1618–1648). Німеччина залишалась феодальною країною, економічно відсталою й політично роздрібненою, на її території розміщувалися сотні великих і малих держав, багато вільних міст, фактично під загрозою опинилося саме існування єдиної німецької нації. У ті часи навіть набув популярності такий вислів: «У Німеччині стільки держав, скільки днів у році». Тому **німецькі письменники**

вважали своїм завданням стимулювати національне об'єднання, розвивати німецьку літературну мову (політична роздробленість країни сприяла розвитку регіональних діалектів, інтелігенція часто послуговувалася французькою мовою). Ось як про це писав великий просвітник Йоганн Вольфганг Ґете: «Німеччина так довго була заповнена іноземцями... що їй ніяк не вдавалося виробити власну мову. Разом із новими поняттями в мову потрапляло безліч іноземних слів... Німець, який здичавів за часів горя і смуту, що тривали майже два століття, ішов у науку до французів... і римлян».

Особливістю німецького Просвітництва було й те, що *осередки культури виникали завдяки покровительству багатих меценатів — князів, герцогів, тобто при їхніх дворах або в університетських і вільних містах*. Наприклад, таким було славнозвісне місто Веймар, де значну частину свого життя провів Ґете. У першій половині XVIII століття процес суспільного поступу в Німеччині йшов повільно, лише із середини століття виникли умови для інтенсивного розвитку просвітницької літератури. Так, у 60–80-х роках XVIII століття розгорнувся могутній літературний рух «*Буря й натиск*» (нім. *Sturm und Drang*), спрямований проти феодально-кріпосницьких порядків, соціальної нерівності, пригнічення особистості релігійними законами. Його представники (штюрмери), обстоюючи самостійний шлях розвитку німецької культури, створили нові жанри, зокрема *штюрмерську драму*, особливістю якої є протест проти приниження особистості, беззаконня феодального суспільства.

Теобальд Оер. Веймарське придворне товариство (Шиллер читає свої твори. Серед слухачів ліворуч — Віланд, перед ним — Гердер із дружиною, праворуч перед колоною стоїть Ґете) (1860)

Серед найвідоміших письменників німецького Просвітництва — Йоганн Крістофер Готшед, Готхольд Ефраїм Лессінг, Крістоф Мартін Віланд, Йоганн Готфрід Гердер. Яскравим представником німецького Просвітництва є й уже знайомий вам з 9 класу Фрідріх Шиллер, автор славнозвісної «*Оди до радості*», що стала гімном Євросоюзу. Шиллер уславився також своїми драматичними творами («*Розбійники*», «*Підступність і кохання*» та іншими). Вершиною не лише німецького, а й європейського Просвітництва вважають творчість Йоганна Вольфганга

Гете, а його трагедію «Фауст» називають квінтесенцією¹ духовних шукань епохи. Німецькі просвітники збагатили такі напрями в літературі, як просвітницький класицизм, сентименталізм, просвітницький реалізм, а також стиль рококо.

Отже, незважаючи на пізній і складний поступ Просвітництва в Німеччині, його найкращі представники справили значний вплив на розвиток національної літератури, сприяли національній єдності німецького народу. Їхні прогресивні ідеї збагатили не лише всю європейську літературу, а й культуру загалом. Як відзначає Б. Шалагінов, «завдяки меценатству князів і підтримці з боку міських громад (зокрема й релігійних) німецьке мистецтво у XVIII столітті не тільки відродилося після катастрофи Тридцятилітньої війни, а й невдовзі посіло провідне місце в Європі, відзначаючись художньою оригінальністю й естетичним новаторством»².

1. Поясніть, які особливості характерні для німецького Просвітництва.
2. Наведіть приклад, який свідчить про вплив німецького Просвітництва на розвиток європейської культури.

 Йоганн Вольфганг Гете
 Johann Wolfgang von Goethe
 (1749–1832)

- ✓ Що вам запам'яталося про життя і творчість Гете з вивченого в 9 класі?
- ✓ Яке враження справили на вас прочитані ліричні твори?

Найвище досягнення розуму в тому,
щоб пробуджувати інший розум.

Йоганн Вольфганг Гете

ТОЙ, ХТО КРІЗЬ ПІТЬМУ СТОЛІТЬ НЕСЕ СВІТЛО РОЗУМУ

Як ви знаєте з вивченого раніше, Йоганн Вольфганг Гете — найвеличніший представник культури Просвітництва. У його особистості поєдналися письменник, філософ та дослідник, кожна із цих граней надзвичайно яскраво відображає особливості століття Розуму. Водночас науковці наголошують на тому, що «феномен Гете далеко виходить за ці

¹ Квінтесенція — основа, суть чого-небудь; найсуттєвіше, найголовніше.

² Ш а л а г і н о в Б. Б. Веймарська класика // Зарубіжна література. Від Античності до початку XIX ст.: іст.-естет. нарис. — К., 2004.

рамки, захоплюючи такі сфери духу й творчості, до яких просвітники не підносилися або ж ігнорували їх»¹.

Пригадаймо найяскравіші сторінки життєпису великого митця. Народився майбутній письменник **28 серпня 1749 року** у Франкфурті-на-Майні в багатій бюргерській² родині. Батьки Гете створили всі умови для гармонійного розвитку дитини: у будинку була велика бібліотека (2000 томів) і картинна галерея, дорослі часто влаштовували лялькові вистави. Навчання хлопчика почалось із трьох років. Він оволодів основами верхової їзди й малювання, гри на фортепіано та скрипці, пізніше — юриспруденції, античної філософії та літератури. Особлива увага приділялась вивченню мов: англійської, французької, італійської та двох «мертвих» — давньогрецької та латини.

У 1765 році з волі батька Гете вступив на юридичний факультет Лейпцизького університету. Однак правознавство не настільки цікавило юнака, щоб заволодіти світом його думок. Він захоплюється природничими науками, залюбки малює пейзажі. З особливою силою його притягує література, яка в той час розвивалась у річищі рококо. Саме в цьому стилі Гете пише свої перші студентські вірші (літературною творчістю він захопився ще в дитинстві). Навчанню в Лейпцизькому університеті завадила несподівана хвороба, через яку він змушений був повернутися додому. Подальше оволодіння наукою юнак продовжує в університеті Страсбурга. Гете одержав диплом юриста, однак юридичної кар'єри не прагнув. Його захопленням стало письменництво.

У творчості Гете виділяють два періоди.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТВОРЧОСТІ ГЕТЕ

Назва періоду, хронологічні межі	
ШТЮРМЕРСЬКИЙ (початок 70-х рр. XVIII ст. – 1775 р.)	ВЕЙМАРСЬКИЙ (1775 – 1832 рр.)
Походження назви	
Від назви руху « <i>Буря й натиск</i> » (нім. « <i>Sturm und Drang</i> »), який розгорнувся в Німеччині в 60–80-х роках XVIII століття. Учасники руху — молоді люди, іменовані «бурними геніями» (німецькою <i>штюрмерами</i>). Гете став лідером «Бурі й натиску»	Пов'язана з назвою міста Веймар, куди Гете прибув восени 1775 року на запрошення вісімнадцятирічного герцога Карла Августа. Тут він і провів усе своє подальше життя
Твори, які репрезентують період	
Лірика (« <i>Майська пісня</i> », « <i>Дика трояндочка</i> », « <i>Прометей</i> » та інші); історична драма « <i>Гец фон Берліхінген</i> », роман « <i>Страждання юного Вертера</i> »	Трагедії « <i>Егмонт</i> », « <i>Іфігенія в Тавриді</i> », балади (« <i>Вільшаний король</i> », « <i>Учень чаклуна</i> » та багато інших), два романи про Вільгельма Мейстера, елегії, поеми, епіграми, послання, публіцистичні статті, вірші
Трагедія «Фауст» як підсумковий твір Гете Задум виник у штюрмерський період (1773), завершено твір у веймарський період (1831)	

¹ Н а л и в а й к о Д. Поет національний і всесвітній. — К., 2004.

² *Бюргер* — у Німеччині та деяких інших країнах міський мешканець.

Отже, другий період, веймарський, як видно з наведеної вище таблиці, виявився доволі тривалим. Пригадаймо, що ж сприяло рішенню залишитися у Веймарі. Насамперед Гете приваблювала особистість Карла-Августа — правителя Веймарського герцогства, у якому він вбачав яскраву особистість, що прагнула перетворити свою маленьку державу на справжній культурний центр Німеччини. Гете з усією відповідальністю занурився в державну діяльність: спочатку був радником герцога, потім керував військовими й фінансовими справами, обіймав посаду прем'єр-міністра, міністра культури, працював директором театру. До цього його спонукало щире прагнення покращити життя в герцогстві. Він опікується будівництвом доріг, розвитком лісового господарства, поновлює гірську справу. Але невдовзі розчаровується в державній службі, оскільки переконується в неможливості здійснення багатьох планів, які могли б радикально змінити життя суспільства. Така інтенсивна діяльність закінчується душевною кризою. Гете вирушає до Італії, сподіваючись знайти духовну опору. На батьківщині Данте він пробув два роки (1786–1788). Саме там, серед розкішної італійської природи й неповторних пам'яток античної культури, Гете чітко усвідомлює, що його головне покликання — поезія.

Повернувшись до Німеччини, він присвячує себе мистецтву слова. У його творчості відображаються нові філософсько-естетичні пошуки, названі дослідниками «веймарською класикою». Для неї було характерним повернення до принципів античного мистецтва, але не з метою реставрації минулого. Гете сприймав античність як джерело натхнення для створення нової літератури, яка служитиме ідеї виховання гармонійної особистості.

Загалом же веймарський період творчості письменника подарував світові багатогранну й багатобарвну спадщину (див. таблицю на с. 13). Усього перу Гете належить понад 1600 віршів. Головним його творінням справедливо вважають трагедію «Фауст». Заявивши про себе в студентські роки стилем рококо, у своїй подальшій творчості письменник звертався до різних художніх методів, характерних для неокласицизму, сентименталізму, реалізму. Його балади пройняті романтичними тенденціями.

Крім письменницького покликання, Гете вдалося реалізувати також дар ученого. З 56 томів Веймарського видання його творів 12 (!) репрезентують наукові праці. Ось назви лише деяких з них: «Природа», «Про оптику», «Вступ до порівняльної анатомії», «До вчення про колір».

Гете прожив довге, сповнене яскравих подій життя. Саме в розвитку дарованих природою нахилів, у спрямуванні їх на благо суспільства він вбачав сенс людського життя. Символічно, що його останніми словами були такі: «Вільше світла!».

1. Як ви думаєте, чим біографія Гете може привабити сучасну людину? А чи привабило в життєписі великого митця щось саме вас?
2. На основі наведеної в статті таблиці пригадайте основні особливості двох періодів творчості Гете.

3. Поміркуйте, чи можна назвати Гете універсальною особистістю. Аргументуйте свою відповідь.
4. Що, на ваш погляд, можуть символізувати останні слова Гете?
5. Скориставшись матеріалами статті й рубрики «У творчій майстерні письменника», а також пригадавши раніше вивчене про Гете та його добу, розв'яжіть кроссенс.

Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи

Гете та його персонажі присутні в найрізноманітніших сферах нашого життя. У багатьох садах квітнуть *троянди* «Йоганн Вольфганг Гете», популярними є *манги* й *комікси за трагедією «Фауст»*. Цікаву інформацію ви зможете знайти на *сайті «Goethe, Schiller & Co»*, який розроблено спеціально для молоді, а також на інтернет-ресурсі *Goethezeitportal*. Зокрема про грандіозний *фестиваль Фауста*, присвячений найзнаменитішому твору Гете й проведений у Мюнхені впродовж лютого–липня 2018 року.

- ❖ Можливо, і ви, поміркувавши над невмирущим твором, запропонуєте ідеї до проекту «Фауст» у нашому житті».

Постер з ресурсу «Goethe, Schiller & Co» та обкладинка коміксу-біографії Гете

До вивчення трагедії «ФАУСТ»¹

У творчій майстерні письменника

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ, СЮЖЕТ І КОМПОЗИЦІЯ ТРАГЕДІЇ «ФАУСТ»

Історія створення. Над головним твором свого життя Гете працював приблизно 60 років. Письменник задумав його ще в 70-і роки XVIII століття, коли навчався у Страсбурзі. Його увагу привернула народна легенда про доктора Фауста, яка виникла ще в XVI столітті. Йоганн Фауст був магом, який продав душу дияволу, щоб задовольняти свій потяг до знань і насолоди. Цікаво, що Фауст — історична особистість, він справді жив наприкінці XV– у XVI столітті, — будучи вченим, займався магією. Слід зазначити, що в ті часи магія теж вважалась наукою. У 1587 році у Франкфурті вийшла так звана народна книга «Історія про доктора Йоганна Фауста, знаменитого чарівника і чорнокнижника», видана Йоганном Шпісом. А в 1588 році знаменитий британський драматург, сучасник Шекспіра, Крістофер Марло написав драму «Трагічна історія доктора Фауста». У Німеччині ця п'єса йшла у виконанні мандрівного лялькового театру, її переглядав і Гете. Перші сцени трагедії написані в 1773–1775 роках, літературознавці назвали їх «Прафауст». Надалі цей варіант у 1790 році було опубліковано в скороченому вигляді під назвою «Фауст. Фрагмент». У повному обсязі трагедія була завершена лише в 1831 році. Уперше твір побачив світ уже після смерті письменника в 1832 році.

Сюжет і композиція. Трагедія «Фауст» складається з п'яти частин: «Присвята», «Пролог у театрі», «Пролог на небі», «Перша частина», «Друга частина». Кожний із прологів готує нас до сприймання тексту трагедії. Завдяки «Прологу в театрі» читач немов потрапляє за театральні лаштунки й чує розмову директора театру, поета й актора-коміка. Репліки кожного із цих персонажів репрезентують три різних розуміння завдань театру. Директор насамперед думає про матеріальну вигоду, йому потрібні розважальні спектаклі, які заманюють у театр якомога більше глядачів. Поет зовсім інакше бачить призначення театру. Він переконаний, що творець не має опускатися до запитів натовпу, його покликання — прагнути до вершин мистецтва. Комічний актор обстоює серединну позицію. Він, як людина, яка постійно спілкується з глядачем, переконаний, що успіх приходить до того, хто поєднує талант і прагнення задовольнити публіку. Як підсумовують літературознавці, поет — прихильник романтичного в мистецтві, актор — реалістичного. У трагедії Гете обидві ці тенденції переплітаються.

¹ Уривки з трагедії, рекомендовані до вивчення, ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

Особливу роль відіграє *«Пролог на небі»*, який має символічний філософський зміст. У центрі цієї частини твору — суперечка Бога і Мефістофеля (таким ім'ям називають диявола). *Господь символізує добро, Мефістофель — зло.* «Пролог» починається зі співів трьох архангелів. Захоплюючись досконалістю Всесвіту, вони співають хвалу *«величним всім ділам Творця»*. У їхні співи раптово вривається голос Мефістофеля, він насміхається з головного творіння Бога — людини, яка, на його думку, не варта жодних похвал:

Сонця й світи залишу я в спокої —
Я свідок лиш мізерності людської.
Смішний божок землі не зміниться ніяк, —
Як спервовіку був, так і тепер дивак.
Погано він живе! Не треба
Було б йому давати і крихти світла з неба.
Тим розумом владає він,
Щоб жити, як тварина із тварин...

Переклад із німецької Миколи Лукаша¹

Так постає **проблема «Що ж таке людина?»**, навколо якої розвиваються подальші події. У відповідь на слова Мефістофеля Господь називає ім'я Фауста, вбачаючи в ньому людину, гідну захоплення. Диявол же готовий посперечатися, що й цей представник роду людського не витримає випробувань і виявить себе як ница істота. Бог дозволяє Мефістофелю в особі Фауста перевірити сили людини, у яких він повністю переконаний. Чим же завершиться ця суперечка? Про це і йдеться у двох частинах трагедії.

Події **першої частини** починаються в старовинній кімнаті з високим готичним склепінням. Перед читачем головний герой — навчений досвідом середньовічний учений, з одного боку, він багато чого досяг у різних науках, з іншого — розчарувався в житті. Його дратує самовпевнений помічник **Вагнер**, у якому втілено тип кабінетного вченого, відірваного від життя. На відміну від Фауста, він лише починає свій науковий шлях і горить жагою до знань. Фауст і Вагнер є втіленням **двох типів учених — творчого**, якого не задовольняють книжні знання і який прагне шукати істину не в кабінеті, а в самому вирі життя, і **традиційного**, тобто налаштованого на сприймання догм². Якось вони виходять на прогулянку, і до них прибивається чорний пудель, якого Фауст приводить додому. Розташувавшись у своєму кабінеті, учений починає перекладати Новий Заповіт. Однак від роботи його відволікає «несподіваний гість» — той самий чорний пес, який на очах у доктора перетворюється на мандрівного студента. Виявляється, що в цьому вигляді вперше перед Фаустом постає Мефістофель. Невдовзі відбувся його другий візит. Він пропонує Фаусту розважити його, показати йому радіщі життя. Мефістофель готовий не лише задовольнити жагу вченого до пізнання світу, а й виконувати будь-які його бажання. Якщо ж доктор

¹ Тут і далі трагедія цитується в перекладі Миколи Лукаша.

² **Догма** — учення або положення, що приймається як незаперечна, вічна, незмінна істина для всіх часів й історичних умов.

настільки захопитися «подарунком» диявола, що вигукне: «Спинися, мить! Прекрасна ти!», то Фауст назавжди стане його рабом. Вони скріплюють договір кров'ю й вирушають на пошуки насолод.

Мефістофель повертає Фаусту молодість і пробуджує в ньому жагу кохання. Випадково зустрівши на вулиці прекрасну Маргариту (Гретхен), Фауст настільки захоплюється нею, що просить свого супутника допомогти йому підкорити серце дівчини. Змолоділий доктор і юна красуня закохуються одне в одного. Але історія кохання обертається трагедією. Якось брат Маргарити Валентин, чатуючи під її дверима, помічає Фауста й Мефістофеля. Він нападає на залицяльників і під час сутички гине від руки доктора. Фауст, змушений ховатися від правосуддя, залишає Маргариту. Самотня, без усілякої підтримки, дівчина в пориві глибокого відчаю вчиняє страшний злочин — убиває свою новонароджену дитину. Маргариту ув'язнюють й засуджують до страти. Дізнавшись про це, Фауст прагне врятувати її. З допомогою Мефістофеля він пробирається до дівчини, щоб влаштувати втечу. Але Маргарита остаточно зломлена, не переживши докорів сумління від заподіяного зла, вона божеволіє. Навіть у рідкісні моменти просвітлення дівчина відчуває себе приреченою на смерть і зовсім не думає про втечу. Її душу розшарпують спогади про колишнє кохання і страшне гріхопадіння. Маргарита відмовляється йти з Фаустом. «Вона рокована!»¹ — говорить Мефістофель. Однак одразу ж після цієї репліки звучить голос із неба: «Врятована!». Чому ж їй, страшній грішниці, даровано прощення? Прочитавши уривки з трагедії, ви зможете наблизитися до відповіді на це запитання.

На початку *другої частини* трагедії перед читачем постає Фауст, який «лежить серед квітучого луку, зморений, сон його не бере». Доктор змучений страшними потрясіннями, що випали на його долю. Але малятядухи, що кружляють над ним, окроплюють Фауста рососою забуття, «щоб він спочив і тілом, і душею, набрався сил до нового життя». У Фаусті прокидається жага діяльного життя. Цього разу Мефістофель підготував йому спокусу не лише жіночою красою, а й мистецтвом, владою, славою. Пройшовши крізь ці випробування, Фауст осягає сенс життя:

Лиш той життя і волі гідний,	Тоді гукнув би до хвилини:
Хто б'ється день у день за них.	Постій, хвилино, гарна ти!
Нехай же вік і молоде й старе	Ніяка вічність не поглине
Життєві блага з бою тут бере.	Мої діла, мої труди!
Коли б побачив, що стою	Провидячи те щасне майбуття,
З народом вільним в вільному краю,	Вкушаю я найвищу мить життя.

Почувши з вуст Фауста фатальну фразу, Мефістофель перериває його життя. Але чи вдалося перемогти дияволу? Адже життєві перипетії не поставили Фауста на службу злу. З них він виніс те, на що зовсім не розраховував Мефістофель, — високі прагнення до добрих діянь. Після смерті Фауст, згідно з підписаним ним договором, мав потрапити до пекла. Однак ангели підносять його душу в небо, сповіщаючи тим самим про виправдання героя. У небесній сфері його зустрічає душа Маргарити.

¹ Тобто приречена на загибель.

«Присвята», «Пролог на небі»

1. Якими думками й почуттями пронизано «Присвяту»?
2. Чи можна висловлювання архангелів назвати гімном Творцю Всесвіту? Обґрунтуйте відповідь.
3. Порівняйте, як ставляться до людей Мефістофель і Господь. Наведіть цитати.
4. Прочитайте характеристику Фауста, виголошену Мефістофелем. Чи виділяє він цю людину з-поміж інших землян?
5. Поясніть, у чому полягає сутність суперечки між Мефістофелем і Всевишнім.

Сцена «Ніч»

1. Виразно прочитайте перший монолог Фауста. Які думки й почуття бентежать його розум і душу?
2. Чому він вдається до ворожіння?
3. Прочитайте в особах діалог Фауста й Вагнера.
4. Чи можна стверджувати, що названі персонажі представляють два типи вчених? Обґрунтуйте свою думку. Кому з них, на ваш погляд, симпатизує автор?
5. Кого має на увазі Фауст, говорячи Вагнеру:

*Так, мало хто пізнає хоч дещо зміг,
Та й ті провидці, серцем необачні,
Несли свої думки юрбі невдячній;
За те й палили, й розпинали їх... ?*

Наведіть приклади з історії, які є ілюстрацією до цих слів.

6. Прочитайте, як Фауст характеризує Вагнера до розмови з ним і після неї. Чи згодні ви з такою оцінкою?

Сцена «За міською брамою»

1. Простежте, якими засобами автор створює картину багатоголосої юрби людей.
2. Визначте, як Фауст ставиться до народу.
3. Які факти свідчать про те, що він є улюбленцем простого люду?
4. Обґрунтуйте, чим викликані такі слова Фауста:
Хвала юрби звучить мені як глум...
5. Як у цій сцені розкриваються характери Фауста й Вагнера? Аргументуйте відповідь.
6. Користуючись наданим зразком, продовжте в зошиті таблицю, яка відобразатиме відмінності характерів і поглядів на життя Фауста й Вагнера.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФАУСТА Й ВАГНЕРА

ФАУСТ	ВАГНЕР
Ставлення до народу	

Сцени «Кабінет Фауста» (1), «Кабінет Фауста» (2)

1. Поміркуйте, чому, перекладаючи Новий Заповіт, Фауст змінює сутність речення. Як це його характеризує?

2. Виразно прочитайте в особах діалог Мефістофеля й Фауста.
3. Зверніть увагу на слова Мефістофеля, якими він представляє себе. Як ви розумієте їх?
4. У чому полягає сутність угоди між Фаустом і Мефістофелем? Відповідаючи, використовуйте цитати.

Сцени «На вулиці» (1), «На вулиці» (2), «Сад», «Кімната Гретхен»

1. Розкажіть про знайомство Фауста й Маргарити.
2. Як Мефістофель реагує на захоплення доктора? Чому, говорячи з Мартою про закоханих Фауста й Маргариту, він промовляє: «Діло світове!»?
3. Яку роль у композиції твору відіграє сцена «Кімната Гретхен»? Чи можна монолог героїні назвати ліричним? Обґрунтуйте відповідь.

Сцени «Похмурий день. Поле», «В'язниця»; останній монолог Фауста (частина II)

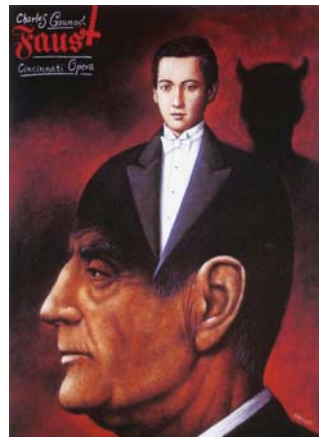
1. Як розкривається характер Фауста у прочитаних сценах?
2. Яку страшну ціну він заплатив за спокусу?
3. Прокоментуйте фінал I частини. Як ви думаєте, чому Маргариті було даровано прощення?
4. Виразно прочитайте і прокоментуйте останній монолог Фауста.
5. Поміркуйте, чи вдалося Мефістофелю заволодіти душею Фауста.

У творчій майстерні письменника

СУТЬ УГОДИ МЕФІСТОФЕЛЯ І ФАУСТА, ПРОБЛЕМАТИКА ТРАГЕДІЇ

Умова диявола спирається на розуміння «миті щастя» як чогось *утилітарного* — тобто такого, що приносить реальну вигоду, є практично корисним для людини. «Егоїстична мораль Мефістофеля не передбачає, що щастя може полягати в ідеальних мотивах, зокрема в самозреченні (про що свідчить остання дія твору)»¹. Саме тому Мефістофель від самого початку прагнув викликати у Фауста стани сильного емоційного збудження, щоб впливати на нього через чуттєві задоволення. Диявол дав повну свободу Фаусту в задоволенні його будь-яких утилітарних потреб. Однак Фауст виявився сильнішим цих спокус. Щастя він знаходить зовсім в іншому: у прагненні до високої мети, самовдосконалення, пізнання істини, у боротьбі за життя і волю, у невтомній праці, добрих справах, які роблять навколишній світ кращим.

Гете у своєму творі порушує важливі філософські проблеми: *духовна сутність людини; пошуки сенсу людського існування; боротьба*

Рафал Олбінскі.
Постер опери «Фауст»

¹ Шалагінов Б. Шлях Гете: Життя. Філософія. Творчість. — Харків, 2008.

добра і зла як у душі самої людини, так і в глобальному вимірі; розуміння щастя; природа і людина; роль науки і культури в поступі людства тощо. Так, уже в «Пролозі на небі» постають питання «Що ж таке людина? Яка її сутність? До чого вона прагне? Яке її місце у світобудові?», які пронизують увесь твір. Літературознавець О. Анікст зазначає, говорячи про три головні образи «Фауста»: *«У них утілено найзагальніші життєві прагнення: у Фаусті — бажання пізнати сенс життя, у Мефістофелі — повне заперечення всіх життєвих цінностей, у Гретхен — кохання. Навколо цього й побудовано дію трагедії, у ході якої виникають інші питання, і це розширює коло проблем, створюючи в нас відчуття незвичайної значущості того, що нам показано, і того, про що тільки говориться»*. Читаючи трагедію, ми замислюємося над тим, як уявляли щастя Фауст і Маргарита до зустрічі одне з одним, що стало на заваді їхнього щасливого життя, чому головний герой на схилі літ дійшов саме до такого розуміння щастя. Ми спостерігаємо, як у душі Фауста борються два начала — світле і темне, і міркуємо над тим, що є добро і зло, як людина може розвивати в собі добрі нахили й протистояти навколишньому злу. Отже, сила трагедії Гете полягає в тому, що вона стимулює наші власні пошуки відповідей на численні питання, які поставив письменник.

Михайло Врубель.
«Фауст» (триптих) (1896)

До таємниць мистецтва слова

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ «ФАУСТА»

Гете назвав «Фауста» трагедією, наголосивши, що у творі зображено гострий життєвий конфлікт, який призвів до загибелі персонажа. Як ви знаєте, саме така особливість характерна для драматичних творів цього різновиду. Оскільки трагедія Гете спрямована на глибоке філософське осмислення світу, сенсу людського життя, її називають *філософською*.

Однак, аналізуючи жанрову природу «Фауста», сучасні вчені відзначають, що цьому твору притаманні риси різних жанрів. За багатьма показниками він є близьким до *драматичної поеми* — вішованого твору, у якому поєднуються драматичне, епічне та ліричне начала. В основі драматичної поеми — внутрішній динамічний сюжет, який відо-

Обкладинка манґи
«Фауст» (2014)

бражає розвиток конфлікту світоглядних і моральних принципів. У творі Гете такого типу конфлікт яскраво втілено в протистоянні двох головних героїв. Водночас у «Фаусті» відчутний сильний ліричний струмінь. Наприклад, як своєрідний ліричний етюд написано сцену появи Фауста в кімнаті Маргарити.

1. Чому «Фауста» називають *філософською трагедією*? Аргументуйте відповідь.
2. Доведіть, що «Фаусту» притаманні риси драматичної поеми.

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

Надзвичайно важливою в розумінні характеру Фауста є **сцена перекладу Євангелія:**

Написано: «Було в почині С л о в о!».

А може, переклав я зразу помилково?

Зависоко так слово цінують!

Інакше треба зміркувать,

Так внутрішнє чуття мені говорить.

Написано: «Була в почині М и с л ь!».

Цей перший вірш як слід осмисль,

Бо ще перо біди тобі натворить.

Хіба ж то мисль і світ і нас створила?

А може, так: «Була в почині С и л а!».

Пишу — і сумнів душу огорнув:

Я, мабуть, знову суті не збагнув...

Та світ свінув — не зрадила надія,

І я пишу: «Була в почині Д і я!».

Geschrieben steht: «Im Anfang war das Wort!»

Hier stock ich schon! Wer hilft mir weiter fort?

Ich kann das Wort so hoch unmöglich schätzen,

Ich muß es anders übersetzen,
Wenn ich vom Geiste recht erleuchtet bin.

Geschrieben steht: Im Anfang war der Sinn.

Bedenke wohl die erste Zeile,
Daß deine Feder sich nicht übereile!

Ist es der Sinn, der alles wirkt und schafft?

Es sollte stehen: Im Anfang war die Kraft!

Doch, auch indem ich dieses niederschreibe,

Schon warnt mich was, daß ich dabei nicht bleibe.

Mir hilft der Geist! Auf einmal seh ich Rat

Und schreibe getrost: Im Anfang war die Tat.

Як відомо, у Середні віки пропагувався буквальний переклад тексту. Перекладачу не дозволялося змінювати в оригіналі жодного слова. Чому ж Фауст не дотримується цієї традиції? Він — людина, яка випереджає свій час. Його перекладацьке рішення — це своєрідний виклик схоластиці, що панувала в епоху Середньовіччя й проголошувала єресь пошук глибокого сенсу слів. Як відзначає український дослідник творчості Гете Борис Шалагінов, настановою Фауста стає відмова від буквального розуміння книжної мудрості. «...В “тайні” закорінена суперечка; Фауст вступає у вільний інтелектуальний діалог зі Святим Письмом. Він прагне знайти в Євангелії відповіді на питання життя, що мучить його».

- ❖ Якщо ви вивчаєте німецьку мову, порівняйте оригінал і переклад сцени роботи Фауста над Євангелієм.

Мистецькі передзвони

Трагедія «Фауст» стала джерелом багатьох музичних творів. Найвідоміші — опери француза **Шарля Гуно** «Фауст» й італійця **Арріто Бойто** «Мефістофель», а також композиція німця **Роберта Шумана** до окремих сцен трагедії. Твір Гете ілюстрували такі видатні художники, як **Рембрандт**, **Ежен Делакруа**, **Михайло Врубель**, **Сальвадор Далі**.

Сальвадор Далі.
Фауст (1969)

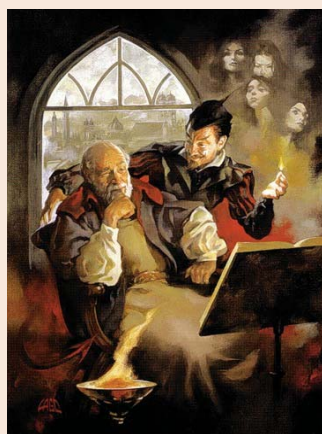
Ежен Делакруа.
Фауст у своєму
кабінеті
(1828)

Йоганн Петр Крафт.
Фауст пасхальним
ранком (1825)

Томас
Баркер.
Маргарита
в соборі
(1842)

Рей Лаго.
Мефістофель
спокушає Фауста
(середина ХХ ст.)

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

...Драму можна назвати найліпшим представником думок, поглядів і змагань мислячого покоління епохи революційної в Німеччині.

*Іван Франко, український письменник,
літературознавець і перекладач*

Гете зберігає критичну дистанцію щодо свого героя, він бачить не тільки його подвижництво, а і його помилки та провини, те, що мовою християнства називають гріхом... За його концепцією, Фауст чинив як добрі, так і лихі справи (правда, не завжди з власної волі), але він гідний виправдання, оскільки головним мотивом його дій був пошук істини, прагнення знайти своє місце й призначення в світоукладі.

В догетівських творах Мефістофель — чорт, посланець сатани, одне слово зло, абсолютно протиставлене добру... згубне для людини. І за угоду з ним доводиться платити найстрашнішу ціну. У Гете ж Мефістофель, поставши перед Фаустом, дає собі самоатестацію: *«Я тої сили частка, що робить лиш добро, бажаючи лиш злого»*. Отже, зло тут виступає складовою частиною діалектичної двоєдності, що рухає життя і сприяє також творенню добрих справ... В згаданій діалектичній двоєдності Мефістофель — дух заперечення, критики, руйнування, що поширюється на все суще. Але ж заперечення у філософському трактуванні Гете — необхідний супутник і передумова творення, поступу, до чого великою мірою і зводиться роль «духа зла» при Фаусті. В усьому цьому проступає світлий філософсько-історичний оптимізм, притаманний добі Просвітництва й самому Гете.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Описуючи у першій частині «Фауста» нібито тривіальний любовний роман, Гете намагається дошукатися глибоких філософських істин. Фауст постає перед нами як окрема людина зі своєю долею і як символ людини взагалі, в якій читач упізнає власні духовні пошуки. Ми разом з Фаустом шукаємо істину, що прояснить нам і наше власне існування.

Дорожча не та істина, що сприймається на віру, а та, що здобута власним досвідом. Цим висновком Гете і весь вік Розуму завдали удару по догматизму, що панував у попередні епохи...

Зворушливий, високопоетичний образ Маргарити — це не просто «портрет з натури». Він утілює складні філософські роздуми німецьких мислителів кінця XVIII ст. про природу людини. Так, Фрідріх Шиллер вважав, що сучасна людина втратила простоту, поетичність мислення і сердечність характеру і перетворилася на відбиток однобічної міської цивілізації. Гете підхоплює цю думку: і наука також віддалилася від живої людини, перестала відповідати її насущним душевним запитам, оскільки перетворилася на суху й абстрактну догму. Маргарита — це образ людини, яка живе серцем і почуттями і виконує заповіданий самою природою обов'язок сумлінної щоденної праці. А отже, вона відчуває себе в гармонії із собою й оточенням, тобто щасливою.

Борис Шалагінов, український літературознавець

Частково трагедію «Фауст» у різні часи перекладали **Михайло Старицький, Іван Франко, Павло Грабовський** та інші. У 1955 році **Микола Лукаш** здійснив перший повний український переклад «Фауста», який супроводив цінними коментарями, що допомагають читачеві краще зрозуміти твір. Опера Гуно «Фауст» іде на багатьох театральних сценах України.

«Фауст» на сцені
Національної
опери України
(фото К. Панченка)

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Арію Мефістофеля з опери Гуно блискуче виконував усевітньо відомий український оперний співак, соліст Паризької національної опери, волонтер і воїн, Герой України **Василь СЛІПАК (1974–2016)**. Зробивши серйозну сольну кар'єру в Європі, він повернувся на Батьківщину в складний для неї час. Співак героїчно загинув у бою від кулі снайпера. Роль Мефістофеля була його улюбленою. Навіть обираючи собі позивний, Василь Сліпак вирішив називатися «Міф» — скорочено від Мефістофель.

Постер фільму «Міф» (режисер **Леонід Кантер**)
і фото Василя Сліпака на фронті

Підсумовуємо вивчене

1. Узагальніть, які проблеми порушує Й.-В. Гете в трагедії «Фауст». У чому полягає її головний конфлікт?
2. Поясніть, чому «Пролог на небі» називають *ключем до всього твору*.
3. Складіть план порівняльної характеристики Фауста й Вагнера.
4. Розкрийте, що символізують образи Фауста, Мефістофеля та Маргарити.
5. Поміркуйте, чому образ Фауста став вічним.
6. Які дві лінії можна виділити в композиції І частини?
7. Розгляньте й проаналізуйте підсумковий плакат¹ до теми. Які факти з життяпису та творчості Гете на ньому відображено? Підготуйте за плакатом запитання до класу.

¹ У підсумковому плакаті використано репродукції картин *Арі Шефера* «Фауст і Маргарита в саду», *Генріха Фюгера* «Прометей несе вогонь людям», листівки *Едмунда Боюннга* «Вільшаний король».

8. Поясніть, чому твір «Фауст» називають *драматичною поемою* або *філософською трагедією*.
9. Підготуйте повідомлення на одну з тем: «Роль ремарок у творі»; «Біблійні мотиви у творі».
10. Порівняйте народну легенду про доктора Фауста з трагедією Й.-В. Гете.
11. Як ви думаєте, чому трагедію «Фауст» вважають вершиною світової літератури?
12. Що ви знаєте про життя твору в театральному, музичному й образотворчому мистецтвах?
13. Розгляньте постер Рафала Олбінські до опери Ш. Гуно «Фауст» (с. 21). Як ви думаєте, що в ньому хотів виразити автор?
14. Сам Гете зазначав, що трагедію задумано так, щоб у ній *«усе разом являло відверту загадку, яка знову й знову буде непокоїти людей і давати їм поживу для роздумів»*. А що саме видалося загадковим вам? На які роздуми вас наштовхнула історія Фауста?

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Яку роль у літературному розвитку Європи відіграло німецьке Просвітництво?
2. Кого з німецьких просвітників вважають найяскравішими представниками цього періоду?
3. Складіть на вибір синквейн або асоціативне гроно на тему «Йоганн Вольфганг Гете».
4. Установіть відповідність між двома колонками.

A Фауст

1 «Я тої сили частка, що робить лиш добро,
бажаючи лиш злого...»

B Мефістофель

2 «Я щирий до наук — і знаю вже багато.
Але хотів би знати все...»

B Вагнер

3 «У філософію я вник,
До краю всіх наук дійшов...»

5. Усно продовжте одне з таких речень: «Особисто для мене цей твір виявився...»; «Ця трагедія стимулювала мене замислитися над...».
6. Яка з розміщених у підручнику ілюстрацій до трагедії «Фауст» вам сподобалась найбільше? Чому?
7. Використовуючи матеріали підручника, а також додаткову інформацію, підготуйте повідомлення на тему «Українські стежини творів Гете».
8. Напишіть твір на одну з тем:
  - ✓ «Я і Фауст: діалог кризь століття»;
  - ✓ «Трагедія «Фауст» — вершина світової літератури»;
  - ✓ «Фауст: переможець чи переможений?».
9. За допомогою комп'ютерних засобів змакетуйте театральну афішу до трагедії «Фауст».
10. Розробіть на вибір кроссенс за твором «Фауст» або плакат чи буктрейлер, мета якого — зацікавити творчістю Гете.
11. Прокоментуйте назву розділу й епіграфи до нього (див. с. 11).

У пошуках нового: модерністська проза початку XX століття

Тільки дослідивши творчість модерністів, ми зможемо зрозуміти і сьогоднішніх митців, які прагнуть скоротити відстань між умами.

Олександр Геніс, американський літературний критик

Модернізм фіксував кризу просвітницько-раціоналістичної моделі прогресу, наголошуючи роль підсвідомого та особливу трансісторичну функцію поетичного висловлювання. Він стверджував право індивідуальності на свободу, а формами ствердження ставали мова, естетика й мистецтво.

Тамара Гундорова, українська літературознавиця

Про модерністську прозу початку XX століття

- ✓ Пригадайте, що таке модернізм.
- ✓ Поясніть, як співвідносяться поняття «модерн» і «модернізм».
- ✓ Розкрийте, які філософські концепції вплинули на розвиток модернізму на початку XX століття.
- ✓ Які твори письменників-модерністів ви вже читали? Поділіться своїми враженнями від них.

Модерна творчість заперечувала об'єктивний світ літератури XIX століття. Натомість у кожній минулій епосі, кожній національній культурі, кожній людській індивідуальності вона схильна була вбачати не так прояв загальних об'єктивних закономірностей, як неповторну «душу», особливу візію світу.

Ярослав Поліщук, український літературознавець

Вам уже відомо, що в період загальної кризи суспільства наприкінці XIX — на початку XX століття під впливом філософських ідей **Артура Шопенгауера** («Світ як воля та уявлення»), **Фрідріха Ніцше** (ідея виховання «надлюдини») й **Анрі Бергсона** (найвищим знанням є індивідуальне переживання, інтуїція) починаються активні пошуки нових шляхів розвитку культури людства.

Це «нове» в мистецтві почали називати «*модерном*» (від фр. *moderne* — сучасний). Фактично модерн на початку ХХ століття перейшов межі мистецтва і став *стилем життя*. Виникав новий стиль в архітектурі, дизайні предметів інтер'єру, навіть в одязі та поведінці людей. До модерністів належали не тільки філософи та митці, а й багато вчених, серед яких можна назвати видатних фізиків *Альберта Ейнштейна* й *Нільса Бора*, математика *Норберта Вінера* — засновника кібернетики, автора теорії штучного інтелекту — та багатьох інших.

У мистецтві цього періоду з'являються нові течії й угруповання, паралельно існують різні художні школи й напрями, кожне з яких пропонує своє бачення розвитку мистецтва. Так виникає естетичний плюралізм у суспільстві. Різних митців об'єднують такі спільні ідеї, як інтерес до особистості людини, бажання захистити й зберегти її духовний світ, відмова від принципу правдоподібності, надання переваги творчій інтуїції митця, прагнення до художніх експериментів, використання навмисно ускладнених форм.

На позначення цього періоду культури, а також сукупності новітніх течій мистецтва, що існували з кінця ХІХ століття, більшість дослідників використовують термін «*модернізм*».

Модернізм — це спільна назва літературних напрямів і течій, що виникли в європейській літературі на межі ХІХ–ХХ століть, яким притаманні спроби відобразити нові явища суспільства новими художніми засобами.

Модерністи, на відміну від реалістів, обстоювали особливе призначення митця, здатного передбачити шлях нової культури. Захоплені «створенням нової дійсності», вони стверджували самоцінність і самодостатність особистості, шукали особливі художні засоби, щоб передати весь комплекс гострих проблем суспільства.

Одним з вершинних досягнень цієї епохи стала її література, що відзначилася свободою самовиявлення письменників, розмаїттям напрямів, течій і стилів, оригінальними формами відображення дійсності.

Засновниками модернізму в літературі були ірландець **Джеймс Джойс**, француз **Марсель Пруст** й австрієць **Франц Кафка**. Вони здійснили низку важливих творчих відкриттів, на основі яких згодом виникали цілі літературні напрями та течії. Так, *техніка «потoku свідомості»* (М. Пруст, Д. Джойс), *особливий психологізм* (М. Пруст «*У пошуках утраченого часу*»), *поєднання міфології з особливою деталізацією* (Д. Джойс «*Улісс*»), *притчовий характер й абсурдність зображення* (Ф. Кафка) та інші модерністські прийоми створювали нову художню реальність.

1. Розкрийте поняття «*модернізм*». Назвіть відомих вам представників модернізму в літературі.
2. Користуючись матеріалами рубрики «**Мистецькі передзвони**», підготуйте розгорнуте повідомлення на тему «Відображення модернізму в різних видах мистецтва».
3. Самостійно знайдіть додаткову інформацію про одного з відомих вам представників модернізму (*на ваш вибір*) і презентуйте її в класі.

Мистецькі перезвони

Модернізм знайшов своє відображення в різних видах мистецтва. Так, у живопису французький художник **Анрі Матісс** одним з перших почав досліджувати вплив інтенсивного кольору і світла на психіку людини. Різні емоції він намагався передати через колір і форму. Митець був упевнений, що малювати потрібно так, як діти.

Яскравим представником нового мистецтва був і відомий чеський художник **Альфонс Муха**. Його чудові роботи запам'ятовувалися глядачам цікавими композиційними рішеннями, безліччю декоративних елементів і теплими соковитими кольорами.

Анрі Матісс.
Портрет Лідії
Делекторської
(1947)

Альфонс Муха.
Пори року (1896)

Музичне мистецтво на початку ХХ століття також переживало глобальні зміни. Один із найвизначніших митців, який змінив музику в першій половині ХХ століття, — австрійсько-американський композитор **Арнольд Шонберг**. Група музикантів під його керівництвом, вирішивши, що тональна музика вичерпала себе, створила атональну музику, яку назвали «*додекафонією*», або «*серійною технікою*».

У кінематографі модернізм пов'язують, насамперед, із творчістю справжньої легенди світового кіно — українця **Олександра Довженка**.

Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи

В українському літературознавстві однією з яскравих дослідниць модернізму була **Соломія Дмитрівна Павличко (1958–1999)**. У передмові до другого видання своєї праці «*Дискурс модернізму в українській літературі*» інтерес до модернізму в сучасному світі літературознавиця пояснювала так: «*Модернізм, який ніколи не був головною лінією культури, виявився сьогодні таким цікавим і провокативним тому, що пов'язаний із теперішніми процесами модернізації, які, сподіваюся, нарешті зреалізуються, розпочавши новий етап розвитку літератури*».

Іван Марчук.
Портрет Соломії
Павличко (1981)

Франц Кафка
Franz Kafka
(1883–1924)

Я не змальовую людей, не розповідаю історій, це тільки картини, тільки картини.
Франц Кафка

ГЕНІЙ К.

Він був генієм, хоча його самого, мабуть, це особливо не бентежило. Його творча спадщина не така вже й велика: три незавершені романи («Америка», «Процес», «Замок»), декілька десятків новел, а ще — щоденники та листи. Про нього пишуть, сперечаються, говорять і серйозні дослідники, і звичайні читачі...

Він став своєрідним *символом ХХ століття, його пророком*. Він пішов з життя, коли найстрашніші жахіття людства ще тільки мали відбутися. Володіючи даром песимістичного пророцтва, він створив свій світ: незрозумілий, сумний, гротескний; світ, у якому все реальне й водночас абсурдне. Цей світ почали називати його ім'ям. Спробуймо і ми доторкнутись і, можливо, зрозуміти світ, створений людиною на прізвище Кафка...

Майже все життя австрійського письменника **Франца Кафки** пройшло в Празі. Тут він народився **3 липня 1883 року** в сім'ї комерсанта, вихідця з бідної єврейської родини. У цьому старовинному чеському місті він закінчив німецьку гімназію, здобув юридичну освіту в Празькому університеті, працював в адвокатській конторі, а згодом і в приватному страховому товаристві. Проте він не любив Прагу, багато років поспіль намагався втекти із цього міста, хоча був невіддільний від нього. Трагедією його життя було те, що для всіх він став «*своїм серед чужих, чужим серед своїх*». Єврей за національністю, він так і не прийняв традиційні життєві звичаї свого народу; він став буржуазним чиновником, але це не було його покликанням; його рідною мовою була німецька, і це, безумовно, відділяло його від чеського населення Праги, яка на той час належала Австро-Угорській імперії. Він став австрійським письменником, творчість якого об'єднала німецьку, єврейську та чеську культури.

Загострене відчуття незадоволення від усього, що відбувається навкруги, образи й

Музей Франца Кафки у Празі

душевні рани, завдані йому ще в дитячі та юнацькі роки, природна сором'язливість і невпевненість у собі, невдалі спроби створити власну родину, а також сухоти — хвороба, що виснажувала його фізично, — усе це спричинило те, що він став відлюдником. Він жив наче в одиночному гетто, яке сам і створив. Можливо, тому майже всі герої Кафки заражені невиліковною самотністю. Задоволення приносила лише література. *«Усе, що не стосується літератури, наганяє на мене нудьгу»*, — казав Кафка.

«Тільки несамовито писати цілими ночами — ось чого я прагну. І померти за цим заняттям або втратити розум...» — напише він в одному з листів. У нього майже не було друзів. Його товариш за навчанням Еміль Утіц згадував: *«Ми всі його любили та цінували, але ніколи ми не могли бути з ним повністю відвертими, він завжди був оточений якоюсь скляною стіною. Зі своєю спокійною та люб'язною посмішкою він дозволяв світу приходити до нього, але сам був закритий від світу»*. Ця «закритість від світу» визначила творче кредо самотнього генія.

Усе життя в його душі гоїлися рани, отримані ще в дитинстві. У «Листі до батька», написаному 1919 року, він прискіпливо перерахував усі образи: *«Я, безумовно, не кажу, що став таким, яким я є, тільки під твоїм впливом. Це було б сильним перебільшенням (і мені притаманне таке перебільшення). Цілком можливо, що, якби я виріс абсолютно позбавлений твого впливу, я все одно не зміг би стати людиною, яка була б тобі до душі. [...] Я втратив віру в себе, натомість набув безмежне почуття провини»*.

Не можна сказати, що батько Кафки був тираном, він лише прагнув стати беззаперечним авторитетом для своїх дітей. Але Франц важко сприймав вимоги батька, що часто не збігалися з його власними бажаннями та планами.

Він відчував себе вигнанцем у цьому суспільстві. Відлюдність, відсутність постійного спілкування спричинили подальше його відчуження від людей. Він ненавидів свою самотність, страждав і мучився, але не міг і не хотів щось змінити. Бо був переконаний, що людське спілкування заважатиме його літературним заняттям, тому й боявся втратити свою самотність. 1922 року він напише: *«По суті, моя самотність є єдиною моєю метою, моєю найбільшою спокусою...»*.

Ренато Гуттузо.
Портрет Кафки (1962)

Творчість стала для Кафки засобом самозахисту, його духовним оазисом. У гротескній формі письменник зображає, як відбувається відокремлення людини від суспільства. У своїх творах він свідомо спотворює реальність, за допомогою перевтілення яскраво виявляє всі ті приховані антигуманні закони, що існують у повсякденні. Страхітлива самотність стає головною темою його творчості.

Водночас сам письменник не надавав особливого значення своїм творах. «Він хотів бути цілковитим власником своєї літературної спадщини, адже писав лише про себе і для себе», — зазначає відомий український дослідник Дмитро Затонський. Можливо, тому в заповіті, звертаючись до свого друга Макса Брода, Франц Кафка висловить бажання: спалити все, що він написав, і зробити це якомога швидше. На щастя, Макс Брод не зважив на такий заповіт...

Трагічне світовідчуття Франца Кафки напрочуд співзвучне для багатьох його сучасників, які стали живими свідками тоталітаризму та фашизму. Тому не випадково, що його твори спочатку забороняли фашисти, а потім — комуністи. Незважаючи на це, жахливий та абсурдний світ, створений Кафкою, викликав величезний резонанс у довоєнному й особливо в повоєнному суспільстві.

І хоча сам Кафка був переконаний, що його твори нікому не потрібні й не цікаві, він зумів привласнити собі цілу літеру алфавіту, адже для багатьох дослідників і просто читачів літера «К» — це, насамперед, Кафка.

Проблеми самотності, приреченості й абсурдності існування розкриває у своїх творах цей **геній К.**, а ще ставить численні запитання, що, насамперед, звернені до кожного з нас. Можливо, саме тому його твори читають у всьому світі? Знайти відповідь: що відшукує у творах Франца Кафки сучасна людина, чому й сьогодні він залишається одним з найбільш запитуваних письменників, — ви зможете, прочитавши новелу «Перевтілення».

1. Яка тема та чому стала провідною у творчості Ф. Кафки?
2. Поясніть, чому цього письменника називають символом, пророком ХХ століття.
3. Поміркуйте, чому Ф. Кафка заповів знищити все, що він написав.
4. Прокоментуйте назву статті про письменника. Запропонуйте свій варіант назви. Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Дізнавшись про деякі факти життя й творчості письменника, розкажіть, чого ви очікуєте від його новели «Перевтілення», яку маєте прочитати.

Літературні нотатки подорожнього

Усім, хто відвідує чеську столицю Прагу, обов'язково впаде в око, як часто трапляється прізвище Кафки на вулицях міста. Площа письменника, дім, у якому він народився, книгарня, що носить його ім'я, музей Кафки, кав'ярня та ще багато чого... Так, 2003 року з'явився трохи дивакуватий пам'ятник письменнику. За задумом його автора — чеського скульптора **Ярослава Рони**, йому важливо було передати художній світ Кафки, що не піддається логічному осмисленню, який кожний із читачів творів письменника тлумачить по-своєму. Тому пам'ятник — це величезний порожній костюм чоловіка, а на ньому — фігура самого генія К.

Пам'ятник Францу Кафці у Празі
(скульптор — Ярослав Рона)

А 2014 року в Празі з'явилася ще одна цікава скульптура: пам'ятник письменнику у формі гігантської голови заввишки 10 метрів і загальною вагою 45 тонн. 42 сталеві пластини весь час обертаються в різних напрямках і на декілька секунд трансформуються в портрет Франца Кафки. Автор цього творіння **Давид Чорний** спробував передати внутрішній світ письменника через стан постійного руху, мінливості, відображення та відторгнення навколишньої дійсності.

Пам'ятник Францу Кафці у Празі (автор проекту — Давид Чорний)

До вивчення новели «ПЕРЕВТІЛЕННЯ»¹

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.
2. Розкажіть, хто такий Грегор Замза. Як ви гадаєте, чому превтління відбулося саме з ним?
3. Наведіть приклади з тексту про те, які зміни відбуваються в житті та свідомості головного героя після превтління.
4. Як рідні Грегора відреагували на ті зміни, які відбулися з ним? Чи можна стверджувати, що превтління зазнають і стосунки між членами родини Замза? Аргументуйте свою відповідь цитатами з тексту.
5. Простежте за текстом, за допомогою яких художньо-виражальних засобів створюється атмосфера самотності навколо героя.
6. Проаналізуйте, як співвідноситься фантастичне та реальне у творі.
7. Поясніть, як ви зрозуміли фінал новели. Так чому Грегор все ж таки помирає?
8. Володимир Набоков, який був не тільки відомим російським письменником, критиком, перекладачем, а й ентомологом (дослідником різних комах), обґрунтовує, чому саме на таку комаху перетворюється Грегор. На його думку, це був жук, під панциром якого ховалися крила, він міг їх розправити й полетіти, але, на жаль, не здогадувався про це. Як ви гадаєте, чи міг би бути інший фінал у новели, якби Грегор знав про крила? Поясніть свою відповідь.

¹ Текст новели ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

9. В оригіналі твору Франц Кафка комаху, на яку перетворюється Замза, називає «Ungeziefer», що в німецькій мові означає «паразит» і є синонімом до слова «шкідник». Як ви гадаєте, яким був задум письменника?
10. Які перевтілення, на вашу думку, відбуваються у свідомості читача після ознайомлення з твором Ф. Кафки?
11. Напишіть твір-мініатюру на тему «Життя людей та комах у новелі Ф. Кафки “Перевтілення”».
12. Прокоментуйте інформаційний плакат на тему твору.

У творчій майстерні письменника

ПРО ПЕРЕВТІЛЕННЯ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ

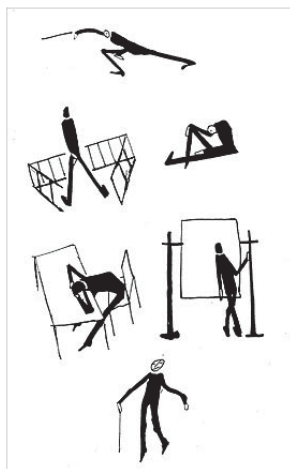
Стан Грегора — це стан істоти, нездатної піти з життя; і жити для нього — означає бути приреченим весь час існувати. Ставши потворою, він продовжує вироджуватися, він занурюється у тваринну самотність, доходить до межі абсурду та неможливості продовжувати життя. Але що ж відбувається? А те, що він продовжує жити; він навіть не намагається вибратися зі свого нещастя, хоча всередину цього нещастя він переносить й останній вихід, останню надію: він бореться за місце під канапою, за маленькі подорожі по свіжості стіни, за життя у грязюці й пилюці. Таким чином, нам також доводиться разом з ним сподіватися, тому що він сподівається, але також упадати у відчай від цієї жакливої надії, що продовжує тягнутися без мети, всередині порожнечі. І потім він вмирає —

нестерпною смертю, у забутті та самотності, але водночас смертю майже щасливою через відчуття позбавлення, яке вона несе, через нову надію на кінець, цього разу неминучий.

За Морісом Бланшо¹

(з роботи «Від Кафки до Кафки»)

Малюнки Франца Кафки до новели «Перевтілення» (1915)

Розглянемо уважно метаморфозу Грегора. Зміна ця, вражаюча та шокуюча, водночас не така вже й дивна, як може здатися на перший погляд. Відчуття реальності залежить від неперервності, від тривалості. Урешті-решт, не така вже й велика різниця — прокинутися комахою чи прокинутися Наполеоном, Джорджем Вашингтоном. (Я знав людину, яка прокинулася імператором Бразилії.)

З іншого боку, ізоляція, дивовижність так званої реальності — вічні супутники митця, генія, першовідкривача. Родина Замза навколо фантастичної комахи — це як посередність, що оточує генія...

Грегор мертвий; уранці служниця знаходить його висохле тіло, і сім'я комах відчуває сильне, радісне відчуття полегшення. Грегор — людина у вигляді комахи; його родичі — комахи в людському вигляді. Грегор помер, і комахи їхньої душі одразу відчувають, що тепер можна радіти життю.

За Володимиром Набоковим

(з Лекцій із зарубіжної літератури)

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

Головний герой Франца Кафки — принижена та беззахисна «маленька людина», тому не дивно, що різні дослідники вказують на творчі взаємозв'язки Кафки з іншими письменниками, які порушували цю тему, зокрема з Миколою Гоголем. Так, наприклад, Володимир Набоков порівнював Грегора з гоголівським Акакієм Акакійовичем Башмачкіним з повісті «Шинель». А французька письменниця Наталі Саррот стверджувала: якщо розглядати літературний процес як неперервну естафету, то Кафка отримав заповітну паличку з рук саме Федора Михайловича Достоевського, а не від якогось іншого письменника.

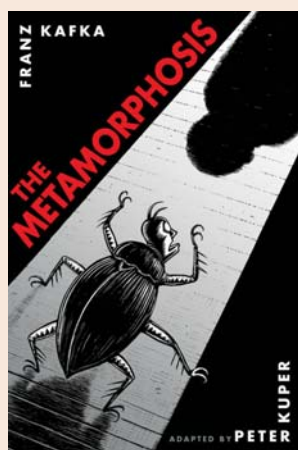
- ❖ У вас є можливість поділити чи спростувати ці думки, провівши власні дослідження, наприклад: «Франц Кафка та Микола Гоголь», «Традиції Ф. М. Достоевського у творчості Франца Кафки».

¹ Моріс Бланшо (1907–2003) — французький письменник, есеїст, літературний критик і філософ.

Мистецькі перезвони

Зацікавленість художнім світом Франца Кафки надзвичайно велика: існує багато інтерпретацій його творів, які належать митцям різних країн і жанрів. Ілюстрації, кіно й анімація, вистави та комікси розширюють сучасний «кафкіанський світ», до якого можете долучитись і ви.

Обкладинка до видань коміксів за новелою «Перевтілення»

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

У світовій літературі немає письменника, настільки чесного і відвертого із самим собою та світом. Кафка — надзвичайно цікавий і ні на кого іншого не схожий письменник. Для того, щоб його зрозуміти, не треба мати якихось особливих знань, але потрібна здатність глибоко щось пережити, посправжньому відчувати його мову. Кафка не писав складних речей. Він був абсолютно щирим у своїй творчості, але це було настільки своєрідне бачення світу, що не кожен його розумів.

Дмитро Затонський, український літературознавець

Майстерність Ф. Кафки полягає в тому, що він змушує читача перечитувати свої твори. Розв'язки його сюжетів підказують пояснення, але воно не виявляється одразу, для його обґрунтування твір має бути перечитаний з інших позицій. Іноді існує можливість подвійного тлумачення, тому з'являється необхідність подвійного прочитання. Саме цього і прагне автор.

Альбер Камю, французький письменник і філософ

Франц Кафка — прощальна примара двадцятого століття. [...] Плоди його уяви перевершують факти історії та мемуари, пригоди та офіційні документи, кінохроніку та репортажі. Він стоїть на боці реалізму — отруєного реалізму метафори. У сукупності твори Кафки — архів нашої епохи...

Сінтія Озик, американська письменниця

У книгах Кафки, відповідно, є песимізм, що створює холодне, похмуре сіре тло, але є в нього також і гумор, і рятівна іронія; не будемо забувати, що він читав рукописи своїм друзям, умираючи зі сміху: він вважав ці кошмарні історії чудовими фарсами.

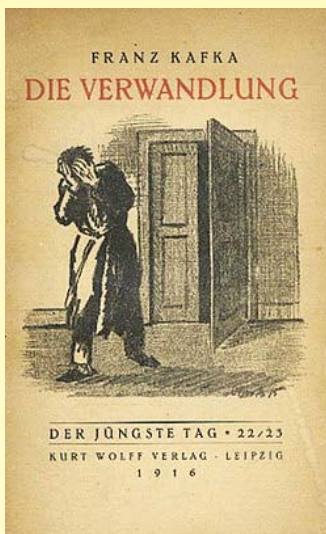
Фредерік Бегбедер, французький письменник і літературний критик

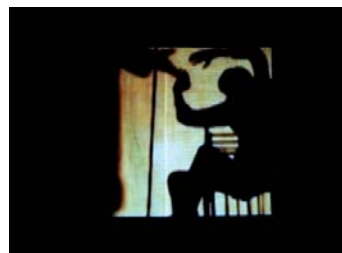
УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Лауреат Нобелівської премії, австрійський письменник Еліас Канетті справедливо характеризував Франца Кафку як «визнаного експерта з питань влади». Ця майже містична причетність Кафки до «питань влади» зробила складним його шлях до читачів колишнього Радянського Союзу. І хоча офіційно забороненим письменником в СРСР він не був, але його твори тривалий час майже не перекладали й не видавали. Кафка лякав провладних чиновників своєю незрозумілістю, несхожістю на інших письменників.

Одним із перших, хто відкрив звичайному читачеві в колишньому СРСР творчість Франца Кафки, був відомий український дослідник, літературознавець **Дмитро Володимирович ЗАТОНСЬКИЙ** (1922–2009). У 60–70-і роки з'являються його дослідження, присвячені життю й творчості австрійського письменника, зокрема перше видання книжки «*Франц Кафка і проблеми модернізму*», 1988 року друкується його праця з красномовною назвою «*Достатньо боятися Франца Кафки*». Завдяки цим роботам пересічний читач міг дізнатися багато інформації щодо біографії Кафки, про значення його творчості на Заході. Популяризуючи творчість Франца Кафки, Дмитро Затонський завдяки власним дослідженням сприяв виданню творів письменника в Радянському Союзі, а потім у незалежній Україні.

Обкладинка першого видання новели «Перевтілення» (1916)

Новела Ф. Кафки «Перевтілення» на сцені Київського академічного Театру на Липках (режисер — Олег Мельничук)

Підсумовуємо вивчене

1. Поясніть, як ви розумієте таку думку Дмитра Затонського: «Кафку можна назвати письменником, створеним власною біографією. Водночас він ніколи не грав у житті ніяких ролей. Він був відвертим з усіма і в усьому, можливо, аж занадто...».
2. Розкрийте поняття «гротеск» та «абсурд». Як вони співвідносяться зі світом Кафки?
3. Як ви гадаєте, чому під час обговорення обкладинки до новели «Перевтілення» Кафка категорично заборонив зображати комаху і стверджував, що в жодному разі не має бути інформації про те, на кого ж саме перетворився Грегор?
4. На прикладі прочитаної новели розкрийте характерні особливості індивідуального стилю Франца Кафки.
5. Простежте, як у художньому світі письменника поєднуються реальність і міфотворчість.
6. Прокоментуйте малюнки Ф. Кафки до новели «Перевтілення», розміщені на сторінках підручника.
7. Чи можете ви погодитися з думкою французького письменника А. Камю про можливість подвійного прочитання творів Кафки? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. Поясніть, як ви розумієте слова американської письменниці С. Озик про письменника.
9. Розв'яжіть кроссенс на тему «Франц Кафка».

10. На конкретних прикладах із новели «Перевтілення» підтвердьте або спростуйте вислів французького прозаїка й літературного критика Ф. Бегбедера про те, що твори Кафки можна сприймати як фарс.
11. Проаналізуйте дудл до дня народження Ф. Кафки 2003 року. Зіставте його з текстом прочитаної новели. Опишіть або намалуйте свій дудл на тему «Франц Кафка і його новела «Перевтілення»».

12. Російська поетеса Анна Ахматова вважала: «Кафка писав про мене та для мене». А чи можете ви сказати, що Кафка писав і для вас? Аргументуйте свою відповідь.
13. Прокоментуйте інформаційний плакат на тему «Кафкіанський світ».

Михайло Булгаков
Михаил Булгаков
(1891–1940)

- ✓ Розкажіть, що вам уже відомо про російського письменника Михайла Булгакова.
- ✓ Які твори письменника ви вже читали, яке враження вони справили на вас?
- ✓ Підготуйте повідомлення або мультимедійну презентацію на тему «Місця України, пов'язані з Михайлом Булгаковим».
- ✓ Серед ваших близьких і знайомих проведіть невеличке дослідження про те, коли і за яких обставин вони ознайомилися з творами Михайла Булгакова, яке значення мав (чи не мав) письменник у їхньому житті. Про результати свого дослідження розкажіть у класі.

...Головне не втратити впевненості
у собі, не змінити своєму окові.

Михайло Булгаков

«Я ХОТІВ СЛУЖИТИ НАРОДОВІ...»

Довгі болісні роки Михайло Опанасович Булгаков йшов до свого визнання через забуття і складні відносини з владою, нещадну критику та нескінченне цькування, але він вистояв і не зрадив собі. За півроку до смерті він говорив: «...не зривайся, не падай, не повзи, ти — це ти... Будь вище за образи, вище за заздрощі, вище за усілякі дурні пересуди...».

Він народився в Києві 15 травня 1891 року в сім'ї викладача Київської духовної академії. У дружній родині Булгакових росло семеро дітей: три хлопчики та чотири дівчинки. Коли 1907 року від важкої спадкової хвороби помер батько, головним помічником матері стає саме майбутній письменник. У ті часи Михайло навчався в Київській першій гімназії, і варто зауважити, що він не дуже тішив рідних своїми успіхами в навчанні. У його атестаті були лише дві відмінні оцінки: із Закону Божого й географії. Та й особливою старанністю Булгаков не вирізнявся. Як часто буває з будь-якою дитиною, з ним іноді траплялися різні пригоди. Так, одного разу він усі гроші, які мати дала йому на підручник з фізики, витратив на квиток у кіно, а весною час від часу пропускав уроки, гуляючи з дівчатами під квітучими київськими каштанами.

Однак із самого дитинства Булгаков виявляв себе як надзвичайно творча й артистична особистість. За свідченням його рідних, писати він почав доволі рано. Невеликі оповідання, фейлетони, драматичні сценки

легко з'являлися з-під його пера. Щирий інтерес Михайла до театру вплинув на те, що юний Булгаков напам'ять знав майже всі арії з опер «Аїда» та «Фауст» і навіть певний час мріяв стати оперним співаком. Він сам створював п'єси для домашнього театру та грав у них.

Мирний лад життя Булгакових, як і багатьох інших родин, кардинально змінився з початком Першої світової війни. На той час Михайло вже був студентом медичного факультету Київського університету.

1916 року, отримавши диплом лікаря, він іде добровольцем Червоного Хреста, працює у прифронтових госпіталях, набуваючи нелегкого медичного досвіду. Звільнений від призову через хворобу, Булгаков іде працювати за призначенням у сільську лікарню на Смоленщину. Браження цих років знайшли своє відображення у книжці письменника *«Нотатки юного лікаря»*, яка була частково опублікована в періодиці протягом 1921–1925 років.

У березні 1918 року він повертається до рідного Києва. Булгаков намагається зайнятися приватною лікарською практикою, проте в місті, що опинилося в центрі буремних подій, спокійного мирного життя очікувати не доводилось. М. Булгаков писав, що в ті роки в Києві він нарахував 14 спроб зміни влади, 10 з яких йому довелося пережити особисто. Достовірно відомо, що в ті часи «добровольцем він зовсім не збирався йти нікуди». Очевидно, що не з доброї волі в 1919 році Михайло Опанасович був мобілізований як лікар. Він працював і продовжував писати. У його публікаціях тих часів найгостріше звучить тема втоми від страшної війни.

1920 року колишній білогвардієць, офіцер М. Булгаков, не встигнувши емігрувати зі своїми частинами за кордон, прийняв для себе фатальне рішення: спробувати прилаштуватися до життя в новій Росії, а також остаточно залишити медицину та повністю присвятити своє життя літературній праці.

Як розповідав Михайло Опанасович в автобіографії, у 1921 році він приїжджає *«без грошей, без речей у Москву з тим, щоб залишитися в ній назавжди»*. Він активно публікується в газеті «Напередодні», яка видавалася для російських емігрантів. Друком виходять у світ багато його творів: *«Нотатки на манжетах»*, *«Пригоди Чичикова»*, *«Подорожні нотатки»* та інші.

Михайло Булгаков повністю заглибився у творчість. У 1922–1923 роках друком виходять один за одним фейлетони, нариси та оповідання письменника. Дар Булгакова-сатирика особливо яскраво виявився в повістях 1923–1925 років *«Дияволиада»*, *«Фатальні яйця»* та *«Собаке серце»*. Він працює над романом *«Біла гвардія»*, за яким 1926 року напише п'єсу *«Дні Турбіних»*, що була поставлена в Московському художньому академічному театрі (МХАТі). Відтоді життя Булгакова тісно пов'язане з театром.

Водночас Булгакову це приносить не тільки популярність. Майже кожний його великий твір супроводжується несправедливою критикою. Митець фактично опинився, за його власним висловлюванням, у ролі

загнаного, але нескореного літературного вовка. У лютому 1929 року через черговий донос усі п'єси письменника було вилучено з репертуарів усіх театрів, а в газетах пролунав погромний заклик: «Геть булгаковщину!». Постановку нової п'єси драматурга *«Кабала святенників»* («*Мольєр*») також було заборонено.

Знищений неконструктивною критикою, розчавлений цензурою, безробітний М. Булгаков у березні 1930 року пише листа *«До Уряду СРСР»*. Це була не скарга і не покаяння, і в жодному разі не прохання. Письменник вирішив раз і назавжди розрубати міцно затягнутий гордіїв вузол своєї долі. Він просить або вислати його з країни, або дати можливість працювати, хоча б на «посаді працівника сцени». М. Булгаков не приховував, що метою цього листа було *«врятуватись від гонінь, жебрацтва та неминучої загибелі»*.

Навряд чи можна було сподіватися на якусь позитивну відповідь з боку влади. Але лист М. Булгакова збігся із часом трагічної смерті відомого російського поета Володимира Маяковського. Можливо, саме цим можна пояснити те, що 18 квітня 1930 року в квартирі Булгакових пролунав телефонний дзвінок Сталіна, який запропонував йому роботу у МХАТі. Ця робота надавала необхідні кошти, але не реабілітацію його творів. За винятком *«Днів Турбіних»*, які були поновлені в театрі на початку 1932 року, жоден твір Булгакова, як і раніше, не з'являвся в репертуарах театрів.

30 травня 1931 року митець знову пише Сталіну й чітко формулює свою позицію: *«...на широкому полі словесності російської в СРСР я був одним-єдиним літературним вовком. Мені радили перефарбувати шкуру. Безглузда порада. Перефарбований чи стрижений вовк, він все одно не схожий на пуделя»*. У цих словах — увесь Булгаков, непохитний у своїх переконаннях і принципах.

Андрій Харшак. Михайло Булгаков. Москва і Єршалаїм (1988)

1938 року він знову пише Сталіну. Цього разу Булгаков заступається за драматурга *Миколу Ерדмана*, якому не дозволили після трьох років, проведених у засланні в Сибіру, повернутися до Москви. Дійсно, справжній приклад того, як можна не зрадити собі за жодних обставин...

Творча ізоляція Булгакова тривала... Письменник, як і раніше, відчував себе «заживо похованим», і лише робота над головним його твором — романом «*Майстер і Маргарита*» — відволікала від «отруйної думки» про нікчемність такого життя. У червні 1938 року М. Булгаков завершує в чорновому варіанті свій роман. Зі сподіваннями, що йому все ж таки вдасться опублікувати твір, за порадою друзів митець береться за написання п'єси «*Батум*», присвяченої 60-річному ювілею Сталіна. Письменник поставив собі завдання — створити історично достовірний образ молодого керманича. Він правдиво описує ситуацію в суспільстві, що панувала на Закавказзі в 1902 році.

Однак не «справедливої п'єси» чекала від письменника влада. «Нагорі» твір отримав гостру негативну оцінку. Не дивно, що, коли п'єсу не допустили до постановки на сцені, Булгаков переживав цю подію як подвійну трагедію. Його хвилювала творча невдача, але більш за все — сором за зраду самого себе. Усе це впливало на здоров'я, яке з кожним днем погіршувалося. Він почав сліпнути й слабшав від спадкової хвороби нирок, що чимраз загострювалась.

1939 року сліпота письменника вже була суцільною. Михайло Опанасович, по суті, перетворився на «живого небіжчика». Єдине, що його і справді продовжувало хвилювати, — це доля його останнього роману. Дружина письменника, Олена Сергіївна Булгакова, йому пообіцяла: «*Присягаюся тобі, я його надрукую*». Обіцянка була виконана...

Михайло Булгаков
зі своєю третьою
дружиною
Оленою Сергіївною:
Майстер
і *Маргарита* (1933)

Він пішов з життя 10 березня 1940 року. Його останніми словами були: «*Я хотів служити народові...*».

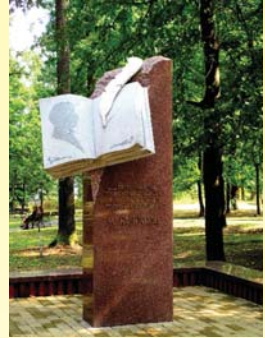
1. Прокоментуйте думку дослідника В. Лосева про М. Булгакова: «*Його життя, наче дзеркало, відображає всю деформацію нашого суспільства в період сталінщини, йому повною мірою довелося випробувати на собі тиск міцної адміністративно-бюрократичної системи, тієї, яку він згодом позначив сильним та змістовним словом "кабала"*».
2. Поясніть, як ви розумієте назву статті про письменника. Запропонуйте свій варіант заголовка.
3. Самостійно зберіть матеріал і підготуйте повідомлення на тему «Любов у житті Михайла Булгакова».

Михайло Булгаков дуже любив своє рідне місто — Київ. Адже в Києві він народився, тут жив, навіть назвали його на честь архангела Михаїла — покровителя Києва. У своїх творах письменник багато разів з величезною любов'ю та ніжністю згадує своє рідне місто.

Але, безумовно, найбільше Київ представлений у романі «**Біла гвардія**». Герої цього роману особливо близькі авторові. Не випадково їхніми прототипами стали рідні йому люди. Є ще один улюблений герой цього твору — це булгаковське Місто, докладно змальоване на сторінках «Білої гвардії». Герої роману, а також його сценічної версії — п'єси «**Дні Турбіних**» — мешкають там, де жив сам Михайло Булгаков з батьками з 1906 до 1919 року: у будинку №13 на *Андріївському узвозі* (у романі — *Олексіївський узвіз*). Якщо Київ представлений у творах письменника, то в його листах до рідних і близьких доволі часто згадується Буча — місто в Київській області, де була родинна садиба письменника. До 100-річчя М. Булгакова на її місці було встановлено пам'ятний знак. А 15 травня 2011 року завдяки творінню скульптора **Андріана Балогі** в Бучі з'явився справжній пам'ятник письменнику, зроблений у формі величезної розкритої книжки, на якій можна прочитати рядки самого Булгакова, зафіксовані в оригіналі: «*Всё, что ни происходит, всегда так, как нужно, и только к лучшему*».

Пам'ятник Михайлу Булгакову в Бучі

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Віктор Платонович НЕКРАСОВ (1911–1987) — відомий київський письменник, автор роману «**В окопах Сталінграда**», що за зображення правди Другої світової війни навіть був нагороджений Сталінською премією. А ще це людина, яка через свою активну громадянську позицію була позбавлена радянського громадянства, особистість, яка ніколи не замовчувала наявні проблеми, не стояла осторонь, коли влада цькувала інших, нагадувала світу про злочини нацизму, зокрема про масовий розстріл, переважно євреїв, у Бабиному Яру, здійснений у 1941–1943 роках.

В історію світової літератури він увійшов, насамперед, як особистість, завдяки якій стала відома точна адреса, де мешкав Михайло Булгаков у Києві. Саме Некрасов відкрив «Будинок Турбіних», у якому тепер розміщено музей письменника. Так, за докладним описом цього будинку в романі «Біла гвардія» Віктор Некрасов розшукав помешкання й опублікував результати своїх пошуків у нарисі. Після того до будівлі почали приходити люди з квітами й залишати на його стінах написи: «*Тут жив Булгаков*». Згодом у цьому будинку з'явився музей письменника.

До вивчення роману «МАЙСТЕР І МАРГАРИТА»

У творчій майстерні письменника

ПРО ДОЛЮ РОМАНУ «МАЙСТЕР І МАРГАРИТА»¹

Доля роману «*Майстер і Маргарита*» так само драматична, як і доля його автора. Михайло Булгаков цей твір писав майже 12 років. Після його смерті в архіві залишилося вісім редакцій роману.

Відомо, що задум твору в письменника виник ще 1928 року. У першій редакції роман мав такі варіанти назв: «*Чорний маг*», «*Копито інженера*», «*Жонглер з копитом*», «*Син В (...)*», «*Гастроль*» тощо, і теми Майстра в ньому не було. 18 березня 1930 року, перебуваючи у гнітючому стані через заборону п'єси «*Кабала светенників*», Михайло Опанасович знищує першу редакцію свого роману.

1931 року Михайло Булгаков поновлює роботу над «*Майстром і Маргаритою*». Друга редакція створювалася аж до 1936 року. Вона мала підзаголовок «*Фантастичний роман*» і такі варіанти назв, як «*Великий канцлер*», «*Сатана*», «*Чорний богослов*», «*Він з'явився*», «*Підкова іноземця*», «*Чорний маг*» та інші. У цій редакції на сторінках роману вже діяли Майстер і Маргарита, а у Воланда з'явився свій почет.

У другій половині 1936 — на початку 1937 року письменник почав працювати над третьою редакцією роману. Тепер уже твір називався «*Князь темряви*». Водночас згодом, повернувшись знову до початку роману, автор уперше дає йому вже відому нам назву «*Майстер і Маргарита*». На титулі твору він ставить дати «1928–1937» і вже більше не припиняє працювати над романом. «*Дописати раніше, ніж померти*» — ось його головна мета.

Весь текст роману було надруковано у травні — червні 1938 року. 1939 року були внесені важливі зміни в кінцівку роману й дописано епілог. Але авторські правки твору не припинялися майже до самої смерті письменника. Безнадійно хворий Булгаков диктував дружині свої уточнення до тексту. Помираючи, Булгаков говорив: «*Напевно, це правильно... Що я міг написати після "Майстра"?...*».

Факту, що роман все ж таки вийшов друком, ми зобов'язані дружині письменника Олені Сергіївні Булгаковій, яка у страшні роки сталінських репресій зуміла зберегти рукопис. Уперше твір «*Майстер і Маргарита*» в скороченому варіанті було опубліковано через 26 років після смерті його автора в часописі «*Москва*» (№ 11, 1966 і № 1, 1967).

Публікація роману викликала жваву полеміку, що не припиняється і дотепер, як серед критиків, літературознавців, так і серед звичайних

¹ Переклад роману українською здійснено Миколою Білорусом (2005) і Юрієм Некрутенком (2006).

читачів. Деякі, на жаль, і сьогодні, не вчитуючись уважно в текст твору, сприймають його досить прямолінійно, як своєрідне Євангеліє від диявола.

До роману М. О. Булгакова прийшла і світова слава. У вересні 1999 року радіостанція «Свобода» повідомила, що твір «Майстер і Маргарита» визнано на Заході найкращим романом ХХ століття.

Надя Рушева.
З ілюстрацій до роману «Майстер і Маргарита»
(1968)

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

Частина перша

1. Чи зацікавило вас прочитане? Поясніть чому.
2. Розкажіть, у чому суть розмови, яку ведуть між собою літератор Берліоз і поет Іван Бездомний. Як ви вважаєте, яке значення має ця розмова для подальшого розвитку подій твору?
3. Прочитайте, як відбулося знайомство Берліоза й Бездомного з невідомим. Яке враження справив на вас цей персонаж?
4. Доведіть, що «єршалаїмські» розділи вводяться в текст роману з ефектом несподіваності. З'ясуйте роль цих розділів у загальній структурі твору.
5. Що дізнаємося про Іешуа Га-Ноцрі з розділу 2 роману? Поясніть, чому він називається «Понтій Пилат».
6. Знайдіть у тексті й зачитайте розмову Іешуа з Понтієм Пилатом. Яку головну думку сповідує Іешуа? Чи погоджуєтеся ви з такою позицією?
7. Як ви гадаєте, чому Булгаков уникає прямого ототожнення Іешуа з євангельським Ісусом? Аргументуйте свою відповідь.
8. Простежте за текстом, якою зображена у романі Москва 20–30-х років. Які сатиричні прийоми використовує письменник?
9. Розкажіть, за що були покарані Степан Лиходеев, Варенуха, Никанор Іванович, Поплавський та інші. А як ви поставилися до витівок Воланда та його почту?
10. Прочитайте, що розповідає Майстер про причини, які спонукали його спалити свій роман. За допомогою яких художньо-виражальних засобів автор створює цей епізод?

Частина друга. Епілог

1. Хто є головним героєм другої частини роману? Обґрунтуйте свою відповідь.
2. Які емоції й думки викликає у вас образ Маргарити?
3. Знайдіть у тексті й прочитайте, з яким проханням звертається Маргарита до Воланда, коли в неї з'явилась можливість загадати одне бажання. Як ви оцінюєте вчинок героїні? Яку ще одну тему роману порушує прохання Маргарити?
4. Зіставте два твердження дослідників про Майстра:
«Він зломлений тими негараздами, що обрушилися на нього, але зламав він себе і сам, зсередини. Тоді, коли він утік від дійсності у клініку Стравинського, коли переконав себе, що “не треба перейматися великими планами”, коли йому почали заважати живі людські голоси» (В. Акімов);
«Майстер і не відрікся ні від чого. Він залишається сам на сам, завжди вірний собі, завжди — Майстер, і тоді, коли пише свій роман, і в будинку скорботи, і тим більше — в останніх розділах роману...» (Л. Яновська).
 Чия позиція вам ближча й чому?
5. Проаналізуйте інфографіку, створену на основі ілюстрацій українського художника-графіка Віктора Єфименка (1933–1994).

6. Розкрийте, як у творі подається проблема протидії особистості й влади.
7. Обґрунтуйте своє розуміння епілогу роману.
8. Простежте, як у романі розкривається тема творчості й долі митця.
9. Поміркуйте, чому майстер, автор роману, називає себе не письменником, а «майстром». Яке значення має це слово у творі?
10. Обґрунтуйте, які проблеми — богословські чи моральні, загальнолюдські — розглядаються в «єршалаїмських» розділах.

11. Прокоментуйте думку польського критика Анджея Дравича: «...як наказ і заповіт нас супроводжуватиме [...] одна з останніх фраз “Майстра і Маргарити”. Якщо замислитися над нею, у її прозорості приховується глибокий і фундаментальний сенс, який, напевно, був дорогим Булгакову. Гадаю, що він знадобиться і нам.
Звучить ця фраза так: “Все буде правильно; на цьому побудований світ”».
12. Розв'яжіть кроссенс. На його основі підготуйте розгорнуту розповідь про роман «Майстер і Маргарита».

У творчій майстерні письменника

ПРО КОМПОЗИЦІЮ РОМАНУ «МАЙСТЕР І МАРГАРИТА»

Композиція роману «Майстер і Маргарита» оригінальна та різнопланова. Перед нами — справжній **роман-лабіринт**, у якому розкриваються три взаємопов'язані, але водночас й автономні сюжетні лінії: про кохання Майстра і Маргарити; про пригоди Воланда і його почту в Москві; ершалаїмські розділи про Понтія Пилата й Іешуа Га-Ноцрі.

Так, у межах єдиного тексту міститься **«роман у романі»** — твір, написаний Майстром. Розділи цього «вставного» роману про один день римського прокуратора Понтія Пилата розпорошені в оповіді про московське життя Майстра й пов'язаних з ним героїв. Як зазначає літературознавець Володимир Агеносов, обидва романи (булгаковський і Майстра), насамперед, пов'язані між собою *«загальною для них проблематикою: темою долі та особистої відповідальності кожної людини, протидії творчої особистості й натовпу»*.

Булгаковознавці, зокрема Ірина Галинська, також дослідили, що в побудові роману відчувається вплив **теорії трьох світів** (земного, космічного та біблійного) **Григорія Сковороди**, викладеної у трактаті *«Потоп змійний»*. На думку філософа, кожний зі світів створений з добра і зла й має дві сторони — зовнішню (ту, що всі бачать) і внутрішню (невидиму). Земний світ у романі уособлюють люди, до космічного належать Воланд і його почет, і біблійний світ, відповідно, постає в історії про Іешуа Га-Ноцрі та Понтія Пилата.

Використання сквородинської теорії допомагає М. Булгакову увиразнити справжню сутність життя, наголосити на розриві між цими світами і в образній формі попередити людство про наслідки порушення законів буття.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Майстер і Маргарита» — роман про всесилля добра. Але за однієї важливої умови: якщо людина ніколи, за жодних складних і драматичних обставин не сходить зі шляху добра. Це роман про відповідальність людини за добро.

Володимир Акімов, російський літературознавець

...роман Булгакова [...] виключає можливості однозначного трактування як окремих образів і сюжетних ліній, так і твору в цілому. Очевидно лише одне: «Майстер і Маргарита» — це художньо-філософський підсумок роздумів письменника про долю Творця.

Наталія Євстаф'єва, українська літературознавиця

...у цьому «надвечірньому» романі з пронизливою зворушливістю показані вади людські, від яких виникають численні біди та трагедії. Серед них богузтво і зраду письменник вважав першими.

Віктор Лосєв, російський літературознавець

«Майстер і Маргарита» — моя найулюбленіша книга у світі. Для мене це найбільше дослідження людської уяви, ця книга про прощення, життя й історію, це найдивовижніша книга, яку я коли-небудь читав.

Данієл Редкліфф, британський актор, виконавець ролі Гаррі Поттера

Мистецькі передзвони

Роман М. Булгакова «Майстер і Маргарита» широко представлений у різних видах мистецтва. Ілюстрації до твору, численні вистави, різноманітні колажі, скульптурні зображення, фільми й анімація, рок-опера й навіть балет-фантазмагорія подають своє бачення цього унікального твору. Цікаво, що перша кіноверсія роману належить відомому польському режисеру **Анджею Вайдзі**, який 1971 року за булгаковським текстом зняв фільм *«Пилат та інші»*.

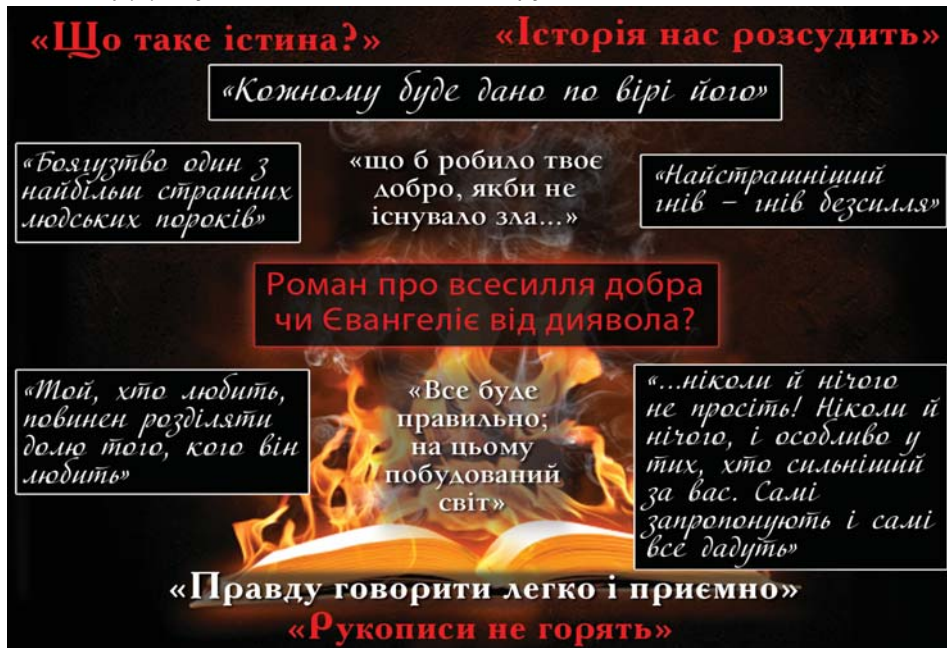
А в легендарної групи «**Rolling Stones**» є пісня «*Sympathy for the Devil*» (Співчуття дияволу). На її створення учасників групи надихнув саме роман «Майстер і Маргарита». У списку 500 найвеличніших пісень усіх часів вона посідає високе 32-е місце. 2003 року на неї групою **Neptunes** було зроблено ремікс, який пізніше назвали одним з найкращих реміксів в історії музики.

Підсумовуємо вивчене

1. Розкрийте значення творчості М. О. Булгакова для читача XXI століття.
2. Самостійно проаналізуйте різноманітні висловлювання, представлені в інтернет-просторі, щодо сучасних оцінок творчості цього російськомовного письменника, про те, чи потрібен він українському читачеві. У класі проведіть дискусію на тему «Чи можемо ми в Україні вважати Михайла Булгакова “нашим” (“своїм”) письменником?».
3. Проведіть власне дослідження на тему «Михайло Булгаков і Микола Гоголь». Про його результати розкажіть у класі.
4. Поясніть, чому роман «Майстер і Маргарита» залишається «культовою книгою» різних поколінь читачів.
5. Прокоментуйте думки, наведені в рубриці «**Зі скарбниці літературно-критичної думки**». Які з них вам найбільше близькі й чому?
6. Поясніть, як ви розумієте епіграф до твору. Яку роль він виконує для розуміння загального задуму роману?
7. Розкрийте, у чому полягає особливість побудови роману «Майстер і Маргарита». Обґрунтуйте, чому дослідники називають цей твір «*роман у романі*».
8. Чи погоджуєтеся ви з тим, що образ Майстра, створений письменником у романі, автобіографічний? Поясніть свою думку.
9. Дослідіть, як у романі здійснюється протидія Добра і Зла, Світла і Темряви. Хто, на вашу думку, перемагає в цій боротьбі?
10. Розкажіть, як філософські погляди Г. Сковороди знайшли своє відображення в романі М. Булгакова.
11. Поясніть, як ви розумієте вислів із роману «*Рукописи не горять*».
12. Відомий літературний критик Бенедикт Сарнов стверджує, що в романі «Майстер і Маргарита» «*немає нічого випадкового. Архітектоніка цього роману геометрично точна. В основі її — найсуворіша симетрія. Так, наприклад, майже кожний персонаж історичної частини роману співвідноситься з більш-менш точним її аналогом. Ієшуа, що діє в сучасності, має свого аналога в особі Майстра. Учень Ієшуа, Левій Матвій, співвідноситься з учнем Майстра — Іваном Бездомним*». Чи погоджуєтеся ви з таким твердженням? На які ще «симетричні» образи у творі ви звернули увагу?
13. Як ви гадаєте, чи будете колись перечитувати роман М. О. Булгакова, його окремі сторінки? Що може вплинути на ваше рішення відкрити булгаковський текст? Загалом, як ви вважаєте, чи потрібно перечитувати те, що вже добре знайоме? Поясніть свою відповідь.
14. Проведіть самостійне дослідження на тему «Традиції Й.-В. Гете в романі М. Булгакова». Про його результати розкажіть у класі.
15. Підготуйте повідомлення про постановки роману «Майстер і Маргарита» на українській сцені.
16. Створіть (або словесно намалюйте) свої ілюстрації (колажі) до роману «Майстер і Маргарита».

17. Уважно роздивіться інформаційний плакат. Хто з героїв роману та за яких обставин проголошує ці фрази? Прокоментуйте ті вислови з роману, які спонукали вас про щось замислитися. Поясніть свій вибір. Зробіть свій(ої) постер(и) за улюбленими цитатами з твору.

18. Напишіть твір на одну з тем:
- ✓ ««Рукописи не горять» (Доля роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита»)»;
  - ✓ «Проблема морального вибору в романі «Майстер і Маргарита»»;
  - ✓ «Сенс назви роману «Майстер і Маргарита»»;
  - ✓ «Вічні проблеми в романі «Майстер і Маргарита»»;
  - ✓ «Радянська дійсність 20–30-х років ХХ століття на сторінках роману «Майстер і Маргарита»»;
  - ✓ «Образ автора в романі «Майстер і Маргарита»»;
  - ✓ «Мої улюблені сторінки роману «Майстер і Маргарита»»;
  - ✓ «Проблема свободи творчості в романі Михайла Булгакова»;
  - ✓ «Єршалаїмські розділи роману «Майстер і Маргарита» — або ваш варіант теми.

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Розкрийте основні тенденції розвитку літератури на початку ХХ століття.
2. Поясніть, як співвідносяться поняття «модерн» і «модернізм».
3. На конкретних прикладах розкрийте, у чому полягає художнє новаторство творів модернізму.
4. Кого з письменників називають засновниками («батьками») європейської модерністської прози й чому? Схарактеризуйте основні художні здобутки цих письменників.
5. Поясніть, чому Ф. Кафку вважають пророком ХХ століття. Чи погоджуєтеся ви з таким твердженням? Аргументуйте свою відповідь.
6. Розкрийте значення метафори перевтілення в новелі Франца Кафки.

7. Чи можете ви погодитися з твердженням друга й першого біографа Ф. Кафки Макса Брода про те, що «опис так званої пересічної людини, в якій для Кафки не було нічого пересічного, відбувався заради самої цієї людини, не відповідно до якоїсь мети, а через любов до кожної людини»? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. Підготуйте розгорнуте повідомлення або мультимедійну презентацію на тему «Кафкіанський світ: яким він є?..». Зверніть увагу на те, який вплив мав Франц Кафка на творчість таких представників мистецтва ХХ століття, як Фредеріко Фелліні, Хорхе Луїс Борхес, Габріель Гарсія Маркес, Харукі Муракамі, Гюнтер Грасс, або інших.
9. Чи погоджуєтеся ви з думкою відомої дослідниці життя й творчості М. Булгакова Марієтти Чудакової, що Майстер — «alter ego¹ автора»? Аргументуйте свою відповідь.
10. Підготуйте мультимедійну презентацію про відображення роману М. Булгакова в різних видах мистецтва.
11. Напишіть листа майбутньому читачеві роману «Майстер і Маргарита».
12. На основі інформаційного плаката підготуйте розгорнуте повідомлення про М. Булгакова та його творчість.

13. Прокоментуйте шмцтитул до цього розділу. Запропонуйте свої варіанти епіграфів до розділу (див. с. 29).

¹ Alter ego — букв. «інший я»; друга сутність людини.

Шедеври європейського поетичного модернізму

Предметом поезії є тільки вона сама, а не дійсність.

Шарль Бодлер, французький поет

...минуле завжди великою мірою визначається днем сьогоднішнім і має дивну властивість під впливом цієї нашої злободенності змінюватися, відкриваючи якісь недобачені, недооцінені або непізнані аспекти і деталі.

Віра Агеева, українська літературознавиця

Про авангардизм і його основні течії

...за всієї численності власне модерністських й авангардистських течій творчість його великих митців відбувалась здебільшого поза цими течіями, не вкладаючись в жодну з них...

*Дмитро Наливайко,
український літературознавець*

В історії модернізму значне місце належить такому явищу, як **авангардизм** (від фр. *avant garde* — передовий загін). Це умовна назва художніх тенденцій у мистецтві, що виникли на початку ХХ століття, для яких характерні категоричне заперечення традицій і цінностей попередніх культур, агресивне пропагування епатажу та протесту.

Авангардизм виник у Франції і згодом поширився у Німеччині, Італії, Росії та інших країнах. Учасники цього мистецького руху намагалися зруйнувати всі загальноприйняті норми, правила та ідеали. Молоді бунтарі випускали зухвалі маніфести, свідомо дражнили публіку, закликали «*викинути на смітник історії*» не тільки застарілі традиції, а й усю художню спадщину. Тому виступи авангардистів часто супроводжувалися скандалами. Але під цим приховувалася серйозна робота над створенням принципово нової художньої системи.

Серед авангардистів особливо цінувалося створення власного, ні на кого не схожого образу. При цьому естетика прекрасного змінюється на **естетику потворного**, яка, на думку митців, і здатна показати суть речей. Ідеал цілісної людської особистості зникає, у своїх творах авангардисти звертаються до **антицінностей**. Пріоритет надається внутрішньому світу митців, їхньому праву без обмежень вибирати способи вираження своїх переживань та асоціацій.

Отже, якщо *модернізм* на основі заперечення старого створює *свій художній світ*, синтезуючи найкраще з інших художніх систем, то *авангардизм* прагне зруйнувати все й лише потім збудувати нове, тобто він створює *свій художній хаос*.

Авангардизм виявлявся в різних течіях, кожна з яких у полеміці з іншими обстоювала свою творчу манеру, своє бачення подальшого розвитку мистецтва. Серед головних течій авангардизму слід вказати **футуризм**, **кубізм**, **дадаїзм**, **експресіонізм**, **сюрреалізм** та інші. З'ясуємо, чим саме відрізнялися всі ці «-ізми»...

На початку ХХ століття світ змінювався буквально на очах. Тому не дивно, що в мистецтві з'являється **течія**, головним прагненням якої є **передати динаміку руху, захоплення технікою, загальну урбанізацію суспільства**. Ця течія отримала назву **футуризм** (від лат. *futurum* — майбутнє).

На думку засновника футуризму італійського поета **Філіппо Томазо Марінетті**, автора маніфесту цієї течії, рев автомобільного мотору має хвилювати художника більше, ніж усмішка чи сльози жінки. Тому мотоцикл футуристи вважали більш досконалим творінням, ніж, наприклад, скульптури Мікеланджело.

Визначна роль в історії світової літератури ХХ століття належить поезії футуризму. Ви зможете відчутти особливості поезії цієї течії на прикладі творчості **Володимира Маяковського**.

Ще однією цікавою художньою течією цього періоду культури був **кубізм** (від фр. *cube*, *cube* — куб). Якось відомий французький художник другої половини ХІХ століття Поль Сезанн зауважив, що геометричні форми, наприклад кулі, конуса чи циліндра, потрібно шукати в самій природі. Він і гадки не мав, що його роздуми дадуть початок новій художній течії — **кубізму**. Отже, саме підкресленим використанням геометричних форм, прагненням розділити реальні об'єкти на окремі фігури й вирізняється ця мистецька течія. Біля витоків кубізму стояв відомий іспанський художник **Пабло Пікассо**. Яскравим прикладом кубізму може слугувати картина «Скрипка та гітара». Здається, що музичні інструменти розібрали на окремі частини, а потім знову зібрали, змінивши кути й нахили.

Пабло Пікассо.
Скрипка та гітара (1913)

Беззаперечним лідером кубізму в літературі став відомий французький поет **Гійом Аполлінер**, із творчістю якого ви також зможете ознайомитися на сторінках цього підручника.

Перша світова війна показала всьому людству, на яке зло здатна людина. Події цієї війни вплинули на появу такої мистецької течії, як **дадаїзм**, що виникла одночасно у Швейцарії, Франції та США і проіснувала з 1915 по 1923 рік. Ця течія відображала розгубленість інтелігенції часів війни, кризу її художнього мислення. Метою дадаїстів було створення такого мистецтва, яке шокувало б людей так само, як і війна. Таке мистецтво вони називали «дада» (від фр. *dada* — дитячий коник). Це слово було обрано випадково теоретиком цього руху — румунським поетом **Тристаном Тцарою**, який знайшов його у словнику.

Мистецтво — лише купа сміття, підбраного на вулиці, — так вважали дадаїсти. Т. Тцара наголошував: *«Щоб написати поему в стилі дада, візьміть газету, ножиці, виріжте статтю, потім кожне слово і складіть усе це в мішок, потрусіть, виймайте одне за одним вирізані слова...»*.

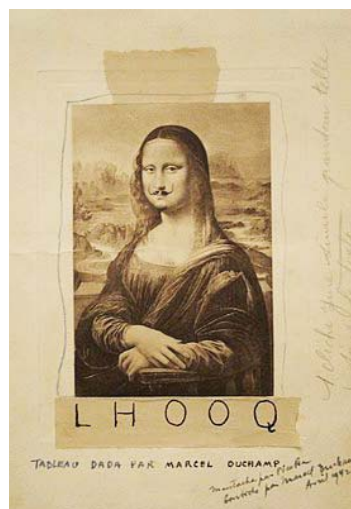
Представниками дадаїзму були французькі письменники **Андре Бретон** і **Луї Арагон** та інші. Дадаїсти прагнули епатувати публіку. Так, картина **Марселя Дюшана** «*L.H.O.O.Q.*» — «*Мона Ліза з вусами*» — це відкрите глузування з класичного мистецтва в живопису.

Відображення абсурдності навколишнього світу у творах дадаїстів підготувало ґрунт для виникнення ще однієї мистецької течії — **сюрреалізму**.

Сюрреалізм (від фр. *surrealitte* — надреальне, надприродне) — авангардистська течія, що виникла у Франції та США у 20-х роках ХХ століття, узявши за основу ідеї дадаїстів. Їй притаманне прагнення побудувати нову художню дійсність, що була б реальнішою («надреальною») за справжню.

Для сюрреалізму характерне заглиблення в підсвідоме: митець має спиратися на досвід сновидінь, марення, галюцинацій, містичних видінь тощо.

Як і дадаїсти, сюрреалісти вдавалися до скандалу, епатажу, протестували проти сучасної цивілізації, політичного устрою. Тому багато дадаїстів прийняли ідеї сюрреалізму. Зокрема **Андре Бретон**, **Луї Арагон**, **Тристан Тцара**. Очолював цей рух французький письменник **Андре Бретон**, який 1924 року написав перший «*Маніфест сюрреалізму*». Серед представників сюрреалізму в літературі можна ще назвати французьких письменників **Поля Елюара** й **Жана Кокто**, чеського поета **Вітєслава Незвала** та інших.

Марсель Дюшан.
L. H. O. O. Q
(1919)

Естетичне кредо ще однієї течії авангардизму — експресіонізму — звучало так: «Не конкретність, а абстрактне уявлення про неї; не дійсність, а дух». Сучасники називали експресіонізм «мистецтвом крику». Це крик болю, вигук відчаю чи безмежний пафос віри у світле майбутнє.

Експресіонізм — течія авангардизму, для якої характерні гіпертрофоване авторське «я», суб'єктивність світобачення, загострена емоційність (експресія), напруженість, гротеск, бажання всі почуття виявити пристрасно і схвильовано.

Експресіоністи відмовлялися від об'єктивного зображення дійсності, висловлювали своє передчуття апокаліптичних подій в узагальнених, абстрактних образах. Їхні головні теми — загибель людини в цьому хаосі абсурдного життя, втрата людяності в людині. Серед найяскравіших представників експресіонізму можна назвати **Франца Кафку, Йоганнеса Бехера, Райнера Марію Рільке, Георга Тракля** в літературі, **Василя Кандинського, Амедео Модільяні, Едварда Мунка** в образотворчому мистецтві, **Рихарда Штрауса** в музиці та багатьох інших.

1. Продовжте речення: «Авангардизм — це ...».
2. Розкажіть про співвідношення модернізму й авангардизму в мистецтві.
3. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Авангардизм в образотворчому мистецтві та скульптурі ХХ століття».
4. Прокоментуйте інформаційний плакат, створений на основі картини В. Кандинського «Жовто-червоно-синє».

Мистецькі перезвони

Сьогодні, мабуть, важко знайти людину, яка б нічого не знала про **Сальвадора Далі**. «Сюрреалізм — це я», — гордо проголошував митець. У сюрреалістичному світі Сальвадора Далі, як уві сні, змінюються звичайні речі. Так, наприклад, старовинний годинник з краю столу стікає в цей ворожий світ.

Цікаво, що такий символ, як «мертвий годинник», який не здатен показувати час, характерний для більшості сюрреалістів. Таким чином, прибічники цієї течії ніби намагаються показати всім, незалежно від часу або умов суспільного розвитку, загальнолюдську цінність своїх творів.

Живопис багатьох художників авангардизму тяжів до відсторонення художніх образів від конкретного сюжету, до безпредметного мистецтва, що не містить у собі жодного нагадування про дійсність, тобто до абстракції. Фундаторами абстракціонізму вважають відомих художників **Василя Кандинського** та **Казимира Малевича**. В. Кандинський, який жив і вчився в Одесі, називав своє мистецтво «музикою кольору». За його спостереженнями, на певні кольори люди реагують упереджено. Так, наприклад, червоний сприймається як команда.

Казимир Малевич, який, до речі, народився в Києві, став справжнім революціонером у мистецтві. 1915 року на виставці в Петрограді художник уперше продемонстрував низку своїх робіт, що були комбінацією геометричних фігур. Серед них — і відомий тепер усьому світові «**Чорний квадрат на білому тлі**». А його картина «**Людина, що біжить...**» стала символом радянського терору та Голодомору в Україні.

Сальвадор Далі.

Постійність пам'яті (1931)

Пам'ятник Казимиру Малевичу в Києві, установлений 2008 р. (архітектор — Дмитро Антонюк)

Казимир Малевич.

Людина, що біжить, або Селянин між хрестом і мечем (1932–1933)

Гійом Аполлінер
Guillaume Apollinaire
(1880–1918)

...Поетом можна бути в будь-якій сфері:
досить бути відважним і прагнути відкриття.

Гійом Аполлінер

РУЙНІВНИК МИСТЕЦТВА ЧИ ПОЕТ-НОВАТОР?

Гійома Аполлінера називають одним із найяскравіших представників авангардизму, винахідником терміна «сюрреалізм», експериментатором і новатором у царині поезії. Між тим тогочасна критика «вбачала в Аполлінері одного з богомно-анархічних митців, одержимих духом руйнування мистецтва, самих його основ (а заодно — суспільства й моралі) і повалення авторитетів, — тих митців, які будь-якою ціною прагнуть художніх новацій, оригінальності, аж до втрати сенсу творчості, до абсурду»¹. Ким же він був насправді? З'ясуймо це, зазирнувши в життєпис цієї незвичайної людини.

Літературну спадщину Аполлінера складають твори найрізноманітніших жанрів: роман, повісті, оповідання, казки, п'єси, публіцистичні статті й, безумовно, вірші. Саме вони принесли письменнику найбільшу славу, утвердили за ним звання одного з творців західноєвропейської поезії ХХ століття. Цікаво, що поет писав і римованим віршем, і *верлібром* — вільним віршем (пригадайте, у чому його особливості й кого вважають першим видатним творцем шедеврів верлібру).

Справжнє ім'я митця, який писав під псевдонімом **Гійом Аполлінер**, — Вільгельм-Альберт-Володимир-Александр-Аполлінарій Костровицький. Народився він **26 серпня 1880 року** в Римі. Мати майбутнього письменника Анжеліка Костровицька, полька за походженням, на той час проживала в Італії. Особа батька оповита таємничістю, навколо неї досі сперечаються, однак більшість біографів Аполлінера схиляються до того, що ним був італійський офіцер Франческо Фуджі Д'Аспермон. Дитинство поета минуло в Італії, у юнацькі роки він навчався у французьких колежах і ліцеях Монако, Канн і Ніцци, а в 1899 році родина оселилась у Парижі. Аполлінер сподівався отримати французьке громадянство, однак тривалий час йому це не вдавалось.

¹ Наливайко Д. Шляхами оновлення поезії // Аполлінер Г. Поезії. — К., 1984.

Анрі Руссо.
Муза, що надихає поета
(1909)

Початок літературного шляху письменника пов'язують з осінню 1901 року, коли з'явилися його перші публікації — спочатку вірші, а згодом стаття. У ранніх творах Аполлінер, продовжуючи традиції французької поезії, звертається до народної пісні, легенди. У них відчутний вплив романтичних тенденцій та символізму.

У 1911 році виходить перша збірка віршів, назва якої в перекладі М. Лукаша звучить як «*Звірослов, або Почет Орфея*». В оригіналі вживається слово *bestiarій* (від лат. *bestia* — звір, тварина). Таку назву мають середньовічні збірники зоологічних статей з ілюстраціями, де у прозі й віршах докладно описувались різноманітні тварини, головним чином з алегоричною та повчальною метою. Друга назва збірки («*Почет Орфея*») пов'язана з давньогрецьким міфом, за яким пісні Орфея зачаровували навіть диких тварин. Почувши солодкий голос співця, вони покійно йшли за ним. Кожний вірш збірки (усього їх 30) є своєрідним підписом до гравюри художника Рауля Дюфі (1877–1953). У своїх поетичних мініатюрах Аполлінер подає спочатку стислий опис тварини, а потім іронічний або філософський коментар, викликаний роздумами про життя.

У 1913 році побачила світ теоретична праця поета «*Естетичні роздуми — художники-кубісти*», в якій він розглядав *кубізм* як вихідну позицію для власної поетичної творчості. Пригадаймо, що таку назву одержала авангардистська течія в західноєвропейському образотворчому мистецтві, яка зародилась на початку ХХ століття. Саме під впливом яскравого представника кубізму Пабло Пікассо Аполлінер зацікавився новим віянням у мистецтві й спробував перенести його в поезію. Насамперед це виявилось у використанні прийому *симультанізму* (від фр. *simultaine* — одночасний) — одночасного зображення в одній площині різнорідних об'єктів, віддалених, не пов'язаних між собою образів, мотивів, переживань і вражень. Інколи спроби Аполлінера називають кубофутуризмом, наголошуючи тим самим на його зв'язку з пошуками поетів-футуристів.

Сам Аполлінер заперечував свою належність до будь-яких течій чи напрямів, проте називав своє мистецтво «*новим реалізмом*», або «*сюрреалізмом*» («*надреалізмом*», оскільки *sur* із французької мови перекладається як *над*). Цей термін він запропонував у 1917 році. Зокрема поет зазначав: «*Коли людина захотіла відтворити ходу, вона винайшла колесо, яке зовсім не схоже на ногу, тобто вона вчинила по-сюрреалістському, сама того не розуміючи*». Отже, під сюрреалізмом Аполлінер розумів здатність мистецтва відображати реальність інакше, ніж це робили

реалісти: через нові художні форми й незвичні образи, які, викликаючи здивування, розкривають глибинну сутність буття. Коментуючи наведену цитату поета, сучасний вітчизняний літературознавець Дмитро Наливайко відзначає: «...Аполлінер говорив про художній образ, який, не маючи зовнішньої схожості з предметом, з особливою силою і загостреністю виражає його внутрішню суть, його "ідею", — так, як колесо виражає "ідею ходи"»¹. Думка письменника стала поштовхом до народження цілої авангардистської течії, яка й одержала назву **сюрреалізм**.

Нові естетичні погляди Аполлінера знайшли яскраве відображення в збірці «Алкоголі» (1913). Її назва пов'язана з прагненням поета передати враження від «нового світу», що «п'янить» своєю технізованістю і стрімкістю подій. Поет хотів цим заголовком сказати, що життя ХХ століття палюче, мов спирт. На таке розуміння читача наптовхує поема «Зона», яка відкривала збірку: «*І ти н'єш алкоголь цей палкий як життя/ Життя що ти н'єш як п'янюче пиття*» (переклад М. Лукаша). Збірка «Алкоголі» засвідчила новаторський підхід до оформлення поезії: **Аполлінер повністю відмовився від розділових знаків**, наголошуючи, що «*ритм і паузи вірша — оце і є справжня пунктуація, іншої не треба*». Один із найзнаменитіших віршів збірки — «*Міст Мірабб*²» (1912), який поет присвятив своїй коханій Марі Лорансен.

З початком Першої світової війни Аполлінер був змушений перервати мистецькі пошуки. У 1914 році він як доброволець іде на фронт і майже рік у складі французької армії воює на передовій. За надзвичайну відвагу його нагороджують Бойовим Хрестом. Крім того, поетові нарешті надають французьке громадянство, на яке він так довго чекав. Однак приємні події були затьмарені страшною — тяжким пораненням у голову осколком снаряда, яке відіграло в житті поета фатальну роль.

Після лікування в госпіталі Аполлінер знову повернувся до літературного життя. Під враженням від перебування на фронті з'являється збірка «**Каліграми. Вірші Миру і Війни**» (1918), присвячена пам'яті друга поета, літератора Рене Даліза, убитого на фронті 1917 року.

¹ Наливайко Д. Шляхами оновлення поезії // Аполлінер Г. Поезії. — К., 1984.

² Міст Мірабб (фр. Pont Mirabeau) — міст через річку Сену в Парижі. Для багатьох поколінь французів він став символом вічної історії взаємин чоловіка і жінки.

Збірка, до якої ввійшли поезії, написані протягом 1913–1916 років, засвідчила експериментаторство автора в пошуках нової форми віршів. Назву цій книжці дали *поезії-каліграфи*, визначальною особливістю яких було розміщення художнього тексту у формі певного графічного зображення. Малюнок, який складався зі слів вірша, унаочнював його художні образи. Як і в збірці «Алкоголі», Аполлінер відмовився від використання розділових знаків. Яскравим зразком вірша-каліграфи є поезія «*Зарізна голубка й водограй*» (1914). Цей твір автор присвятив своїм друзям — поетам і художникам, які пішли на фронт.

Тим часом підірване тяжким пораненням здоров'я Аполлінера погіршувалося. Наприкінці жовтня 1918 року він захворів на грип. Ослаблений організм не зміг побороти хворобу. **9 листопада 1918 року** закінчився життєвий шлях Аполлінера. Однак його літературний шлях триває...

1. Що таке кубізм? Як він стосується творчості Аполлінера?
2. Як ви розумієте такий вислів письменника: «Щодо розділових знаків, то вони були усунуті тому, що здаються мені зайвими і справді є такими: ритм і паузи вірша — оце і є справжня пунктуація»?
3. Чому Аполлінера вважали руйнівником мистецтва, а нині називають новатором у галузі поезії?

МІСТ МІРАБО¹

Під мостом Мірабо струмує Сена
 Так і любов
 Біжить у тебе в мене
 Журба і втіха крутнява шалена
 Хай б'є годинник ніч настає
 Минають дні а я ще є
 Рука в руці постіймо очі в очі
 Під мостом рук
 Вода тече хлюпоче
 Од вічних поглядів спочити хоче
 Хай б'є годинник ніч настає
 Минають дні а я ще є
 Любов сплива як та вода бігуча
 Любов сплива
 Життя хода тягуча
 Надія ж невгамовано жагуча
 Хай б'є годинник ніч настає
 Минають дні а я ще є
 Минають дні години і хвилини
 Мине любов
 І знову не прилине
 Під мостом Мірабо хай Сена плине
 Хай б'є годинник ніч настає
 Минають дні а я ще є

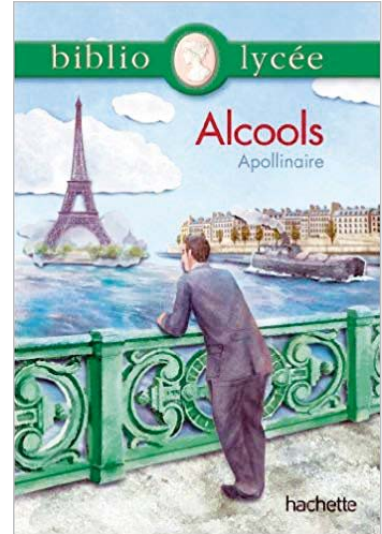
Марі Лорансен,
 якій присвячено вірш
 «Міст Мірабо»

¹ Тут і далі переклад із французької Миколи Лукаша.

LE PONT MIRABEAU

Sous le pont Mirabeau coule la Seine
Et nos amours
Faut-il qu'il m'en souvienn
La joie venait toujours après la peine
Vienne la nuit sonne l'heure
Les jours s'en vont je demeure
Les mains dans les mains restons face à face
Tandis que sous
Le pont de nos bras passe
Des éternels regards l'onde si lasse
Vienne la nuit sonne l'heure
Les jours s'en vont je demeure
L'amour s'en va comme cette eau courante
L'amour s'en va
Comme la vie est lente
Et comme l'Espérance est violente
Vienne la nuit sonne l'heure
Les jours s'en vont je demeure
Passent les jours et passent les semaines
Ni temps passé
Ni les amours reviennent
Sous le pont Mirabeau coule la Seine
Vienne la nuit sonne l'heure
Les jours s'en vont je demeure

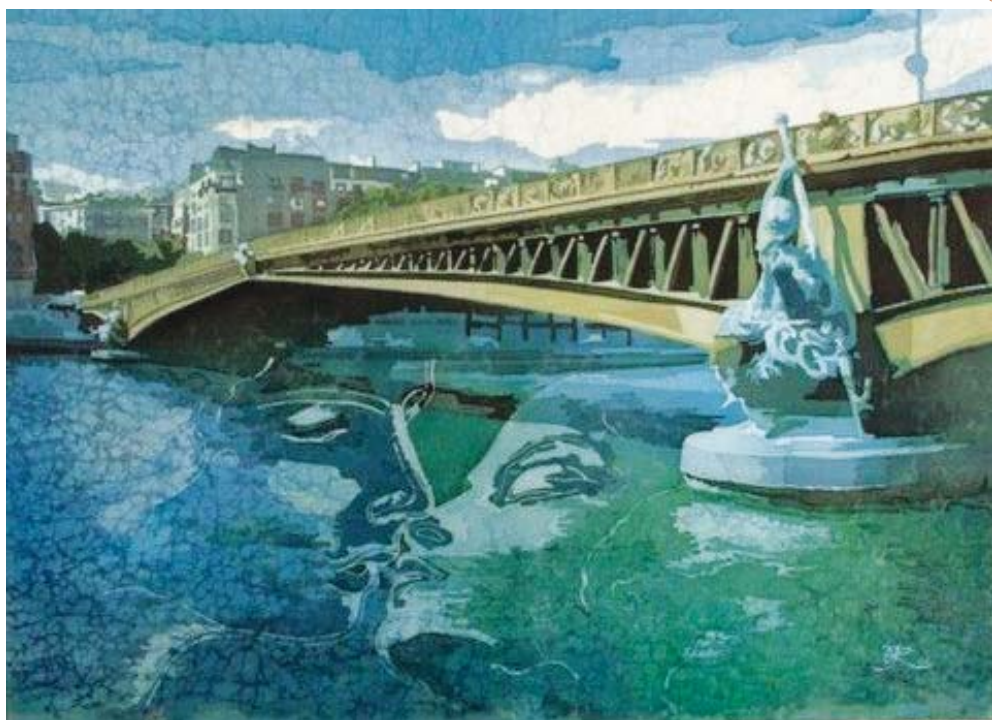
Обкладинка сучасного французького видання збірки «Алкоголі»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Які думки, почуття та настрої пронизують вірш «Міст Мірабо»?
2. Яку роль, на вашу думку, у вірші виконує рефрен?
3. Поміркуйте, символом чого в цій поезії є міст Мірабо.
4. Чи згодні ви з тим, що у вірші звучать не лише сумні ноти про кохання, яке минає, а й роздуми поета проплинність часу?
5. Доведіть, що в цьому творі використано прийом симультанізму.
6. Розгляньте репродукцію картини сучасної української художниці Олени Корольок (Полтава), уміщену на наступній сторінці. Що, на ваш погляд, авторка прагнула виразити у своїй роботі?
7. Проаналізуйте зразок мелодекламації, розміщеної за таким посиланням: <https://bit.ly/2RqzvHN>
Зверніть увагу, чи вдалося читцю передати настроїв оригіналу, чи вдало дібрано музичний супровід до цієї поезії.
8. Запропонуйте відеоряд до вірша «Міст Мірабо».
9. Якщо ви вивчаєте французьку мову, порівняйте оригінал і переклад вірша «Міст Мірабо». Простежте, які українські відповідники добирає М. Лукаш до дієслова *coule*. Чи вдалося перекладачу зберегти ідею та провідний настроїв оригіналу? Аргументуйте свою думку.

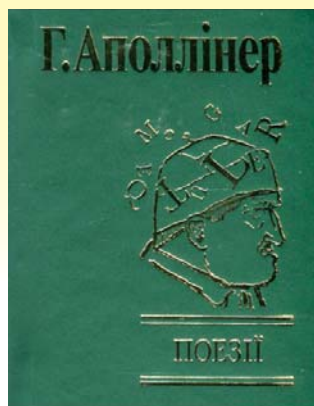
Олена Королюк.
Міст Мірабо (живопис по шовку)

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У творчій спадщині Аполлінера є твори, що засвідчують його інтерес до української культури. Це поема **«Пісня нелюбого»**, у якій згадуються запорозькі козаки, а головним чином її фрагмент **«Відповідь запорожців турецькому султанові»**. Його джерелом став текст відомої пам'ятки давньої української літератури — **«Листування запорожців із султаном»**, який у XIX столітті неодноразово видавався українською й російською мовами. Аполлінеру вдалося передати загальний дух, побудову, синтаксис і частково навіть ритмічну структуру цього документа.

Українською мовою вірші Аполлінера перекладали **Павло Тичина, Микола Лукаш, Михайло Семенко, Дмитро Павличко** та інші.

Видання поезії
Аполлінера
у перекладах
Миколи Лукаша (2014)

ЗАРІЗАНА ГОЛУБКА Й ВОДОГРАЙ

О постаті убиті любі
 О дорогі розквітлі губи
 Міє Марее
 Ётто Лорі
 Анні і ти Маріє
 Де ви дівчата
 Я вас питаю
 Та біля водограю
 Що плаче й кличе
 Голубка маревіє

Душа моя в тремкій напрузі
 Де ви солдати мої друзі
 Де ви Бійї Даліз Реналь¹
 Печальні ваші імена
 Як у церквах ходи луна
 Б'ють відгомоном до небес
 Ви в сонну воду глядитесь
 І погляд ваш вмирає десь
 Де Брак де Макс Жакоб Дерен
 Що в нього очі як той Рейн
 Де милий Кремніц волонтер
 Вже може їх нема тепер
 Душа ятриться з непокою
 І водограй рида зі мною
 А як вони іще живі
 Десь б'ються на Північному фронті
 Тим олеандри² всі в крові
 І сонце ранене в траві
 На багрянистім горизонті

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження на вас справив вірш «Заріzana голубка й водограй»?
2. Що, на ваш погляд, символізують образи голубки, водограю, олеандрів і сонця?
3. Як пов'язані між собою зміст вірша та його графічне оформлення?
4. Чи можна стверджувати, що в основу твору покладено антитезу? Обґрунтуйте відповідь.
5. Опишіть, яким ви уявляєте ліричного героя цього твору.

¹ Бійї, Даліз, Реналь — згадуються реальні особистості, літератори, зокрема Рене Даліз, якому присвячено збірку «Каліграми. Вірші Миру та Війни».

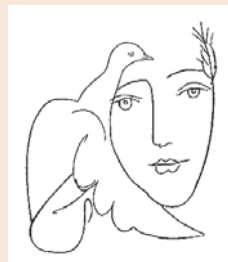
² Олеандр — отруйне дерево з криваво-червоними квітами, яке асоціюється в романських народів із лавром, деревом війни. Існує переказ про загибель наполеонівських солдатів, які смажили м'ясо на олеандрових шампурах.

Мистецькі передзвони

Розмірковуючи над образами вірша «**Зарізана голубка й водограй**», читачі вбачають у водограї символ скорботи за полеглими на фронті. З одного боку, він асоціюється зі слізьми, з вічним плачем за загиблими, з іншого — з фонтаном крові, пролитої на війні. Образ зарізаної голубки, який пов'язують із жіночністю, болем і тугою, зі зруйнованим війною життям, надзвичайно вразив Пікассо. Художник обрав його прототипом для зображення славнозвісного голуба, що згодом став емблемою миру.

Пабло Пікассо.
Голубка миру
(варіації символу
різних років)

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Поетія зобов'язана Аполлінеру народженням нового ліризму, якого не знав ніхто до нього, навіть Вітмен.

Вітезлав Незвал, чеський поет

Вже не одне покоління дослідників і шанувальників поезії цілком слушно вбачає у творчості Гійома Аполлінера одне з найвидатніших і найоригінальніших поетичних явищ початку двадцятого сторіччя. Та разом із тим у його поезії, в її рухові і її структурах виразно проявляється і «спільний зміст», закономірності й тенденції, притаманні цілому етапові розвитку європейської поезії і ширше — всього європейського мистецтва. І розкривається по-справжньому творчість Аполлінера в єдності цих двох аспектів, органічно між собою взаємопов'язаних.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

Слово *каліграма* вигадав Аполлінер, однак створені ним вірші-каліграми, по суті, є різновидом **візуальної поезії** («фігурних», або «графічних», **віршів**), тобто такої, що синтезує літературний текст і елементи зорових видів мистецтва (графіки, живопису, декоративно-прикладного мистецтва, архітектури тощо) в одне естетичне ціле. Фігурні вірші відомі ще із часів Античності. У подальшому до створення такої поезії звертались митці різних епох і різних країн. Серед них і добре відомий вам **Льюїс Керролл**. З метою посилення впливу на читача в оформленні своїх книжок деякі автори використовували різні кольори, шрифти, знаки.

Візуальні поезії створюють і сучасні митці. Так, український поет **Микола Мірошніченко** — автор вірша «Фонтан», у якому обіграно каліграфію Г. Аполлінера «Зарізана голубка й водограй».

У приємках
у невітленому душі
порожкою присмаком
півзміжу п'ятого заголого в зоні
уже і Гас заважковий слід
як наче дивом однома
а ніч з болит
розлогочева
дзвоняться
мені
в очі
дзвоняться
моїм очима
що з ними окрема
у неби я не маю мороз
але змені аж знові змороз
замаморозили напроцьови влучили
звужави сонця що мені було Ярилом
але млокривий світліковерд Чорнобог
над русті землі підіває німий чертог
аби околпши
в кошани
лшні
ски
так
опослі
ка-
ка-
скі
що я по тм іл русті
стою собі взажурі
мру ж
мру ж
мру ж...

Зорові поезії *Миколи Мірошніченка* «Фенікс-птах із земель рустих»,
Рюдзіро Яманакі «Вітер», *Сейтіті Ніікуні* «Торкатися»

- ❖ Пригадайте з вивченого на уроках української літератури, хто ще з вітчизняних поетів створював фігурні вірші.

Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи

Аполлінер прагнув у своїй творчості до синтезу не лише поезії та живопису, а й музики. «*За звичкою я творю, ходячи і наспівуючи на дві чи три мелодії, які виникають самі собою*», — розповідав він про процес народження віршів. Розроблювана ним ідея взаємодії тексту, зображення та музичного супроводу стала однією з найпродуктивніших стратегій розвитку мистецтва в ХХ і ХХІ століттях. Зокрема нині популярною є **відеопоезія** — новий вид мистецтва, що органічно поєднує відео та поетичний текст, який або декламують, або представляють графічно. Широкі горизонти щодо візуалізації поезії відкрилися саме завдяки появі й поширенню цифрових технологій, з'явилися нові можливості для ілюстрування того чи іншого вірша бажаним відеорядом.

За допомогою відеопоезії режисери з різних країн популяризують своїх національних поетів. Відеопоезія як новий жанр і напрям кіномистецтва розвивається і в Україні. Зокрема з 2011 року в Києві щорічно проводиться фестиваль відеопоезії «CYCLOP». У програмі фестивалю — лекції з питань відеопоезії, воркшопи, круглі столи та дискусії, презентації міжнародних конкурсів і фестивалів, демонстрація кращих зразків української та світової відеопоезії й інші цікаві проекти.

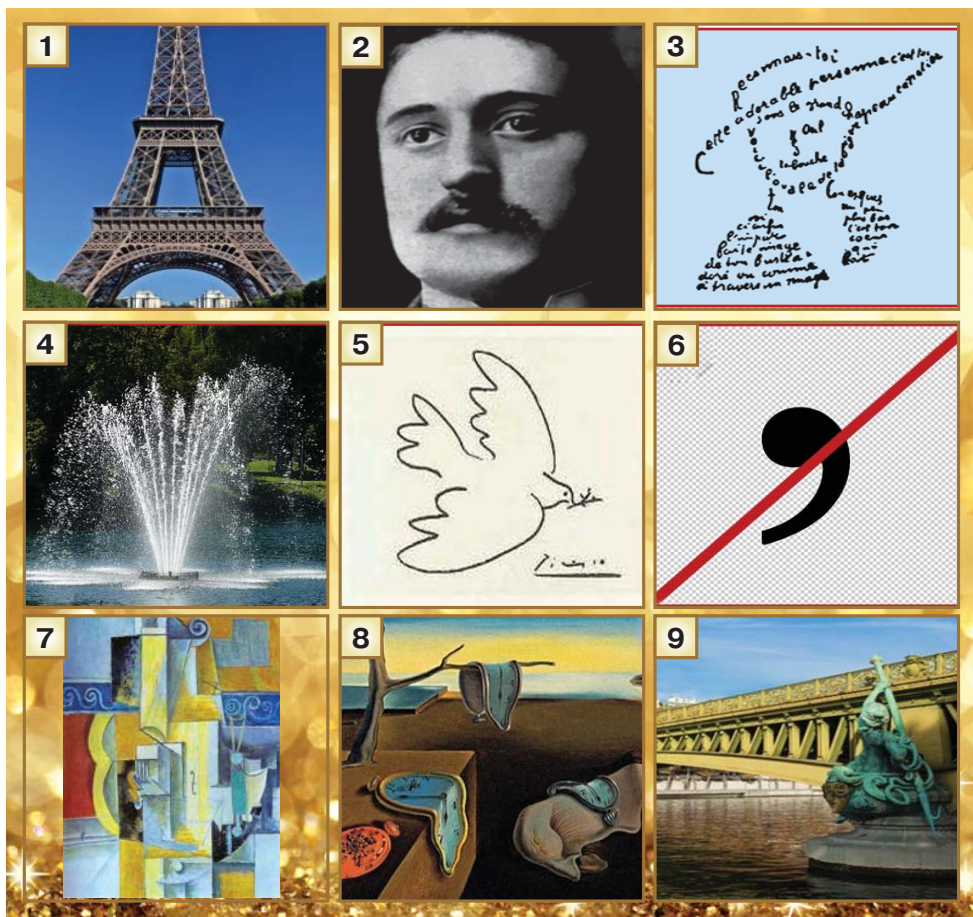

Логотип конкурсу відеопоезії

Підсумовуємо вивчене

1. Продовжте речення: «Каліграми — це ...».
2. Пригадайте сутність поняття «авангардизм».
3. Проілюструйте авангардистські тенденції творчості Аполлінера прикладами з прочитаних поезій.
4. Чим здивували вас вірші французького поета? Чи видаються вам його творчі пошуки актуальними й у наш час?
5. Підготуйте виразне читання одного з віршів Аполлінера.
6. Спробуйте створити власну каліграму.
7. Чи згодні ви з тим, що створення та читання графічної поезії розвивають уяву й асоціативне мислення?
8. Розв'яжіть кроссенс. Які образи з прочитаних віршів зашифровано в ньому? Що вони символізують? Про які особливості культури початку ХХ століття, а також творчості Аполлінера нагадала вам ця головоломка?

Райнер Марія Рільке
Rainer Maria Rilke
(1875–1926)

Щоб написати один вірш, потрібно побачити багато міст, людей і речей, потрібно пізнати тварин, потрібно відчутти, як літають птахи, і розуміти порухи маленьких квітів, що розкриваються вранці. Потрібно вміти пригадати дороги в незнані краї, несподівані зустрічі й немінучі розлуки...

Райнер Марія Рільке

«ВІЧНИЙ МАНДРИВЕЦЬ, ПОДОРОЖНІЙ УСІХ ШЛЯХІВ»

Саме так назвав Рільке австрійський письменник Стефан Цвейг. Таке визначення надзвичайно яскраво характеризує й особистість, і творчість письменника. Адже його вірші народжувалися завдяки мандрам у просторі та часі, подорожам з одного літературного методу або течії до інших, з культури до культури, з мови до мови (Рільке писав переважно німецькою, але ще й французькою, італійською, російською). Мандри для нього були не просто захопленням, а способом життя, результатом усвідомлення своєї належності всьому світові.

Умовно **Райнера Марію Рільке** називають австрійським поетом, оскільки народився він у Празі (**4 грудня 1875**), яка на той час входила до складу Австро-Угорщини. Але фактично поет не жив у Австрії, усе його життя минуло в подорожах найрізноманітнішими країнами — Францією, Німеччиною, Італією, Іспанією, Швейцарією, Єгиптом, Україною, Росією та іншими. *«Ви легко можете собі уявити, — писав Рільке в одному зі своїх листів від 1926 року, — який вплив справили на мене оточення чи більшість країн, у яких я за милістю моєї щедрої й поблажливої долі мав можливість зупинятися не лише як подорожній, а й по-справжньому там жити, беручи щонайживішу участь у сучасному і минулому цих країн...»*. «Яким же чином у минулому?» — здивуетесь ви. Річ у тім, що Рільке з надзвичайною наполегливістю вивчав історію та фольклор тих країн, до яких потрапляв. Згодом усі ці знання живили його творчість.

Звернувшись до відомостей про дитинство письменника, ми дізнаємося, що його батько мріяв про військового майбутнього сина й відправив Райнера до військового навчального закладу. Його Рільке так і не закінчив через стан здоров'я. Інтерес до гуманітарних наук привів юнака до

Празького університету, де він навчався в 1895–1896 роках (надалі продовжив освіту в Берліні та Мюнхені). Перша збірка його віршів під назвою «*Життя і пісні*» вийшла 1894 року.

У 1897 році Рільке познайомився з німецькою письменницею **Лу Андреас Саломе**, яка народилась, провела своє дитинство та юність у Росії. Саме її захопливі розповіді про цю країну сприяли тому, що поет двічі (у квітні – травні 1899 й навесні – улітку 1900) вирушав у мандри російськими землями. Під час другої подорожі він відвідав і «край чудової України» (саме так про нашу Батьківщину писав поет у листі до матері). Велике враження на Рільке справили золоточолий Київ з його храмами та церквами, краса полтавських степів, велич Харкова, дніпровські кручі Канева.

Побачене під час подорожей навіяло йому багато віршів, які згодом увійшли до збірки «*Книга годин*» (1905). Вона написана від імені київського ченця, який розмовляє з Господом. Він звертається до нього із запитаннями, роздумами та молитвами. Слід відзначити, що Бог є центральним образом збірки. Для Рільке він не лише неосяжна вища сила, а насамперед Творець, символ єдності Всесвіту і людини. Один із найяскравіших віршів цієї збірки — «*Згаси мій зір...*» (1897) — створено під враженням від мандрів Україною та Росією 1900 року, зокрема від перебування в Києві. Поезію написано у формі звернення до Бога, але, за спогадами Лу, адресовано саме їй:

Лу Андреас Саломе
(фото початку ХХ ст.)

Згаси мій зір — я все ж тебе знайду,
Замкни мій слух — я все ж тебе почую,
Я і без ніг до тебе домандрую,
Без уст тобі обітницю складу.
Відломиш руки — я тоді тебе
Впіймаю серцем. Наче між долонь,
А спиниш серце — мозок запульсує;
Коли ж ти вкинеш в мозок мій огонь,
Тебе в крові палючій понесу я.

Переклад із німецької Миколи Бажана

Lösch mir die Augen aus: ich kann dich sehn,
wirf mir die Ohren zu: ich kann dich hören,
und ohne Füße kann ich zu dir gehn,
und ohne Mund noch kann ich dich beschwören.
Brich mir die Arme ab, ich fasse dich
mit meinem Herzen wie mit einer Hand,
halt mir das Herz zu, und mein Hirn wird schlagen,
und wirfst du in mein Hirn den Brand,
so werd ich dich auf meinem Blute tragen.

Паралельно з «Книгою годин» створювалась і «*Книга образів*», яка вийшла раніше, 1902 року. Наступним важливим етапом у творчості Рільке стала збірка «*Нові вірші*» (1907–1908). У ній яскраво відображено філософію поета щодо осмислення поняття *річ* (нім. *Ding*). «Тільки речі говорять зі мною. Речі Родена, речі готичних соборів, античні речі — усі речі, які повністю речові. Вони й указують мені на зразки, на рухливий, живий світ...», — писав він у 1903 році. Що ж поет розумів під таким непоетичним словом *річ*? Справа у тому, що значення німецького слова «*Ding*» дещо відрізняється від значення українського *річ*. Рільке вміщав у це поняття не лише те, що звикли називати річчю ми, а розумів його значно глибше й ширше. Це не тільки нерухомі предмети, а й пам'ятки архітектури, скульптури, явища природи, тварини й навіть люди, а також біблійні та міфологічні образи. «Змальовуючи речі, поет використовує те, чого навчився в геніального скульптора Родена, — уміння бачити космос в окремому предметі й через нього вдивлятися навіть у найскромнішу річ, щоб проникнути в її сутність, в її глибинне життя»¹. Серед найвідоміших «віршів-речей» (нім. *Ding-Gedicht*) — «*Пантера*», «*Фламінго*», «*Іспанська танцівниця*», «*Ваза троянд*».

До «Нових віршів» увійшла і славнозвісна поезія «*Орфей, Еввідіка, Гермес*» (1904), створена на основі відомого античного міфу.

За уявленнями давніх греків, Орфей був сином річкового бога — фракійського царя Еагра (за іншими міфами — Аполлона) та музи Калліопи. Цей співець і поет володів магічним даром — своїм дивовижним голосом і грою на арфі він зачаровував увесь світ. Дружиною Орфея була прекрасна німфа Еввідіка. Якось, збираючи зі своїми подругами весняні квіти, вона наступила на змію, яд якої виявився смертельним. Невтішний Орфей довго оплакував свою кохану. Слухаючи його гіркий спів, разом з ним сумувала й уся природа. Однак юнак не хотів скоритися долі й вирішив урятувати свою Еввідіку, визволивши її зі страшного царства душ померлих. З благаннями відпустити дружину він звернувся до самого володаря потойбіччя — царя Аїда. Той, розчулившись від його проникливого співу, погодився відпустити Еввідіку. Однак Орфееві було поставлено непохитну умову: він зможе повернути кохану, якщо жодного разу не подивиться на неї, доки не приведе її додому. Орфей не зміг стриматись й озирнувся на дружину. Еввідіка навіть залишилася в царстві Аїда.

Вершиною творчості Рільке вважають дві збірки — «*Дуїнянські² елегії*» та «*Сонети до Орфея*», які вийшли 1923 року. Слід відзначити, що Орфей — улюблений образ Рільке. Як ви вже знаєте, уперше він звертався до нього в «Нових віршах». Солодкоголосий співак Орфей, народжений фантазією давніх греків, постає у творчості поета як символ мистецтва, що перетворює світ, привносячи в нього красу та гармонію.

¹ Б о р е ц ь к и й М. Творцем покликаний Орфей // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. — 2000. — № 1.

² Назва пов'язана із замком Дуїно, що розташований на березі Середземного моря, неподалік від міста Трієста. Там Рільке жив у 1911–1912 роках.

Орфеєм ХХ століття називають і самого Рільке, чий поетичний голос вирізняється магічною силою. Його неповторне звучання перервала хвороба. Видатний поет помер від лейкемії у грудні 1926 року в одній із клінік Швейцарії. Однак подібно до того, як голос міфічного Орфея не підвладний часу, так і голос Рільке продовжує звучати в душах усе нових і нових читачів. Якимось поет написав: *«Якщо ви мене шукаєте, шукайте мене у своєму серці. Якщо я там залишатимусь, я житиму і далі»*. Його вірші не припиняють подорожей у часі та просторі.

1. Поясніть, чому особистість Рільке асоціюється з образом мандрівця.
2. Яке враження справив на вас вірш «Згаси мій зір...»?
3. Чи можна цей твір назвати діалогом ліричного героя зі Всевишнім? Аргументуйте свою думку.
4. Яку роль у поезії «Згаси мій зір...» відіграє антитеза?
5. Якщо ви вивчаєте німецьку мову, порівняйте оригінал вірша з його перекладом.
6. Використовуючи матеріали статті та рубрики **«До уваги допитливих»**, підготуйте повідомлення про перебування Рільке в Україні.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Приблизно два тижні поет перебував у Києві. Він був настільки вражений його величиною і красою, що навіть часом думав про те, щоб назавжди залишитися жити в цьому місті, яке називав *«близьким до Бога»*. Найбільше поета приваблювали релігійні пам'ятки давнини: Києво-Печерська лавра, Софійський собор, монастирі та церкви. Рільке читав російською мовою твори **Тараса Шевченка**, цікавився його живописними полотнами. Поет відвідав могилу Кобзаря в Каневі. Багато творів Рільке нав'яні українськими враженнями, особливо вірш **«В оцім селі стоїть останній дім...»**, поема **«Карл XII, король шведський, їде степами України»**, оповідання **«Пісня про Правду»**, **«Як старий Тимофій співав, умираючи»**. Рільке переклав німецькою мовою «Слово о полку Ігоревім». Твори Рільке українською мовою перекладали **Микола Зеров**, **Леонід Мосендз**, **Микола Бажан**, **Василь Стус**, **Дмитро Павличко**.

Мистецькі передзвони

Велику роль у формуванні особистості Рільке відіграв видатний французький скульптор **Огюст РОДЕН** (1840–1917), у якого поет кілька років служив секретарем. Він писав про свого духовного вчителя: *«Те, що він споглядає, обіймає зором, завжди стає для нього єдиним, — тим світом, у якому все відбувається; якщо він ліпить руку, ця рука одна у просторі, і немає нічого іншого, крім цієї руки...»*. Саме творчість Родена сприяла появі збірки «Нові вірші», яка розкриває уявлення Рільке про «вірші-речі».

Огюст Роден.
Рука Бога
(1898–1902)

ОРФЕЙ, ЕВРІДІКА, ГЕРМЕС

Була це душ копальня дивовижна, —
у ній, як жили тихих срібних руд,
тяглись вони крізь тьму. Поміж корінням
струміла кров, що до людей пливла;
тяжким порфіром в тьмі вона здавалась.
Ото й увесь багрянець.

Там були
урвисті скелі, і ліси безлюдні,
і зведені над пусткою мости,
і той сліпий, великий, сірий став,
що над своїм глибоким дном повиснув,
як небо дощове над краєвидом.
І поміж піль, полога і сумирна,
виднілася бліда стяга дороги,
простелена, мов довге полотно.

Дорогою цією йшли вони:
Попереду ішов стрункий мужчина
в киреї голубій; він нетерпляче
і мовчазливо в далечінь вдивлявся,
і крок його жадібно жер дорогу
великими шматками; в нього руки
звисали з-під киреї тяжко й хмурно,
немов забули вже про легкість ліри,
яка отак була вросла в лівіцю,
як віть троянди у гілки оливи.
Чуття у ньому начебто двоїлись,
бо мчався зір, неначе пес, вперед,
вертався, і спинявся, і чекав
на повороті ближчому дороги, —
а нюх і слух позаду залишались.
Йому здавалось іноді, що він
вчуває кроки кожного з двох інших,
які за ним узвозом вгору йшли.
Проте це тільки крок його лунав
і вітер ззаду торгав за кирею.
Та він собі казав: «Вони ідуть»,
казав це гучно й до луни вслухався.
Вони ідуть, але страшенно тихо
обоє ходять. От якби посмів
він обернутись (але обертатись
було йому заведено при ділі,
яке він майже довершив), — тоді
побачив би, що йдуть обидва тихі:

це бог мандрівок і доручень дальніх
дорожній шлик над світлими очима,

Орфей, Еврідіка та Гермес.
Римська копія
з давньогрецького оригіналу
(430 до н.е.)

Каміль Каро.
Орфей, який виводить
Еврідіку із царства мертвих
(фрагмент) (1861)

вперед простерта палиця струнка,
 маленькі крила, що об ступні б'ють,
 і звірена його руці — вона.
 Така кохана, — то її ця ліра
 оплакала за плакальниць усіх,
 аж світ на плач суцільний обернувся,
 де знову все було: і ліс, і діл,
 і шлях, і поле, і ріка, і звір;
 але й в плачливому отому світі
 так само, як над іншою землею,
 і сонце йшло, й зоріло тихе небо,
 плачливе небо в скривлених зірках, —
 така Кохана.

Тепер вона ступає поруч бога,
 хоч довгий саван заважає йти,
 невпевнена, і ніжна, і терпляча.
 Вона неначе стала при надії,
 не думала й про мужа, що простує
 попереду, не думала й про шлях,
 що приведе її назад в життя.

Вона в собі вся скупчилась, посмертям
 наповнена по вінця.

Як плід вбирає солодощі й тьму,
 вона ввібрала в себе смерть велику,
 таку нову, що й не збагнути їй.

В дівочості новітній, неторканній
 вона вже існувала; стать її
 була, немов надвечір юна квітка,
 і так одвикли від звичаїв шлюбних
 у неї руки, що й самого бога
 безкрайно лагідний напутній дотик
 її вражав, немов надмірна близькість.

Вона уже — не та білява жінка,
 оспівана колись в піснях поета,
 вона уже — не пахощі й не острів
 широкої постелі, бо уже
 вона не власність жодного мужчины.

Її розв'язано, мов довгі коси,
 і віддано, мов пробуюла зливу,
 й поділено, немов запас стокротний.
 Вона — вже корінь,
 і коли нараз
 її спинив і з розпачем промовив
 до неї бог: «А він таки оглянувся», —
 безтямно й тихо запитала: «Хто?»

Кетрін Аделайн Спаркес.
 Орфей і Еврідіка
 (1864)

Статуя Орфея в дендропарку
 «Софіївка»
 (м. Умань)

А там здаля, при виході у світло,
стояв хтось темний, що його обличчя
не розпізнати. Він стояв і бачив,
як на стежі дороги польової
печальнозорий бог і посланець
безмовно обернувся, щоб іти
за поstattю, яка назад верталась,
хоч довгий саван заважав іти,
невпевнена, і ніжна, і терпляча.

Переклад із німецької Миколи Бажана

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

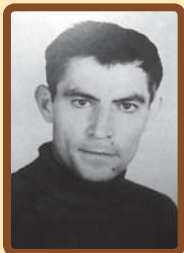
1. Уважно прочитайте перші дві строфи вірша. За допомогою яких художніх засобів описано царство Аїда?
2. Який настрої навіює цей пейзаж? На які події автор налаштовує читача?
3. Розкажіть про психологічний стан Орфея. Завдяки чому ми відчуваємо його?
4. Опишіть, якою постає у вашій уяві Еврідіка. Що увиразнено в її образі?
5. Як описані події сприймає Гермес — із байдужістю чи співчуттям? Аргументуйте відповідь текстом.
6. Поміркуйте, яку роль у творі відведено образу Гермеса — «бога мандрівок і доручень дальніх».
7. Чому, на ваш погляд, Орфей зазнає поразки?
8. Визначте ідею цієї поезії.
9. Доведіть, що «Орфей, Еврідіка, Гермес» — вірш, у якому епічні елементи поєднуються з потужним ліричним струменем.
10. До роздуму над якими життєвими проблемами спонукає ця поезія?
11. Чи можна стверджувати, що Рільке переосмислює давньогрецький міф? Обґрунтуйте свою думку.

Марцелло Провенцале.
Орфей та звірі (1595)

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІСТЬ

Близько 70 творів австрійського поета переклав **Василь Стус** (1938–1985). Зокрема повністю — славнозвісні «Сонети до Орфея», 66 поезій з «Дуїнезьких елегій», фрагмент вірша «Орфей, Еврідіка, Гермес». Своїми перекладацькими спостереженнями над лірикою Орфея ХХ століття Стус поділився у статті «Райнер Марія Рільке». Слід відзначити, що над більшістю перекладів письменник був змушений працювати за колючим дротом, відбуваючи покарання за свої демократичні погляди. Для Стуса поетична спадщина Рільке була надзвичайно близькою, у його високій поезії він відчував паралелі з власним життям. Одну з таких разючих паралелей яскраво увиразнює перекладений українським митцем фрагмент «Еврідіки, Орфея, Гермеса». Ольга Калашник у своїй статті «Український Р.-М. Рільке. “Орфей. Еврідіка. Гермес”» у журналі «Всесвіт» (2006. — № 7–8) відзначає, що Стус не випадково переклав саме той уривок твору, де йдеться про Еврідіку. «У листі до дружини поет тонко натякав на те, що зла, темна сила розлучила їх, відібравши в українського Орфея рідну половину: “Еврідіка — суть поемки Рільке, її головна тема, така близька мені тепер, особливо після нашого не-побачення”. А не побачився поет із дружиною тому, що відмовився переходити з нею на чужу мову, як того вимагав наглядач». У таких нелюдських умовах переклад «Орфея, Еврідіки, Гермеса» для Стуса «був не лише перекладацьким випробуванням, а й найніжнішим свідченням, поцілунком, дотиком через відстань, яку можуть подолати тільки любов і мистецтво».

ОРФЕЙ, ЕВРІДІКА, ГЕРМЕС

Уривок

...а зліва квапилась за ним Вона —
ота кохана, що забракло й лірі
здобутись на таку, як в неї, тугу,
бо й світ став стужений од неї й все поспіль:
ліс, і долина, і дорога, й простір,
і поле, і ріка, і звірина,
і в цьому світі туги, ніби десь
над іншою землею сонце йшло,
і небо, все озорене й притихле, —
це небо туги в шпичаках зірок —
така кохана.

...

Вона, тримавшись за Гермеса, йшла —
у смертнім рам'ї плуталися ноги —
така сполошена, покірна й ніжна.
Уся в собі, як образ Все-Надії,
не бачачи ні шляху, ні мандрівця,
що поруч був, вона ішла в життя.
Уся в собі. Наповнена по вінця
холодним небуттям.
Як овоч, повний солоду і томи,
уся налита повнотою смерті,
з таємною печаттю новизни.

Була вона в цнотливості новій
така недоторкана, стать її
скидалась на вечірню юну квітку,
а руки так од шлюбних втіх одвикли,
що навіть обережний доторк бога
вражав її, немов зухвала близькість.
Це вже була не та білява жінка,
що увійшла мотивом в спів поета,
уже не острів шлюбного кохання,
уже не власність будь-кого з мужчин,
вся — мов розвіяні довгасті коси,
мов випалі дощі, саможертвна,
як просфора, поділена на всіх.
Вона корінням стала. І коли
бог зупинив її і з болем мовив:
«він озирнувся!» — не збагнула мови,
і тільки запитала стиха «хто?»

Переклад із німецької Василя Стуса

Орфей і Еврідіка (зображення на фарфоровій дошці, Німеччина, кінець XIX століття)

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Наприкінці XIX — на початку XX століття в європейських літературах значного поширення набувають модерністські течії, з якими західні літературознавці прагнуть поєднати поезію Рільке, не виявляючи, однак, у цьому однакості. Одні відносять її до символізму, інші — до експресіонізму, останнім часом на догоду моді пов'язують її з екзистенціалізмом. Справді, певними гранями, у різні періоди й різною мірою поезія Рільке перехрещувалася з модерністськими течіями, зокрема із символізмом, не зливаючись, проте, із жодною з них, далеко виходячи за їх вузькі рамки.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Перекладати Рільке дуже важко. Його поезії можуть трансформуватися тільки в дуже розвинені мови. Крім того, тема віршів поета кристалізується і змістовно, і ритмічно, і інтонаційно, і навіть фонічно. Перекладаючи Рільке, мусиш гірко усвідомлювати, як багато губиться з його чарів, з його мудрості, з його доброти і ніжної людяності, з його природної граціозності. Але в цій гіркоті завжди підтримує високе поетове почуття упокорення.

Василь Стус, український письменник, перекладач і громадський діяч

Ніхто не може передбачити, яку взагалі роль гратиме поезія в суспільстві майбутнього, яку роль гратиме в добу масового атеїзму і світової економіки релігія, християнство й інші світові віросповідання, що ввійшли у звичай, право, закон. Залишається послання, що на повну силу прозвучало у творчості Райнера Марії Рільке, так, як залишаються всі інші великі послання світової літератури, починаючи від Гомерових богів, що сміються, і коней, що плачуть.

Ганс Георг Гадамер, німецький філософ, один із найвизначніших мислителів другої половини XX століття

Підсумовуємо вивчене

1. Поясніть, чому стаття про Рільке має таку назву — «Вічний мандрівець, подорожній усіх шляхів». А якби ви писали статтю про письменника в якесь із сучасних Інтернет-видань, яку назву їй дали б? Які б ілюстрації до неї запропонували?
2. Узагальніть відомості про тематику віршів Р.-М. Рільке.
3. У чому полягає своєрідність його лірики?
4. Пригадайте особливості модерністської літератури.
5. Подумайте, які риси модернізму простежуються в прочитаних віршах.
6. Прокоментуйте висловлювання Р.-М. Рільке, наведені в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки».
7. Розкажіть про вплив на творчість письменника його знайомства з українською та російською культурами.
8. Чим, на ваш погляд, можна пояснити інтерес до лірики Рільке у XXI столітті?
9. Використовуючи матеріали рубрики «Дізнаємося про видатну особистість», підготуйте повідомлення на тему «В. Стус — перекладач творів Рільке».
10. Розгляньте підсумковий плакат¹. Про які факти з життя і творчості Рільке він нагадує?

11. Створіть асоціативний куц на тему «Райнер Марія Рільке».

¹ У підсумковому плакаті використано репродукцію картини Едварда Джона Пойнтера «Орфей і Еврідіка» та фото поштової листівки із зображенням Києва початку XX століття.

Федеріко Гарсія Лорка
Federico García Lorca
(1898–1936)

Справжня поезія — це любов,
мужність і жертва.

Федеріко Гарсія Лорка

СЛАВА І БІЛЬ ІСПАНІЇ

Федеріко Гарсія Лорка в багатьох читачів асоціюється з велично-трагічним символом Іспанії. Величним, бо його поезія — яскраве явище в літературі цієї країни, яке прославало її на весь світ. Трагічним — тому що іспанцям не вдалося врятувати свого генія від загибелі.

Народився Лорка **5 червня 1898** року в селищі Фуенте Вакерос, неподалік міста Гранада. Його батько був заможним землевласником, мати — учителькою. Тут, у мальовничому краю оливкових, апельсинових і мигдалевих дібров, і минули його дитячі роки. *«Моє дитинство — це село і поле. Пастухи, небо, безлюддя»*, — писав поет. Не випадково чимало своїх поетичних рядків він присвятив рідній природі.

У будинку, де ріс Лорка, панувала творча атмосфера: звучали фортепіано та гітара, під яку так любив співати батько. У свідомість хлопчика назавжди ввійшли романси й колискові, почуті з вуст простих людей рідної Андалузії — найпівденнішої області Іспанії.

У 1909 році родина переїхала до Гранади. Тут Федеріко навчався в школі, особливо цікавився музикою та малюванням. У 1914 році Лорка вступив до Гранадського університету на факультет філософії, філології і права, закінчивши який, отримав диплом юриста. Однак ця сфера діяльності не приваблювала Лорку, і з 1919 року він продовжив навчання в Мадридській студентській резиденції на відділенні літератури. Саме в студентські роки й побачила світ його перша поетична збірка, яка так і називалась — *«Книга віршів»* (1921). Уже в цих ранніх творах яскраво були помітні риси творчості Лорки — *музикальність і тісний зв'язок з фольклором*. Цього ж року була опублікована й друга книжка — *«Поема про канте хондо»*. Словосполучення *канте хондо* (*cante jondo*) в перекладі з іспанської означає *глибинний спів*. Так на півдні Андалузії називали народну пісню-імпровізацію, в якій злилися елементи ромської, арабської та іспанської пісенної й музичної культур. Вона складається

всього з трьох-чотирьох рядків і вирізняється особливою емоційністю. Це мистецтво вираження внутрішнього стану людини, її глибинних переживань. Таку пісню зазвичай виконують співак і гітарист. Канте хондо є музичною й емоційною основою *фламенко*¹. Основні мотиви андалузьких народних пісень *канте хондо* — любов і смерть. Слід відзначити, що вони є традиційними для іспанської культури в цілому. З любов'ю і смертю пов'язаний такий національний ритуал, як *корида* (бій биків). Улюбленець публіки тореадор завжди перебуває на межі між життям і смертю. **Передчуття трагічної долі, любов і смерть і стали провідними мотивами у творчості Лорки.** Один із найвідоміших віршів збірки «*Поема про канте хондо*» має назву «*Гітара*».

ГІТАРА

Як заридала
моя гітара, —
розбилась досвітку
криштальна чара.
Ой заридала
моя гітара...
Хочу утішити —
надармо,
хочу утішити —
намарно.
Плаче, як вода,
що рине з яру,
плаче, як вітер,
що жене хмару.
Хочу впинити —
надармо,
вона ридає
за даллю.
Плаче пісок гарячий,
кличе біле латаття,
плаче стріла за ціллю,
вечір кличе світання,
плаче в голім гіллі
пташка остання.
А-ой, гітаро!
У серці п'ять ножів
одним ударом!

Переклад з іспанської
Миколи Лукаша

Починається плач
Гітари.
Розбиваються кубки
Світанку.
Починається плач
гітари.
Марно заспокоювати її.
Неможливо.
заспокоїти її.
Плаче монотонно,
як плаче вода,
як плаче вітер
за снігопадом.
Неможливо
заспокоїти її.
Плаче за речами
далекими.
За гарячим піском півдня,
що просить білих камелій.
Плаче стріла,
не влучивши в ціль,
вечір без ранку,
і рання пташка, що вмерла
на гілці дерева.
Ой гітаро!
Поранене серце
п'ятьма шпагами.

Підрядник
Вадима Васильцова

¹ *Фламénко* — південноіспанський музичний, пісенний і танцювальний стиль, який склався в Андалузії наприкінці XVII століття. Спів і танець сольні, супроводжуються грою на гітарі, кастаньетах.

Найбільшу відомість Лорці принесла збірка віршів «Циганське¹ романсеро» («*Romansero gitano*», 1925). Характеризуючи поезію, поет казав: «...ця книга, хоча і названа “циганською”, насправді поема про Андалузію. Я назвав її циганською тому, що цигани — це найблагородніше і найглибше на моїй батьківщині, це її аристократія, хранителі вогнища, крові й мовлення...».

Заявивши про себе як талановитий поет, Лорка вирішив спробувати свої сили у створенні трагедій. У 30-х роках ХХ століття він пише кілька творів цього жанру, присвячених трагічній долі іспанської жінки. Найвідомішим з них стала п'єса «*Криваве весілля*» (1933).

Саме в цей час в Іспанії розігрувалися і справді криваві події. Дедалі вище піднімав голову фашизм, очолюваний диктатором Фрэнко. 18 липня 1936 року почалася Громадянська війна, яка масштабами кровопролиття вразила весь світ. У країні панувала атмосфера терору й безправ'я. Усюди відбувалися арешти, допити й розстріли іспанців, які не скорились фашистському режиму. Деякі, боячись розправи, не наслідувались вести боротьбу з коричневою чумою, однак немало відважних іспанців відкрито виступали проти фашизму. Серед них був і Лорка, який безстрашно заявляв: «Я іспанець до мозку кісток і не міг би жити в будь-якому іншому місці земної кулі, однак мені не нависний кожний, хто вважає себе вищим за інших лише тому, що він — іспанець. Я брат усім людям, і мені огидні ті, хто любить батьківщину всліпу і приносить себе в жертву порожнім націоналістичним ідеалам».

Виступи Лорки не могли залишитися непоміченими. Комендант Гранади, який представляв нову владу, заявив, що поет наніс «більше шкоди пером, ніж інші пістолетом». 16 серпня Лорку заарештували. А на світанку 19 серпня 1936 року його життя було обірване фашистською кулею.

«На багатотраждальній землі Іспанії, де римуються “la muerte” і “la suerte” (“смерть” і “доля”), зацвіла така густо-чорна кривава троянда, од моторошного запаху якої стало паморочитися в голові багатьох за Піренеями. Фашисти розстріляли генія!»².

Лорці судилося стати вічною славою і вічним болем Іспанії.

Олена Березіна.
Фламенко

1. Який образ Федеріко Гарсія Лорки — поета й громадянина — склався у вашій уяві після прочитання статті?
2. Поясніть значення словосполучення *канте хондо*.

¹ Нині в усіх міжнародних документах використовують термін *роми* на означення групи народів, представників якої раніше називали циганами. У сучасному побутовому мовленні коректним також вважається вживання назви *роми*. Однак у часи Лорки загальноприйнятим було слово *циган* (ісп. *Gitano*), саме тому воно вживається в багатьох його творах. Словосполучення «циганський романс» є поширеним у сучасному мистецтві й не суперечить правилам коректності.

² Зі статті Івана Драча «Поезія Федеріко Гарсія Лорки».

Літературні нотатки подорожнього

Убивцям Федеріко Гарсія Лорки не вдалося знищити пам'ять про поета. Вона жива, навіть незважаючи на те, що книжки його були публічно спалені на гранадській площі, а факти його біографії тривалий час замовчувались офіційними органами. Одне з яскравих свідчень шанування співвітчизниками свого генія — пам'ятник письменнику в Мадриді, відкритий у 1986 році (скульптор **Хуліо Лопес Фернандес**). Невипадково Лорку зображено з голубом у руках, який розправив крила.

Пам'ятник Ф. Гарсія Лорці в Мадриді

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас вірш «Гітара»?
2. Простежте, за допомогою яких художніх засобів створено образ гітари.
3. Які асоціації викликають у вас фінальні рядки вірша? Чим є гітара для ліричного героя?
4. Чи згодні ви з тим, що у вірші Лорки гітару олюднено? Доведіть свою думку.
5. Як у творі передано єдність гітари й гітариста?
6. З'ясуйте, яку роль в іспанській культурі відіграє гітара. Чи відобразилося національне ставлення до цього інструмента в прочитаному творі?
7. Порівняйте художній переклад і підрядник (дослівний переклад) вірша «Гітара». Поміркуйте, чи вдалося перекладачу зберегти образ гітари, створений автором оригіналу.

ПРО ЦАРІВНУ МІСЯЦІВНУ

Прийшла в кузню Місяцівна
в серпанковім покривалі,
хлопчик дивиться на неї —
краса очі пориває.
Має білими руками,
аж малому серце в'яне,
вислоняє, грішна й чиста,
тугі перса олив'яні.

«Тікай, тікай, Місяцівно,
бо як вернуться цигани,
накують із твого серця
намиста й перснів багато».
«Дай я, хлоню, потанцюю,
бо як вернуться чхавале¹,
ти з закритими очима
лежатимеш на ковадлі».
«Тікай, тікай, Місяцівно.
Чуєш, тупотять бахмати²?»
«Ну-бо, хлоню, не топчися
по білі моїй крохмальній».
Битим шляхом скаче вершник,
мов у бубон в шлях бабаха,
а вже в кузні малий хлопчик
склепив віченьки бідаха.
Гаєм їхали цигани,
мусянджовії³ примари.
Очі мружили набакир,
рівно голови тримали.
А в тім гаю пугач пуга,
пугач пуга тоскно й жаско...
пливе небом Місяцівна,
за руку держить хлоп'ятко.
В кузні туж, у кузні лемент,
плачуть, голосять цигани,
а царівну Місяцівну
повивають хмари, хмари.

*Переклад з іспанської
Миколи Лукаша*

Альфонс Муха.
Місячне сяйво
(1902)

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Якими думками, почуттями, настроями пронизано цей вірш?
2. Опишіть, якою ви уявляєте царівну Місяцівну. Завдяки чому у вашій уяві виник її образ?
3. Проаналізуйте композицію поезії. Чи згодні ви з тим, що у вірші можна виділити п'ять частин? Обґрунтуйте відповідь.
4. Яку роль у цій поезії виконують повтори?
5. Споконвічними мотивами іспанської народної поезії є кохання, фатальна доля, смерть. Чи можна стверджувати, що ці мотиви наявні й у вірші про царівну Місяцівну? Доведіть свою думку.

¹ Чхавале — ромською мовою хлопці.

² Бахмат — бойовий верховий кінь (діалектне).

³ Мусянджовий — латунний; латунь — метал жовтого кольору; тут це слово вживається, очевидно, щоб увиразнити блиск фігур вершників у місячному сяйві.

- Послухайте виконання поезії іспанською мовою («ROMANCE DE LA LUNA LUNA») та українською за такими посиланнями: <https://bit.ly/2VS8BqB>; <https://bit.ly/2O4UQ4y>
Яке враження справили на вас ці виконавські версії?
- Порівняйте вірш із баладою Й.-В. Гете «Вільшаний король». Що в них спільного?
- Підготуйте виразне читання одного з наведених вище віршів Ф. Гарсія Лорки.

У творчій майстерні письменника

Лейтмотивний образ «Цигансько-го романсеро» — LUNA (українською мовою перекладаємо як *місяць*). Цікаво, що це слово в іспанській мові жіночого роду. Така граматична особливість створює неабиякі труднощі при перекладі, оскільки в Лорки LUNA — це образ жінки, провісниці долі. Саме тому, щоб зберегти його, Микола Лукаш вдається до слово-сполучення *царівна Місяцівна*. Адже слово *місяць* в українських читачів аж ніяк не асоціювалося б із жіночим образом. «*Має білими руками*» («*tiene la luna sus brazos*») — не випадково саме такими рядками описано танок Місяцівни. Адже в іспанських танцях, зокрема у фламенко, саме рухи рук мають основне смислове навантаження.

Джозефіна Волл.
Богиня місяця (1995)

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Іспанець до мозку кісток», Лорка міг з повним правом називати себе «братом усіх людей». Справді, його поезія має інтернаціональний попит. Як справедливість і людська доброта.

Василь Стус, український письменник,
перекладач і громадський діяч

Він зумів відтворити у своєму мистецтві душу іспанця з такою своєрідністю, з якою вже протягом століть не відтворював жодний інший іспанський письменник... Лорка загинув, але пристрасна поезія його, сягнувши далеко за межі батьківщини поета, живе як дорогоцінний компонент не тільки іспанської, а й вселюдської, отже, й української культури.

Іван Драч, український письменник

Твори Ф. Гарсія Лорки перекладали такі видатні діячі української культури, як **Микола Лукаш, Василь Стус, Ігор Качуровський, Дмитро Павличко** та інші. Цікавою для дослідження є тема «Образ Федеріко Гарсія Лорки в українській поезії». Адже життєвий і творчий шлях великого іспанця став джерелом натхнення для багатьох поетів, зокрема **Дмитра Павличка, Івана Драча, Бориса Олійника, Любові Забашти**.

Пісмуємо вивчене

1. Як ви розумієте слова Ф. Гарсія Лорки, винесені в епіграф до статті про нього?
2. Прочитайте вірш Д. Павличка «Федеріко Гарсія Лорка». Яка ідея пронизує цю поезію?
3. Поясніть, у чому виявляється національна своєрідність лірики Лорки.
4. Яким ви уявляєте ліричного героя його творів?
5. Назвіть основні мотиви творчості поета.
6. Чи можна поезію Лорки назвати яскравим зразком модерністської лірики? Аргументуйте свою думку.
7. Розгляньте підсумковий плакат¹ до теми. Про які визначальні події в житті Лорки та особливості його творчості він нагадує? Розшифруйте, що означають наведені зображення. Підготуйте дудл, плакат, буктрейлер (на вибір), спрямований на популяризацію творчості Лорки.

¹ Плакат створено на основі картини Джованні Вепхадзе «Іспанська гітара».

Срібна доба російської поезії

- ✓ Пригадайте, що ви знаєте про такий літературно-мистецький напрям, як модернізм. Які течії раннього модернізму вам відомі?
- ✓ Назвіть твори французьких поетів-символістів, які ви запам'ятали з 10 класу. Як у них відобразились основні естетичні принципи символізму?

Це була епоха пробудження самостійної філософської думки, розквіт поезії і загострення естетичної чуттєвості, релігійного неспокою і шукання, інтересу до містики й окультизму. З'явилися нові душі, були відкриті нові джерела творчого життя; бачилися нові зорі...

Микола Бердяєв, російський філософ

Межа XIX–XX століть у Російській імперії відзначалася стрімким культурним злетом. М. Бердяєв назвав цей період «культурним ренесансом». Особливо динамічно розвивалася поезія. Згодом **початок 1890-х — початок 1920-х років** у розвитку російської поезії назвали **срібною добою**. Таке найменування вона отримала за аналогією із золотою добою, на яку припав розквіт російської літератури, коли творили О. Пушкін, М. Гоголь, Ф. Достоевський. Мистецькі пошуки срібної доби виявилися у різних течіях, провідними серед яких були **символізм, акмеїзм і футуризм**. Розглянемо їх докладніше.

СИМВОЛІЗМ

У 10 класі ви ознайомилися з поезією французьких символістів Шарля Бодлера, Поля Верлена, Артюра Рембо і знаєте, що **символізм** — одна з течій модернізму, у якій провідним засобом творення художньої реальності є символ, що наповнює конкретний образ багатозначністю.

Пригадаймо основні ознаки символізму. Сутність цієї течії полягала в символізації зовнішніх виявів світу для досягнення його внутрішнього змісту. Завданням митця було побачити зв'язки між зовнішнім (реальним) та внутрішнім (ідеальним) світами, показати таємничу взаємозалежність усього на світі.

Для символістської поезії були характерні такі особливості:

- ❖ **сугестивність** (натяк, навіювання, звернення до емоційної сфери читача);
- ❖ **символізація** (творення художньої реальності за допомогою символу);
- ❖ **музикальність** (поєднання слова й музики, використання прийомів звукопису: алітерації, асонансу тощо);
- ❖ **елітарність** (багатозначність символістської поезії вимагала особливого читача, читача-інтелектуала, читача-співавтора).

Російський символізм розвивав здобутки свого французького попередника, а також російської школи «чистого мистецтва» (вірші Ф. Тютчева, А. Фета та інших).

Національну самобутність російського символізму визначило вчення про Софію Премудрість Божу релігійного філософа й поета **Володимира Соловйова**. Намагаючись теоретично осмислити тему Софії, В. Соловйов пов'язав її з філософією «всеедності», за якою дійсність, життя розглядаються як єдиний універсальний організм, у якому об'єднані Бог і людство, Космос, Істина, Добро, Краса.

Російський символізм був неоднорідним, у ньому існувало дві групи поетів: «старші символісти» (1890-і роки) й «молодші символісти» (1900-і роки). Розрізнялися вони не тільки за віком, а й за особливостями світосприйняття. Так, «старші» (**Валерій Брюсов, Костянтин Бальмонт, Дмитро Мережковський, Зінаїда Гіппіус, Федір Сологуб** та інші) розвивали тенденції французького символізму, а «молодші» (**Олександр Блок, Андрій Бєлий, В'ячеслав Іванов** та інші) формувалися під впливом релігійної філософії В. Соловйова.

У 1910-х роках у російському символізмі намітилася криза, що привела до появи таких течій, як **акмеїзм і футуризм**.

АКМЕЇЗМ

Акмеїзм виник у 1912 році в надрах поетичної спілки «Цех поетів», яка відмежувалася від символізму. Уже сама назва спілки вказувала на ставлення митців до поезії, що сприймалася як професійна діяльність, яку необхідно вдосконалювати (пор.: у символістів поезія — таїнство, божественне осяяння).

Акмеїзм (від грец. *акте* — вершина, вищий ступінь або якість чого-небудь) — модерністська течія в російській поезії 10-х років ХХ століття, головною ознакою якої, на противагу символізму, було відображення земного, конкретного, предметного світу.

Найяскравіші представники акмеїзму — **Микола Гумільов, Сергій Городецький, Анна Ахматова, Осип Мандельштам, Володимир Нарбут** та інші.

Визнаючи символізм за свого «*батька*», акмеїсти водночас виступали проти надмірного ірраціоналізму та містики, вважали, що непізнаване не можна пізнати, та й не слід цього робити. Поети-акмеїсти не сприймали властивої символізму туманності, вони виступили за відображення конкретного предметного світу, за чіткість, простоту й однозначність художніх образів. «*Боротьба між акмеїзмом і символізмом... є, насамперед, боротьба за цей світ, гучний і барвистий, що має форму, вагу й час*», — наголошував С. Городецький. Важливою ознакою акмеїстичних творів стала предметна деталізація художніх образів, поетизація світу речей і побуту. Ця ознака більшою мірою виявилася у творчості Анни Ахматової.

Поезію акмеїстів вирізняють яскраві культурні асоціації, звернення до минулих епох. О. Мандельштам назвав акмеїзм «*тугою за світовою*

культурою». Поети цієї течії зверталися до Античності й Середньовіччя (О. Мандельштам), східної та африканської цивілізації (М. Гумільов), слов'янської міфології (С. Городецький), а поезія В. Нарбута, нашого співвітчизника, пройнята образами й мотивами української культури.

ФУТУРИЗМ

Футуризм (від лат. *futurum* — майбутнє) — авангардистська течія в літературі й мистецтві 10–30-х років ХХ століття, в основі якої лежить ідея створення надмистецтва, що здатне змінити світ.

Футуризм, як і символізм, був інтернаціональним явищем, яке охопило не тільки літературу, а й живопис, музику, скульптуру. Він з'явився в 1909 році в Італії. Російський футуризм виник майже водночас із італійським, його появу знаменували поетичні збірки *«Пролог. Егофутуризм»* (1911), *«Ляпас громадському смаку»* (1912). Діяльність російського футуризму визначило декілька груп, найяскравішою з яких була «Гілея». До неї входили кубофутуристи¹ Велімир Хлебников, брати Давид і Микола Бурлюки, Володимир Маяковський, Василь Каменський та інші.

Російський футуризм був бунтівною течією, він народився з невдоволення традиційним мистецтвом. Одним із програмних положень футуризму став **розрив із традиційною культурою, заперечення літературних традицій**. Зокрема кубофутуристи вимагали *«скинути Пушкіна, Достоевського, Толстого... з Пароплава сучасності»*. Представники цієї течії оголосили себе творцями нового мистецтва, яке відповідало б духу сучасності. У своїх творах вони зверталися до урбаністичної тематики, уславляли людину майбутнього та машинну цивілізацію. Важливе значення футуристи надавали **словотворчості**. Утверджуючи самоцінність слова, поети прагнули до перетворення реальної мови на «зарозумілу», яка, за словами В. Хлебникова, може об'єднати людей. Це сприяло появі значної кількості неологізмів (одним з найвідоміших неологізмів була самоназва гуртківців «Гілеї» — *будетляне*²). Поетичні оновлення досягалися і за рахунок **депоетизації мови**, коли у твори навмисно вводилися стилістично недоречні слова, вульгаризми, технічні терміни. Футуристи також відмовлялися від розділових знаків, відкидали правопис, намагалися ввести «телеграфний» синтаксис (без прийменників). Велике значення поети-новатори надавали **візуалізації**, яку запозичили з авангардного живопису. Вони використовували різні шрифти, фігурно розташовували слова, розміщували віршовані рядки «сходінками», видавали твори на шпалерах тощо. Важливою ознакою поезії футуристів була **орієнтація на проголошення, публічність**. Подібні творчі експерименти увиразнювали поетичну мову та приголомшували публіку, чого і прагнули футуристи.

¹ Назва запозичена від однойменного напрямку авангардизму в живописі, який, у свою чергу, виник як поєднання концепцій двох живописних напрямів: кубізму й футуризму.

² Від рос. *будет* — буде; *«будетляне»* — провісники майбутнього.

Поетія срібної доби мала великий вплив на розвиток російської літератури. Естетичні пошуки поетів збагатили зображальний арсенал, поетичну образність і стилістику, «розкріпачили» поетичну уяву, змусили митців звернутися до нових ритмічних і звукових форм.

ТРАГІЧНІ ДОЛІ МИТЦІВ СРІБНОЇ ДОБИ

За невелику, але бурхливу історію свого існування срібна доба російської поезії пережила небувалий злет, що був жорстоко перерваний революцією 1917 року й тоталітарним радянським режимом. Доля багатьох митців срібної доби склалася трагічно. У 1921 році від хвороб, зневіри й емоційного виснаження помер О. Блок, того ж року більшовиками був розстріляний М. Гумільов, загинув у таборах ГУЛАГу О. Мандельштам, вкоротили собі віку М. Цветаєва й В. Маяковський. Від сталінського терору постраждала Анна Ахматова та її родина. Д. Мережковський, З. Гіппіус, В. Соловійов, К. Бальмонт емігрували... Та попри все висока культура срібної доби російської поезії збереглася й відродилася в поетичних наслідуваннях, наукових дослідженнях, читацькому сприйнятті.

1. Поясніть, чому російську поезію межі ХІХ–ХХ століть називають срібною добою.
2. Розкрийте характерні ознаки акмеїзму й футуризму порівнянно із символізмом.
3. Накресліть і заповніть у зошиті таблицю.

ПРОВІДНІ ТЕЧІЇ СРІБНОЇ ДОБИ РОСІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

	Символізм	Акмеїзм	Футуризм
Хронологічні рамки			
Представники			
Сутність			
Стильові особливості			

4. Розкажіть про трагічні долі митців срібної доби.

Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи

Справжнім подарунком для українських шанувальників поезії срібної доби стала антологія «Хотінь безсенсовних отрута»: 20 російських поетів срібного віку в українських перекладах», що побачила світ у 2007 році. Вірші В. Брюсова, О. Блока, М. Гумільова, О. Мандельштама, Анни Ахматової та інших поетів зібрані в українських версіях у виконанні найяскравіших перекладачів — від Івана Франка до Дмитра Павличка. «...Сьогодні переклади не виконують ознайомлювальної функції — оригінали приступні майже всім освіченим українцям. Але ж поезії не читають в ім'я голої інформації про сюжети. Не можна говорити про справжню гуманітарну освіченість без знання творів російських поетів срібного віку. А добрий переклад є насамперед явищем своєї рідної культури», — наголошує автор й упорядник збірки, відомий науковець і перекладач Максим Стріха.

Мистецькі передзвони

Срібною добою почали називати не тільки поезію, а майже всю художню культуру Росії межі XIX–XX століть (за винятком революційних явищ). Найбільш помітними в ній були художні товариства. Для них було характерним розчарування в академізмі й критичне ставлення до передвижництва. Так, художники «**Світу мистецтва**» (**Олександр Бенуа**, **Костянтин Сомов**, **Леон Бакст** й інші) пріоритетним вважали естетичне начало і прагнули у своїй творчості до символізму. А митці двох авангардистських угруповань «**Бубновий валет**» (**Петро Кончаловський**, **Ілля Машков**, **Аристарх Лентулов** й інші) та «**Ослячий хвіст**» (**Михайло Ларіонов**, **Наталя Гончарова**, **брати Володимир і Давид Бурлюки**, **Казимир Малевич** та інші) зовсім порвали з традиціями реалістичного живопису. До речі, саме з діяльністю «Бубнового валета» й «Ослячого хвоста» був тісно пов'язаний і літературний кубофутуризм.

Цікаво, що серед авангардистських художників було чимало вихідців з України. Так, **Казимир Малевич** народився в Києві, **Михайло Ларіонов** був родом з Херсонщини, а **брати Бурлюки** — з Харківщини. «**Мій колорит глибоко національно український**, — писав Давид Бурлюк. — **Помаранчеві, зелено-жовті, червоні, сині тони б'ють Ніагарами з-під мого пензля. Коли я малюю, мені здається, що я дикун, котрий тре сук однієї фарби об іншу, щоб одержати кольоровий ефект. Ефект горіння...**».

Давид Бурлюк і його картини —
«Козак Мамай» (1912),
«Прихід весни та літа» (1914)

Олександр Блок
Александр Блок
(1880–1921)

Є поети, чия творчість входить у наші серця як безцінний дар, з котрим ми ніколи не розлучаємося. Серед них — Олександр Блок — зоря першої величини у сліпучо-яскравому сузір'ї російської поезії.

Максим Рильський

НАЙЯСКРАВІША ЗІРКА СРІБНОГО НЕБОСХИЛУ

Олександр Блок — одна з найяскравіших зірок на срібному небосхилі російської поезії. Співець «снів» і «туманів», шанувальник Прекрасної Дами й таємничої Незнайомої, мешканець галасливих вулиць і безстрашний воїн, він завжди залишався проникливим ліричним поетом.

Олександр Олександрович Блок народився 16 листопада 1880 року у дворянській родині. Невдовзі після народження сина мати Блока, Олександра Андріївна, розлучилася із чоловіком, і хлопчик виховувався в будинку свого діда — відомого вченого-ботаніка, ректора Петербурзького університету Андрія Бекетова. Бабуся й тітки майбутнього поета займалися літературою, музикою, обожнювали поезію. Творча натхненна атмосфера, ніжне піклування рідних сприяли ранньому пробудженню поетичного таланту Олександра Блока. Перші вірші Сашко написав у п'ять років. А ще була «запашна глушина маленької садиби», без якої неможливо уявити ні життя, ні поезію Блока. Старший Бекетов за порадою свого друга, відомого вченого-хіміка Дмитра Менделєєва, придбав маєток Шахматово, що неподалік Москви. Саме тут в Олександра Блока зародилася палка пристрасть до театру та глибоке почуття до доньки Менделєєва — Любові Дмитрівни. Улітку 1896 року юнак організував «Приватний Шахматовський театр», де разом з Любою грав «Гамлета». Вона — Офелія — у білій сукні, з польовими квітами й розплетеними косами, що золотим дощем спадають на плечі; він — Гамлет — юний принц, що пізнав жорстокість і підступність світу. Уже в молоді роки Олександр збагнув, що Гамлет для нього — це не просто роль у домашній виставі, долі Гамлета прагнув поетичний дар молодого поета, внутрішній голос, який згодом Анна Ахматова назве «трагічним тенором епохи».

Олександр Блок
у ролі Гамлета
(фото 1898)

Захоплення театром було таким сильним, що О. Блок хотів обрати артистичну кар'єру. Але родичі наполягли на класичній освіті, й у 1898 році юнак «доволі несвідомо» вступив на юридичний факультет Петербурзького університету. Любов до літератури взяла верх, і вже на третьому курсі Олександр перевівся на філологічний факультет, який успішно закінчив.

У 1903 році О. Блок одружився з Л. Менделєєвою. Цього ж року відбувся і літературний дебют майбутнього поета. У журналі російських символістів «Новий шлях» було опубліковано десять його віршів, Блок познайомився з поетами-символістами А. Белім, В. Брюсовим, К. Бальмонтом.

Лірика Олександра Блока — унікальне явище російської поетичної культури. При всьому розмаїтті її проблематики, відмінності ранніх віршів від подальшої творчості, вона виступає як єдине ціле й відображає внутрішню логіку творчих пошуків поета. На цю особливість вказував і сам Блок, упорядковуючи тритомне видання своїх творів не за хронологією, а за змістом.

Так, перший том «автобіографічної трилогії» (1898–1904) пов'язують зі збіркою «*Віршів про Прекрасну Даму*». Провідна тема збірки — тема кохання — розроблялася О. Блоком під впливом релігійного вчення про Софію Премудрість Божу В. Соловйова. А образ коханої дружини — Л. Менделєєвої — став земним уособленням Вічної Жіночності й Прекрасної Дами, яку оспівував лицар-поет:

Я знаю — близько Ти. Літа собі минають —
У вигляді одному дуже близько Ти.
Весь горизонт пала — і ясний до відчаю,
Сумую я в зітханнях німоти...

Переклад із російської Кирила Васюкова

Поезія другого тому (1904–1908) позначилася кризою світогляду поета. Блок поступово відмовляється від містики та релігійних ідей Соловйова. У збірках «*Будьбашки землі*», «*Місто*», «*Снігова маска*» зоряний і містичний світ Прекрасної Дами поступився місцем реальному світові з його драматизмом і дисгармонією. Так, у знаменитому вірші «*Незнайома*» (1906) контрастно переплелися повсякденність і фантастика, «низька» дійсність і «висока» мрія. Ліричний герой тепер не прагне служіння Прекрасній Дамі, він поринає у світ життєвих стихій — стихії природи, міста, урбаністичної цивілізації, земного (а не містичного) кохання.

Лірику третього тому (1908–1921) представляють збірки «*На полі Куликовім*», «*Батьківщина*». Осмислюючи шляхи розвитку Росії, яка

стояла на порозі трагічних подій, Блок звертається до історичної тематики. Революцію 1917 року поет сприйняв натхненно, як «живу стихію», «космічну грозу», що зламає сучасну «мертву цивілізацію». Тема історичних потрясінь, оновлення світу посіла головне місце й у поемі Блока «Дванадцять» і вірші «Скіфи».

Глибока душевна криза, спричинена переосмисленням революційних подій і долі Росії, виснажлива праця, голод і тяжка хвороба призупинили творчий злет митця. **7 серпня 1921 року** Олександр Блок відійшов у вічність.

У своєму житті поет пройшов крізь страшні випробування, але йому вдалося зберегти віру в людину й любов до життя. Його творчим кредо став вірш «*Яка жага безумна — жить...*» (1914), у якому поет звертається і до вас — молодих людей, які живуть у XXI столітті:

Проте колись юнак веселий
В прийдешнім спогада мене:
Ні, не похмурість, не могила
Була в душі його на дні.
Він весь — свобода яснокрила,
Дитя при світлому вогні!

*Переклад із російської
Максима Рильського*

1. Які епізоди з біографії Олександра Блока вам запам'ятались?
2. Розкажіть, у якій атмосфері ріс і виховувався поет.
3. Назвіть провідні теми та мотиви творчості Олександра Блока.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Творчість О. Блока ще за життя поета була добре відома в нашій країні. Зокрема поет двічі бував у Києві. У 1907 році Блок виступив на літературному вечері, що відбувся в Київському оперному театрі.

Серед найвідоміших перекладачів творів Блока — **Максим Рильський, Григорій Кочур, Дмитро Павличко**. Максим Рильський і Дмитро Павличко написали про творчість Блока статті, а **Ліна Костенко** присвятила поетові такі проникливі рядки:

*Учора в дощ зайшов до мене Блок.
Волосся мокре, на щоках росинки.
Блідий од смутку, тихий од думок,
близький до сліз, реальний до ворсинки.*

*Постояв трохи, слів не говорив,
поусміхався дивними очима.
І ніч у зламах врубелівських крил
стояла довго в нього за плечима...*

Олександр Блок у Києві
(фото 1907)

НЕЗНАЙОМА

Щовечора над ресторанами,
 Де шал гарячий не приглух,
 Правує окриками п'яними
 Весни хмільний і тлінний дух.
 Удалині, в нудоті вуличній,
 Над замиським затишшям дач,
 Лець золотіє крендель в булочній
 І ріже слух дитячий плач.
 І кожний вечір, за шлагбаумами,
 Заламуючи котелки,
 Серед канав гуляють з дамами
 На всякий дотеп мастаки.
 Там кочети скриплять над озером,
 І чується жіночий виск,
 А в небі, все схопивши позирком,
 Байдуже скривлюється диск.
 І мій єдиний друг, наморений,
 В моїм видніє келишку
 І, тайним хмелем упокорений,
 Як я, таїть журбу важку.
 А там, біля сусідніх столиків,
 Лакеї заспані стирчать,
 І пияки з очима кроликів
 «In vino veritas!» кричать.
 І кожен вечір, в час умовлений
 (Чи це не мариться мені?),

Дівочий стан, шовками зловлений,
 Пливе в туманному вікні.
 Вона повільно йде між п'яними,
 І все зажурена, одна,
 Духами дишачи й туманами,
 Сідає мовчки край вікна.
 І віють давніми й оздобними
 Повір'ями тугі шовки,
 І брилик з перами жалобними,
 І персні гарної руки.
 Чудною близькістю закований,
 За темну я дивлюсь вуаль —
 І бачу берег зачарований
 І чарами пойняту даль.
 Мені всі тайнощі довірено
 З чиїмось сонцем заодно,
 І душу всю мою незмірену
 Терпке пронизує вино.
 І, сколихнувшись, пера струсячі
 У мозку тріпотять моїм.
 І очі сині-сині, тужачи,
 Цвітуть на березі смутнім.
 В моїй душі є скарб, і вручено
 Від нього ключ лише мені!
 Потворо захміліла й змучена,
 Це правда: істина — в вині!

Переклад із російської Михайла Литвинця

НЕЗНАКОМКА

По вечерам над ресторанами
 Горячий воздух дик и глух,
 И правит окриками пьяными
 Весенний и тлетворный дух.
 Вдали над пылью переулочной,
 Над скукой загородных дач,
 Чуть золотится крендель булочной,
 И раздаётся детский плач.
 И каждый вечер, за шлагбаумами,
 Заламывая котелки,
 Среди канав гуляют с дамами
 Испытанные остряки.
 Над озером скрипят уключины
 И раздаётся женский визг,
 А в небе, ко всему приученный
 Бессмысленно кривится диск.

И каждый вечер друг единственный
В моём стакане отражён
И влагой терпкой и таинственной
Как я, смирен и оглушён.

А рядом у соседних столиков
Лакеи сонные торчат,
И пьяницы с глазами кроликов
«In vino veritas!» кричат.

И каждый вечер, в час назначенный
(Иль это только снится мне?),
Девичий стан, шелками схваченный,
В туманном движется окне.

И медленно, пройдя меж пьяными,
Всегда без спутников, одна
Дыша духами и туманами,
Она садится у окна.

И веют древними поверьями
Её упругие шелка,
И шляпа с траурными перьями,
И в кольцах узкая рука.

И странной близостью закованный,
Смотрю за тёмную вуаль,
И вижу берег очарованный
И очарованную даль.

Глухие тайны мне поручены,
Мне чьё-то солнце вручено,
И все души моей излучины
Пронзило терпкое вино.

И перья страуса склонённые
В моём качаются мозгу,
И очи синие бездонные
Цветут на дальнем берегу.

В моей душе лежит сокровище,
И ключ поручен только мне!
Ты право, пьяное чудовище!
Я знаю: истина в вине.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас вірш «Незнайома»? Як ви думаєте, про що він?
2. Змалюйте словесно образ Незнайомої та обивательського світу. Якби ви малювали ілюстрацію до вірша, які фарби в ній переважали б? Поясніть свій вибір.
3. На які частини можна поділити вірш? Які почуття та образи домінують у кожній з них?

4. Які образи й деталі втілюють бездуховність повсякденного життя?
5. Проаналізуйте образ Незнайомої. Як ви думаєте, Незнайомка — це реальність чи видіння?
6. Уважно роздивіться інформаційний плакат¹, присвячений віршу «Незнайома». Коментуючи його, зверніть увагу на особливості композиції, образ ліричного героя, ідею твору. Спираючись на плакат, доведіть, що протиставлення двох частин вірша виражається на рівні образів, лексики, звукової організації.

7. Назвіть і прокоментуйте образи-символи у вірші.
8. Прочитайте фінальні рядки вірша. Як ви думаєте, який зміст у них вкладає автор?
9. Порівняйте український переклад М. Литвинця (або І. Глинського) з текстом оригіналу. До яких змін вдався перекладач? Чи зміг він передати основну думку твору та зберегти провідні художні засоби?

¹ В інформаційному плакаті використано фрагменти ілюстрації Іллі Глазунова.

Музика творення, музика життя, музика зоряної мислі, а не «музика революції» — це Блок, це планетарне звучання його поезії, натхненна й сяюча вібрація його слова в душі російської культури.

Дмитро Павличко, український поет, перекладач

Вірші Блока про кохання — це чаклунство. Як усяке чаклунство, вони болючі й незбагненні... у цих поезіях, особливо в «Незнайомій», майстерність доходить до краю... Це не стільки вірші про вічно жіноче, скільки порив величезної поетичної сили, що бере в полон і досвідчені, і недосвідчені серця.

Костянтин Паустовський, російський письменник

Блок — найбільша лірична тема Блока.

Юрій Тинянов, російський літературознавець

У творчій майстерні письменника

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ ОЛЕКСАНДРА БЛОКА

Поезію Олександра Блока вирізняє особлива вишуканість у використанні традиційних для символізму художніх прийомів і засобів. Насамперед відзначимо **символічні образи**, що відтворюють містичні переживання поета й осмислення надлюдської сфери. Таким образом-символам сам Блок надавав важливого значення, він називав їх «словами-зірками», на яких тримається поетичне ціле: *«Усякий вірш — покривало, що розтягнуто на вістрі кількох слів. Ці слова сяють, як зірки. Через них існує вірш. Тим він темніший, що далі ці слова від тексту. У найтемнішому вірші не блищать ці окремі слова, він живиться не ними, а темною музикою просочений і пересичений»*. Образи *туманів і снів, зорі й весни, дороги й вітру, пожежі й бурі, Прекрасної Дами й Незнайомої* тощо стали символами, що поєднують особисті, інтимні переживання автора й суспільне життя, світ мрій і реальність, минуле, сучасне та майбутнє.

Олександра Блока також називають «**поетом метафори**». Дослідник Віктор Жирмунський наголошував, що для Блока метафоричне сприйняття світу було головною ознакою справжнього поета, для якого романтичне перетворення світу за допомогою метафори — не просто вільна поетична гра, а істинне усвідомлення таємничої сутності життя. Так, у вірші «Незнайома» ми знаходимо чимало метафор, які перетворюють повсякденну реальність на романтичну мрію: *«Дівочий стан, шовками зловлений, / Пливе в туманному вікні», «Духами дишачи й туманами», «І віють давніми й оздобними / Повір'ями тугі шовки», «І очі сині-сині, тужачи, / Цвітуть на березі смутнім»* та інші.

Однією з найхарактерніших особливостей блоківського поетичного стилю є **музикальність**. За спостереженнями поета Валерія Брюсова, Блок уміє знаходити співучість у самому поєднанні звуків, нерідко

порушуючи при цьому розмір, а риму замінюючи на алітерацію чи співзвучність закінчень. Та й сам Олександр Блок зазначав: *«Спочатку була музика. Музика — це сутність світу. Світ росте у пружних ритмах... Зростання світу — це культура. Культура — це музикальний ритм»*. За спогадами сучасників поета, саме музикальність його віршів приваблювала прихильників. *«До якого літературного напрямку, до якої літературної школи належала поезія Блока, нас тоді не цікавило: ми її слухали, вона проникала в нас і запам'ятовувалася мелодично...»*, — писав художник Юрій Анненков.

Пісумовуємо вивчене

1. Підготуйте повідомлення на тему «Олександр Блок — найвизначніший поет срібної доби й віддзеркалення цього часу».
2. Схарактеризуйте основні особливості поетики О. Блока.
3. Усно змалюйте психологічний портрет ліричного героя Олександра Блока.
4. Олександр Блок писав, що Незнайома — це «не просто дама в чорній сукні зі страусовим пір'ям на капелюсі. Це — диявольський сплав із багатьох світів, здебільшого синього й лілового. Якби я володів засобами Врубеля, я створив би Демона; але кожен робить те, що йому призначено». Поясніть слова поета.
5. Об'єднайтеся у групи і складіть кіносценарій за віршем О. Блока «Незнайома». Записи оформіть у вигляді таблиці.

Назва епізоду	Місце дії	Дійові особи
Зміна планів зображення (загальний, середній, великий)	Звукове оформлення епізоду (звуки міста, цивілізації, природи; діалоги, закадровий текст, музика)	Рекомендації для акторів

6. Розв'яжіть кроссенс, присвячений творчості Олександра Блока.

Анна Ахматова
Анна Ахматова
(1889–1966)

І зовсім я не пророчиця,
Й життя моє — блиск ручаїв,
А просто співати не хочеться
Під дзвін тюремних ключів.

Анна Ахматова
Переклад із російської
Михайла Москаленка

«ЗЛАТОУСТА АННА»¹

«Від одного погляду на неї перехоплювало подих. Високу, з темним волоссям, смагляву, струнку і неймовірно гнучку, з блідо-зеленими очима сніжного барса, її протягом півстоліття малювали і писали фарбами, ліпили з гіпсу і виточували з мармуру, фотографували... Присвячені їй вірші склали би більше томів, ніж усі її твори», — писав про Анну Ахматову поет Йосип Бродський. Зовнішності й душевному стану Ахматової були притаманні особливі шляхетність і стриманість, які надавали величності всьому, що вона робила. Царствена, але водночас позбавлена погордливості, Ахматова прийшла в літературу срібної доби, щоб зберегти й пронести високе слово доби «золотої».

Анна Ахматова (Анна Андріївна Гóренко) народилась 11 червня 1889 року на Одещині, у містечку Великий Фонтан. Вона була третьою із шести дітей у сім'ї. Коли дівчинці виповнився один рік, родина переїхала до Царського Села, міста біля Санкт-Петербурга, де Анна жила і вчилася до 16 років. Із самого дитинства вона вдихала вільне повітря царськосельських парків, насичене європейською культурою й російською поезією, та найбільше — творчістю Олександра Пушкіна, якого обожнювала і сприймала не як поета далекого минулого, а як близьку людину, сучасника. Царське Село, на думку багатьох дослідників, стало «вратами» ахматовського художнього світу.

Кожного літа Аня разом із сестрами відпочивала на березі Чорного моря, поблизу Севастополя. Її називали «диким дівчишком», бо схожою вона була більше на хлопця, ніж на молоду панянку: бігала босоніж, купалася з ранку до ночі, любила засмагати, дружила з моряками.

¹ Так назвала Анну Ахматову поетеса Марина Цвєтаєва.

Найсильніше враження тих років — Херсонес. Таємничий південь, як і сувора пушкінська північ, став ліричною вітчизною Анни Ахматової.

Перший вірш Аня написала в 11 років, але батько не підтримав захоплення доньки й заборонив підписуватися своїм прізвиськом, щоб «не ганьбила». Тоді Анна обрала літературний псевдонім — **Ахматова** — на честь прабабусі по материнській лінії, яка вважала, що її рід іде від прославленого ординського хана Ахмата.

У 1905 році батьки дівчинки розлучились. Анна з матір'ю переїхала до Євпаторії, а потім до родичів у Київ, де навчалася у Фундуклеївській гімназії. Саме там дівчинка захопилася літературою, особливо полюбила поезію О. Блока. Після закінчення гімназії вона вступила на юридичний факультет Вищих жіночих курсів, але, усвідомивши своє поетичне покликання, продовжила освіту на історико-літературних курсах у Петербурзі. Цій події передувало заміжжя. У 1910 році Ахматова одружилася зі своїм давнім приятелем по царськосельській гімназії Миколою Гумільовим, який на той час став уже відомим поетом-акмеїстом. Молоді обвінчалися в одній із церков на околиці Києва, а жити переїхали до Петербурга. Через два роки в них народився син — Лев.

М. Гумільов знайомить Анну зі своїми літературними однодумцями, і вона приєднується до поетичного угруповання акмеїстів «Цех поетів». Ахматова багато пише, виступає з віршами, друкується в московських і петербурзьких виданнях. Одна за одною виходять збірки: «*Вечір*» (1912), «*Чотки*» (1914), «*Біла згряя*» (1917), «*Подорожник*» (1921), «*Anno Domini*» (1922). Уже перша книжка принесла великий успіх. Про що ж були вірші Ахматової? Про любов...

Анна Ахматова
з Миколою Гумільовим
і сином Львом (1915)

Двадцять перше. Вже ніч. Понеділок.
Ледве видно столицю в імлі.
І придумав же хтось від безділля,
Що буває любов на землі...

Переклад із російської Оксани Лозової

Ні тоді, ні раніше так ніхто не писав. Ранні вірші Анни Ахматової були про радощі й прикрощі земного кохання, про довіру, розлуку, зраду, тугу, самотність, про те, що близьке кожному. Але жінку, її почуття Ахматова не тільки оспівувала, земна жінка відтепер стала ліричною героїнею. Це було новаторством у російській поезії, а про Ахматову казали, що з'явилася друга лірична поетеса після Сапфо.

Револьюцію 1917 року Анна Андріївна не прийняла, проте й відмовилась емігрувати. Вірші Ахматової не вписувалися в нову ідеологію, і до 1939 року їх майже не друкували. «Тоді я вперше була присутня при своїй громадській смерті. Мені було 35 років», — скаже поетеса про своє вимушене мовчання. У цей час мисткиня досліджувала архітектуру давнього Петербурга і творчість О. Пушкіна. У страшні роки сталінських репресій

та Другої світової війни Ахматова пережила арешти сина й чоловіка, смерть друзів, евакуацію, тяжку хворобу. Найважливіший твір пізнього періоду — поема *«Реквієм»* (1935–1940). Протягом першого повоєнного року Анна Андріївна написала більше 20 віршів, багато й успішно виступала. Та в 1946 році вийшла постанова Комуністичної партії, у якій творчість поетеси було оголошено антирадянською. Знову настали тяжкі роки забуття. Ахматова зайнялася перекладацькою діяльністю, вона багато й успішно перекладала. У 60-х роках вона закінчила філософську *«Поему без героя»*, над якою працювала 20 років. Прийшло й міжнародне визнання — поетеса отримала літературну премію «Етна-Таорміна» (Італія), була обрана почесною докторкою Оксфордського університету (Англія). У 1965 році вийшов її останній прижиттєвий збірник *«Біг часу»*, а навесні 1966-го після тяжкої хвороби Анна Андріївна пішла з життя.

Завершуючи автобіографію, Ахматова писала: *«Я не переставала писати вірші. Для мене в них — мій зв'язок із часом, з новим життям мого народу. Коли я писала їх, я жила тими ритмами, що звучали в героїчній історії моєї країни. Я щаслива, що жила в ті роки й була свідком подій, яким немає рівних».*

1. Розкажіть про головні віхи життєвого і творчого шляху Анни Ахматової. Що найбільше вас вразило в долі поетеси?
2. Подумайте, завдяки яким якостям характеру Ахматовій вдалося вижити й не зламатися у трагічні часи?
3. Яким містам в ахматовській топографії належить особлива роль? Поясніть свою відповідь.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У біографії Анни Ахматової є одеські, евпаторійські, севастопольські сторінки. Але найбільш «ахматовським» містом України був Київ. У Києві Ахматова вчилася, вінчалася, тут уперше відчула себе поетесою. А вірші з її *«Київського зошита»* увійшли до першої збірки *«Вечір»*. Перебуваючи в Києві в 1914 році, Ахматова присвятила місту такі рядки:

Древній град неначе вимер,
Дивний мій приїзд.

Над рікою Володимир
Чорний хрест підніс.

Переклад із російської Дмитра Павличка

А ще було Поділля. У селі Слобідка-Шелехівська на Хмельниччині зберігся будинок тітки Ахматової по материнській лінії, де неодноразово бувала поетеса. Зараз у ньому розташовано Літературно-меморіальний музей Анни Ахматової.

Ахматова добре знала українську мову й переклала «Вільні сонети» та «Зів'яле листя» **Івана Франка**. Відомо також, що й українські митці цікавилися творчістю Ахматової, а деякі з них були особисто знайомі з поетесою. Зокрема **Микола Бажан** був разом з Ахматовою в Італії, коли їй вручали премію «Етна-Таорміна», а **Григорій Кочур** відвідав поетесу в останні роки її життя. Українською Ахматова звучить у перекладах **Дмитра Павличка**, **Петра Перебийноса**, **Михайла Москаленка**, **Світлани Жолоб**, **Володимира Затулівтра**.

***

Дав мені юнь Ти сутужную...
 Був ти нещедрим у ніжності.
 Скільки журби, далєбі!
 Як же багатством у бідності
 Душу зігріти Тобі?
 Пісню слави лєсливую
 Нам доля співа сліпа.
 Господи! Та ж недбайлива я,
 Твоя рабиня скупа.
 Ні прутиком, ні трояндою
 Не буду в садах Отця.
 Я від кожної тріски падаю,
 Здрігаюся від слівця.

*Переклад із російської
 Петра Перебийноса*

***

Дал Ты мне молодость трудную.
 Столько печали в пути.
 Как же мне душу скудную
 Богатой Тебе принести?
 Долгую песню, льстивая,
 О славе поёт судьба,
 Господи! я нерадивая,
 Твоя скупая раба.
 Ни розою, ни былинкою
 Не буду в садах Отца.
 Я дрожу над каждой соринкою,
 Над каждым словом глупца.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас цей вірш? Яким настроєм він пронизаний?
2. Чи можна стверджувати, що твір побудовано у формі молитви? Аргументуйте відповідь.
3. Які питання хвилюють ліричну героїню?
4. Прокоментуйте християнські мотиви у творі.
5. Яку інтонацію оберете для виразного читання твору?
6. Порівняйте переклад П. Перебийноса з оригіналом. Зверніть увагу на кількість рядків у творі. Відзначте спільні й відмінні риси. Самостійно знайдіть інші переклади твору та порівняйте їх між собою. Зробіть висновки.

***

Жовтіє світло з темноти,
 Нас квітень ласкою проймає.
 На півжиття спізнився ти,
 Але й таким тебе приймаю.
 Сідай ось поруч і зумій
 Повеселіти над роками:
 Поглянь на синій зошит мій
 Із молоденькими рядками.
 Прости журбу мою за двох,
 Раділа сонцю я замало.
 Прости, прости, що в багатьох
 Тебе я часто впізнавала.

*Переклад із російської
 Петра Перебийноса*

***

Широк и жёлт вечерний свет,
 Нежна апрельская прохлада.
 Ты опоздал на много лет,
 Но всё-таки тебе я рада.
 Сюда ко мне поближе сядь,
 Гляди весёлыми глазами:
 Вот эта синяя тетрадь —
 С моими детскими стихами.
 Прости, что я жила скорбя
 И солнцу радовалась мало.
 Прости, прости, что за тебя
 Я слишком многих принимала.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Якими думками та настроями пронизаний цей вірш?
2. Намалуйте словесно картину, що виникла у вашій уяві під час читання твору.
3. Про які події з життя ліричної героїні ми дізнаємося? Як ви ставитесь до її сповіді?
4. Проаналізуйте символіку кольорів у поезії.
5. Прочитайте і прокоментуйте кульмінаційні рядки вірша.
6. Порівняйте оригінал твору та його переклад. Чи вдалося перекладачеві передати романтичну атмосферу вірша? Свою відповідь обґрунтуйте.

Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи

В Інтернеті можна знайти чимало цікавих матеріалів про життя і творчість Анни Ахматової. Зокрема ресурс «*Анна Ахматова*» (<https://anna.ahmatova.com/>) пропонує користувачам збірки віршів, статті, спогади, значну кількість фотоматеріалів і портретів поетеси, а також аудіо-записи творів у авторському виконанні. Рекомендуємо також ознайомитися з унікальним зібранням про життєвий і творчий шлях мисткині, який розміщено на сайті *Київської бібліотеки імені Анни Ахматової*: <https://bit.ly/2Ga0aQA>. Тут, до речі, можна знайти велику добірку українських перекладів творів поетеси та матеріали для дослідження теми «Анна Ахматова і Київ».

У творчій майстерні письменниці

ПРО ІСТОРІЮ НАПИСАННЯ ТА КОМПОЗИЦІЮ ПОЕМИ «РЕКВІЄМ»

Найвизначнішим твором у пізній творчості Анни Ахматової вважається поема «*Реквієм*» (1935–1940) — один з перших поетичних творів, присвячених сталінським репресіям. Це твір і про тих, хто опинився за ґратами, і про тих, хто мужньо переніс смерть рідних і близьких, хто не покоровся лихій долі.

«Реквієм» має біографічну основу. Так, у 1921 році за контрреволюційну змову було розстріляно колишнього чоловіка Ахматової поета Миколу Гумільова (на той час подружжя вже розлучилося). Тричі було заарештовано сина Льва Гумільова (1935, 1938, 1949). Якщо після першого арешту його швидко визволили (Ахматова написала листа Сталіну), то другий і третій закінчилися суворими вироками. Молодший Гумільов відбув більше 10 років концтаборів за «контрреволюційний терор», але насправді це була помста влади за батьків. Тричі репресований був і новий чоловік Ахматової, мистецтвознавець Микола Пунін, який, не витримавши знущань, загинув у таборі. Але «Реквієм» — це не тільки особиста трагедія, це трагедія всього народу; розповідаючи про своє горе, Ахматова говорить від імені мільйонів людей.

Композиція поеми має складну структуру. Вона складається з 10 розділів (три з яких мають назви: VII — «Вирок», VIII — «До смерті», X — «Розп'яття») й обрамлення: епіграфа, розділу «Замість передмови», посвяти, вступу й епілогу. Майже весь текст поеми написано між 1935 і 1940 роками, «Замість передмови» й епіграф позначено 1957 і 1961 роками відповідно. Спочатку «Реквієм» був задуманий як ліричний цикл, але пізніше перейменований у поему.

Зберігати текст твору, що викривав злочини сталінської епохи, було небезпечно, й Ахматова довірила поему близьким друзям, які зберегли твір у своїй пам'яті. Завдяки цьому поема «пережила» часи, коли друкувати її було неможливо. У 60-х роках, коли всі вірші були скомпоновані й записані на папері, Ахматова з гордістю повідомила: «*«Реквієм» знали напам'ять 11 осіб, і ніхто мене не видав»*. У 1963 році поему було опубліковано за кордоном, і тільки в 1987 році вона вийшла в СРСР і стала широко відомою читачам.

РЕКВИЄМ¹

(Скорочено)

Ні, не під чужинним небозводом
Вирієм я тішила судьбу —
Я тоді була з своїм народом.
Там, де мій народ, на лихо, був.

1961

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

У страхітливі роки єжовщини² я простояла сімнадцять місяців у в'язничних чергах у Ленінграді. Одного разу хтось «упізнав» мене. Тоді жінка з голубими губами, яка стояла за мною і яка, звісно, ніколи в житті не чула мого імені, спам'яталася від заціпеніння, що ним усі ми були скуті, і запитала мене на вухо (там усі розмовляли пошепки):

— А це ви можете описати?

І я сказала:

— Можу.

Тоді щось схоже на посмішку промайнуло тим, що колись було її обличчям.

1 квітня 1957 р. Ленінград

ПОСВЯТА

У такому горі никнуть гори,
Кам'яніє тікищем ріка.
Незворушні лиш в'язниць затвори,
Поза ними «каторжанські нори»
І журба, як смерть, гірка.
Ще для когось, може, віє легіт.
Ніжне сонце за Неву спада —
Ми не знаєм, будневі підлеглі,

¹ Повний текст поеми ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

² *Єжовщина* — період, коли були різко посилені сталінські репресії. Назва походить від прізвища Миколи Єжова (1895–1940) — народного комісара внутрішніх справ, однієї з найбільш зловісних постатей в оточенні Сталіна.

Чуєм лиш ключів іржавий скрегіт
Та важкий, державний крок солдат.
Дзвонять нам заутрені зловіщі.
Брук столичний одичів, знімів.
Збіжимося — мерці од нас живіші!
Сонце низько, та Нева у вічі
Зблискує надією в імлі.
Врешті — вирок... Сльози рятували:
Назавжди відрізнена од всіх,
Мов на площі — навзнак — згвалтували,
Пси у підворотні недорвали, —
Йдеш, немов сновида... В мертвий світ...
Де тепер сестриці безталанні
Двох моїх осатанілих літ?
Сніг сибірський, може, їм востанне
Шелестить з-під місяця й не тане?
Всім їм шлю прощальний свій привіт.
Березень 1940 р.

ВСТУП

Це було в ті часи, як всміхався
Тільки мрець: розквитався — і рад.
Наче зайвий доважок, гойдався
При в'язницях своїх Ленінград.
А коли, одурілі від муки,
Уже ткалися в'язнів полки,
Їм уривчасту пісню розлуки
Паровозні ридали гудки.
Зорі смерті стояли над нами,
І безвинна судомила Русь
Під кривавими каблуками
І під шинами чорних «марусь¹».

I

Забирали тебе на світанку,
Мов на цвинтар, тебе провела.
Плачуть діти тобі наостанку.
На божниці свіча опливла.
На устах твоїх — крига ікони,
Смертний піт на чолі... Смертна мить...
Як стрілецькі знеславлені жони²,
Під Кремлем буду вити і вить!
Осінь 1935 р. Москва

¹ «Марусями» в народі називали машини, які перевозили в'язнів.

² Стрілецькі жони — дружини стрільців. Вони оплакували своїх чоловіків, яких було жорстоко страчено під стінами Кремля через Стрілецький бунт (1698). Ця подія зображена на картині В. Сурикова «Ранок стрілецької страти».

II

Тихо плине тихий Дін,
Жовтий місяць входить в дім.
Входить в шапці набакир.
Хлібний місяць, лютий мир.
В домі — голод і пійьма.
Хвора жінка в нім. Сама.
Мужа вбито. Син в тюрмі.
Хто заплаче по мені?

III

Ні, не я, це за мене хтось інший страждає,
Я б так не могла, а лицедійство
Хай запинала чорні заступлять.
І хай винесуть ліхтарі...
Ніч.

IV

Уявити б тобі, насмішнице,
Чарівнице в своїм гурті,
Царськосільська весела грішнице,
Що тобі судилось в житті —
Під Хрестами¹, із передачею,
Дням і чергам втративши лік,
І твоєю сльозою гарячою
Новорічний скипається лід.
Осокір в'язничний гойдається,
Ні шелесне, а скільки там
Безневинних доль обривається...

V

Сімнадцять місяців молю,
Чекаю без надій,
Але не знає кат жалю,
Жаданий сину мій.
Все переплуталось навик,
Не тямлю білий світ,
Хто звір у нім, хто чоловік,
Коли мій смертний звіт.
Лиш квіти, як цвіли, цвітуть.
Кадильний подзвін. І ведуть
У небуття сліди.
Пече в зіниці і зорить
Зловісний знак мені згори
Великої звізди.

1939

Юрій Анненков.
З ілюстрацій
до поеми «Реквієм»

¹ «Хрести» — в'язниця у Санкт-Петербурзі, що складається з двох будівель у формі хрестів. У роки сталінського терору в «Хрестах» тримали людей, яких звинувачували в контрреволюційній діяльності.

VI

Тижні плинуть перебігли,
Що стряслося, не збагну.
Синку, як тобі в тюрму
Надивлялись ночі білі,

Все ще цідяться ущерть
Вірлим оком і жорстоким
Над твоїм хрестом високим
І нашіптують про смерть.

1939

VII

ВИРОК

І діждала слова кам'яного,
Придавило груди, ще живі.
Що ж, була готова я до всього,
Здужаю і владу слів.
Нині в мене днина клопітлива:
Треба вбити пам'ять і любов,
Треба, щоб душа закам'яніла,
Треба вивчитися жити знов.
Що ж бо інше? Літо палко шепче,
Ніби свято за вікном гуде.
Здавна я передчувала все це —
Дім осиротілий, світлий день.

Літо 1939

VIII

ДО СМЕРТІ

Ти ж неминуче прийдеш — чом би й не тепер
Зарадити в страшній годині?
Чекаю. Двері навстіж. І вогонь помер.
Тобі що варт, простій і дивній,
Личину будь-яку нацупити? Прийди,
Ввірвись отруєним снарядам,
Чи з гиркою підстережи, немов бандит,
Чи задуши тифозним чадом.
Чи милу казку вигайдай собі,
Майстриня, вправна в словоблудді, —
Бодай околиші побачу голубі
Й до смерті переляканих кербудів.
Мені вже все дарма. Клубочить Єнісей.
Вгорі Північна зірка сяє.
І синій виблиск люблених очей
Останнім жахом застилає.

19 серпня 1939 р.

Фонтанний Дім

IX

Вже чорне безуму крило
Душі вгорнуло половину,
Вогненне лле мені вино
І в чорну зваблює долину.

І я збагнула: перемиг,
Йому я поступитись мушу,
Хоч безум наче вже й не мій,
Але мою конає душу.
В собі ні крихітки свого
Не дасть мені він врятувати
(Намарне впрохувать його,
На милосердя уповати):
Ні синову страшну сльозу,
Що випекла мені зіниці,
Ні день, який наслав грозу,
Ні мить побачення в в'язниці,
Ні прохолоду любих рук,
Ані розхвильні тіні липи,
Ні лагідний далекий звук —
Останні передсмертні схлипи.
4 травня 1940 р. Фонтанний Дім

X

РОЗП'ЯТТЯ

Не ридай Мене, Мати, во гробе зрящи...

1

Хор янгольський великий час возславив,
Небесна твердь отверзлася вогнем.
Вітцю сказав: «Пощо Мене зоставив?!»
А матері: «О, не ридай Мене...»

2

Магдалина билася, ридала,
Любий учень в горі кам'янів,
Лиш на Матір, що, німа, стояла,
Аніхто поглянути не смів.

1940–1943

ЕПІЛОГ

1

Пізнала все: які спадають лица,
Який з-під вік тече липучий страх,
Які страшні, незгойні запеклися
Клинописи страждання на щоках,
Який вівсяні і смолисті скроні
Зненацька осипає срібний сніг,
Догідно кривляться вуста безкровні,
Пересипає страх сухенький сміх.
Не милосердя лиш собі одній,
Для всіх благаю, хто стояв зі мною
Під люті стужі і в липневі дні
Під красною осліплю стіною.

Наталя Бичкунова.
Пам'ятник (із серії
графічних ілюстрацій
до поеми «Реквієм»)

Надходить урочий для помину час.
Я бачу, я чую, вчуваю всіх вас:
І ту, що надсилу до квартирки тяглась.
І ту, що недовго топтатиме ряст,
І ту, що легеньким волоссям — як дим —
Стріпнула: «Ходжу, як додому, сюди!»
Хотіла б згадати я всі імена,
Та віднято список, а де він — хто зна?
Широкий покровець зіткала я всім
Із бідних, у них же підслуханих слів.
Про них пам'ятатиму всюди й завжди,
Якої б мені не приспіло біди.
Коли ж мені стиснуть змордований рот,
Яким прокричав стомільйонний народ,
Хтось, може, нівроку, згадає мене,
На проводи тихо мене пом'яне.
Якщо ж у вітчизні, у нашій, трудній,
Поставити пам'ятник схочуть мені,
Я згодна, але заповіту мого
Не руште: край моря не ставте його,
Де я народилась, де сонце й пісок:
Останній урвався із морем зв'язок,
Ні в царському саду, при таємному пні,
Де постать дівоча ще мріє мені,
Поставте ось тут, де я триста годин
Стояла — й замок не відкривсь ні один.
Ось тут, бо і в смерті спасенній боюсь
Забути про гуркіт зловісних «марусь»,
Про двері, розчахнуті нагло у двір,
Про жінку, що вила, мов ранений звір.
Нехай мені з бронзових мертвих повік,
Як сльози, підталий покрапує сніг,
І голуб в'язничний туркоче в імлі,
І тихо Невою ідуть кораблі.

Березень 1940 р.

Переклад із російської Володимира Затуливітра

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Які з віршів поеми справили на вас найбільше враження? Чому?
2. Розкрийте біографічну основу поеми.
3. Виразно прочитайте «Посвяту». Кому присвятила Ахматова свій твір?
4. Схарактеризуйте особливості композиції поеми.
5. Усно намалюйте портрет ліричної героїні. Яке значення має уподібнення героїні до Богоматері?
6. За допомогою яких художніх засобів створюється ефект багатоголосся в поемі?

7. Роздивіться інформаційний плакат¹, присвячений «Реквієму» Анни Ахматової. Чи погоджуєтесь ви з тим, що поему Ахматової можна назвати «голосом пам'яті»? Як у ньому звучить особиста трагедія поетеси й трагедія всього народу? Простежте, як переживання ліричної героїні влітаються в історичний, національний, християнський контексти. Наведіть приклади образів, що увиразнюють кожний із цих контекстів. Як ви думаєте, чому на плакаті зображено пам'ятник поетеси, який встановлено біля в'язниці «Хрести» в Санкт-Петербурзі?

8. Виразно прочитайте епілог «Реквієму». Як інтерпретується в ньому тема пам'ятника?
9. Прокоментуйте епіграф до поеми. Як він перегукується зі змістом твору? Чи можна стверджувати, що епіграф виражає ідею «Реквієму»?
10. Прослухайте, як читає свій твір Ахматова: <https://bit.ly/2GiaSps>. Яке враження справило на вас авторське виконання? Що нового воно додало до вашої інтерпретації поеми?
11. Поясніть, як ви розумієте назву твору.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

...за ім'ям Анни Ахматової стояв увесь народ, чим пояснюється її популярність, що дало їй право говорити від імені всіх людей... Її поезія, яку читали, цькували, замурували, належала людям. Вона дивилася на світ спочатку крізь призму серця, потім крізь призму живої історії.

Йосип Бродський, російський і американський письменник

Анна Ахматова повернула російській поезії — замість тієї музи, що була вже змучена і розтерзана, у крові і січена батогами, — повернула цій поезії шляхетні красу і гідність, сувору гармонію і благородство античної музи.

Ліна Костенко, українська письменниця

¹ В інформаційному плакаті використано портрет Анни Ахматової роботи художника Юрія Анненкова, фотографію пам'ятника поетеси навпроти в'язниці «Хрести» в Санкт-Петербурзі (скульпторка — Галина Додонова).

1. Як ви думаєте, чому Марина Цветаєва назвала Ахматову «*златоустою Анною*»?
2. Літературознавець Віктор Жирмунський назвав вірші Ахматової новелами. Поясніть думку вченого.
3. За допомогою інформаційного плаката¹ розкрийте основні особливості ранньої лірики Анни Ахматової. Прокоментуйте їх на прикладі прочитаних вами віршів.

4. Знайдіть в Інтернеті й прослухайте фрагмент «Реквієму» В.-А. Моцарта (Lacrimosa). Порівняйте поетичний і музичний «Реквієми».
5. Літературознавець Борис Зайцев назвав «Реквієм» Анни Ахматової «*мовчазним вироком звірству*». Чи поділяєте ви думку дослідника? Поясніть свою відповідь.
6. Уявіть, що вам запропонували видати збірку віршів Ахматової. Які вірші відберете? У чиїх перекладах? Чи вмістите твори мовою оригіналу? Чи включите переклади та літературознавчі статті Ахматової? Які ілюстративні матеріали використаєте? Як оформите обкладинку? Що напишете в передмові?
7. За матеріалами сайтів, присвячених Ахматовій (зокрема тих, що рекомендовані в цьому розділі підручника), підготуйте віртуальну екскурсію «Українські стежини Анни Ахматової». Проведіть таку екскурсію в класі.
8. Підготуйте мультимедійну презентацію «Анна Ахматова в образотворчому мистецтві». Простежте і прокоментуйте хронологію створення образу мисткині.
9. Напишіть твір на одну з тем:
  - ✓ «Любов'ю ми живі одною...» (за ранньою поезією Анни Ахматової);
  - ✓ «Я тоді була з своїм народом. Там, де мій народ, на лихо, був»;
  - ✓ «Мої улюблені сторінки лірики Анни Ахматової».

¹ Плакат створено на основі репродукції картини Натана Альтмана «Портрет А. А. Ахматової» (1914).

10. Розтлумачте інформаційний плакат¹, присвячений творчості Анни Ахматової. Зверніть увагу на подвійний портрет поетеси. Як ви думаєте, яким був задум художника? Поясніть, у чому полягали особливості ранньої та пізньої творчості Ахматової. Назвіть твори кожного з періодів.

¹ В інформаційному плакаті використано автографи віршів Анни Ахматової, портрет поетеси роботи художника Володимира Янкілевського, фотографію пам'ятника поетеси у Києві (скульптор Олександр Стельмашенко).

Володимир Маяковський
Владимир Маяковский
(1893–1930)

Своїми швидкими кроками Маяковський сягнув далеко за нашу сучасність і десь, за якимсь поворотом, довго ще нас чекатиме.

Марина Цвєтаєва

«А ВИ НОКТЮРН¹ ЗМОГЛИ Б ЗАГРАТИ
НА ФЛЕЙТІ ЗАРЖАВІЛИХ РИНВ?»

Поета, драматурга й публіциста В. Маяковського часто називають найсуперечливішим із російських письменників ХХ століття. Гучноголосий оратор і ніжний лірик, звеличений і принижений владою «трибун революції», зухвала, категорична й водночас надзвичайно вразлива людина. У його суперечливості — відображення складного і трагічного духу доби, у яку довелося жити великому письменнику.

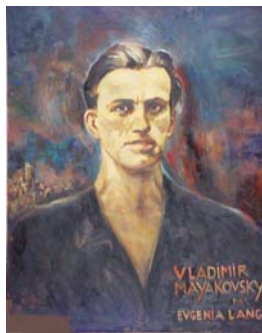
Народився майбутній поет 19 липня 1893 року в грузинському селищі Багдаді, розташованому поблизу міста Кутаїсі, в українській родині. Батько був лісником, його рід походив з кубанського козацтва, мати (уроджена Павленко) — з херсонських селян. Сам поет в одному інтерв'ю про своє походження говорив так: «Батько був козак, мати — українка. Перша мова — грузинська. Так би мовити, між трьома культурами». Про «три різних краплини в собі» Маяковський писав у вірші «Нашому юнацтву» (1927): «Ввібрав я трьох мовних джерел потік. Я не з кацапів-роззяв. Я з діда — козак, з другого — січовик, а в Грузії жить починав» (переклад Миколи Бажана). Сучасний російський

Маяковський зі своїм улюбленим песиком

¹ Ноктюрн (фр. *nocturne* — нічний) — поширена назва музичних композицій, переважно інструментальних, що навіяна поетичним настроєм ночі.

Євгенія Ланг.
Маяковський (1918)

письменник Юрій Зверев наводить такий цікавий факт: «Сестра поета Людмила Володимирівна розповідала, що... батько любив носити українські сорочки з вишивкою і запально сміявся, “як на картині Рєпіна”. Улюбленим письменником у родині був Гоголь»¹.

Дитинство поета минуло серед величних гір і розкішних лісів, які з усіх боків оточували селище Багдаді. Однак щасливе грузинське життя родини Маяковських перервало велике горе. У 1906 році від зараження крові раптово вмирає батько. Намагаючись влаштувати долі трьох дітей після втрати годувальника, мати вирішує їхати до Москви. Тут юний Маяковський з головою занурився в революційну діяльність: виступав на мітингах, розповсюджував прокламації. У п'ятнадцятирічному віці він вступив до партії більшовиків, свято вірячи в правоту їхньої справи. Паралельно юнак змушений був заробляти на життя. Навчання в московській гімназії довелося залишити. За політичну активність юного революціонера тричі арештовували. Саме під час останнього ув'язнення Маяковський написав цілий зошит своїх перших віршів, з яких фактично й почалась його літературна творчість.

У 1911 році він вступив до Московського училища живопису, скульптури й архітектури (здібності художника виявилися ще в дитинстві), у період навчання захопився футуризмом. 17 листопада 1912 року відбувся перший публічний виступ поета-початківця в кав'ярні з екстравагантною назвою «Бродячий собака». А вже в грудні 1912 року разом з іншими ідеологами футуризму він склав знаменитий Маніфест, який відкривав альманах «Ляпас суспільному смакові». Цей документ був викладом нових літературних принципів, він заперечував усі попередні естетичні цінності й в епатажній формі заявляв про розрив з чинною літературною традицією². У цьому ж альманасі були вперше надруковані два вірші Маяковського — «Ніч» і «Ранок», які свідчили про народження нового поета.

«Роком поетичного хрещення» Маяковського біографи вважають 1913-й. Він живе активним творчим життям: публікує свою першу збірку віршів «Я», разом з іншими футуристами виступає в містах Росії та України, бере участь у дискусіях і виставках, робить доповіді «Про новітню російську літературу», «Про досягнення футуризму». Крім того, пише статті, ставить у Петербурзі трагедію «Володимир Маяковський». Багато його виступів, як й інших футуристів, супроводжуються грандіозними скандалами. Адже далеко не всі готові були з радістю сприймати жовту кофту й циліндр Маяковського, його гостре слівце, його вірші, зовсім не схожі на поезію класиків. Маяковський стає королем епатажу і скандальної слави, за яку його виключають з училища.

¹ З в е р е в Ю. Возвращение к Маяковскому <https://bit.ly/2x0aQwW>

² Одне з положень Маніфесту було таким: «Скинути Пушкіна, Достоєвського, Толстого та інших з Пароплава сучасності».

Основна тема творчості Маяковського цього періоду — його ліричне «я», світовідчуття поета в місті, взаємини зі світом. Воно яскраво звучить у віршах «*Нате!*», «*Послухайте!*», «*Скрипка і трошки нервово*» і, звичайно ж, у ліричній мініатюрі під назвою «*А ви змогли б?*»:

Я вмить закреслив карту буднів,
хлюпнувши фарбами зі склянок.
Відкрив я в холодці на блюді
вилицюватість океану.
З рибин на вивісках строкатих
читав я губ нових порив.
А ви
ноктюрн
змогли б заграти
на флейті заржавілих ринв?

Переклад із російської
Платона Воронька

Цей вірш стане знаковим для поета, який протиставив себе світу буденності й нудьги. Дивовижне поєднання того, що, здавалося б, неможливо поєднати (флейти й заржавілих ринв), не могло не привернути увагу публіки, у когось воно викликало нерозуміння і неприйняття, в інших — подив і захват.

У 1919–1920 роках Маяковський активно співпрацює з Російським телеграфним агентством (РОСТА). Свій талант літератора і художника він спрямовує на створення «**Вікон РОСТА**» — плакатів, які поєднували в собі яскравий малюнок і гострий підпис, схожий на приказку, прислів'я й гасло. Основна тематика таких плакатів — утвердження революційних завоювань, критика міщанства. Цей проект можна назвати прообразом сучасних білбордів.

Упродовж життя Маяковський напише багато віршів і поем, серед яких і пройняті революційним пафосом, адже поет щиро повірив в оновлювальну роль більшовицького перевороту («*Лівий марш*» та інші), і сатиричні, спрямовані проти недоліків суспільства («*Прозасідалися!*», «*Підлиза*» та інші), і любовна лірика («*Лілічка! Замість листа*», «*Лист Тетяні Яковлеві*», «*Люблю*»). У творчій спадщині митця є і сатиричні п'єси («*Клоп*», «*Баня*»). Слід відзначити, що ті, хто в літературному дзеркалі впізнавали себе, організували справжнє цькування поета. Маяковський, який щиро вірив у те, що боротьба зі суспільними вадами наблизить світле майбуття, болісно переживав цю ситуацію.

Письменнику судилося коротке земне життя, але твори його живуть і нині. В автобіографії «*Я сам*» він написав: «*Я — поет. Цим і цікавий... Про інше — тільки якщо це вистоялось словом*».

1. Як ви думаєте, чому Маяковський захопився саме футуризмом?
2. Розкажіть про ваше сприйняття вірша «А ви змогли б?». Чи здивував він вас своєю поетичною образністю?
3. Використовуючи матеріали статті й додаткові джерела, підготуйте розповідь про життя і творчість поета.

ПОСЛУХАЙТЕ!

Послухайте!
 Якщо зірки засвічують —
     виходить — це комусь треба?
 Виходить — хтось хоче, щоб вони були?
 Виходить — хтось називає ці пювочки
     перлинами неба?

І, надриваючись,
     у заметілях полуденного пилу,
     ввірвається до Бога,
     спізниться боїться,

плаче гірко,
     цілує йому жилясту руку,
 просить —
     щоб неодмінно була зірка! —
 присягається —
     не витрима цю беззоряну муку!

А потім
     ходить ззовні спокійний,
     та весь тривожний.

Говорить комусь:
 «Адже тепер тобі нічого?
     Не страшно?
     Без ліхтаря?!»

Послухайте!
 Адже, якщо зірки
     засвічують —
     виходить — без них комусь не можна?
 Виходить — це необхідно,
     щоб кожного вечора
     понад дахами
     загорялась хоча б одна зоря?!

Маргарита Євлюхіна.
 Володимир Маяковський
 (2016)

*Переклад із російської
 Кіри Шахової*

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас вірш «Послухайте!»?
2. Що, на ваш погляд, у цьому творі символізують зірки?
3. Знайдіть у тексті гіперболізм і футуристичну метафору. Поясніть їхню художню роль.
4. Поспостерігайте за римами. У чому полягає особливість римування у вірші?
5. Які ще особливості поезики Маяковського відображено в цьому вірші?

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО ТОНІЧНЕ ВІРШУВАННЯ

Чимало творів Маяковського написано тонічним віршем.

Тонічне віршування (від грец. *tonos* — наголос) — це система віршування, за якої ритмічність досягається впорядкованим розташуванням наголошених складів серед ненаголошених.

Загальна кількість складів у рядку й ненаголошених складів тут довільна.

Ця система віршування відома з глибокої давнини. Вона утворилась із варязького, давньонімецького та давньоруського фольклору (билин). Однак слід зазначити, що, як і до Маяковського, так і після нього, тонічний вірш використовували досить рідко. Ним написані деякі поезії Гейне й Шевченка. Яскравий приклад у ліриці Маяковського — вірш «Послухайте!».

1. Продовжте речення: «Тонічне віршування — це ...».
2. Доведіть, що вірш «Послухайте!» написано тонічним віршем.

Афіша виступу
Маяковського
в Києві в 1924 році

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Володимира Маяковського, крім походження, ще багато що пов'язує з Україною. З виступами він побував у **Києві, Одесі, Полтаві, Дніпрі, Житомирі, Донецьку, Харкові, Миколаєві, Ялті, Севастополі, Сімферополі, Керчі, Євпаторії та Бахчисараї**. Твори Маяковського перекладали **Михайло Семенко, Микола Вороний, Микола Бажан, Платон Воронько, Леонід Первомайський, Дмитро Павличко, Микола Лукаш** та багато інших. У своїй творчості великий поет неодноразово звертався до української тематики. Зі щирою ніжністю й любов'ю в 1924 році він писав про нашу столицю (вірш «**Київ**», 1924). Найяскравіший подарунок нашій Батьківщині — вірш «**Борг Україні**» (1926).

БОРГ УКРАЇНИ

Чи знаєте ви
українську ніч?
Ні,
ви не знаєте української ночі!
Тут
небо
від диму
дедалі чорніш
і герб
зорею п'ятикутною
блискоче.
Де горілкою,
відвагою
і кров'ю
Запорозька
вирувала Січ,
загнуздавши
у дроти Дніпров'я,
скажуть:
— Дніпре,
сили нам позич! —
І Дніпро
по вусах дроту,
по пасах
електричний струм
несе
по корпусах.
Либонь, рафінаду
і Гоголь радий!
Ми знаєм,
чи курить Чаплін¹,
чи чарку хилить;
ми знаєм
Італії безруки руїни;
Ми Дугласів² галстук
напам'ять завчили...
А що ми знаєм
про лице України?
Знає
у росіянина
не глибока товщ —
тим, хто поруч,
пошани мало.

¹ Мається на увазі видатний англійський та американський актор і режисер *Чарлз Чаплін* (1889–1977).

² Популярний американський кіноактор *Дуглас Фербенкс* (1883–1939).

Знаємо лиш
український борщ,
знаємо ще
українське сало.
І з культури
знань не широченько:
окрім двох
уславлених Тарасів —
Бульби
та відомого Шевченка, —
ані з місця руш,
як не старайся.
Притиснеш його —
дурницю зморозить,
викладе весь
вантаж розумовий:
візьме й розповідь
зо двоє курйозів,
анекдотів
української мови.
Я кажу собі:
товаришу москаль,
на Україну
жартів не скаль.
Вивчіть мову цю
зі стягів —
лексиконів мас повсталих, —
велич в мові цій
і простота:
«Чуєш, сурми заграли,
час розплати настав...»¹
Хіба є щось
звичайніше
й тихіше
за слово,
витерте від уживання, —
«слышишь»?!

Я
немало слів придумав вам,
важу їх,
і хочу,
аж розчуливсь,
щоб зробились
віршів
всіх моїх
слова

¹ Перші рядки приспіву «Інтернаціоналу» (гімну пролетаріату) українською мовою.

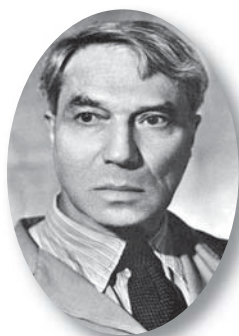
оскільки цей немаленький вірш складається всього із чотирьох чотири-віршів, кожний рядок розбито на сегменти за рахунок написання їх «драбинкою».

«Драбинка» — це новаторство Маяковського. Воно полягало в тому, що поет розбивав віршовані рядки, кожне окреме слово ставилось немов би сходинкою (звідси й назва — «драбинка»), яка підказує читачу зупинку, паузу для виділення сенсу слова. «Драбинка» — це ще й своєрідна підказка читцю про темп читання, характер інтонації, місце пауз.

Підсумовуємо вивчене

1. Яке враження справили на вас вірші Маяковського? Що зацікавило в його особистості?
2. Які думки поета не втратили актуальності й у наш час?
3. Як ви думаєте, чому статтю про Маяковського названо саме так? А ви змогли б запропонувати свою назву? Якщо так, то аргументуйте її.
4. Як ви розумієте слова Марини Цветаєвої, винесені в епіграф до теми?
5. Перевірте правильність такого запису: «Тонічне віршування — це система віршування, при якій ритмічність створюється впорядкованістю розташування ненаголошених складів серед наголошених».
6. Які з прочитаних вами поезій написано тонічним віршем?
7. Підготуйте повідомлення на тему «Маяковський і Україна», використовуючи матеріали з рубрики «Українські стежини зарубіжної літератури» та додаткові джерела. Особливу увагу зверніть на зв'язки поета з вашим рідним краєм.
8. Виконайте одне із завдань на вибір:
  - ✓ Підготуйте виразне читання напам'ять вірша, який вам сподобався.
  - ✓ Напишіть есей «Мої роздуми над прочитаними віршами Маяковського».
9. За бажанням спробуйте написати вірш, який би починався словом «Послухайте!».
10. Уважно розгляньте підсумковий плакат до теми. Про що він нагадує нам?

Борис Пастернак

Борис Пастернак

(1890–1960)

Мета творця — самовіддача,
Не гамір, успіх, суєта.
Ганьба — нічого ще не значить
І бути притчею в устах...

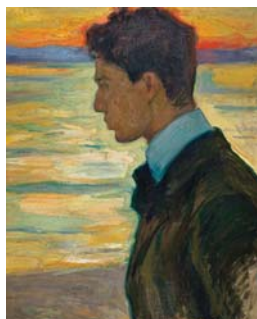
Борис Пастернак

**«СВІТОВІ ПОДАРУВАВ Я
КРАЮ РІДНОГО КРАСУ...»**

Один із найвідоміших поетів ХХ століття, лауреат Нобелівської премії з літератури (1958), людина, на честь якої названо астероїд, — російський письменник Борис Пастернак аж до 1989 року практично не був відомим у СРСР: його творів не тільки не вивчали в школі, але навіть про існування такого письменника в довідниках не було жодного слова.

Творчість Нобелівського лауреата, якою б мала пишатися країна, роками була під забороною в радянські часи, проте його поезія і проза перекладені на сотні мов, його спадщину вивчають у найпрестижніших університетах світу. *«Як дивно тасується колода»*, — сказав би на це булгаковський Воланд... Але спробуймо в усьому розібратися...

Борис Леонідович Пастернак народився **10 лютого 1890 року** в надзвичайно творчій єврейській родині. Його батьки, Леонід Осипович — відомий художник і Розалія Ісидорівна — талановита піаністка, переїхали до Москви з Одеси за рік до народження Бориса. Вони зробили все, щоб їхні діти зростали в справжній атмосфері мистецтва і творчості.

Леонід Пастернак
(батько поета).
Сини Борис
та Олександр
(початок ХХ ст.)

Молодий Пастернак
(1910)

Елизавета Кругликова.
Портрет молодого
Пастернака (1914–1915)

Серед друзів родини були такі видатні особистості, як художники **Василь Полєнов**, **Микола Ге**, **Ісаак Левітан**, письменник **Лев Толстой** і поет **Райнер Марія Рільке**, композитор **Олександр Скрябін** та інші. «Багато чим, якщо не всім, зобов'язаний батьку, академіку живопису **Леоніду Осиповичу Пастернаку**, і матері, чудовій піаністці», — зазначав у біографії поет, який з дитинства писав непогані картини, займався музикою й навіть пробував її створювати, захоплювався історією.

Згодом, з 1908 по 1911 рік, Борис навчався на історико-філологічному факультеті Московського університету, а потім, заглибившись у філософію, вчився у стінах Марбурзького університету (Німеччина). Охоловши до філософії, він поринає у літературну творчість. Пастернак вступає до гуртка молодих поетів «*Лірика*», знайомиться з В. Маяковським, який справив на нього величезне враження, приєднується до футуристичного угруповання «*Центрифуга*», що перебувало у проміжній позиції між символістами й футуристами. Перші його твори було надруковано 1913 року. А 1922 року виходить збірка поета «*Сестра моя — життя*». Ця подія стала визначальною. Саме ця збірка принесла йому популярність, репутацію одного з найталановитіших поетів сучасності. У вірші цієї збірки «*Визначення поезії*» є такі рядки:

Це — загуслий заливистий свист,	Це — солодкий притихлий горох,
Це — при березі лускіт льодинок,	Це — усесвіту сльози в лопатках,
Це — умерзлий у темряву лист,	Це — з пюпітрів і флейт — Фігаро
Це — кількох солов'їв поєдинок.	Круто валиться градом на грядку.

Переклад із російської **Анатолія Кичинського**

Кінець 1920-х — початок 1930-х років стає в житті Пастернака періодом офіційного визнання його творчості. За цей час він пише автобіографічну книгу «*Охоронна грамота*» (1928), у якій відверто розповідає про свої духовні пошуки, поеми «*Дев'ятсот п'ятий рік*» (1926) і «*Лейтенант Шмідт*» (1927), роман-поему «*Спекторський*» (1930) та інші твори, бере активну участь у роботі Спілки письменників СРСР, виступає з промовою на його першому з'їзді (1934). Слава поета зростає...

На піку свого офіційного визнання Борис Пастернак здійснив декілька подорожей до Києва. Переповнений світлими спогадами, 1931 року поет напише:

Ти поруч. Ти, мов світ, — кругом.	Як тихий Київ за вікном,
Твоя присутність, наче місто,	Сповитий в сяєво огнисте,
	Запалий в сон — але без сну [...]

Переклад із російської **Миколи Рябчука**

Водночас ставлення влади й офіційної критики до нього поступово змінюється: творчість митця була занадто несумісною з визначеними ра-

дянською ідеологією нормами. До того ж Пастернак заступається за засуджених чоловіка й сина Анни Ахматової, категорично відмовляється підписати листа, у якому «творча інтелігенція» схвалює розстріл відомого військового — маршала Тухачевського.

Переживаючи період творчої кризи, поет дедалі більше звертається до перекладів, які в 1940-ті роки стають основним джерелом його прибутків. Вірші Пастернака в цей час набувають трагічного звучання, про що свідчить і його збірка *«На ранніх потягах»*, що вийшла друком 1943 року.

1945 року поет розпочинає роботу над твором, який вважав головною справою свого життя, — романом *«Доктор Живаго»*, праця над яким тривала близько 10 років. Опублікувати твір вдалося в 1957 році лише в Італії. Радянські видавництва відмовлялися в публікації роману через *«негативне ставлення автора до революції та відсутність віри в соціальні перетворення»*. Тим часом за кордоном роман був одразу перекладений аж 18-ма мовами. А вже за рік Борис Пастернак отримав звістку про рішення Шведської академії щодо присудження йому Нобелівської премії з формулюванням *«за значні досягнення в сучасній ліричній поезії, а також за продовження традицій великого російського епічного роману»*.

Проте рішення Нобелівського комітету страшенно обурило радянську владу, через що в суспільстві було організовано справжнє цькування Пастернака. Його виключили зі Спілки письменників, з ним було небезпечно зустрічатися, біля його дачі в Переделкіно під Москвою весь час чергували якісь люди. У різних виданнях з'явилася низка «викривальних» статей, у яких Пастернака називали *«зрадником»*, *«Іудою»*, *«запроданцем»* тощо. По всій країні «прокотилася» серія зборів трудових колективів, на яких під гаслом *«Пастернака не читав, але засуджую!»* складалися колективні листи з вимогою покарання поета. Багато хто з літераторів і митців також відгукнулися на цю подію ганебними висловлюваннями, карикатурами й епіграмами на адресу Бориса Пастернака.

У вірші 1959 року *«Нобелівська премія»* він напише:

Десь там воля, світло, люди,
Я ж — мов звір у хащині:
Оточили звідусюди,
І не вирватись мені.
Шум погоні, чорні віти,
Ставу темне полотно,—
Вже мені не уціліти.
Хай що буде, все одно.

Хто я — вбивця, тать кривавий?
За що кару я несу?
Світові подарував я
Краю рідного красу.
Але майже край могили
Вірю — надійде пора,
Ницості і злоби силу
Подолає дух добра.

Переклад із російської Максима Стріхи

Під тиском такого масового цькування Пастернак змушений був відмовитися від високої нагороди. Це не був прояв духовної слабкості. Поет переживав не за себе (на той час він уже знав, що смертельно хворий), а за долю своїх близьких, над якими нависла загроза арештів. Щодо численних висловлювань прихильників влади, що він, вірогідно, захоче покинути СРСР, у листі до Микити Хрущова, який на той час був

першою особою в державі, зазначив: *«Покинути Батьківщину для мене рівнозначно смерті. Я пов'язаний з Росією народженням, життям, роботою»*.

30 травня 1960 року поет залишив цей світ... Перед смертю він сказав своєму старшому синуві: *«Усе життя було тільки двобоєм з панівною вульгарністю за вільний людський талант»*.

Диплом і медаль лауреата Нобелівської премії було вручено синуві письменника — Євгену Пастернаку — лише в 1989 році. А сам роман *«Доктор Живаго»* в СРСР надрукували аж через 31 рік після його першої публікації.

Про духовне значення творчості Бориса Пастернака для його сучасників в одному зі своїх листів влучно написав письменник **Варлам Шаламов**, який провів близько 20 років у сталінських таборах: *«...я знаю людей, які жили, вижили завдяки Вашим віршам, завдяки тому сприйманню світу, яке передавалося Вашими віршами... Чи думали Ви колись про це? Про людей, які залишилися людьми тільки тому, що з ними були Ваші слова, Ваші малюнки та думки?..»*.

Пропонуємо і вам відкрити для себе вірші цього Поета...

1. Які факти біографії Бориса Пастернака справили на вас особливе враження й чому?
2. Прокоментуйте назву статті про письменника й епіграф до неї.
3. Ознайомтеся з інформацією, вміщеною в рубриці **«Українські стежини зарубіжної літератури»**, та розкажіть про перебування поета в Ірпіні.
4. Підготуйте повідомлення про перекладацьку спадщину Бориса Пастернака. У підготовці цього завдання скористайтесь рубрикою **«Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи»**.
5. Серед близьких вам людей проведіть опитування на тему, що вони знають про Бориса Пастернака, і про його результати розкажіть у класі.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Борис Пастернак декілька разів відвідував Київ, але найкращі спогади про Україну в нього залишилися після літа 1930 року, проведеного в мальовничому містечку Ірпені, неподалік від столиці. Дослідники вважають, що літо, проведене в ірпінському дачному будинку, який винаймала родина Пастернаків, змінило долю поета. Сюди він приїхав з «жахливої Москви» після втрати свого друга — Володимира Маяковського, а через три місяці повертався переповнений новими світлими почуттями та щастям. Тут він потоваришував з багатьма українськими діячами культури й мистецтва. Саме тут народився цикл прекрасних віршів, які стали основою збірки **«Друге народження»** (1930–1932). Вірш **«Літо»** починається такими рядками: *«Ірпінь — це пам'ять про людей і літо, про волю, про втечу із-під кабали...»*.

Залізничний міст через р. Ірпінь
(лістівка початку ХХ ст.)

Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи

Борис Пастернак був надзвичайно ерудованою людиною, яка чудово знала англійську, німецьку, італійську та українську мови. Йому належать переклади «Фауста» Гете, трагедій Шекспіра, зокрема блискучий переклад «Гамлета». Під перекладацьким пером ожили твори Ф. Шиллера, П. Кальдерона, Р.-М. Рільке, П. Верлена, Дж. Кітса, Ш. Петефі та багатьох інших. Він багато переклав і з української: «*Марію*» Тараса Шевченка, «*Мойсея*» Івана Франка, вірші Павла Тичини й Максима Рильського тощо.

У творчій майстерні письменника

ПРО ЦИКЛ «ВІРШІ ЮРІЯ ЖИВАГО»

Над романом «*Доктор Живаго*» Борис Пастернак працював протягом 10 років, з 1945-го до 1955-го. Твір, що, за оцінкою самого письменника, став вершиною його творчості як прозаїка, оповідає драматичну історію життя російської інтелігенції від початку ХХ століття до Другої світової війни. Революція і громадянська війна, духовні пошуки і втрати, палке кохання, таїни життя і смерті, питання історії і християнства, великі надії і втрачені ілюзії — усе знайшло своє відображення на сторінках роману. Твір містить цілий цикл віршів головного героя твору — Юрія Живаго.

У циклі «Вірші Юрія Живаго» дослідники виокремлюють:

- ❖ вірші, у яких знайшли відображення євангельські сюжети;
- ❖ пейзажну лірику;
- ❖ поезії, у центрі яких — людські стосунки;
- ❖ твори, що пов'язані зі світовою духовною культурою.

Прикметно, що в одних і тих самих поезіях часто поєднуються різні мотиви, як, наприклад, у вірші «*Гамлет*», де євангельські й Шекспірові мотиви переплетені. Тому один і той самий вірш із цього циклу сприймається по-різному різними читачами. Адже кожен «вчитує своє» у творі, те, що саме йому і саме в цю мить є близьким.

Відкриває цикл віршів Юрія Живаго поезія «*Гамлет*», написана 1946 року. Ліричний герой Пастернака, який потрапив на перехрестя долі, переймається вічними філософськими проблемами. Він намагається осмислити минуле і теперішнє, знайти не тільки призначення для власного життя, а й зрозуміти сенс буття всього світу. Боротися чи змиритися — вічні питання, що хвилюють ліричного героя Пастернака, близькі й Гамлету Шекспіра («*Бути чи не бути...*»), і головному герою роману «*Доктор Живаго*», і самому поету. Силою свого духу і притаманною йому внутрішньою свободою він намагається протистояти «фарисейству».

І хоча головний герой роману «*Доктор Живаго*» помирає, проте в цьому вірші поет стверджує перемогу внутрішньої свободи над трагедією реальності, невмирущість духу людини. Тому цьому творові поет надавав особливого значення.

ГАМЛЕТ

Гомін стих. Я став на краю кону,
Похилився у роздумі німім
І ловлю в далекім відгомоні —
Що то буде на віку моім.
Проти мене чорна темінь ночі —
Тисячі очей в сліпій лорнет.
Якщо тільки можна, Авва Отче,
Чашу цю від мене відверни.
Я люблю той задум Твій незламний
І я згоден роль оту нести,
Тільки зараз грають іншу драму,
І мене на цей раз відпусти.
Але все накреслено у слові
І фінал уже призначив Ти.
Я один крізь фарисейську повінь.
Вік прожить — не ниву перейти.

*Переклад із російської
Євгена Сверстюка*

Гул затих. Я вийшов на підмости.
До одвірка тулячись, людську
Наслухаю долю в одголоску —
Що мені судилось на віку.
Прямо в мене цілить морок ночі
Тисячю біноклів на осі.
Та, якщо лиш можеш, Авва Отче,
Чашу цю повз мене пронеси.
Я люблю Твій задум і пристану
На тобою визначену роль.
Але інша нині йде вистава,
І на цей раз вибути дозволь.
Та готовий вже порядок дійства,
І не відвернути німоти.
Я один, повсюди лицемірство.
Вік прожить — не поле перейти.

*Переклад із російської
Юрія Буряка*

Гул затих. Я вышел на подмости.
Прислонясь к дверному косяку,
Я ловлю в далёком отголоске,
Что случится на моём веку.
На меня наставлен сумрак ночи
Тысячью биноклей на оси.
Если только можно, Авва Отче,
Чашу эту мимо пронеси.
Я люблю Твой замысел упрямый
И играть согласен эту роль.
Но сейчас идёт другая драма,
И на этот раз меня уволь.
Но продуман распорядок действий,
И неотвратим конец пути.
Я один, всё тонет в фарисействе.
Жизнь прожить — не поле перейти.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Розкажіть, які почуття, думки й асоціації викликав у вас цей твір.
2. Ознайомтеся з історією створення вірша, вміщеною в рубриці «У творчій майстерні письменника».
3. Яка творча і громадянська позиція поета знайшла своє відображення в цьому творі? Аргументуйте свою відповідь.
4. Проаналізуйте, які думки та почуття переповнюють ліричного героя. Що його пов'язує із шекспірівським Гамлетом? Свою відповідь аргументуйте.

5. Прокоментуйте інформаційний плакат до твору, створений на основі рукопису Пастернака.

722 «Бути чи не бути...»
 Часи велика драма
 «Гамлет» на слова
 Свято-Кірило
 ? боротися чи змиритися
 Гамлет

Туди забив. Я втис на пошкоджені.
 Прислонився к збитому каменю,
 Я люблю і далеким виголосом
 Твоє сумне і сумне слово.
 На мене не сумно і сумно ніколи
 Могося і сумно і сумно ніколи
 Залишалося і сумно і сумно ніколи
 Чому ж ти і сумно і сумно ніколи
 Я люблю і сумно і сумно ніколи
 У чарівній і сумно і сумно ніколи
 Но сьогодні і сумно і сумно ніколи
 У на твоє і сумно і сумно ніколи
 Но продумав і сумно і сумно ніколи
 У неможливі і сумно і сумно ніколи
 Я один, все боже і сумно і сумно ніколи
 Ми ж не сумно і сумно і сумно ніколи

1946 р.

самозречення? жертвовність

«Я один, повсюди лицемірство.
 Вік прожить – не поле перейти».

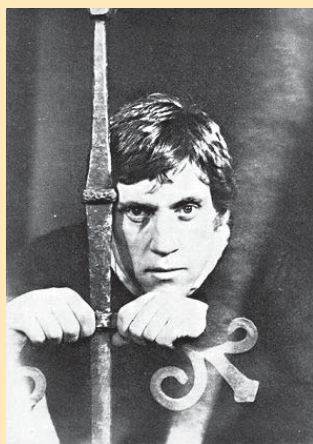
вірші Юрія Живаго

роман «Доктор Живаго»

- Чи можете ви погодитися, що своє розуміння високої місії митця поет пов'язує з жертвністю і самозреченням? Свою відповідь підтвердіть рядками з вірша.
- Порівняйте, чим відрізняються переклади твору Юрія Буряка та Євгена Сверстюка. Який з них вам більше до вподоби й чому?
- Якщо ви володієте російською мовою, прочитайте твір в оригіналі й зіставте його із запропонованими перекладами.
- На відеоканалі YouTube прослушайте авторську пісню «Гамлет» на слова Пастернака у виконанні В. Висоцького. Поділіться своїми враженнями. Чи близьке вам таке виконання й чому?
- Поміркуйте, чому цей твір був особливо близький Пастернаку.
- Підготуйтеся до виразного читання твору в класі.

Вірш «Гамлет» Б. Пастернака широкому загалу став відомий завдяки **Володимиру Семеновичу ВИСОЦЬКОМУ** (1938–1980). Цей видатний поет, актор, бард, який прославився виконанням своїх пісень під акустичну гітару, у 70-і роки ХХ століття блискуче виконував роль Гамлета в п'єсі Шекспіра на сцені московського Театру на Таганці (режисер — *Юрій Любимов*). Вистава розпочиналася віршем Бориса Пастернака «Гамлет», який Володимир Висоцький виконував під гітару на власну музику.

Узагалі, Висоцький увійшов в історію культури як знакова особистість ХХ століття. У роки суворої цензури часів СРСР для багатьох його голос став голосом правди, адже у своїх творах він торкався багатьох заборонених тем, сміливо й іронічно критикував почасти безглуздий радянський лад, через що і сам, і його творчість тривалий час були офіційно заборонені. Водночас любов народу до нього була така величезна, що всі його пісні миттєво поширювалися на магнітофонах, а поезії переписувалися від руки.

Володимир Висоцький у ролі Гамлета (фото В. Плотникова, 4 лютого, 1972)

Мистецькі передзвони

Роман «Доктор Живаго» було декілька разів екранізовано. Однією з найвідоміших кіноверсій твору стала робота британського режисера **Деvida Ліна** (1965). Стрічку високо оцінили кіноексперти, вона отримала п'ять премій «Оскар» і п'ять нагород «Золотий глобус». Музику до цього твору написав французький композитор **Моріс Жарр**.

Відомий російський поет Євген Євтушенко згадував прикрий випадок, пов'язаний із цим фільмом в СРСР. Якось, коли радянське телебачення показувало трансляцію чемпіонату Європи з фігурного катання, під час виступу одного з фігуристів, який виконував свою програму під музику з фільму «Доктор Живаго», коментатор з колишньої Югославії, знаючи, що його в цей момент слухають в СРСР, радісно проголосив: «Звучить мелодія з фільму «Доктор Живаго» за романом Бориса Пастернака». Оскільки фільм, як і роман, було офіційно заборонено в СРСР, спецслужби одразу після цих слів відімкнули звук, і фігурист на екранах радянських глядачів кружляв на льоду в повній тиші.

Постер фільму «Доктор Живаго» (1965)

ЗИМОВА НІЧ

Мело, мело по всій землі,
 Мело, сніжило.
 Свіча горіла на столі,
 Свіча горіла.

Злітався сніг і вирував
 Перед шибками,
 Так влітку на вогонь мошва
 Летить роями.

Ліпила віхола на склі
 Кружки і стріли.
 Свіча горіла на столі,
 Свіча горіла.

І протяг тіні хилитав,
 І мимоволі
 Схрестились руки і уста,
 Схрестились долі.

І черевички з ніг самі
 Упали м'яко.
 І віск із нічника слізьми
 На плаття капав.

Все поглинала на землі
 Хуртеча біла.
 Свіча горіла на столі,
 Свіча горіла.

На свічку дихала імла,
 Й спокуси сила
 Хрестоподібно підняла,
 Як ангел, крила.

І доки хуга по землі
 Мела, сніжила,
 Свіча горіла на столі,
 Свіча горіла.

*Переклад з російської
 Леоніда Талалая*

ЗИМНЯЯ НОЧЬ

Мело, мело по всей земле
 Во все пределы.
 Свеча горела на столе,
 Свеча горела.

Как летом роем мошара
 Летит на пламя,
 Слетались хлопья со двора
 К оконной раме.

Метель лепила на стекле
 Кружки и стрелы.
 Свеча горела на столе,
 Свеча горела.

На озаренный потолок
 Ложились тени,
 Скрещенья рук, скрещенья ног,
 Судьбы скрещенья.

И падали два башмачка
 Со стуком на пол,
 И воск слезами с ночника
 На платье капал.

И всё терялось в снежной мгле
 Седой и белой.
 Свеча горела на столе,
 Свеча горела.

На свечку дуло из угла,
 И жар соблазна
 Вздымал, как ангел, два крыла
 Крестообразно.

Мело весь месяц в феврале,
 И то и дело
 Свеча горела на столе,
 Свеча горела.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Чи сподобався вам цей вірш? Які емоції він викликав?
2. Підтвердіть чи спростуйте думку про те, що пейзажна замальовка стає відображенням душевного стану ліричного героя.
3. Розкрийте символічне значення образу свічі у творі. При підготовці цього завдання ознайомтеся з інформацією, вміщеною в рубриці «У творчій майстерні письменника».

4. Прокоментуйте думку літературознавця А. Якобсона: «Свіча кохання самотньо палає, протидіючи всьому світовому хаосу, і холоду, і хурделиці».
5. Який головний художній прийом використовує поет у творі? Аргументуйте свою відповідь конкретними прикладами.
6. Якщо володієте російською мовою, прочитайте твір в оригіналі та зіставте його з перекладом. Чи вдалося перекладачу наблизитися до оригіналу? Аргументуйте відповідь.
7. Спробуйте створити свій варіант перекладу цього твору.
8. Проаналізуйте роль повторів у творі.
9. «Музика перепліталася в мене з літературою», — зазначав Б. Пастернак. Тому не дивно, що вірш «Зимові ніч» покладено на музику різними композиторами. Самостійно знайдіть пісні й романси на цей вірш і розкажіть про ті, які справили на вас найбільше враження.
10. Підготуйтеся до мелодекламації твору (виразне читання під музичний супровід) у класі. Поясніть, чим ви керувалися, обираючи музичний супровід для читання.
11. Використовуючи інформаційний плакат, створений на основі рукопису поета, підготуйте розгорнуту відповідь на тему «Таємниці "Зимової ночі" Б. Пастернака».

У творчій майстерні письменника

ПРО РОЛЬ ВІРША «ЗИМОВА НІЧ» У РОМАНІ «ДОКТОР ЖИВАГО»

Гострота поетичного зору і пристрасна напруженість, яку вносить Пастернак у свої описи природи, проявляються такою самою мірою під час зображення людського кохання. «Доктор Живаго» містить у собі одну з найбільш хвилюючих і глибоких за змістом оповідей про взаємну любов чоловіка і жінки в сучасній літературі; і не дивно, що ця тема посідає важливе місце у віршах Живаго. Особливе значення в цьому сенсі має вірш «Зимова ніч», що чудово поєднує пристрасність і стриманість [...]. У цьому вірші, який за допомогою імпресіоністичних образів описує зустріч у кімнаті вночі двох закоханих, домінує рефрен «Свіча горіла на столі, свіча горіла». Ця палаюча свіча є одним із символічних центрів, навколо яких побудований роман «Доктор Живаго»; це одна з тих точок, у яких таємничим чином перетинаються долі героїв роману.

*Зі статті британського історика й філолога
Дмитра Оболенського «Вірші “Доктора Живаго”»*

* * *

В усьому хочеться дійти,
До зерен суті.
В роботі, в пошуках мети,
В сердечній смуті.

До сутності минулих днів,
До їх причини.
До ґрунту і до коренів,
До серцевини.

Всечасно схоплюючи нить,
Події, дати,
Жить, думать, відчувать, любити,
Світ відкривати.

Якби ж то я лише зумів
У муках хисту,
То склав би декілька рядків
Про вічну пристрасність.

Про беззаконня і про гріх,
Біги, погоні,
Про ненавмисності утіх,
Лікті, долоні.

Її я вишукав би ген,
Ясне начало,
І повторяв її імен
Ініціали.

Я вірші б розбивав, як сад.
Прожилок дрожем
Розквітли б липи в них підряд
Ладком, вельможно.

Красу троянд я в вірші б вніс
І подих м'яти,
Луги, отави, сінокіс,
Гроз перекаати.

Колись Шопен вклав з усіх сил
Безмірне чудо
Фольварків¹, парків і могил
В свої етюди.

Досягнутого торжества
І гра, і мука —
Натягнута вся тятива
Тугого лука.

*Переклад із російської
Олександра Гунька*

* * *

Во всём мне хочется дойти
До самой сути.
В работе, в поисках пути,
В сердечной смуте.

До сущности протекших дней,
До их причины,
До оснований, до корней,
До сердцевины.

Всё время схватывая нить
Судеб, событий,
Жить, думать, чувствовать, любить,
Свершать открытья.

О, если бы я только мог
Хотя отчасти,
Я написал бы восемь строк
О свойствах страсти.

О беззаконьях, о грехах,
Бегах, погонях,
Нечаянностях впопыхах,
Локтях, ладонях.

Я вывел бы её закон,
Её начало,
И повторял её имён
Инициалы.

Я б разбивал стихи, как сад.
Всей дрожью жилок
Цвели бы липы в них подряд,
Гуськом, в затылок.

В стихи б я внёс дыханье роз,
Дыханье мяты,
Луга, осоку, сенокос,
Грозы раскаты.

Так некогда Шопен вложил
Живое чудо
Фольварков, парков, роцц, могил
В свои этюды.

Достигнутого торжества
Игра и мука —
Натянутая тетива
Тугого лука.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.
2. Поясніть, як ви зрозуміли цей вірш.
3. Сформулюйте основний пафос твору.
4. Проаналізуйте почуття та прагнення ліричного героя поезії.
5. Відомий поет, перекладач, літературознавець й правозахисник Анатолій Якобсон стверджував: *«пізній Пастернак прагне писати про найголовніше: про сутність світу, про сенс життя, про місце і призначення людини в потоці загального буття. Навіть час і простір, дані ранньому Пастернаку у відчутті, як земля і повітря, тепер стають для нього об'єктом інтенсивності поетичного осмислення»*. Чи можете ви погодитися з цією думкою. Аргументуйте свою відповідь.
6. Якщо володієте російською мовою, зіставте переклад твору з його оригіналом і зробіть аргументований висновок про якість перекладу.
7. Прокоментуйте останні рядки поезії.
8. Підготуйтеся до виразного читання твору в класі.

¹ Фольварк — у деяких країнах Європи невелика садиба, хутір.

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

Надзвичайний творчий зв'язок мав Б. Пастернак з Райнером Марією Рільке. Коли поет дізнався, що Рільке схвально відгукнувся про його вірші, то написав листа своєму кумирові, у якому є такі рядки: «Я зобов'язаний Вам основними рисами мого характеру, усім духовним життям. Вони створені Вами. Я говорю з Вами, як говорять про те, що давно здійснилося і що потім вважають витоком усього, що відбувається... Я божеволію від радості через те, що став Вам відомий як поет...».

Леонід Пастернак.
Р.-М. Рільке у Москві (1928)

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Пастернак став символом особистості, проти якої спрямована ненависть могутнього державного апарату з його поліцією, армією і ракетами.

Чеслав Мілош, польський поет і перекладач

Людина надзвичайної мужності, дуже скромна і дуже високої моралі, самотній захисник духовних цінностей, що постійно перебувають під загрозою; його образ возвеличується над дрібними політичними чварами нашої планети.

Анрі Труайя, французький письменник

У зображенні природи з особливою силою виявилось стихійно-ігрове дарування Б. Пастернака, що тяжіє до моментальної і бурхливої зміни вражень, сплетіння різноякісних образів і асоціацій. У природі, як її бачить поет, переважає безлад, свіжий хаос, вплив нестримних пристрастей...

Михайло Епштейн, американський літературознавець і критик

Літературні нотатки подорожнього

У світі є багато місць, пов'язаних із життям і творчістю Бориса Пастернака. Пам'ятники поетові, музеї, вулиці, названі його іменем, можна побачити в різних містах Росії. У Марбурзі й Берліні (Німеччина), Зутермене (Нідерланди) є вулиці Бориса Пастернака. У Києві 2008 року в будинку № 9 на вулиці Липинського було також встановлено меморіальну дошку на честь поета, але, на жаль, 2015 року її знищили вандалі.

Пігсумовуємо вивчене

1. Чи можете ви погодитися з твердженням російсько-французького художника Юрія Анненкова, що «справжньою батьківщиною і творчою атмосферою Пастернака були й залишилися Всесвіт і Вічність. Ближчих меж він, за всієї його далекозорості, не помічав»? Поясніть свою відповідь.
2. Підтвердіть чи спростуйте висловлювання російського письменника і літературного критика, колишнього радянського дисидента Андрія Синявського про те, що в поезії Бориса Пастернака «зливалися почуття і сутність, мить і вічність...».
3. Прокоментуйте рядки Ліни Костенко з вірша «Гілочка печалі на могилу Пастернака»:

*В печалі обрїїв пастельних,
прорвавши славі сто тенет, —
я не відлюдник, не пустельник,
я просто-напросто поет..*

4. Дослідіть українські стежини Бориса Пастернака.
5. Розкажіть про вплив Р.-М. Рільке на творчість Б. Пастернака.
6. Підготуйте розгорнуту відповідь на тему «Своєрідність поетичного світу Бориса Пастернака».
7. Вивчіть напам'ять один із творів поета й підготуйтеся до його виразного читання у класі.
8. На основі інформаційного плаката підготуйте розгорнуту оповідь про життя й творчість Бориса Пастернака.

**«Світові подарував я
Краю рідного красу...»**

«Я один, повсюди лицемірство.
Вік прожить – не поле перейти».

«В усьому хочеться дійти,
До зерен суті.»

«**Мета творця – самовідгача...**»

1945-1955 pp.

**Борис Пастернак
(1890-1960)**

1958 р.

ЖИТИ
ДУМАТИ
СВІТ ВІДКРИВАТИ

«Вірю – нагїде пора,
Нищості і злоби силу
Подолає дух добра...»

ВІДЧУВАТИ
ЛЮБИТИ

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Дайте своє розуміння поняття «авангардизм». Назвіть яскравих представників авангардизму в різних видах мистецтва.
2. Заповніть таблицю «Авангардизм та його течії»

Назва течії	Основні ознаки	Представники
футуризм		
кубізм		
дадаїзм		
експресіонізм		
сюрреалізм		

3. Поясніть, чому стаття про Г. Аполлінера має таку назву: «Руйнівник мистецтва чи поет-новатор?».
4. Каліграфами називають
  - А вірші, які супроводжують малюнками
  - Б вірші-підписи до малюнків
  - В вірші, записані у формі малюнків
5. Хто з поетів-модерністів і чому відмовився від уживання розділових знаків?
6. Поясніть, чому Р.-М. Рільке називають Орфеєм ХХ століття.
7. Поміркуйте, що спільного в ліриці Р.-М. Рільке і Ф. Гарсія Лорки.
8. Роздівіться інформаційний плакат, присвячений срібній добі російської поезії. Поясніть взаємозв'язок течій. Прокоментуйте їх стильові особливості на прикладі прочитаних вами творів.

9. Складіть асоціативний куц до образу Олександра Блока.
10. Знайдіть і прокоментуйте у вірші О. Блока «Незнайома» ознаки, які підтверджують його належність до символізму.
11. Чи вважаєте ви долю і вдачу Анни Ахматової героїчною? Підтвердьте свою думку конкретними фактами із творчого та життєвого шляху поетеси. Які риси характеру допомогли їй вижити у трагічні моменти життя?
12. Продовжте речення: «Тонічне віршування — це ...».
13. Прокоментуйте такий вислів: «До поетичного новаторства В. Маяковського можна віднести написання віршів “драбинкою”». Наскільки правильно й повно він відображає новаторські тенденції у творчості поета?
14. Знайдіть і прочитайте вірш В. Маяковського про кохання (наприклад, «Лист товаришу Кострову з Парижа», «Лілічко!», «Любить, не любить»). Визначте особливості інтимної лірики митця.
15. Установіть відповідність між двома колонками.

A Маяковський	1 «Минають дні години і хвилини...»
Б Лорка	2 «Я вмить закреслив карту буднів...»
В Аполлінер	3 «Як заридала моя гітара...»
Г Рільке	4 «Була це душ копальня дивовижна...»

16. Що, на ваш погляд, об'єднує таких різних поетів, як В. Маяковський і Г. Аполлінер?
17. На конкретних прикладах доведіть чи спростуйте твердження А. Якобсона про те, що «поезія Пастернака завжди, із самого початку служила добру і була наповнена людяністю».
18. Прокоментуйте думку відомої російської поетеси срібного століття Марини Цветаєвої про те, що «є формула для Пастернака і Маяковського. Це — двоєдиний рядок Тютчева: “Все у мені і я у всьому”». Усе в мені — Пастернак. Я в усьому — Маяковський».
19. У класі проведіть конкурс виразного читання поезій, які ви вивчали в цьому розділі.
20. Створіть на вибір плакат, буклет чи асоціативний куц на тему «Шедеври європейської лірики першої половини ХХ століття».
21. Підготуйте віртуальну екскурсію «Авангардне мистецтво України початку ХХ століття».

Олександр Архипенко.
Карусель П'єро
(1913)

22. Прокоментуйте епіграфи до цього розділу підручника, вміщені на його шмуцтитулі (див. с. 55).

На захисті вічних цінностей: проблеми свободи, миру і людської гідності в літературі ХХ століття

Уламки вір. Уламки сподівань.
Так захаращують безмежну душу,
що, мабуть, вже не віднайтись самому.

*Василь Стус, український поет,
перекладач, правозахисник*

Кожен вирішує для себе: раб він чи вільна людина!

Курт Воннегут, американський письменник

- ✓ Пригадайте, що вам уже відомо про письменника раннього Відродження Томаса Мора і його книгу про Утопію.

До таємниць мистецтва слова

ПРО РОЗВИТОК ЖАНРУ АНТИУТОПІЇ

Розібратися, що ж таке **АНТИУТОПІЯ**, неможливо, не зрозумівши, що таке **УТОПІЯ**. Як вам уже відомо, появи утопії світ завдячує англійському письменнику й державному діячу **Томасу Морю (1478–1535)**, який в одній зі своїх праць із доволі довгою назвою «*Золота книжечка, настільки ж корисна, як і забавна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія*» описав химерний острів Утопію, на якому існував ідеальний лад.

Утопія (від грец. слів οὐ і τόπος, тобто «місце, якого немає», за іншою версією — благословенне місце) означає щось нездійсненне, відображення ідеального суспільства, де все й завжди майже досконале.

У літературознавстві утопією називають **різновид соціальної фантастики**, для якого характерне правдиве змалювання життя в суспільстві загального благоденства. Така особливість утопії як літературного жанру потребує від автора художньої майстерності та особливих засобів переконливості у правильності висловлених у творі суспільних проєктів та ідей.

Серед літературних творів утопії, що присвячені відображенню мрії про ідеальне суспільство, — «*Місто Сонця*» Томмазо Компанелли, «*Вісті нізвідкіля*» Вільяма Морріса та інші.

На відміну від утопії, що змальовує ідеальний світ, **антиутопія** — це жанр художньої літератури, що критично висвітлює уявне майбутнє, зокрема його небезпечні наслідки, пов'язані з різноманітними експериментами над людством з метою його «покращення».

Метою будь-якого твору антиутопії є звільнення від зайвих міфів й ілюзій, висвітлення справжніх проблем людства, прогнозування його майбутніх небезпек і загроз.

Уперше цей термін (англ. *dystopia, antiutopia*) використав англійський філософ й економіст **Джон Стюарт Мілль** ще в 1868 році, але як назва для літературного жанру антиутопія почала використовуватися набагато пізніше, у 60-х роках ХХ століття. Інтерес до антиутопії особливо розвинувся у ХХ столітті. Цьому сприяли, насамперед, Перша і Друга світові війни, а також масові злочини проти людства, що, на жаль, ознаменували цей історичний період.

Антиутопія є протиставленням утопії. В антиутопічних творах, почасти у гротескній і гіпертрофованій формі, розкривається далекий від ідеалу суспільний устрій, а головний герой протистоїть його режиму. Антиутопія широко використовує фантастику як прийом, але водночас, на відміну від наукової фантастики, що створює «інші» світи, висвітлює більш реальні й впізнавані речі. Фантастичні елементи в антиутопії допомагають розкрити недосконалість суспільного устрою, який описується, показати його негативні наслідки.

Серед характерних для творів антиутопії ознак слід вказати на такі:

- ❖ описуються негативні явища певної держави або суспільства, їхнього політичного устрою;
- ❖ дія відбувається в майбутньому;
- ❖ створюється антисвіт, антидержава, проти якої виступає герой;
- ❖ подається декілька поглядів на описаний суспільний устрій, які можуть суперечити один одному і створювати конфлікт;
- ❖ оповідь ведеться від імені учасників події, таким чином читач наче ознайомлюється зі щоденником або нотатками героя і в такий спосіб сам стає частиною того, що відбувається.

Джордж Орвелл
(Ерік Артур Блер)
George Orwell
(1903–1950)

Кожен рядок моїх творів, написаний після 1936 року, прямо чи опосередковано спрямований проти тоталітаризму...

Джордж Орвелл

ПАЛКІЙ НЕНАВИСНИК ТОТАЛІТАРИЗМУ

Англійського письменника Джорджа Орвелла називають пророком і генієм, про нього пишуть книги, а за його творами знімають фільми. Сам він відзначав: *«Моєю точкою відліку завжди є почуття несправедливості... Я пишу тому, що існує брехня, яку я хочу викрити, якийсь факт, до котрого я хочу привернути увагу, і моя головна турбота — бути почутим».*

Ерік Артур Блер (справжнє ім'я Орвелла) народився 25 червня 1903 року в Індії, у селищі Мотігарі, на самому кордоні з Непалом. У цьому факті немає нічого дивного, адже Індія в той час була частиною Британської імперії. І хоча родина хлопчика походила зі старовинного аристократичного шотландського роду, багатою вона не була. Сам письменник згодом характеризував себе як представника *«нижчого середнього класу»* або *«безземельного дворянства».*

Коли хлопчику виповнилося 8 років, родина повернулася до Англії, де Ерік навчався в приватній підготовчій школі. Його успіхи й наполегливість сприяли тому, що через декілька років він отримав стипендію для подальшого навчання в одній із найпрестижніших приватних шкіл Англії в Ітоні. Як зазначає біографія письменника Марія Карп, Орвелл ще з дитячих років дуже любив читати й при цьому зазначав, що *«будь-яка книжка може його чогось навчити».* Тому й не дивно, що він мріяв стати письменником.

Після закінчення школи Ерік Артур покинув Англію та вирушив до Бірми, де з 1922 по 1927 рік працював в індійській імперській поліції. Проте служба не приносила йому морального задоволення. Цей досвід сприяв його переосмисленню імперської політики Британії. Як Орвелл сам зазначав, перебування в Бірмі сповнило його справжньої ненависті до

імперіалізму. Повернувшись до Англії 1927 року, він остаточно вирішив стати письменником.

Але шлях до письменницької слави виявився нелегким: його твори не друкували, тому доводилося виконувати різну роботу (посудомийника, репетитора, помічника продавця), мандрувати й жебракувати. Цей період свого життя Орвелл яскраво описав у книжці *«Собаче життя у Парижі та Лондоні» (1933)*. Існувати за літературні заробітки він зміг лише з 1934 року. Як зазначають дослідники творчості Орвелла, саме з метою розірвати з минулим й утвердити інше «я», письменник обирає для себе псевдонім: простонародне ім'я Джордж і прізвище Орвелл за назвою річки в місцевості, де минуло його дитинство.

Переломним моментом у житті письменника стала участь у Громадянській війні в Іспанії (1936–1939), спогади про яку покладено в основу роману-хроніки *«Повернення в Каталонію» (1938)*. Чотири місяці Орвелл провів на фронті у складі республіканського ополчення, отримав тяжке поранення. Перебування на цій війні йому, як переконаному прихильнику соціалізму, на той час «відкрило очі» на те, що соціалізм може бути не тільки демократичним, а й побудованим на зразок тоталітарного режиму. Після перебування в Іспанії письменник утвердився як принциповий і палкий ненависник будь-якого тоталітаризму.

У роки Другої світової війни Дж. Орвелл працював у відомій британській національній телерадіокомпанії ВВС (Бі-бі-сі). Він був ведучим антифашистської передачі та писав публіцистичні твори. Весеї-рецензії на «Mein Kampf» 1943 року Орвелл уперше порівняв Гітлера і Сталіна. Американська дослідниця біографії і творчості Орвелла Андреа Халупа стверджує, що на той час це багатьом навіть не вкладалося в голову.

Джордж Орвелл
в студії ВВС (фото 1942)

Можливо, саме тому, коли 1944 року письменник спробував надрукувати свій новий твір *«Animal Farm» («Колгосп тварин»)* — антисталінську сатиричну казку, йому скрізь відмовляли. Влада Великобританії побоювалася образити свого союзника, який ціною неймовірних жертв перемагав у цей час на всіх фронтах війни. А сам письменник, за його власними словами, *«вперше був по-справжньому задоволений тим, що зробив»* і доклав усіх зусиль, щоб його твір нарешті побачив світ.

Видання «Колгоспу тварин» вдалося реалізувати вже в повоєнний час, 1945 року. І хоча самому Орвеллу заплатили лише 100 англійських фунтів за невеличкий наклад цього твору, проте книга розійшлася блискавично, а до письменника прийшла справжня слава.

Трагічні повоєнні події, зокрема скинуті американцями атомні бомби на Хіросіму та Нагасакі, сприяли усвідомленню письменником нової загрози, що стоїть перед людством. Тому Орвелл розпочав свій новий резонансний твір — антиутопічний роман *«1984»*, який побачив світ 1949 року.

Але невдовзі, 21 січня 1950 року, змучений туберкульозом, на який він хворів багато років, письменник помер.

Найвідоміші твори Джорджа Орвелла («Колгосп тварин» і «1984») були заборонені в СРСР і країнах Східної Європи аж до кінця 1980-х років. Чому так сталося, чого боялася влада цих держав, ви зможете остаточно зрозуміти, лише прочитавши згадані твори.

1. На основі прочитаної статті складіть розповідь про життя й творчість Дж. Орвелла.
2. Розкрийте, які історичні події найбільше вплинули на творчість письменника.
3. Прокоментуйте назву статті про письменника та епіграф до неї. Запропонуйте свій варіант назви статті.
4. Поділіться враженнями: що ви очікуєте від читання творів Дж. Орвелла.

До вивчення сатиричної казки «КОЛГОСП ТВАРИН»¹

У творчій майстерні письменника

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ТА ВИДАННЯ «КОЛГОСПУ ТВАРИН»

В основу сюжету «Колгоспу тварин» Дж. Орвелла покладено подію, свідком якої він став. Як він сам згадує про це в передмові до першого перекладу твору, одного разу в англійському селі він побачив, як маленький хлопчик прутом поганяє коня. Тоді й виникла думка про те, що якби тварини усвідомлювали це, то давно позбулися б гніту набагато слабкішої від них істоти. Через п'ять років він написав твір «Animal Farm», який зробив його відомим на весь світ.

Виданий англійською в серпні 1945 року твір Орвелла справив ефект вибуху бомби, адже під час війни британці й американці намагалися не дратувати Сталіна й утримувалися від публічної критики радянського режиму. А тут з'являється така дошкульна сатира на весь радянський лад, у якій легко вгадується і сам керівник СРСР, і події революції 1917 року, які привели до влади комуністів.

Перший переклад цього всесвітньо відомого твору Орвелла вийшов саме українською. Його здійснив на той час нікому ще не відомий американський науковець українського походження, а згодом знаний у світі історик, професор Гарвардського університету **Ігор Шевченко** під псевдонімом **Іван Чернятинський**. За дозволом перекласти й видати твір українською він звернувся безпосередньо до самого Орвелла. Оскільки в той час перелякані цим твором західні видавці не поспішали його друкувати, то Орвелл охоче відгукнувся на таку пропозицію. Так зав'язалося листування між автором твору і його перекладачем. А коли Орвелл дізнався,

¹ Текст сатиричної казки ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

що переклад призначається саме для безпосередніх учасників подій, описаних у його творі, то він написав передмову спеціально для українського видання й навіть виділив частину власних грошей на друк книжки у видавництві «Прометей». Його переконав залізний аргумент, який навів І. Шевченко в листі: *«Нам завжди було цікаво, чи знає хто-небудь правду про репресії та Голодомор. Ваша книга нарешті дала відповідь на це питання»*.

У передмові до видання Дж. Орвелл написав: *«Я отримав прохання написати передмову для перекладу “Animal Farm” українською мовою. Я добре свідомий того, що пишу для читачів, про яких нічого не знаю, та й вони, мабуть, ніколи не мали нагоди довідатись про мене»*. Письменник звертає увагу на два аспекти, принципи для нього. Зокрема про те, що *«окремі епізоди, хоч і, назагал, правильно переспівують історію революції, не тільки спрощені, а й поперемішувані під хронологічним оглядом. Це було необхідно для симетричної побудови оповідання»*. А щодо кінцівки твору зазначив: *«Багато читачів закрили книжку під враженням, що вона закінчується цілковитим примиренням між свиньми та людськими істотами. Та не такий був мій намір — навпаки, я умисно закінчив оповідання гучною бучею. Писав я безпосередньо після тегеранської конференції, що, як усі думали, встановила ліпші відносини між СРСР та Заходом. Я особисто не вірив, що ті дружні стосунки триватимуть так довго. І, як виявилось, не дуже помилявся»*.

Обкладинка першого видання повісті-антиутопії українською мовою (Мюнхен, 1947)

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться враженнями, які справив на вас прочитаний твір.
2. Підготуйте повідомлення про історію створення першого українського видання «Колгоспу тварин».
3. Сформулюйте тему та ідею твору.
4. Розкажіть, як і чому хутір «Дідівщина» змінюється на «Колгосп тварин».
5. Схарактеризуйте основних персонажів твору.
6. Які історичні аналогії виникали у вас, коли ви читали цей твір? Свою відповідь аргументуйте прикладами з тексту.
7. Кого з відомих історичних осіб можна впізнати в образах героїв твору? Аргументуйте свою відповідь.
8. Прочитайте «Сім Заповідей», які проголосили тварини. Проаналізуйте за текстом, як і чому вони змінюються протягом розвитку подій.
9. За допомогою конкретних прикладів доведіть, що «Колгосп тварин» — антиутопія.
10. Поясніть, як ви зрозуміли фінал твору. Зверніть увагу на авторський коментар кінцівки твору, наведений у рубриці **«У творчій майстерні письменника»**.

11. Розв'яжіть кроссенс і на його основі складіть зв'язну розповідь.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Крім першого українського перекладу «**Колгоспу тварин**», здійсненого **Ігорем Шевченком** під псевдонімом **Іван Чернятинський**, існує ще декілька перекладів цього твору. Так, зокрема у «вільному перекладі», як його називають, **Ірини Дибко** «**Хутір тварин**», перекладачка змінює імена всіх героїв на російський лад. Наприклад, замість містера Джонса у творі йдеться про господаря ферми Романова, а кнур Наполеон став Вісаріоновим.

Оригінальний варіант назви твору Орвелла «**Ферма “Рай для тварин”**» представлено в українському перекладі **Юрія Шевчука** 1991 року. Цікаво, що передрук цього перекладу 2015 року вийшов уже під назвою «**Колгосп тварин**».

Також є ще декілька перекладів твору Орвелла українською, зокрема **Олексія Дроздовського** під назвою «**Скотоферма**». Але дивно те, що про особистість автора цього перекладу літературознавчій і перекладознавчій спільноті нічого не відомо.

Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи

Багато з ідей і навіть фраз Дж. Орвелла продовжують існувати і в сучасному суспільстві. Так, письменник в есеї «**Ви і атомна бомба**» вперше використав термін «**холодна війна**». Задовго до того, як з'явилися засоби відеостеження і прослуховування, Орвелл у своєму романі «1984» описав «тотальне стеження» за людиною. І сьогодні, коли йдеться про роботу спецслужб, часто використовують відому фразу з роману «**Великий брат стежить за тобою**».

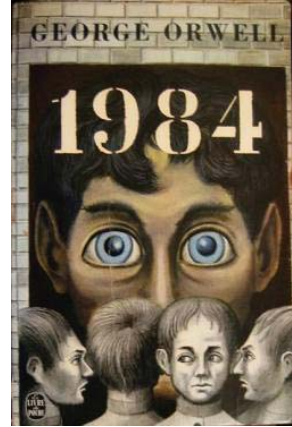
Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

ПРО РОМАН «1984»

Найвідомішим твором Дж. Орвелла став роман-антиутопія «1984», виданий у 1949 році. Цей твір перекладено 62 мовами світу, а в 2009 році впливова британська газета «*The Times*» («*Таймс*») «1984» назвала найважливішою книгою, надрукованою за останні 60 років. Роман також займає високі позиції в різних рейтингах найкращих книг, зокрема в рейтингу «100 найкращих книг усіх часів» американського журналу «*Newsweek*» («*Ньюсвік*») «1984» займає друге місце. А були часи, коли цей твір Орвелла був заборонений не тільки в Радянському Союзі, а й у Сполучених Штатах — настільки революційним і небезпечним його вважали.

Роман змальовує тоталітарне суспільство, у якому панують страх, диктатура та постійне стеження. Терор, який влаштовує влада в романі «1984», спрямований на повне знищення особистості й руйнування її здатності адекватно сприймати реальність. Згодом назва цього твору, його фрази й навіть ім'я самого Орвелла почали використовувати для обговорення питання тоталітарного устрою. Наприклад, фразою роману «*Великий брат стежить за тобою!*» (англ. *Big Brother is watching you!*) почали характеризувати будь-який акт спостереження, який сприймається як насильницький. Цікаво, що відома фраза з роману «*Двічі по два дорівнює п'яти*», як зазначають дослідники творчості Орвелла, виникла тоді, коли письменник почув радянське гасло «*П'ятирічку — за чотири роки!*».

Головний герой твору Вінстон Сміт, мешканець Лондона, працює в «Міністерстві правди». За ним, як і за іншими співробітниками, невинно стежить Старший (Великий) брат, який все бачить і все знає. Це одноосібний лідер держави Океанія, де відбувається дія. Раптово Вінстон усвідомлює, що влада всіх обманує, і починає шукати відповідь на питання, чому цей світ такий і як його зробити кращим. Він стає справжнім бунтарем, але що із цього вийшло, можна дізнатися, лише прочитавши роман.

Обкладинка англomовного видання роману

Обкладинка українського видання роману

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Орвелл дуже актуальний, і в якомусь сенсі можна навіть сказати, що він сьогодні актуальний чи не більше, ніж тоді, бо тоді думали: ось тоталітарні режими, нацистська Німеччина, Радянський Союз, усі ці історичні поняття, й ось після 89–91 років уже почало здаватися, що тоталітаризм абсолютно в минулому. На жаль, ми бачимо сьогодні, що тоталітаризм не пішов.

*Марія Карп, британська письменниця,
журналістка, біографія Дж. Орвелла*

Орвелл створив художню модель тоталітарного суспільства і держави в своїх романах «1984» і «Колгосп тварин». Це суспільство, побудоване на пропаганді, оскільки пропаганда є головним виробництвом країни. [...]

Орвелл своєю книгою побудував цілу країну, окремий світ, вибудований на фундаменті пропаганди. Він хотів утримати нас від переходу в цей світ, але це виявилось не так просто. І не його вина, що утримати нас не вдалося. Вина лежить на нас.

Георгій Почепцов, український мовознавець і журналіст

Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи

Тим, хто бачить себе в майбутньому письменником або блогером, цікаво буде дізнатися поради Дж. Орвелла щодо письменницької майстерності, які він розкриває в есеях «Політика й англійська мова» та «Чому я пишу?». Так, наприклад, письменник звертає увагу на те, що насамперед потрібно дати собі відповіді на такі прості запитання: **Що я намагаюся сказати? Якими словами це найкраще передати? Який образ чи вираз це добре пояснює? Чи достатньо свіжим є цей образ, щоб мати найсильніший ефект?**

Також письменник радить не використовувати занадто довгі слова, мовні кліше, а наголошує, що якщо ви можете викинути слово, — викидайте його. Є і така порада: **«Краще поруште ці правила, ніж пишiть щось відверто безкультурне і дике».**

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

Якщо вас зацікавила творчість Дж. Орвелла і вам небайтужа історія нашої країни, то радимо звернути увагу на книгу американської журналістки, яка жила і навчалася в Україні, **Андреї Чалуپی «Орвелл і біженці. Невідома історія “Колгоспу тварин”».** У книжці висвітлюються окремі сторінки біографії Орвелла, розкриваються обставини появи першого у світі перекладу його твору «Колгосп тварин», а також описуються історичні події та факти 20–30-х років минулого століття, що відбувалися на теренах Радянського Союзу, які сприяли написанню «Колгоспу тварин».

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

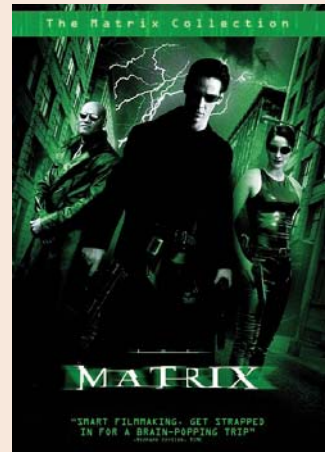
Особливі творчі відносини пов'язують Джорджа Орвелла з відомим українським письменником **Іваном Багряним**. Ці взаємозв'язки дослідила українська літературознавиця **Світлана Кобута** в роботі **«Концепція “вільної людини” у творчій спадщині Івана Багряного та Джорджа Орвелла»**. Зокрема дослідниця зазначає, що непрямий діалогічний зв'язок обох письменників *«будується навколо не лише спільних проблем, а й творів авторів»*.

Цікаво і те, що, як зазначає відомий український літературознавець і громадський діяч Іван Дзюба, саме Іван Багрянний був ініціатором й організатором першого видання «Колгоспу тварин» українською мовою.

Мистецькі перезвони

Ось уже кілька десятиліть поспіль серед найпопулярніших жанрів кінематографа залишається антиутопія. Найвідоміші серед них — **«Той, що біжить по лезу»** (1982, режисер **Рідлі Скотт**), **«Матриця»** (1999, режисери **Лана і Лілі Вачовські**), **«Особлива думка»** (2002, режисер **Стивен Спілберг**), **«Еквілібріум»** (2002, режисер **Курт Віммер**), а також **«Голодні ігри»** (2012, режисер **Гері Росс**), **«Дивергент»** (2014, режисер **Ніл Бергер**) та інші, касовий успіх яких вражає.

Тоталітарне суспільство, диктатура, різноманітні засоби перетворення людини на бездумного виконавця — це те, що розкривається у фільмах-антиутопіях, має попередити про ті небезпеки, які можуть чатувати на нас у майбутньому.

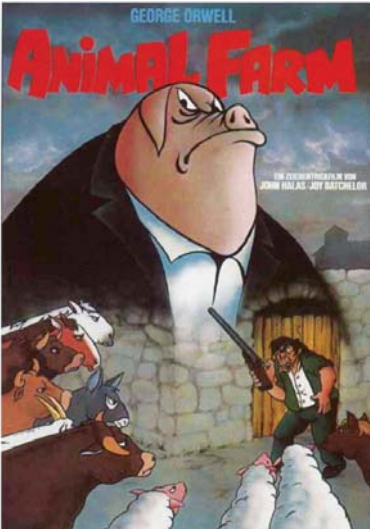

Постер фільму «Матриця» (1999)

Підсумовуємо вивчене

1. Підтвердіть або спростуйте думку українського журналіста Олега Шама про те, що у творі Орвелла *«знайшлося місце голоду в Україні, а також бажання радянської влади засекретити дії, що призвели до цієї трагедії. Орвелл описує схожу ситуацію на скотному дворі: «Залишилися тільки солома і буряк. Голод подивився їм прямо в обличчя»*.
2. Порівняйте та прокоментуйте думки про творчість Дж. Орвелла, наведені в рубриці **«Зі скарбниці літературно-критичної думки»**.
3. Якщо ви володієте англійською мовою, спробуйте порівняти оригінал твору Орвелла (або його уривок) з перекладом або навіть декількома його перекладами.
4. Опрацювавши матеріал про українські переклади твору Орвелла, поданий у рубриці **«Українські стежини зарубіжної літератури»**, поміркуйте, яка із назв перекладів твору, на вашу думку, більш вдала й чому.

5. На відеоканалі Youtube (<https://bit.ly/2OWhrkc>) подивіться анімаційний фільм режисерів Джона Хеласа і Джоя Бетчелора «Хутір тварин» і порівняйте його з прочитаним текстом.

Постер і кадри з мультфільму
«Хутір тварин»
(1954)

6. Напишіть есеї на тему «Актуальність творів Дж. Орвелла в наш час».
7. На основі інформаційного плаката підготуйте повідомлення про творчість Дж. Орвелла.

До таємниць мистецтва слова

ЕПІЧНИЙ ТЕАТР БЕРТОЛЬТА БРЕХТА: ЧИМ ВІН ДИВУЄ ГЛЯДАЧА?

Наш театр має пробуджувати в глядачах бажання пізнати життя, він має навчити їх відчувати радість у боротьбі за зміну дійсності. Наші глядачі мають не лише стежити за тим, як на сцені визволяють Прометея, — їм слід навчитися розуміти, яку насолоду приносить участь у справі його звільнення.

Бертольт Брехт

З 20-х років ХХ століття німецький письменник Бертольт Брехт працював над розробкою теорії свого театру, визначивши його як *епічний*. Цей театр він протиставляв традиційному — *драматичному*, який ще називав *аристотелевським* — за ім'ям давньогрецького мислителя Аристотеля, автора славнозвісного трактату «Поетика». У цій праці йшлося про силу емоційного впливу театру на глядацьку публіку. Завдання *драматичного театру* — підкоривши почуття глядача, створити ілюзію справжнього життя, щоб разом з акторами він сміявся і плакав, обурювався і дивувався, переживав сумніви й прозріння. Забувши про театральні умовності, глядач сприймає все побачене як реальні події та настільки емоційно захоплюється ними, що переживає *катарсис*¹.

Зовсім інші завдання *епічного театру*. За Брехтом, він покликаний насамперед діяти не на почуття, а на розум глядача, використовуючи при цьому основну особливість епосу як роду літератури — *оповідь про певні життєві ситуації немов збоку*. Як відзначають дослідники, епічним Брехт називав свій театр ще й тому, що саме зображення подій за багатомірністю та масштабністю, за настановою на виявлення всезагального зв'язку явищ близьке до епічного зображення.

Усе в такому театрі підпорядковано дотриманню дистанції між сценою і публікою, щоб глядач, емоційно не занурюючись у дію, міг зберігати ясність розуму і був спроможним постійно міркувати над побаченим. Йому не повинні заважати ні сльози смутку чи радості, ні страх за долю персонажів, ні надмірні сплески інших емоцій. Отже, Брехт хоче поставити кожного, хто дивиться або читає п'єсу, в позицію уважного спостерігача за всім, про що йому оповідають драматург, режисер й актор. **Завдання письменника** — розвивати інтелект глядача (звідси ще одна назва театру — *інтелектуальний*), пробуджувати в ньому прагнення до вдосконалення світу, спонукати його до суспільної активності.

Щоб здійснити свій задум, Брехт теоретично обґрунтовує й використовує на практиці *ефект відчуження*, який полягає в незвичайному зображенні звичайного з метою пробудження глядацького сприйняття.

¹ *Катарсис* — тут: за Аристотелем, очищення емоцій мистецтвом.

Сам митець пояснював цей ефект так: «Відчужити подію чи характер — означає насамперед позбавити цю подію чи характер усього очевидного, знайомого, зрозумілого та збудити відтак здивування і зацікавленість».

Здивуванню глядачів були підпорядковані різноманітні театральні засоби. Так, звикнувши до багатих декорацій і достовірних костюмів в історичних п'єсах, публіка брехтівського театру зчудовано дивилась на **мінімалістичне оформлення сцени, досить умовні костюми персонажів, таблички з написами**, які з'являлись над головами акторів у ході спектаклю. Ще більш незвичним для неї було введення в п'єсу так званих **зонгів** — пісень, які виконуються акторами, але ніби поза дією вистави.

Дивувало і те, що актори епічного театру не прагнуть, щоб глядач їх повністю ототожнював з театральними персонажами. «Брехт рекомендує акторові грати і водночас залишатись самим собою — людиною, яка грає чужу роль, ні на мить не забуває про це й не дає забути глядачеві. Брехт порівнює актора свого театру з перехожим, який переповідає юрбі цікавих вуличну пригоду, свідком якої щойно був: розігруючи сценку в особах, перехожий все-таки не видаватиме себе за її учасника...»¹.

Брехт виклав особливості епічного театру в порівнянні з драматичним, основні з яких можна представити в такій таблиці.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДРАМАТИЧНОГО Й ЕПІЧНОГО ТЕАТРІВ

Драматичний театр	Епічний театр
Дія	Розповідь
Залучає глядача до сценічної дії і розтрачує його активність	Робить глядача спостерігачем, але пробуджує його активність
Дає глядачеві змогу виявляти почуття	Примушує глядача приймати рішення
Переживання	Світогляд
Глядач співпереживає	Глядач вивчає
Гіпноз	Аргументація
Сприймання консервується	Сприймання переходить у пізнання

1. Перевірте правильність таких записів: «Драматичний театр — це театр емоцій, епічний — театр міркувань»; «Актори епічного театру намагаються грати так, щоб глядач втратив відчуття різниці між театральною дією і справжнім життям».
2. Продовжте речення: «Епічний, неаристотелевський, інтелектуальний — це ...».
3. Поясніть, у чому полягає сутність ефекту відчуження.
4. Прокоментуйте таблицю «Порівняльна характеристика драматичного й епічного театрів».

¹ З а т о н с ь к и й Д. С. Реалізм Бертольта Брехта // Брехт Б. Копійчаний роман. Матінка Кураж та її діти. Кавказьке крейдяне коло. — К., 1987.

Бертольт Брехт
Bertolt Brecht
(1898–1956)

Як митець, особливо як драматург, як практик і теоретик театру, Брехт був сміливим новатором і вдавався до художніх прийомів, що викликали заперечення у прихильників звичних, традиційних форм.

Дмитро Затонський

ТВОРЕЦЬ ЕПІЧНОГО ТЕАТРУ

Німецький митець **Бертольт Брехт** — драматург і публіцист, поет і прозаїк, режисер і кіносценарист — насамперед увійшов в історію літератури як творець нової театральної системи, що одержала назву «епічний театр». У її основі — ідея виховання активного глядача, який прагне до перебудови суспільства на засадах розуму і справедливості.

Народився майбутній письменник (повне ім'я — Ойген Бертольд¹ Фрідріх Брехт) **10 лютого 1898 року** в старовинному баварському містечку Аугсбургзі. Його батько, директор паперової фабрики, належав до заможних городян. У родині Брехтів дітей з ранніх років готували до буржуазного життя, за словами самого письменника, навчали «мистецтву панувати». Однак така перспектива зовсім не влаштовувала Бертольта, який ще в юності твердо вирішив стати на шлях протесту проти міщанського укладу життя. Уже згодом у вірші «**Вигнаний на законній підставі**» він напише:

В міру того, як я виростав і роздивлявся довкола,
Відвертало мене від людей мого класу,
Від звички наказувати і від послуг лакея.
І залишив я свій клас і приєднався
До простолюддя.

Переклад із німецької Леоніда Череватенка

Приєднатися до простолюддя Брехту допоміг і його літературний хист, який пробудився в душі хлопця дуже рано. Проби пера талановитого початківця не залишались без уваги — ще в 1914 році друком вийшли його вірші, есеї та театральні рецензії. Не залишився непоміченим і твір 17-річного Брехта-гімназиста, написаний за словами Горація «**Солодко й почесно вмерти за батьківщину**». Пригадаймо, що в цей час уряд Німеччини, намагаючись здійснити свої загарбницькі плани, вів Першу світову війну. На вулицях Аугсбурга, як і інших німецьких міст, звучали

¹ Пізніше змінив своє ім'я на Бертольт.

ура-патріотичні гасла, у яких висловлювалась підтримка політики кайзера. На фронтах гинули тисячі німецьких солдат, кинутих шовіністичним урядом у горнило війни. Причому гинули вони, не захищаючи свою батьківщину від ворога, а виконуючи накази тих, хто прагнув загарбати чужі землі. Саме в такий тривожний час юний Брехт напише зізнання, яке шокувало його вчителів: *«Вислів, що вмерти за батьківщину солодко й почесно, можна розцінювати лише як тенденційну пропаганду. Прощатися з життям завжди важко, в ліжку так само, як і на полі бою, і особливо молодим людям у розквіті сил. Тільки пустоголові дурні можуть зайти у своєму порожньому красномовстві так далеко, щоб говорити про легкий стрибок крізь темні ворота»*. Цей твір не лише обурих педагогів, а й ледве не став приводом для виключення Брехта з гімназії. Водночас він став яскравим виявом оригінальності мислення автора, а головне — його громадянської позиції, яка полягала у викритті сутності загарбницької війни, буржуазної моралі та захисті права людини на гідне життя.

Закінчивши в 1917 році гімназію, Брехт стає студентом медичного факультету Мюнхенського університету. Однак навчання переривається мобілізацією до армії. З огляду на слабе здоров'я Брехта направляють не на фронт, а працювати санітаром госпіталю в його рідний Аугсбург. Жахи війни, про які він так багато чув, тепер вриваються і в його життя. Вони постають перед очима юнака у вигляді фізично й духовно скалічених солдатів. Свої думки й переживання Брехт виливає в *«Легенду про мертвого солдата»* (1918). У сатиричній формі він викриває мілітаристську політику й антигуманізм уряду, який, за художнім вимислом письменника, і мертвому воїну не дає спокою, а безжалісно й цинічно штовхає його на загарбницьку війну. Саме цей твір через шістнадцять років гітлерівці використали як привід для позбавлення Брехта німецького громадянства.

Згодом з'являються й перші п'єси Брехта — *«Ваал»*, *«Барабани серед ночі»*, *«У нетрях міст»*, які засвідчили народження нового німецького драматурга. Так, відгукуючись на прем'єру «Барабанів серед ночі», відомий берлінський критик Герберт Ієрінг писав: *«Двадцятичотирьохрічний художник Берт Брехт протягом одного дня змінив художній образ Німеччини»*. Цю п'єсу було відзначено найпрестижнішою на той час у країні літературною премією імені Клейста.

У 1924 році Брехт переїжджає до Берліна. Тут він зацікавлюється ідеями комунізму, активно вивчає праці класиків марксизму-ленінізму, виступає з лекціями в марксистській робітничій школі. З 1926 року працює на посаді драматурга в «Німецькому театрі». У 1928 році ім'я Брехта набуває міжнародного визнання у зв'язку з публікацією і постановкою на сцені п'єси *«Тригрошова опера»*. Саме у 20-і роки в митця починає складатися славнозвісна теорія епічного театру, яка вплинула на всю його подальшу творчість.

Однак разом зі славою яскравого драматурга на письменника чекали й неприємності, пов'язані з переслідуванням його гітлерівцями за антивоєнні погляди та комуністичні переконання. Перший зловісний «дзвінок» пролунав ще в 1923 році, коли під час гітлерівського путчу в Мюнхені

ім'я Брехта було внесено до списку осіб, які підлягають страті. Надалі ж хвиля цькування митця наростала з жахливою силою. За кожним його кроком стежили поліцейські, написані ним твори піддавали жорсткій цензурі.

1933 рік, коли до влади в Німеччині приходить фашизм, стає фатальним як у долі всієї країни, так і в долях її кращих представників. Більшість із письменників змушені покинути заражену «коричневою чумою» батьківщину, інші ж приречені на довгий час піти в так звану «внутрішню еміграцію», тобто припинити будь-яку творчу діяльність на знак протесту проти панівного режиму. Серед перших закономірно опиняється і Бертольт Брехт. Емігрантські дороги приводять його до Праги, Відня, Цюриха, Парижа, тривалий час він живе в Данії, Фінляндії та США. У роки вигнання митець продовжує боротьбу з фашизмом усіма можливими для нього засобами: виступає в радіопередачах і на конгресах письменників, працює в редколегії журналу «*Das Wort*» («Слово»), пише антивоєнні художні твори. Саме його драматургія стає найсильнішим чинником політичної боротьби під час перебування в еміграції. У лексиконі письменника навіть з'являється словосполучення *бойовий реалізм*, під яким він розуміє викриття вад сучасного буржуазного світу, спрямування читача на активну боротьбу проти них.

Письменник прагне винести на сцену глобальні філософські теми:

- ✓ людина і війна («*Матінка Кураж та її діти*»¹, 1939);
  - ✓ людина і наука («*Життя Галілея*», 1938–1943);
  - ✓ людина і мораль («*Добра людина із Сичуаня*», 1940);
  - ✓ людина і закон («*Кавказьке крейдяне коло*», 1945);
  - ✓ людина і фашизм («*Страх і відчай Третньої імперії*», 1938);
- «*Кар'єра Артуро Уї, якої могло б і не бути*», 1941).

Міхаель Матіас Прехтль.
Бертольт Брехт (1983)

Особливе місце в його творчості посідає своєрідний вид драми — *парабола*, тобто розгорнута, багата подіями притча.

Однією з найпопулярніших п'єс Брехта є історична хроніка «*Матінка Кураж та її діти*», події якої відбуваються в часи *Тридцятилітньої війни (1618–1648)*. Він написав її за мотивами повісті німецького письменника XVII століття, безпосереднього учасника Тридцятилітньої війни Г. Я. К. Грімельсгаузена «*Детальний і дивовижний життєпис дури світки та волоцюги Кураж*». Торговка Анна Фірлінг на прізвисько матінка Кураж усілякими засобами намагається одержати зиск від війни. Жагуче прагнення збагатитися за рахунок грабунку мирних мешканців не зробило її ані багатою, ані щасливою. У гонитві за живою на дорогах війни вона втрачає трьох своїх дітей, однак навіть не усвідомлює, що своїми

¹ Німецькою *Mutter Courage und ihre Kinder. Courage* в перекладі з нім. — сміливість.

діями сама доклала рук до їхньої гибелі. Завершує п'єсу зонг, який звучить із глибини сцени:

Війна, то щедра, то убога,
Тривати може цілий вік.

Але від неї анічого
Не має простий чоловік.

Переклад із німецької Марка Зісмана

Навіщо ж Б. Брехт напередодні Другої світової війни розповів історію про досить давні події? Насамперед він прагнув, щоб крізь призму далекого минулого читач і глядач осмислив сучасність, щоб подолав у собі духовну сліпоту матінки Кураж, яка сподівалась на горі інших побудувати власне щастя. Світова прем'єра «Матінки Кураж...» відбулася в 1941 році в Цюріху, коли Європою вже йшла війна. У Берліні виставу вперше зіграли в 1949 році.

Під час еміграції Брехт написав першу редакцію славнозвісної п'єси «*Життя Галілея*», в основу якої покладено історію життя великого італійського дослідника епохи Відродження Галілео Галілея (1564–1642). Він виступив на захист учення Миколая Коперника про геліоцентричну будову світу, активно пропагував його. За це вченого засудила інквізиція. Не витримавши її переслідувань, Галілей у віці 69 років був змушений зректися своїх поглядів. У народі збереглась легенда про те, що після тортур інквізиції Галілей піднявся з колін і сказав: «*А все-таки вона крутиться!*». Однак більшість учених стверджували, що насправді це не що інше, як вигадка. До реальних фактів вони відносили те, що Галілея не піддавали тортурам, а лише погрожували ними. Злякавшись цих погроз, учений здався. Про ці факти знав і Брехт, саме їх він і використав під час написання п'єси.

У 1948 році Брехт повернувся на рідну землю. Важливою подією в його житті стало відкриття театру «*Берлінський ансамбль*», який він заснував разом зі своєю дружиною, відомою німецькою актрисою, славнозвісною виконавицею ролі матінки Кураж Геленою Вайгель. Саме цей театр і дав йому можливість перевірити на практиці свої драматургічні новації. Гастролі трупи в Парижі, Варшаві, Москві, Лондоні, Римі та Ленінграді (тепер — Санкт-Петербург) утверджують за Брехтом славу одного з найвидатніших драматургів ХХ століття. Він пише теоретичні праці, присвячені театру, веде активну громадську роботу. Свідченням широкого визнання діяльності письменника є, зокрема, обрання його президентом Німецького Пен-клубу та віце-президентом Академії мистецтв Німецької Демократичної Республіки.

П'єси письменника не сходять зі сцен театрів різних країн, отже, його творча спадщина і нині продовжує «*робити глядача проникливим*».

Гелена Вайгель у ролі матінки Кураж

1. Як Брехта характеризує той факт, що він відмовився від принад буржуазного життя?
2. Яке враження справила на вас твір майбутнього письменника, написаний за словами Горація?
3. Що ви дізнались про теорію епічного театру?
4. Якби вам потрібно було схарактеризувати Брехта всього одним реченням, то яке ви запропонували б як його лаконічний портрет?
5. Підготуйте розповідь про головні віхи життєвого і творчого шляху письменника та місце в ньому драми «Матінка Кураж...».

До вивчення п'єси «МАТІНКА КУРАЖ ТА ЇЇ ДІТИ»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справила на вас ця п'єса?
2. Пригадайте, що ви знаєте з уроків історії про Тридцятилітню війну. З якою метою Брехт у ХХ столітті звернувся до подій, що відбулися в XVII столітті?
3. Прочитайте першу репліку фельдфебеля про війну. Чому він дійшов висновку, що «без війни порядку нема»? Чи здивували вас такі його міркування?
4. Яке враження справила на вас перша зустріч із матінкою Кураж?
5. Як вона пояснює походження свого прізвиська? Поясніть лексичне значення слова *кураж*.
6. Що на початку п'єси читач дізнається про дітей матінки Кураж? Якими чеснотами вони наділені?
7. Як ви розумієте такі слова фельдфебеля:
*Хоче війною жити,
Мусить їй щось сплатити — ?*
8. Як головну героїню характеризує епізод торгівлі з кухарем (епізод 2)? Чому, на ваш погляд, їй не спало на думку подарувати кухареві каплуна, аби той нагодував її сина?
9. Перекажіть епізод «Загибель Швейцеркаса». Чи можна в його загибелі звинувачувати матінку Кураж? Аргументуйте відповідь.
10. Прочитайте в особах епізод 5. Які штрихи до портрета матінки Кураж та Катрін додає описане в цьому епізоді?
11. Як сприйняли мир матінка Кураж, священник і кухар? Чим вони керувались у своєму ставленні до миру?
12. Пригадайте, кому з персонажів належать такі слова: «...чесноти вже не оплачуються, оплачуються лише вади, такий уже світ, хоч мусив би іншим бути!». Чому цей персонаж дійшов такого висновку? Чи згодні ви з ним?
13. Яку роль у розумінні ідеї п'єси відіграє епізод 11?
14. Чи можна вчинок Катрін вважати героїчним? Обґрунтуйте свою думку.

15. Чи згодні ви з тим, що в образі Катрін автор змалював антипода матінки Кураж? Аргументуйте відповідь.
16. Чи є серед вчинків матінки Кураж ті, які свідчать про її людяність?
17. Поміркуйте, чому Брехт не зобразив прозріння матінки Кураж.
18. Які почуття у вас викликали події, описані в епізоді 11?
19. Наведіть приклади використання прийому відчуження в п'єсі.
20. Розкрийте сенс фіналу твору.
21. Поясніть, яку роль у п'єсі виконують зонги.
22. Чи можна сказати, що брехтівські ремарки перед кожною дією мають характер точної історичної довідки? Навіщо, на ваш погляд, Брехт подає такі розлогі ремарки?
23. Розгляньте фрагмент афіші до вистави за п'єсою «Матінка Кураж...». Що, на ваш погляд, хотів уобразити художник?

Фрагмент афіші до постановки п'єси в мистецькому коледжі при Державному університеті штату Іллінойс (США)

У творчій майстерні письменника

ПРО П'ЄСУ «МАТІНКА КУРАЖ ТА ЇЇ ДІТИ»

«*Матінка Кураж та її діти*» (1939) написана напередодні війни. Письменник бачив, відчував, як невпинно і неблаганно насувається катастрофа. Автор задумав свою п'єсу як своєрідне попередження, пересторогу перед Другою світовою війною.

У творі немає згадки про нацизм або Гітлера. Ідеться про Тридцятилітню війну — ту, що в XVII столітті охопила майже всю Європу, спустошила Німеччину, наполовину винищивши її населення, обернувши на пустелю, згарище колись квітучі міста й села. І шляхами цієї страхітливої війни їздить фургоном зі своїми дітьми від різних батьків спритна, моторна, язиката, цинічна, проте й по-своєму людяна маркітантка¹ — матінка Кураж. Вона не має ілюзій щодо справжніх цілей цієї війни, розуміє, що

¹ Маркітант — у XVIII–XIX століттях дрібний торговець, який супроводжує армію.

імператор і королі, полководці й навіть фельдфебелі піклуються не про істину, віру чи справедливість, а про загарбання чужих земель, привласнення чужого багатства. Вона й собі хоче погріти руки коло розпаленої ними пожежі. Але той, хто надто близько підходить до вогню, ризикує згоріти, принаймні обпектись.

Сцена зі спектаклю в літньому театрі «Делакорт» (Нью-Йорк, 2006, режисер Дж. Вулф, у головній ролі — оscarоносна акторка Меріл Стріп)

Вир війни затагує хитромудру маркітантку. Спочатку вербувальники забирають її сина Ейліфа, і він гине, страчений своїми ж, бо не втямив, що грабунок, який є «подвигом» у ході військових дій, стає злочином після замирення. Гине й менший син Кураж — Швейцарка, якого вона влаштувала на безпечну посаду полкового скарбника і який, захоплений у полон католиками, не зметикував, що не слід ховати від них довіреної йому каси. Загинула й німа Катрін: пожалівши маленьких дітей з міста Галле, на яке хочуть зненацька напасти німецькі солдати, вона почала бити в барабан, щоб попередити про небезпеку. Матінка Кураж залишається сама. І все ж таки знову тягнеться зі своїм фургоном за полком, що вирушив у черговий похід...

Інколи Брехту закидали, що він не зобразив процесу прозріння своєї героїні. Брехт пояснював це так: *«Завдання автора п'єси полягало не в тому, щоб примусити в кінці прозріти матінку Кураж — хоч вона децю вже бачить у середині п'єси, наприкінці епізоду 6-го, а потім знову втрачає зір, — авторові потрібно було, аби бачив глядач»*.

Це досить нетрадиційний, незвичний — особливо для драматурга — підхід до свого предмета. Але незвичним був і сам предмет. Письменник мав на меті розвінчати не стільки несправедливу, загарбницьку, імперіалістичну війну як таку, скільки зв'язок з нею простої, «маленької» людини. Пильно придивляючись до еволюції, якої зазнала нацистська Німеччина за шість років гітлерівського панування, Брехт розумів, що німецький обиватель піде на майбутню війну не лише засліплений гучними демагогічними гаслами про «батьківщину», «расу», «силу», «велич», а й сподіваннями на власний, дрібний, егоїстичний зиск. Так чи інакше він мав рацію: у Німеччині знайшлося чимало людей, які, незважаючи на всі трагічні уроки історії, йшли за фашистами аж до їхнього ганебного кінця — одурені, а в чомусь і прозрілі, йшли вони без віри, без надії, мов заворожені. Із цього погляду постать матінки Кураж надзвичайно

Ренато Гуттузо
Матінка Кураж (1952)

типова. Вона в певному розумінні — геніальне передбачення. Напередодні війни чи не найнаочніше можна було застерегти людей через аналогію з якоюсь давно минулою війною. Тому Брехт і вдався тут до війни Тридцятилітньої, але не показав її як щось певно, конкретно, історично дане, а лише як привід, як щось метафоричне. Цим він наголошує, що має на увазі саме сучасність, навіть майбутнє.

Брехт показує, як війна не щадить нікого. Вона забирає дітей матінки Кураж, кожен з яких наділений певними чеснотами й фактично іде з життя через ці чесноти. Так, Ейліф гине з надмірної хоробрості, від нестримної жадоби до подвигів (певна річ, подвигів, як він їх розуміє). Швейцарка вбиває наївна чесність. А Катрін — доброта. Та й сама матінка Кураж залишається невлаштована, бо й вона, незважаючи на всю свою спритність, на весь свій цинізм, не дуже пасує до порядків і звичаїв цієї війни. Вона, скажімо, не може покинути Катрін і піти з кухарем. А от такі, як кухар, не пропадають саме тому, що здатні не зважати ні на кого і ні на що, крім самих себе. Отже, Брехт немовби приводить нас до висновку про нелюдяність суспільства, у якому процвітають такі спритні циніки, як кухар. Водночас наголошує й на тому, що війна не щадить особистостей, наділених кращими чеснотами.

За статтею Дмитра Затонського «Реалізм Бертольта Брехта»

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Спектаклі за творами Брехта багаторазово ставилися на українській сцені. Вони йшли і йдуть у театрах Києва, Харкова, Чернігова, Івано-Франківська, Рівного, Одеси, Ужгорода та багатьох інших міст. Однією із виконавиць ролі Кураж свого часу була народна артистка України, Герой України **Ада Роговцева**.

Твори Брехта українською мовою перекладали **Володимир Митрофанов, Юрій Лісняк, Василь Стус, Марк Зісман, Віктор Коптілов** та інші. **Стус** присвятив творчості поета глибокі літературно-критичні статті «**Гнівний поет доби**» і «**Про п'єсу Б. Брехта "Життя Галілея"**».

З 2008 року в Житомирському державному університеті імені Івана Франка за ініціативи відомого дослідника творчості Брехта, професора **Олександра Чиркова**, діє «**Брехт-Центр**», на базі якого проходять різноманітні наукові заходи, присвячені великому німецькому письменникові.

Сцена з п'єси «Матінка Кураж та її діти» Б. Брехта у постановці Чернігівського молодіжного театру

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Нетерплячий поет Брехт написав перші вірші і п'єси третього тисячоліття.

Ліон Фейхтвангер, німецький письменник

Анна Фірлінг ніби уособлює ту частину німецького народу, яка, мріючи про ситість і добробут, забула, що життєві блага не можна добувати будь-якими засобами, що бажання прожити безбідно війною так чи інакше обертається крахом...

Шлях Анни Фірлінг — це постійна капітуляція перед війною. Вона капітулює вже тоді, коли обирає собі за ремесло маркітанство, коли заради власної вигоди відмовляється від сина, коли віддає перевагу ситому шлункові, а не безпеці жителів міста Галле. Свою філософію капітулянта матінка Кураж відверто, що межує із самовикриттям, сформулює в «Пісні про велику капітуляцію»... Кураж мовчки крокує услід за війною, бо війна годує її. Кураж воліє краще закрити очі на антилюдяність війни. Тому-то її останні слова: «Я мушу торгувати далі» і «Ей, візьміть мене з собою!» — звернені до солдатів, що виходять з міста, лунають як похоронний дзвін по материнству і гуманізму й одночасно як звинувачення духові комерції і цинізму, що вбиває людину в людині. Через те образ Анни Фірлінг дає змогу в поодинокому побачити загальне, у незвичайності долі матері-маркітантки — буденний вияв грабіжницьких воєн, здатних розкласти цілі народи, перетворюючи їх у співучасників злочинів, які здійснюють фашисти.

Олександр Чирков, український літературознавець

Велика п'єса Брехта, написана 1939-го (в унісон Другій світовій), дихає й тепер передчуттям реальних бід. У діалогах, монологах, зонгах — психологія й фізіологія війни...

Справедливий антифашистський пафос брехтівської п'єси цю матінку в різних спектаклях часто олюднював. І на сценах світу виникали полки страдниць, що тягнули свої фургони й заливалися слізьми, всупереч теорії «епічного театру». Навіть Брехт свого часу зіщулився, заперечив, став наполягати, що в цьому образі він підкреслює «риси меркантильного характеру», а не тему «батьківщина-мати кличе».

Об'ємність брехтівського персонажа (це вже, мабуть, оцінка й нинішнього часу) проявляє в ньому риси страшні, сатанинські. Жінка-антихрист, наживаючись на крові, прирікає на загибель дітей чужих і своїх, до останньої монети торгуючись, торгуючись...

Мабуть, це один із найбільш «віроломних» образів світової культури. Образ повзучого зла, буденного пекла. Це персонаж, чий фургон прокладає проклятий маршрут, бо це дорога, яка веде до мотлоху. До вселенської катастрофи.

Олег Вергеліс, український театральний критик

Літературні нотатки подорожнього

Ансамбль унікальних театральних декораций, які були використані під час постановки п'єси в Берліні в 1941 році, можна побачити в музеї «Брехт-Вайгель-Хаус» у німецькому місті Букові (<https://bit.ly/2YW9gZA>). Раніше тут була літня резиденція письменника та його дружини Гелени Вайгель. Серед усіх експонатів особливо увагу привертає легендарний фургон, з яким Хелена Вайгель у ролі матінки Кураж 405 разів мандрувала дорогами своєї героїні на багатьох сценах Європи.

Фургон Матінки Кураж
(з експозиції музею
«Брехт-Вайгель-Хаус»)

А на малій батьківщині письменника в м. Аугсбурзі з 1998 року діє музей Бертольта Брехта, який розташовано в будинку, де він народився. У Берліні його ім'ям названо площу, на якій туристи можуть побачити цікавий пам'ятник німецькому драматургу. Скульптор **Фріц Кремер** увічнив у бронзі постать задумливого Брехта, який сидить на лавочці. Здається, що він роздумує над засадами епічного театру або обмірковує постановку якоїсь п'єси. Творцю пам'ятника вдалося підкреслити головну рису великого драматурга — його прагнення впливати на глядачів саме силою розуму, а не почуттів. Неподалік від пам'ятника можна побачити будинок Брехта, де він провів останні роки життя.

У Берліні продовжує діяти театр «Берлінський ансамбль», спектаклі якого і нині користуються великим успіхом. Як і в часи Брехта, його символом є зображена на театральній завісі голубка миру Пабло Пікассо. Ви можете ознайомитися з репертуаром театру на його офіційному сайті за посиланням: <http://www.berliner-ensemble.de/>

Підсумовуємо вивчене

1. Поясніть, у чому полягає новаторство Брехта-драматурга.
2. Установіть відповідність між іменами персонажів і їхніми репліками.

А Матінка Кураж

Б Священник

В Ейліф

Г Кухар

1 — *Мир знову став мені кісткою в горлі. Треба знищити людство вогнем і мечем, бо воно грішне з пелюшок.*

2 — *Хто в біду попадає, закон відкидає, правда?*

3 — *Оце така вона, війна! Добра годувальниця!*

4 — *Тут винні ті, хто розв'язував війну, хто вивертає назовні найгідкіше, що є в людях.*

3. Розкрийте алегоричний сенс історії, розказаної Брехтом.

4. На конкретних прикладах розкрийте проблематику твору. Висловіть особисте ставлення до порушених проблем, аргументуючи свою думку прикладами та цитатами з тексту.

5. Поясніть, чому твір Брехта називають п'єсою-передчуттям, п'єсою-попередженням.
6. Узагальніть, які ознаки епічного театру ви помітили в п'єсі «Матінка Кураж та її діти».
7. Розкажіть, яке враження особисто на вас справив образ матінки Кураж.
8. Доведіть, що «Матінка Кураж та її діти» — це історична хроніка.
9. У чому полягає актуальність цього твору для сучасних українців?
10. Якби у вас була можливість поставити фрагмент із вистави, який епізод ви вибрали б? Чому? Підготуйте поради акторам і декораторам.
11. Розгляньте підсумковий плакат¹ до теми. Які особливості творчості Брехта та його п'єси «Матінка Кураж та її діти» він увиразнює?

12. Створіть плакат, кроссенс, буклет, хмару слів (на вибір) до теми «Б. Брехт. «Матінка Кураж та її діти»» або запропонуйте свій варіант афіші до спектаклю за п'єсою Брехта.
13. Напишіть твір-роздум на одну з тем:
  - ✓ «Образ війни в п'єсі Б. Брехта «Матінка Кураж та її діти»»;
  - ✓ «Вас годують війна!» (Образ матінки Кураж);
  - ✓ «Тема прозріння в п'єсі «Матінка Кураж та її діти»».
  - ✓ «Війна і «маленька людина»: мій погляд на проблему крізь призму п'єси Б. Брехта».

¹ У підсумковому плакаті використано світліну сцени з спектаклю «Кураж» (Київський академічний театр юного глядача на Липках, режисер — Олексій Складенко).

Генріх Белль
Heinrich Böll
(1917–1985)

Белль не повчає, не переконує, не агітує, не вдається до сили логіки. Він робить щось більше: створює атмосферу, в якій читачеві важко не відчувати, не жити, не дихати по-людському.

Дмитро Затонський

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОСОЛ НОВОЇ НІМЕЧЧИНИ

Німецького письменника **Генріха Белля** часто називають послом, хоча він ніколи не працював на дипломатичних теренах. Не працював офіційно, але посланцями миру стали його книжки, перекладені багатьма мовами.

Народився майбутній посланець миру **21 грудня 1917 року** в Кельні в багатодітній родині столяра-червонодеревника. Як й інші хлопці, бігав вулицями рідного міста, читав улюблені книжки, будував плани на майбутнє, яке з дитинства пов'язував із письменництвом. Але життя привносить свої корективи в людські долі. Юність мрійника збіглася у часі із зародженням й розгулом фашизму — політичної течії, поширеної в 30–40-х роках ХХ століття в низці європейських країн і спрямованої на поневолення та винищення інших народів. Уявіть Німеччину тих часів: гучні виступи Гітлера та його прибічників, фашистські прапори, що майорять на кожному кроці, марші гітлерюгенда — спілки гітлерівської молоді. 30 січня 1933 року Гітлеру було передано владу в країні. Головний ідеолог фашизму однією зі своїх цілей ставить перетворення німецьких шкіл на кузню фашистських кадрів. На уроках звучать сторінки з «Майн кампф» («Моя боротьба») — книжки фюрера, у якій він проповідує принципи нацизму¹.

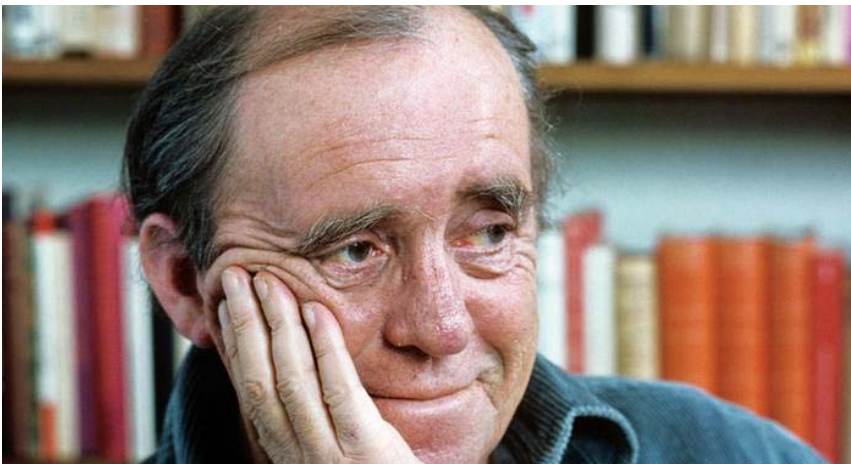
Багато вчителів внутрішньо не приймають гітлерівську педагогіку, однак далеко не в усіх вистачає сміливості протистояти її ідеологам. За спогадами Белля, гімназія, яку він відвідував у 1928–1937 роках, була не зовсім звичайним навчальним закладом. Хоча і в ній, як і в усій Німеччині, насаджувалися фашистські ідеали, вона ще залишалась острівцем відносної свободи. Свідченням того є, наприклад, той факт, що з двохсот гімназистів троє відмовилися вступати до спілки гітлерівської молоді.

¹ *Нацизм* — націонал-соціалізм, найбільш поширений у Німеччині та Австрії.

В іншій школі їх би вже давно засудили та покарали, але в гімназії цих сміливців не видали на розправу. Серед цих інакомислячих був і Генріх Белль.

Улітку 1939 року він вступив до Кельнського університету вивчати філологію. Проте освіту йому судилося завершити вже після війни, бо того ж року восени Белля призвали на службу в гітлерівський вермахт¹. Так юнак, який мріяв про кар'єру письменника, опинився закинутим у саме горнило воєнних подій. Одягнувши не з доброї волі мундир солдата-піхотинця, він побував у Польщі, Франції, Румунії, Угорщині, Чехо-Словаччині, а також у Криму та під Одесою. Служив телефоністом, жодного разу не вистрілив. Кілька разів був поранений. Говорячи про ці факти з життя письменника, не можна не згадати розповіді старшого покоління, яке пізнало всю гіркоту Другої світової війни, про так званих «добрих німців» — тих, які не сповідували нацизм, які по суті самі були його жертвами. Ці люди не збирались убивати інших, не прагнули завойовувати чужі землі, взагалі не хотіли війни. Фашистські ідеологи безжально гнали їх на фронт, а вони відчували себе заручниками мерзеної політики. Саме такі відчуття пронизували душу молодого Генріха Белля. Невипадково він неодноразово намагався дезертирувати. Набагато пізніше, за чотири місяця до смерті, у «Листі до синів» — короткій історії власного життя — він напише: *«У нас було одне-єдине бажання... ми хотіли жити, хай не вічно, але хоча б ще якийсь час без нацистської чуми»*.

Пам'ять про пережите на війні, роздуми про жахи, які приніс світові фашизм, про вину й відповідальність німецької нації перед світом стали поштовхом до літературної творчості. Славу Г. Беллю принесли такі твори, як повість *«Потяг точно за розкладом»*, романи *«Де ти був, Адаме?»*, *«Очіма клоуна»*, *«Груповий портрет з дамою»* та багато інших. Яскравим свідченням визнання таланту письменника стало присудження йому Нобелівської премії з літератури 1972 року.

Кіра Шахова: «На портретах видно, яке в нього добре обличчя і наївно-святі очі»

¹ Вєрмахт — збройні сили нацистської Німеччини (1935–1945).

Особливе місце у творчості Г. Белля належить оповіданням, з яких і почалося його сходження до вершини літературного Олімпу. Так, він відзначав, що цей жанр залишається для нього найпривабливішим. Одне з найяскравіших оповідань письменника — *«Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»*¹ (*«Wanderer, kommst du nach Spa...»*, 1950).

1. Як юного Генріха Белля характеризує той факт, що він відмовився вступати в лави спілки гітлерівської молоді?
2. Уважно перечитайте слова письменника з «Листа до синів». Прокоментуйте їх.
3. Чому Г. Белля називають літературним послом нової Німеччини?
4. Які думки виникли у вас після прочитання назви оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»? Чи видалася вона вам дивною й загадковою?

До вивчення оповідання «ПОДОРОЖНІЙ, КОЛИ ТИ ПРИЙДЕШ У СПА...»²

У творчій майстерні письменника

Важливу роль у розумінні оповідання Белля відіграють коментарі. Вони допомагають уважному читачеві досягнути художню глибину твору. Пригадаймо деякі з них. Як саме вони вплинули на ваше сприймання прочитаного?

✓ *«Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»* — це початок вірша давньогрецького поета Сімоніда Кеоського, у якому прославлено загиблих під Фермопілами спартанців (*«Подорожній, коли ти прийдеш у Спарту, повідай там, що ти бачив. Тут ми всі полягли, бо так звелів нам закон»*). Фермопіли — гірський прохід, який поєднує Північ і Південь Греції. Напис увічнює бій, який відбувся біля Фермопіл у 480 році до н. е. в добу греко-персидських воєн. Загін із трьохсот спартанців на чолі з царем Леонідом мужньо загинув у нерівному бою.

✓ *Фейербахова «Медея»* — маєтья на увазі один з головних творів німецького художника Ансельма Фейербаха (1829–1880), створений, як і багато його робіт, за античним сюжетом. Медея — персонаж із грецької міфології, цариця-чарівниця. Як мати, Медея заради власних інтересів убила своїх дітей. Подібно до неї своїх громадян прирекли на смерть і Гітлер та його прибічники, керуючись суто власними інтересами.

✓ *«...надряпати на банані “Хай живе Того”»* — з кінця ХІХ століття Того стало колонією Німеччини, пізніше опинилось під управлінням Франції. Напис має підтекст — закликає до повторної колонізації Того Німеччиною.

¹ Переклад Євгенії Горевої.

² Текст оповідання ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться вашим враженням від прочитаного. Які думки й почуття викликав у вас цей твір?
2. Простежте за текстом, як головний герой поступово розглядає свою гімназію. Які деталі привертають його увагу?
3. Чому доволі довго ніщо не підказувало юнаку, що він перебуває в рідній школі?
4. Коли вперше озвалось його серце? Виразно прочитайте цей епізод.
5. Як оповідання пов'язано з історичним фактом загибелі спартанських воїнів під Фермопілами?
6. Порівняйте фашистську систему виховання зі спартанською. Які виховні принципи фашистів викриває автор?
7. Як ви думаєте, чому ідеологи «коричневої чуми» виховували юне покоління саме на прикладі спартанців? Чого, на ваш погляд, вони прагнули цим досягти?
8. Від імені кого ведеться оповідь у творі?
9. Поміркуйте, чому автор уникає конкретизації в зображенні головного героя, зокрема не називає його імені, докладно не описує зовнішність?
10. Яку роль в оповіданні відіграють спогади героя про його мирне життя (про в'язку бананів, картину Фейєрбаха, молоко, хрест, від якого залишився слід над дверима, й інші реалії та предмети)?
11. Простежте, за допомогою яких художніх засобів зображено картину війни.
12. Чи відчувається у творі, як сам автор ставиться до політики Гітлера? Аргументуйте свою відповідь текстом.
13. Визначте сюжетні елементи оповідання.
14. Розгляньте обкладинку німецького видання збірки оповідань Белля. Що, на ваш погляд, на ній хотів увиразнити художник?

Обкладинка німецькомовного видання оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

Молодий Генріх Белль на службі вермахту (фото 1942)

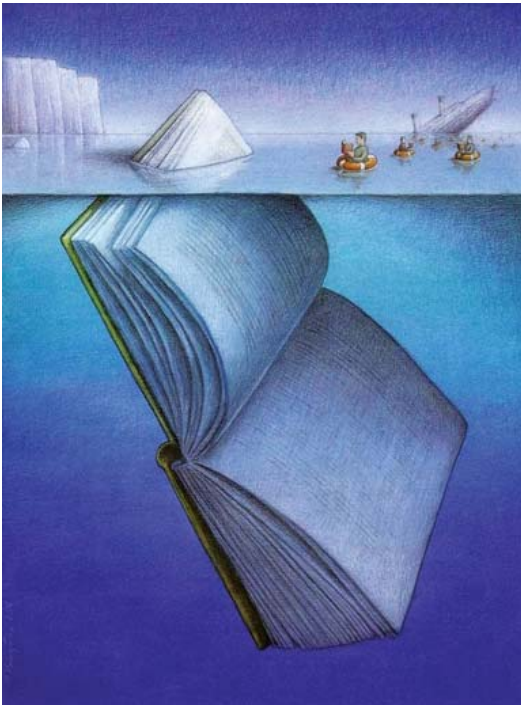
До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО ПІДТЕКСТ

Аналізуючи художній твір, літературознавці часто вживають термін «підтекст». Його назва сама говорить про себе: *підтекст* — це те, що міститься під текстом, тобто прихований зміст висловленого. Свого часу сучасник Генріха Белля, американський письменник Ернест Гемінгвей, зустрів із яким у вас попереду, розробив художній прийом, названий «*принципом айсберга*». Саме з айсбергом він порівнював зміст художнього твору. Верхня частина, яка височіє над океаном, — це те, що прямо висловлено в тексті. Але в майстерному літературному творі завжди є те, що потрібно шукати поміж словами, на що автор лише натякає окремими фразами, деталями, символами й поворотами сюжету. Уважний читач за допомогою таких натяків розшифрує прихований зміст висловленого. Саме цей матеріал твору й нагадує ту значно більшу частину айсберга, яка схована під водою й зачаровує своєю таємничістю. Тому, аналізуючи художній твір, варто пригадати слова Марини Цветаєвої: «*А що є читання — як не розгадування, вилучення таємного, що залишилось за рядками, за межами слів?*».

1. Продовжте речення: «*Підтекст* — це ...».
2. Прокоментуйте слова М. Цветаєвої про підтекст і репродукцію картини польського художника Павела Кучинського «Айсберг».

Павел Кучинський.
Айсберг

У творчій майстерні письменника

ПРО ОСОБЛИВОСТІ РАНИХ ОПОВІДАнь ГЕНРІХА БЕЛЛЯ

Генріха Белля визнано майстром короткого оповідання. Як і А. Чехов, він писав про так звану «маленьку», звичайну людину. У чому ж полягають секрети майстерності німецького письменника? Українська дослідниця Кіра Шахова відзначала, що його мова *спокійна, майже тиха*, ніякої екзальтації¹ чи пафосу, жодних жахливих або екзотично яскравих картин чи образів. Ця манера викладу настільки сильно впливає на читача, що художній твір немов оживає в його душі.

Г. Белль вибирає для своїх оповідань **нескладні, але сильні за своїм впливом на читача сюжети**. Хоча його короткі історії не насичені подіями, часто позбавлені інтриги, але вони наповнені глибоким змістом.

До особливих прийомів Г. Белля належить і **вибір кількох предметів, які розповідають читачеві цілі історії**. Пригадаймо речі шкільної гімназії, які помічає важко поранений безіменний герой оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»: портрети, бюсти, картини; відбиток хреста як нагадування про школу святого Хоми; дошка, на якій залишилась незакінчена фраза. Усе це оповідає читачеві про життя персонажа ще до зустрічі з ним, про атмосферу, з якої він пішов на фронт. Замислимося про обірвану цитату, яка дала назву оповіданню. У ній недописаним залишилося слово Спарта. Воно нагадує нам про мужніх спартанців, які захищали батьківщину і всі до останнього бійця полягли в бою. Певно, вчитель на уроці говорив про любов до батьківщини, обов'язок патріота, мужність, самопожертву тощо. Усе високі шляхетні слова! Потім хтось перервав урок, і всі гімназисти прямо зі шкільної лави потрапили в кривавий бій. Про це автор нам нічого не говорить. Ми це розуміємо так, як можемо собі уявити, якими методами й на яких віршах виховували хлопців, дивлячись очима важко пораненого на ті предмети, які стоять і висять у шкільному приміщенні. Так народжується підтекст оповідання, який і веде читача за межі написаного автором.

Художні особливості раних оповідань Генріха Белля:

- ✓ *нескладні, але сильні за своїм впливом на читача сюжети, присвячені долі «маленької людини»;*
- ✓ *спокійна, майже тиха, непафосна мова;*
- ✓ *вибір кількох предметів, які розповідають цілі історії;*
- ✓ *неочікувані завершення текстів.*

¹ Екзальтація — надмірне захоплення чимось, збудження під впливом чогось.

До майстерних рішень письменника відносять і **неочікувані завершення його текстів**. Так, читаючи «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...», ми бачимо очима пораненого хлопця, але й не здогадуємося про характер поранення. Про це не знає і сам юний боєць. І тільки наприкінці оповідання відкривається завіса над страшною картиною, яка ятрить нашу уяву, нашу свідомість.

В оповіданнях Белля втілилися теми, важливі для його творчості: розв'язана Гітлером війна та її довготривалі наслідки. Хоча письменник зовсім не підтримував політику фюрера, він завжди відчував свою провину як учасник війни на боці фашизму, яку розглядав як частку загальної провини свого народу. Про побачене й пережите на фронті Белль пише мало. Письменника цікавлять насамперед не якісь епізоди боїв, фронтового життя, він пильно вдивляється в те, як війна відбивається в долі людей; що чинять і почувають люди на війні; що стається з ними в повенний час.

Слід відзначити, що, говорячи про художню манеру Белля, багато літературознавців вважали його традиційним, навіть застарілим. Він здавався надто ясным, простим, таким, що стоїть надто близько до звичайного життя. І це в той час, коли в літературі квітнули так багато «-ізмів», коли абсолютна оригінальність, новаторство стилю і форми стали знаком художньої якості. Часом така критика звучить кумедно: Белль і стилістична, формальна примітивність абсолютно несумісні. Простота і прозора ясність його прози вводять в оману. У нього важливі думки й почуття варто шукати в підтексті, дуже часто письменницька проза символічна, метафорична, багатозначна...

За книгою **Кіри Шахової** «П'ять німецьких лауреатів Нобелівської премії з літератури».

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Абсурдність доль речей — це абсурдність соціальних відносин. Герої Белля відчувають її навіть тоді, коли життя ще існує для них як Велике Невідоме.

Василь Стус, український письменник, перекладач, громадський діяч

Його оповідання — це або миттєві ескізи, що не мають ані справжнього початку, ані справжнього кінця, об'єднані однаковою настроєм, або ж нічим, крім примх пам'яті, не обмеженим поєднанням сучасного з минулим. І водночас вони дуже чітко організовані авторською ідеєю, що ніколи не лежить на поверхні.

Дмитро Затонський, український літературознавець

...оповідання «Подорожній, якщо прийдеш до Спа...» є беллівським шедевром, одним із найгостріших антивоєнних творів світової літератури нашого часу взагалі.

Кіра Шахова, українська літературознавиця

Белль — це відповідальність перед самим собою. Белль — це сповідь.

Чингіз Айтматов, казахський письменник

Події деяких творів Белля відбуваються на території України. Наприклад, головний герой повісті «**Поїзд точно за розкладом**» опиняється у Львові, а у своїх спогадах раз-у-раз повертається до Криму, Одеси, Миколаєва, Нікополя.

Однією з яскравих сторінок життя Белля є його діяльність, пов'язана із захистом політичних в'язнів і дисидентів. З особливою повагою він ставився до українського поета і правозахисника **Василя Стуса**, навіть свого часу виступив на його захист. У телефонному інтерв'ю німецькому радіо 10 січня 1985 року на запитання журналістки «...У чому полягає злочин Стуса, чому його так суворо карають?» — Белль відповів: «Його так званий злочин полягає в тому, що він пише свої поезії по-українськи, а це інтерпретують як антирадянську діяльність... Стус пише свідомо по-українськи. Це єдиний закид, що мені відомий. Навіть не закид у націоналізмі, що також легко застосовують, а винятково на підставі української творчості, що трактують як антирадянську діяльність»¹. Цікаво, що В. Стус присвятив Беллю статтю під промовистою назвою — «**Очима гуманіста**».

Двомомне видання творів Г. Белля в українському перекладі (1989)

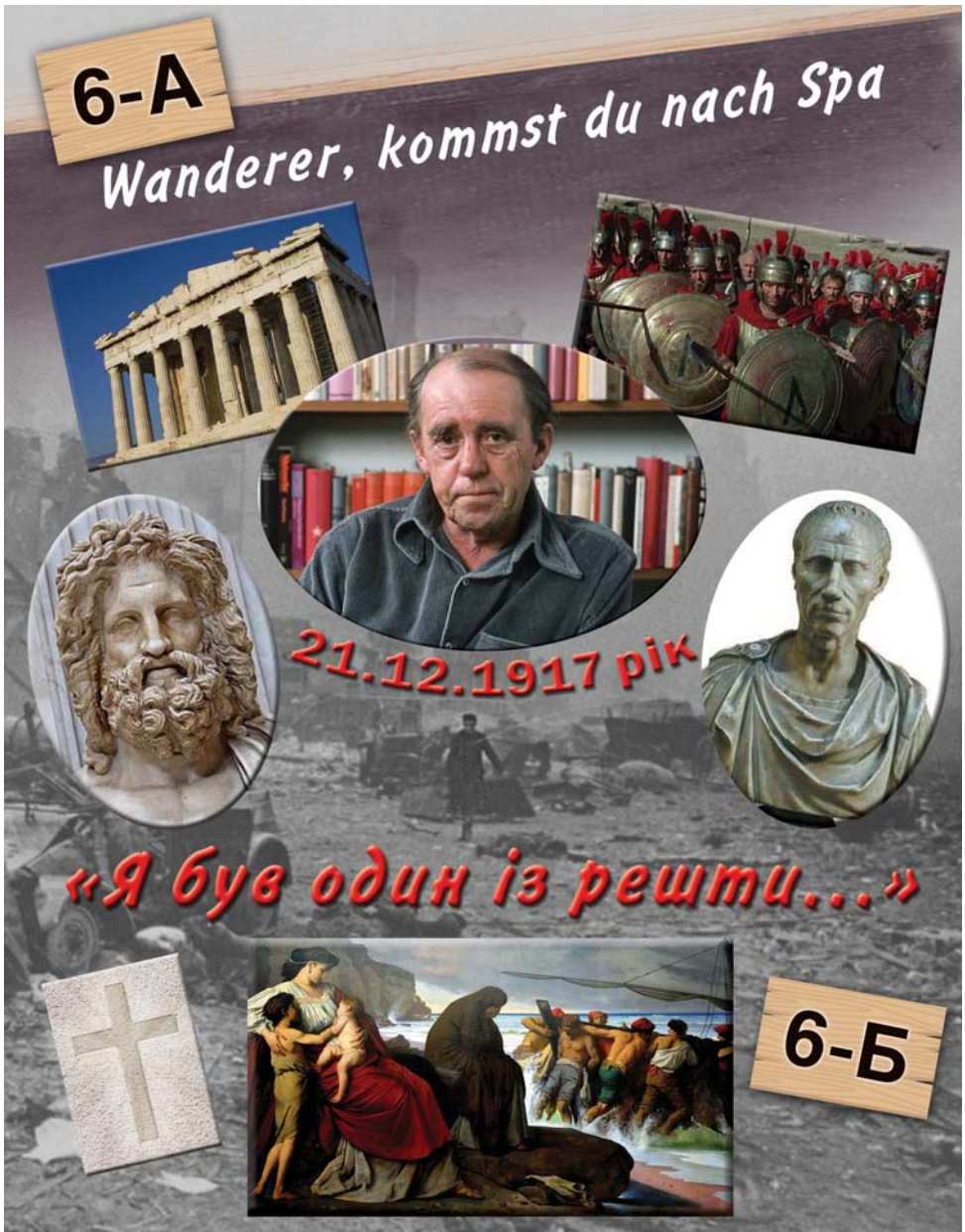
Підсумовуємо вивчене

1. Поясніть сенс назви прочитаного оповідання.
2. Узагальніть, за допомогою яких художніх засобів письменник зобразив жахіття війни.
3. Підготуйте повідомлення на одну з тем: «Підтекст в оповіданні Г. Белля "Подорожній, коли прийдеш у Спа..."»; «Відображення творчої манери Г. Белля в прочитаному оповіданні»; «Образ школи як художня модель нацистської Німеччини».
4. Чи можна стверджувати, що це оповідання є автобіографічним? Аргументуйте відповідь.
5. Чи згодні ви з тим, що провідним мотивом оповідання є «мертві та решта»? Які ще мотиви відчуті в цьому творі?
6. Поясніть, яке значення для розуміння оповідання мають коментарі.
7. Прокоментуйте висловлювання, наведені в рубриці «**Зі скарбниці літературно-критичної думки**».
8. Чи згодні ви з тим, що для українців актуальність цього оповідання значно зросла із часів його створення?
9. Напишіть есе на одну з тем:
  - ✓ «Мій погляд на оповідання Белля крізь призму сучасних реалій України»;
  - ✓ «Війна в дзеркалі оповідання Г. Белля»;
  - ✓ «Мої думки і почуття, навіяні оповіданням».

¹ Зі статті Ярослава Ороса «Україна Генріха Белля» <https://bit.ly/2Dasmlr>

10. Розгляньте підсумковий плакат¹ до теми та розшифруйте, про що він розповідає.

¹ У підсумковому плакаті використано репродукцію картини Ансельма Фейєрбаха «Медея», фото бюстів Зевса із Отріколі (римська копія з грецького оригіналу IV ст. до н.е., Рим, Музей Піо-Клементіно), Гая Юлія Цезаря (перша половина I ст. до н.е., музей Ватикана, Рим).

Пауль Целан
(справжнє ім'я Пауль Лео Анчель)
Paul Antschel
(1920–1970)

- ✓ Розкажіть, що ви знаєте про трагедію Голокосту.
- ✓ Які твори мистецтва (кінофільми, художні твори, скульптурні композиції) на тему Голокосту вам відомі? Які з них справили на вас найбільше враження й чому?
- ✓ Підготуйте розгорнуте повідомлення або мультимедійну презентацію на тему «Голокост в Україні».

Усе своє життя

жити

жити

Пауль Целан

«ПОЕТ ГОЛОКОСТУ»

Його ім'я в історії світової літератури оточене ореолом справжньої легенди, адже його вважають найвизначнішим поетом другої половини минулого століття. *«Я ніколи не написав жодного рядка, який не був пов'язаний з моїм власним життєвим досвідом»*, — наголошував єврейський німецькомовний поет і перекладач **Пауль Лео Анчель**, усьому світові відомий як **Пауль Целан**. Своє літературне ім'я він утворив шляхом перестановки складів прізвища в його румунській транскрипції (*An-cel — Cel-an*).

За своє життя він жив і працював у Румунії, СРСР, Франції, Німеччині, Австрії, а народився на Буковині (у Чернівцях) у родині німецькомовних євреїв. Дитинство й рання юність Целана проходили в атмосфері справжнього багатоголосся різних національних і релігійних традицій і мов, характерних для цієї місцевості в той період. Навчання в початковій школі німецькою мовою, у гімназії — румунською, а в лицей штудіювання до того ж французької, латини, давньогрецької й англійської, а також відвідування єврейської народної школи — усе це сприяло тому, що Пауль зростає справжнім поліглотом. Тому не дивно, що згодом він німецькою та румунською переклав поезії Поля Верлена й Артюра Рембо, Вільяма Шекспіра й Михайла Лермонтова, Олександра Блока й Осипа Мандельштама, а також багатьох інших митців.

1938 року поет вирушив до Франції вивчати медицину, але з початком Другої світової війни повернувся до рідного міста, в університеті якого вивчав філологію.

Нацизм, який швидко поширювався Європою, злочини фашистів проти людства розкололи життя Целана на «до» та «після»... З початком окупації Чернівців німецько-румунськими військами 1941 року родина Целана потрапляє до єврейського гетто. Згодом батьки поета були депортовані до концтабору, де вони й загинули. А самого поета відправили до румунського трудового табору на примусові роботи.

У роки війни Целан багато пише, свої вірші він занотовував у маленький записник. І 1943 року навіть уклав першу машинописну збірку своїх поезій, до якої увійшла також і довоєнна лірика. Незабаром з'явилася і друга збірка. Своє розуміння, що таке поезія, Целан подав в одному з віршів: «побічна земля». Можливо, цим можна пояснити, що тематика творів, написаних під час перебування у трудових таборах 1942–1943 років, досить різноманітна. Так, у листі до акторки чернівецького театру Рут Крафт, у яку був закоханий Целан, читаємо: «...вдалося написати четвертий вірш про квіти, до того ж про вовчинець. У місцині, де відсутня навіть найменша квіточка, чому (?) я пишу ці вірші...».

Пам'ятний знак в'язням чернівецького гетто — робота Віктора Ткача

Тюльпани, сузір'я німе
солодкого й гордого неба,
зорять тобі в серце сумне:
знайдуть вони шлях до тебе?¹

У таборі він дізнався про смерть батьків. У вірші «Зима», що був написаний, як зазначають дослідники, ймовірно, після того, як поет дізнався про смерть матері в концтаборі, є такі рядки:

Тепер, матусю, сніжно на Україні...
Вінець Месії — мов разок страждання...
Моя сльоза тебе уже не стріне.
З усіх постав — лиш горде німування...

Після звільнення Буковини радянськими військами Пауль Целан працював санітаром у шпиталі й продовжив навчання в університеті. Але нові порядки, установлені радянською владою, змусили його 1945 року потайки перетнути кордон і почати шукати долю в інших країнах. Бухарест, де вперше повноцінно прозвучало літературне ім'я Пауля Целана, потім Відень і нарешті Париж, у якому він прожив з 1948 року до кінця життя...

Він багато перекладає в цей час, штудіює германістику, виступає з лекціями в Сорбоннському університеті. У своїх листах з Парижа поет

¹ Тут і далі в статті вірші Пауля Целана подаються в перекладі Петра Рихла.

неодноразово писав, що, можливо, було б краще йому залишитися «*під буками своєї вітчизни*». Так, своїй давній подрузі Тані Адлер 1962 року він зізнається: «*...Поступово опам'ятовуюсь... Поезія підтримує, хоч і болить душа... У мене немає друзів, справжніх друзів, відтоді, як... Я, безумовно, далеко, але я завжди поблизу свого Меридіана...*». Своє рідне місто Целан називав «*мій Чернівецький меридіан*».

Можливо, життя чужинця поза батьківщиною, нездоланий мовний бар'єр німецькомовного поета у французькому суспільстві або тягар пережитої трагедії Голокосту, що переповнювала його серце, чи все разом, а можливо, і щось інше, — але пізнім вечором **20 квітня 1970 року** Пауль Целан пішов з життя, кинувшись із паризького мосту в Сену...

Перекладач, дослідник творчості Пауля Целана, його земляк Петро Рихло зазначав: «*Я думаю, якщо мати за мету визначити “поета Голокосту”, то це і буде передусім Целан*». Дізнатися, наскільки правомірне це твердження, ви зможете, прочитавши найвідоміший твір поета — вірш «*Фуга смерті*».

1. Розкажіть, що вам стало відомо про життя і творчість Пауля Целана.
2. Прокоментуйте назву статті про поета.
3. Підготуйте повідомлення на тему «Пауль Целан і Чернівці».

Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи

У документальній хроніці життя окупованих Чернівців можна знайти такі факти Голокосту: «*7 липня 1941 р. — початок акції проти євреїв каральної групи СС, багато євреїв убито, Велику синагогу спалено; румунській цивільній владі наказано втілити в життя німецькі порядки щодо євреїв: євреї втрачають право громадянства, змушені носити жовту Давидову зірку, виконувати примусові роботи і не сміють після 18-ї години виходити на вулицю.*

11 жовтня 1941 р. — влаштування єврейського гетто в старій частині міста, колишньому єврейському кварталі... 45 000 євреїв скупчують на тісному просторі, триває підготовка до депортації у Трансністрію — територію між Дністром і Південним Бугом; за винятком 15 000 євреїв, залишених у місті для життєво необхідних робіт і обов'язків, більшу частину з них депортовано...».

Михайло Туровський.
Фуга смерті
(з обкладинки аудіокниги,
присвяченої творчості
Пауля Целана)

Літературні нотатки подорожнього

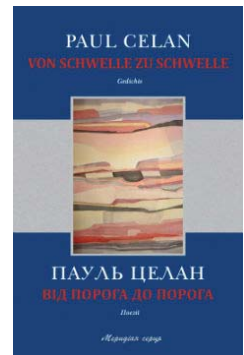
Пам'ятник Паулю Целану
в Чернівцях

Перебуваючи в Чернівцях, можна натрапити на багато місць, пов'язаних з Паулем Целаном. Вулиця, названа його іменем, пам'ятна дошка на будинку, де він жив, університет, у якому вчився... Чернівчани дуже пишаються своїм земляком, тому не дивно, що саме тут працює Літературний целанівський центр. А ще в Чернівцях 1992 року встановлено пам'ятник поету роботи заслуженого художника України **Івана Салевича**. За задумом його автора, ця скульптурна композиція має асоціюватися зі складною структурою поезій та драматичною долею Целана. Особливо вражають очі поета: здається, що в них знайшла своє відображення вся трагедія єврейського народу.

ФУГА СМЕРТІ

Чорне молоко світання ми п'ємо його надвечір
ми п'ємо його опівдні і зранку ми п'ємо його вночі
ми п'ємо і п'ємо
ми копаєм могилу в повітрі де лежати не буде тісно
Один чоловік живе в хаті він зі зміями грає він пише
він пише коли темніє в Німеччині твоя золотиста
коса Маргарито
він пише це й з хати виходить і зорі блищать
і свистить він на псів
свистить на євреїв своїх і велить копати могилу в землі
і ґрати до танцю наказує нам
Чорне молоко світання тебе ми п'ємо вночі
ми п'ємо тебе зранку й опівдні ми п'ємо тебе надвечір
ми п'ємо і п'ємо
Один чоловік живе в хаті він зі зміями грає він пише
він пише коли темніє в Німеччині твоя золотиста
коса Маргарито

твоя попеляста коса Суламиф¹ ми копаєм могилу в повітрі
де буде лежати не тісно
Він гукає глибше рийте землю ви перші ви другі
співайте і грайте
він хапається заліза в кобурі він хитається
очі в нього блакитні
глибше лопатами рийте ви перші ви другі
грайте далі до танцю
Чорне молоко світання ми п'ємо тебе вночі
ми п'ємо тебе опівдні і зранку ми п'ємо тебе надвечір
ми п'ємо і п'ємо
Один чоловік живе в хаті твоя золотиста коса Маргарито
твоя попеляста коса Суламиф він зі зміями грає
Він гукає солодше грайте смерті бо смерть
це з Німеччини майстер
Він гукає темніше торкайтеся скрипок ви злинете
димом в повітря
для вас є могила у хмарах де буде лежати не тісно
Чорне молоко світання ми п'ємо тебе вночі
ми п'ємо тебе опівдні смерть це з Німеччини майстер
ми п'ємо тебе зранку й надвечір ми п'ємо і п'ємо
Смерть це з Німеччини майстер очі в нього блакитні
він влучить у тебе свинцевою кулею він влучить точно
Один чоловік живе в хаті твоя золотиста коса Маргарито
Він нацьковує своїх псів на нас він дарує нам могилу в повітрі
він зі зміями грає і марить смерть це з Німеччини майстер
твоя золотиста коса Маргарито
твоя попеляста коса Суламиф

Переклад із німецької Миколи Бажана

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться враженнями, які справив на вас прочитаний твір.
2. Яка тема розкривається у вірші? Аргументуйте свою відповідь конкретними прикладами.
3. Розкажіть, що вам відомо про історію створення «Фуги смерті». При підготовці цього завдання скористайтеся інформацією, вміщеною в рубриці «**У творчій майстерні письменника**».
4. Схарактеризуйте емоційну тональність вірша.
5. Проаналізуйте, за допомогою яких образів створюється загальна атмосфера приреченості у творі.
6. Розкрийте символічний зміст образу «чорного молока» у творі.
7. Як ви розумієте метафору «могила в повітрі»? Аргументуйте свою відповідь.

¹ Суламиф (Суламита) — біблійна героїня, кохана наречена ізраїльського царя Соломона. Образ закоханої Суламиф опісують в біблійній «Пісні над піснями».

8. Простежте, яке смислове навантаження несе у творі слово «майстер».
9. Відомо, що фраза з вірша «*смерть це з Німеччини майстер*» у німецькій мові стала фразеологічним зворотом. Поясніть, як ви її розумієте.
10. Розкрийте значення образів Маргарити й Суламіф у творі. Поясніть, як ви розумієте протиставлення «твоя золотиста коса Маргарито/твоя попеляста коса Суламіф».
11. Прокоментуйте назву твору. Порівняйте її з назвою «Танго смерті». Яка з назв, на вашу думку, більше відповідає головному пафосу вірша? Аргументуйте свою відповідь.

У творчій майстерні письменника

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ «ФУГИ СМЕРТІ»

«*Фуга смерті*», як зазначав сам Пауль Целан, була написана навесні 1945 року в Бухаресті. Водночас деякі дослідники творчості поета зазначають, що вірш, вірогідно, був створений ще в Чернівцях після того, як Целан дізнався про загибель своїх батьків, а в Бухаресті з'явилася вже остаточна його версія.

2 травня 1947 року в бухарестському тижневику другом поета Петре Соломоном був опублікований румунський переклад твору Целана під назвою «*Танго смерті*». Як зазначає Петро Рихло, це був варіант назви твору. На думку дослідника, «*Фуга смерті*» могла з'явитися не раніше другої половини 1944 року, після того, як у «*світовій пресі були надруковані перші повідомлення й репортажі про нацистські фабрики смерті. [...] Новим заголовком “Фуга смерті” він, завдяки тісному переплетенню цього музичного жанру з іменем великого німецького композитора Й.-С. Баха, рельєфніше підкреслив німецький “профіль” свого твору, з іншого ж боку — поглибив його естетичний вимір, оскільки жанр фуги, на відміну від дещо легковажно-фривольного, бутафорно-театрального й “містично-фатального” модного танго, є взірцем класичної досконалості й мистецької довершеності, що вже давно утвердив себе як беззаперечний феномен високої культури*».

Фуга — це багатоголосий (поліфонічний) твір, заснований на прийомах імітації, тобто одна й та сама тема по черзі змінюється й подається в різних голосах.

Фуга складається з трьох основних розділів. У першому тема проводиться в усіх голосах; друга частина будується більш вільно: тема розвивається по черзі в різних голосах. У заключному розділі фуги утверджується головна тональність твору.

Саме так будується і композиція твору Целана. Відсутність розділових знаків, повтори слів і фраз увиразнюють її музичну організацію. Як і справжній музичний твір, «*Фуга смерті*», насамперед, викликає емоційне переживання, асоціації. Трагічна мелодія тексту, що позбавлена будь-

яких зупинок, покликана спочатку вразити читача, а вже потім запрошує розшифровувати образи цього твору.

Один із центральних образів вірша — «чорне молоко світання» — був запозичений Целаном із твору «**В життя**» німецької поетеси, теж урожденки Чернівців, **Рози Ауслендер**. Сама Р. Ауслендер 1972 року цей факт прокоментувала так: «...кожен поет має право брати для власної поезії будь-який матеріал. Я вважаю це за честь, коли великий поет знайшов у моїй ранній творчості для себе поетичний імпульс. Я й сама вжила тоді цю метафору не зовсім попутно, проте він підняв її на рівень найвищого поетичного вислову. Вона стала часткою його самого».

Мовою оригіналу твір був опублікований лише 1948 року. Він увійшов до збірки «**Пісок з урн**».

Мистецькі передзвони

На слова поезій П. Целана створено чимало музичних творів композиторів з різних країн світу. Зокрема, **Майкл Найман** (Британія), **Філіп Гершкович** (Австрія–Румунія), **Вольфганг Рим** (Німеччина) та інші. А 2017 року в Чернівцях композиторка з Ізраїлю **Анна Сегал** на Фестивалі класичної музики представила свою інтерпретацію «Фуги смерті». Для підсилення емоційного сприйняття твору музикантами були використані нестандартні сучасні засоби, зокрема звучання голосу самого Пауля Целана німецькою мовою під час живого виконання хору та оркестру.

На тему «Фуги смерті» створені й численні живописні та графічні роботи. Але найбільше цей твір П. Целана зіставляють із всесвітньо відомою картиною **Пабло Пікассо «Герніка»**, наголошуючи не тільки на спільності тематики, а й новаторському її втіленні. Якщо «Фугу смерті» вважають емблемою війни в поезії, то «Герніку» — у живописі.

Пабло Пікассо.
Герніка (1937)

Твори Пауля Целана українською перекладали **Микола Бажан, Василь Стус, Леонід Череватенко, Петро Рихло, Сергій Жадан** та інші. Майже всі вони відзначали, що працювати над перекладами Целана надзвичайно важко.

Перекладач, дослідник творчості Целана і його земляк Петро Рихло пояснює це тим, що кожний вірш Целана потребує особливого ключа для свого розшифрування, і «з першого разу код не зламаєш: ці вірші треба багато разів читати, треба думати над підтекстами, над можливими трактуваннями і варіантами. Інколи зовсім маленький вірш потребує великої праці. [...] Целан допускає можливість співрозмови, його вірші не закриті, незважаючи на зашифрованість, закодованість. Коли поступово “ламаєш” код, то бачиш той текст як на долоні: він звернений до тебе і промовляє до тебе. Це одна із загадок Целана — мобілізувати читача в такий спосіб, залучивши його до інтимної розмови».

Відомий сучасний письменник Сергій Жадан також звертає увагу на неоднозначність трактувань Целанових образів. Так, на питання, чому для перекладів він обрав саме цього поета, Жадан пояснив, що Целан «завжди глибокий і парадоксальний. І з цим надзвичайно цікаво працювати. Така ситуація передбачає якусь множинність трактувань, варіантів переказу і, з одного боку, це ускладнює завдання перекладача, з іншого — будь-який досвід є самодостатнім».

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Пауль Целан — найвидатніший австрійський поет другої половини ХХ століття. Завдяки новій поетичній мові він зміг відтворити в поезії трагічний образ ХХ століття, почуття загальної вини, картину розкладу світу, загибелі людської культури.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Він ніколи не відвертався від злободенних проблем сучасності, від її ідеологічних суперечностей. У своїй знаменитій «Фузі смерті» він доторкнувся до найбільючішого нерва повоєнної історії — теми виродження сучасної й буцімто цивілізованої людини в бестіального монстра, що ніхто до нього не наважувався зробити, що дехто — як, наприклад, німецький філософ Теодор Адорно зі своєю тезою про неможливість поезії після Аушвіцу («Негативна діалектика») — навіть вважав варварством. Однак Целан знайшов для цих злодіянь нову мову, і ця мова виявилася адекватною своєму часові. Тому він також політичний поет, вірші якого відкривають найглибші рани нашого часу, рядки якого зіткані з турбот і страхів, марень і візій сучасної людини.

Петро Рихло, український перекладач, літературознавець

Літературні нотатки подорожнього

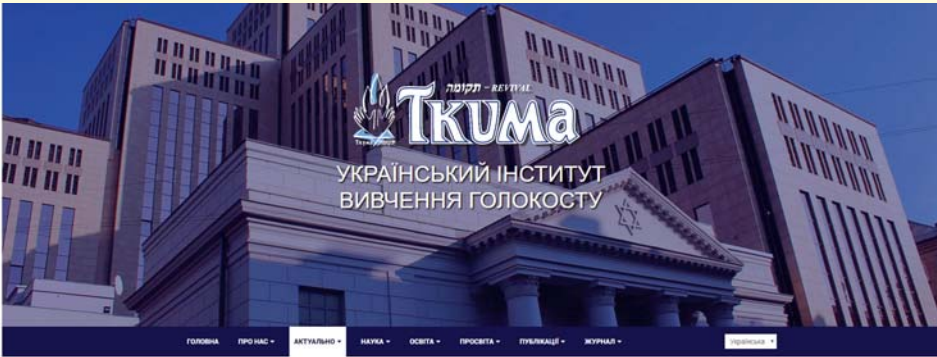

Меморіал у Будапешті

У різних куточках світу (від Європи до Америки) споруджені різноманітні пам'ятники й скульптурні композиції, існують музеї, що нагадують людству про трагедію Голокосту. Так, наприклад, у столиці Угорщини Будапешті можна побачити дивну композицію — «**Черевики на набережній Дунаю**», що з'явилася в день пам'яті жертв Голокосту 2005 року (скульптор **Дьюл Пауер**, ідея **Кена Тогаю**). Численне взуття, доросле й дитяче, на березі Дунаю нагадує про жакливу трагедію масових розстрілів євреїв за часів Другої світової війни.

В Україні одне з найвідоміших пам'ятних місць, пов'язаних із трагедією Голокосту, — це урочище **Бабин Яр**, у якому протягом 1941–1943 років було знищено від 70 тисяч до 100 тисяч осіб.

Серед численних музеїв, присвячених цій трагедії, привертає увагу найбільший в Україні та на пострадянському просторі музей «**Пам'ять єврейського народу і Голокост в Україні**» в місті Дніпрі. Загальна площа експозицій цього меморіального комплексу становить близько трьох тисяч квадратних метрів і складається із чотирьох основних залів. Головна мета музею — увиразнити глибину трагедії Голокосту.

Виставка, присвячена творчості Пауля Целана, в музеї «Пам'ять єврейського народу і Голокост в Україні» (2016)

Підсумовуємо вивчене

1. Поясніть, як ви розумієте твердження Святослава Померанцева, президента Міжнародного поетичного фестивалю «Meridian Czernowitz», що «Целан – це хворе сумління поствоєнної Європи».
2. Проаналізуйте композицію твору «Фуга смерті».
3. Поясніть, чому поет свій твір назвав «єдиною могилою матері».
4. Розкажіть про особливості перекладу творів П. Целана. При підготовці цього завдання використовуйте матеріали рубрики «Українські стежини зарубіжної літератури».
5. Підготуйте мультимедійну презентацію або фотоальбом/плакат/скрапбукінг на тему «Пауль Целан і Україна».
6. Прокоментуйте висловлювання, наведені в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки».
7. Якщо ви володієте німецькою мовою, то самостійно знайдіть і прочитайте твір П. Целана в оригіналі. Порівняйте оригінал твору та його переклад і зробіть висновок про те, наскільки вдало перекладач виконав це завдання.
8. Чи можете ви погодитися з тим, що «Фуга смерті» стала поетичним запереченням відомого вислову німецького філософа Т. Адорно про варварство створювати вірші після Освенцима? Обґрунтуйте свою відповідь.
9. А як ви вважаєте: чи може бути поезія після Освенцима? І чи може сам Освенцим стати темою поезії? Свою позицію аргументуйте.
10. На основі підсумкового плаката складіть розгорнуту розповідь на тему «Трагедія Голокосту і Пауль Целан».

Стежками зарубіжної прози другої половини ХХ століття

Голос поета не може бути простою луною, він повинен стати опорою, що допомагає людині вистояти і восторжествувати.

*Вільям Фолкнер, американський письменник,
лауреат Нобелівської премії*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОВІДНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Слова, винесені в епіграф до статті, американський письменник В. Фолкнер виголосив у 1950 р. під час вручення йому Нобелівської премії. Вони є знаковими для всієї літератури другої половини ХХ століття. Адже, переживши страшні катастрофи, людство здригнулось і замислилось над перспективами свого розвитку. Здригнулась і свідомість письменників, більшість із яких, подібно до Фолкнера, зрозуміли, що їхні привілеї полягають у тому, щоб *«допомогти людині вистояти, зміцнюючи людські серця, нагадуючи про мужність, честь, надію, гордість, співчуття, жалість, самопожертву — про те, що становить споконвічну славу людства»*¹.

Як ви пам'ятаєте з уроків історії, середина 40-х років ХХ століття ознаменована закінченням Другої світової війни. Довгоочікувана перемога над фашизмом була визначальною не лише для культури повоєнних років, а й для її подальшого розвитку.

Серед основних чинників, які впливали на поступ світової літератури другої половини ХХ століття, можна виділити такі:

- ❖ поділ світу на два ворогуючі воєнно-політичні блоки;
- ❖ атомне бомбардування авіацією США Хіросіми й Нагасакі в серпні 1945 року, яке забрало життя понад 200 тисяч людей;
- ❖ розпад систем колоніалізму, в результаті якого отримали незалежність поневолені країни Африки та Азії, багато острівних держав Атлантичного й Тихого океанів;
- ❖ бурхливий розвиток науки і техніки;
- ❖ освоєння космічного простору.

Осмислюючи смертоносні наслідки Хатині й Освенцима, письменники різних країн звернулись у своїй творчості до **антивоєнної тематики**. В основі їхніх творів — події Другої світової війни, діяльність руху Опору, пам'ять про пережите на фронті, роздуми про жахи, які приніс світові фашизм, про подальшу долю людства. Відлуння воєнних років звучить у творах німецького письменника **Генріха Белля**, зокрема в оповіданні

¹ Ф о л к н е р В. Вступна промова на врученні Нобелівської премії // <https://bit.ly/2ULxDKA>

«Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...». У другій половині ХХ століття до теми війни зверталися і такі відомі майстри слова, як німець **Еріх Марія Ремарк** («*Ніч у Лісабоні*»), поляк **Ярослав Івашкевич** («*Ікар*»). Оскільки найбільших втрат у роки Другої світової війни зазнав Радянський Союз, тема війни займає особливе місце у творчості письменників колишнього СРСР: росіян **Олександра Твардовського**, **Михайла Шолохова**, **Костянтина Симонова**, **Бориса Васильєва**, білоруса **Васіля Бикова** (пригадайте його повість «*Альпійська балада*», вивчену вами в 7 класі) та багатьох інших.

Антивоєнним пафосом пронизаний і роман французького письменника **Альбера Камю** «*Чума*» (1947), який яскраво репрезентує літературу **екзистенціалізму** — течії, що, сформувавшись ще в 30–40-х роках, зазнала розквіту в середині ХХ століття. Спільною рисою більшості екзистенціалістів є намагання пояснити буття через призму особистого існування (екзистенції).

Слід відзначити, що в другій половині ХХ століття розвиваються різні типи й види роману, причому спостерігається змішування жанрів: *роман-міф*, *роман-есеї*, *роман-біографія*, *роман-репортаж*, *роман-щоденник*, *роман-розслідування*.

Своєрідним протестом проти екзистенціалізму називають так званий «**новий роман**» (або «**антироман**»). Цим умовним терміном позначають течію у французькому літературному авангардизмі 50–60-х років ХХ століття, представники якої заперечували традиційні форми роману (**Наталі Саррот**, **Ален Роб-Грійє**, **Клод Симон** та інші). Їх головним естетичним принципом стало руйнування загальноприйнятого, радикальне оновлення головного літературного жанру ХХ століття. Так, «новороманісти» вимагали відмови від персонажів, сюжетних ліній, а головне, від «заангажованості», від соціальної відповідальності та ідейності. «*Автор запрошує читача побачити лише ті предмети, вчинки, слова, події, про які він повідомляє, не намагаючись надати їм ні більше ні менше того значення, яке вони мають стосовно його власного життя або власної смерті*», — саме так звертався до читачів свого роману «*У лабіринті*» **Ален Роб-Грійє**. У його творах відсутній будь-який сюжет, автор подає лише опис буденних дій і предметів. Герої «антироманів» знеособлені, вони не мають ані імені, ані зовнішності, ані голосу. Мета письменника — безсторонньо описати картини, які постають перед його очима.

Особливе місце в літературі означеного періоду належить «**театру абсурду**», який заявляє про себе з 50-х років спочатку у Франції, а згодом і в інших західноєвропейських країнах (про нього ви дізнаєтесь у наступному розділі підручника).

Поряд з новими літературними проявами в письменстві ХХ століття продовжує розвиватись і **реалізм**, однак він набуває принципово нових ознак. Як відзначає Ю. Попов, його головні досягнення пов'язані із синтезом на вищому рівні традицій ХІХ століття з іншими літературними напрямками попередніх епох, а також з модерністськими новаціями. «...Розуміння реалізму, зокрема реалізму ХХ століття не обмежується

зображенням життя “у формах самого життя”, але включає елементи фантастики, символики, міфотворення, органічно злучаючи реальність і вимисел. Подібні прийоми траплялися і в реалістів ХІХ століття, але в ХХ столітті вони набирають більших масштабів та нової якості»¹. Наприклад, неоромантичні тенденції відчутні у творчості Е.-М.Ремарка, Е. Гемінгвея, міфологізм, властивий романтизму та символізму, притаманний реалістичним романам Вільяма Фолкнера, представникам латиноамериканських літератур.

Значний вплив на оновлення реалізму мала творчість американця Ернеста Міллера Гемінгвея. Читаючи його славнозвісну *повість-притчу* «Старий і море» (1952), ви звернете увагу на особливості так званого «телеграфного стилю» письменника, який вважав своїм головним завданням правдиве відображення дійсності лаконічними й точними засобами мови.

Слід відзначити, що синтез притчі з іншими жанрами — характерна риса літератури розглядуваного періоду. Так, крім названого твору Е. Гемінгвея, ознаки притчі притаманні роману француза Альбера Камю «Чума», повісті американця Річарда Баха «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон», п'єсі француза румунського походження Ежена Йонеско «Носороги» та творам інших авторів.

Схильність багатьох письменників саме до притчевого способу викладу художнього матеріалу дослідники пояснюють поживанням інтелектуалізму в літературі. Цей термін позначає умовну назву стильової домінанти твору або літературної течії, пов'язаної з відчутною перевагою інтелектуально-раціональних елементів образного мислення митця². Уживають також словосполучення *інтелектуальні жанри* (інтелектуальний роман, інтелектуальна повість, інтелектуальна драма). Головним у таких творах є прагнення автора зосередити увагу читача не на сюжеті або персонажах, а на певних ідеях, концепціях. Зазвичай, в інтелектуальній літературі традиційні погляди піддаються переосмисленню.

Одним з найпопулярніших видів літератури у другій половині ХХ століття стає наукова фантастика. Її розвиток безпосередньо пов'язаний зі стрімким прогресом науки і техніки. Письменниками-фантастами дедалі частіше стають науковці, які свої творчі пошуки переносять і в художню літературу. Яскравий приклад цього — творчість уже відомого вам із 7 класу американського письменника Аїзека Азімова (1920–1992). Його цікавили дві великі теми: створення й використання роботів, освоєння космосу. Перспективи підкорення космічних просторів становили найголовніший інтерес фантастів 50–70-х років ХХ століття (твори англійця Артура Кларка, американців Роберта Енсона Хайнлайна, Рея Дугласа

Постер фільму «Я, робот» (2004)

¹ Лексикон загального і порівняльного літературознавства. — Чернівці : Золоті литаври, 2001.

² Літературознавчий словник-довідник. — К. : Академія, 1997.

Бредбері, поляка Станіслава Лема). Науковій фантастиці письменники надають надзвичайно важливого значення як особливому сигналу тривоги, який може врятувати людство від численних небезпек. Так, ще в 6 класі ви читали новелу Рея Дугласа Бредбері «Усмішка», автор якої застерігає суспільство від моральної деградації. Незважаючи на значний стрибок сучасної науки порівняно із часами, коли творили названі фантасти, більшість їхніх творів не втратили своєї актуальності. Зокрема сучасний глядач, дивлячись один з найуспішніших фільмів початку XXI століття «Я, робот» (США, режисер Апекс Пройас, 2004), часто навіть і не підозрює, що його літературною основою стали твори Айзека Азімова. Три закони робототехніки, про які ідеться у фільмі, не що інше, як вигадка славетного фантаста.

Осмислюючи результати діяльності тоталітарних режимів, письменники звертаються і до *антиутопії* — зображення небезпечних наслідків, пов'язаних з експериментуванням над людством (Р.-Д. Бредбері «451 градусів за Фаренгейтом»).

Важливою тенденцією розглядуваного періоду є активізація літератур так званого «третього світу» (країн, які вибороли незалежність). Як відзначають дослідники, у 50–60-х роках ХХ століття вступає в новий етап свого розвитку література Латинської Америки. «Долається “комплекс учнівства” щодо європейської культури, виявляється свій, оригінальний погляд на навколишній світ і спосіб його відображення в літературі, що отримав назву *магічного реалізму*»¹. Особливості цього дивовижного світосприйняття ви з'ясуєте, вивчаючи *оповідання «Стариган з крилами»*, написане найяскравішим «магічним реалістом» Габріелем Гарсія Маркесом. Його *роман «Сто років самотності»* вважається неперевершеним зразком літератури «магічного реалізму». Дійсність у творах представників «магічного реалізму» постає фантастичною, побаченою крізь призму міфологічної свідомості. Крім Маркеса, серед творців «нового латиноамериканського роману» — аргентинці **Хорхе Луїс Борхес** і **Хуліо Кортасар**, кубинець **Алехо Карпентьєр**, бразилець **Жоржі Амаду**, гватемалець **Мігель Астуриас**, а також перуанець **Маріо Варгас Льяоса**, який став Нобелівським лауреатом з літератури 2010 року. Латиноамериканська література значною мірою вплинула на культуру європейських країн. Одне зі свідчень цього — театральні постановки та екранізації її творів (про деякі з них ви дізнаєтесь, ознайомившись зі сторінками творчості Маркеса).

Значного розвитку в цей період набуває і література Японії. Першим японським письменником, якому в 1968 році було присуджено Нобелівську премію, став **Кавабата Ясунарі (1899–1972)**. За що саме митець одержав цю вагомую нагороду, ви дізнаєтесь, вивчаючи його повість *«Тисяча журавлів»*.

У 1994 році Нобелівською премією з літератури було відзначено іншого японського літератора — **Кендзабуро Ое (народ. 1935)** *«за те, що він з поетичною силою витворив уявний світ, у якому реальність і міф,*

¹ Лексикон загального і порівняльного літературознавства. — Чернівці : Золоті литаври, 2001.

поєднуючись, являють тривожну картину сьогоднішніх людських незгод». Однією з провідних тем творчості письменника є атомна катастрофа, якої зазнав японський народ. Ця тема яскраво відображена в **романі «Індивідуальний досвід»**, головним героєм якого є батько розумово відсталого дитини-інваліда — однієї з невинних жертв бомбардування Хіросіми й Нагасаки, які народилися вже після цієї жахливої події. Другою важливою проблемою, до якої звертається письменник у своїй творчості, є характерна для сучасного світу втрата культурного різноманіття. З найбільшою майстерністю вона втілена в **романі «Футбол 1860»**.

Одним із найпопулярніших письменників Японії є **Абе Кобо (1924–1993)**, у центрі творчості якого — теми самотності й відчуження, свободи й обов'язку, індивідууму й суспільства. Найбільше визнання йому принесли романи **«Жінка в пісках»** і **«Людина-коробка»**. Особливістю цих творів є те, що головні герої потрапляють у замкнений простір, де вони відчувають ізоляцію від світу. Так, персонаж роману **«Жінка в пісках»** опиняється в ямі з піском, з якої неможливо вибратись, а головний герой іншого твору живе в коробці. Навіщо письменник розповідає ці дивакуваті історії? Можливо, щоб читачі замислились над тим, чому людина опиняється в життєвому лабіринті, де на неї чатують відчай і самотність.

Отже, як бачимо, багатьох письменників різних країн і континентів, які творили у другій половині ХХ століття, об'єднує прагнення стати на захист вічних цінностей, що їх випрацювало людство впродовж усієї своєї історії.

Яскравою рисою світової літератури цього періоду є перехід, починаючи із 60–70-х років, до **постмодернізму** — світоглядно-мистецького напрямку, що приходить на зміну модернізму. Про особливості літератури постмодернізму ви дізнаєтесь у наступному розділі нашого підручника.

1. Які культурно-політичні чинники справили значний вплив на літературу ХХ століття?
2. Пригадайте твори літератури другої половини ХХ століття, які ви вивчали в попередніх класах. Який з них зацікавив вас найбільше? Чим саме?
3. Назвіть твори розглядуваного періоду, прочитані вами самостійно. Чи є серед них улюблені? Якщо так, поділіться своїми враженнями.
4. Які письменники звертались у своїй творчості до теми Другої світової війни?
5. Що ви дізнались про екзистенціалізм у літературі?

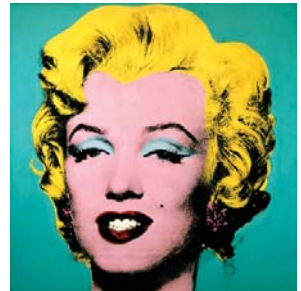

6. Схарактеризуйте погляди представників «нового роману».
7. У чому полягає специфіка розвитку реалізму в літературі другої половини ХХ століття?
8. Поясніть, чому письменники цього періоду тяжіли до притчі.
9. Яку літературу називають інтелектуальною?
10. Прокоментуйте постер, поданий на попередній сторінці.
11. Уявіть себе художником чи художницею, який (яка) одержав (одержала) завдання намалювати білборд, що рекламує літературу другої половини ХХ століття. Опишіть, що саме ви зобразили б на ньому.
12. Розкажіть про провідні тенденції в розвитку літератури другої половини ХХ століття.

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

У середині 50-х років ХХ століття в Англії виник новий напрям в образотворчому мистецтві — **поп-арт** (від англ. *popular art* — популярне, загальнодоступне мистецтво). Його особливість полягала в тому, що художники використовували образи продуктів ужитку. В експозиціях виставляли будь-який буденний предмет: відро для сміття, консервну банку або недоїдений бутерброд. Художники лише трохи видозмінювали його, наприклад, надавали іншого розміру. Один з яскравих представників поп-арту американець Енді Ворхолл говорив: *«Чому ви думаєте, що горб або дерево гарніші за газовий насос? Тільки тому, що для вас це звична умовність. Я привертаю увагу до абстрактних властивостей речей»*. За ідеєю представників поп-арту, повсякденні речі, розміщені у виставковому залі, мають викликати інше ставлення до себе глядача. Із цією ж метою новоявлені художники тиражували вже знайомі зображення, розфарбовуючи їх у яскраві кольори. Найвідомішим з таких зображень є портрет актриси Мерилін Монро. Енді Ворхолл виставляв його на величезних щитах, які нагадують сучасні білборди.

Репродукція «картини»
Енді Ворхолла
«Бірюзова Мерилін»
(1964)

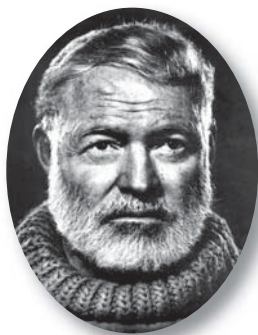
Поп-арт як мистецький напрям проіснував до кінця 60-х років, однак його відлуння відчутне і в наш час.

Скульптура «Вишня в ложці» —
класика поп-арту, американця
зі шведським корінням
Класа Олденбурга (1985)

Приклад поп-арту в архітектурі.
Житловий комплекс
у м. Хошимін
(В'єтнам, 2008)

Ернест Міллер Гемінгвей

Ernest Miller Hemingway

(1899–1961)

Людина створена не для поразки. Людину можна знищити, а здолати не можна.

Ернест Гемінгвей

ГЕРОЙ КОДЕКСУ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ

Американського письменника Ернеста Міллера Гемінгвея справедливо називають співцем мужності, стійкості та цілеспрямованості людини. Провідна ідея його творчості — це звеличення особистості, яка, переборюючи удари долі, зберігає людське обличчя. Такою людиною був і він сам.

Життєвий шлях Гемінгвея розпочався 21 липня 1899 року в містечку Оук-Парк, що поблизу Чикаго, у родині лікаря. Велику роль у його вихованні відігравав батько, який пробудив у душі Ернеста любов до природи, рибальства та мисливства. Він водив сина лісовими стежками, навчав спостерігати за тваринами, птахами, придивлятися до звичаїв індіанців — корінного населення американського континенту. Ерні ріс спортивним хлопчиком, із задоволенням грав у футбол, водне поло, займався боксом. Але його особливим захопленням було читання. Зі шкільних років на все життя він зберіг інтерес до Шекспіра й Марка Твена. Уже в підлітковому віці майбутній майстер слова вирізнявся з-поміж інших яскравими літературними здібностями, зокрема писав оригінальні твори. Саме в шкільному журналі він і представив свої перші оповідання та нариси, написані під впливом уже добре відомого на той час американського письменника Джека Лондона.

У 1917 році Гемінгвей закінчив школу. Це був час, коли в Європі вже третій рік гриміла Перша світова війна. Уряд США спочатку дотримувався нейтралітету, але 2 квітня 1917 року президент Вільсон оголосив про вступ країни у війну з Німеччиною. Уявіть американські міста тих часів: усюди звучать ура-патріотичні гасла, газети зображають США бастионом демократії, закликають усіх свідомих громадян не стояти осторонь воєнних подій. Серед тих, хто відгукнувся на звернення уряду, був і юний Гемінгвей. Він прагнув якомога швидше опинитися на фронті, однак

в армію його не приймали через слабкий зір. Жагуче бажання писати привело юнака в Канзас-Сіті, де він влаштувався на посаду журналіста місцевої газети. Саме тут почав формуватися його неповторний стиль, визначальними ознаками якого стали лаконічність і прозорість викладу. Гемінгвей промовисто назвав його *«телеграфним»*.

Хоча репортерська кар'єра майбутнього письменника складалася цілком вдало, Ернеста все ж таки не полишали думки про фронт. Надзвичайна цілеспрямованість зробила своє, і в 19 років він опинився у складі добровольців американського Червоного Хреста, які одержали призначення в Європу. Наприкінці травня 1918 року новобранець прибув до Парижа — міста, яке він полюбив на все життя. Згодом автоколона Гемінгвея потрапила до Італії. На італо-австрійському фронті письменник одержав контузію і тяжке поранення. Переборюючи біль, він тягнув на спині товариша, саме в цей час його наздогнала кулеметна черга. З тіла юнака було вилучено 28 осколків, усього ж їх нарахували 237 (!), йому загрожувала ампутація ніг. Ернест глибоко переживав те, що побачив і відчув на фронті. Невипадково найпомітніше місце в його творчості посідає тема війни (романи *«Прощавай, збрось!»*, *«По кому подзвін»*, *«За річкою в затінку дерев»*, *«Острови в океані»*, *«І сонце сходить»*, кілька оповідань).

Гемінгвей повернувся з війни справжнім героєм. Про юного воїна пишуть газети, його нагороди з цікавістю розглядають перехожі. Здавалось, усе складається добре. Однак юнака не полишають думки про жахи війни, про загиблих солдатів, після контузії його постійно мучить безсоння.

У 1921 році Гемінгвей, діставши пропозицію від торонтської газети бути її кореспондентом у Європі, оселяється на кілька років у Парижі. Значно пізніше, на схилі літ, він присвятить спогадам про французьку столицю книжку, яка побачить світ уже після його смерті. Друзі назвуть її *«Свято, яке завжди з тобою»*. Епіграфом стали такі слова письменника з листа другові: *«Якщо тобі поталанило і ти в молодості жив у Парижі, то де б ти не був потім, він до кінця днів твоїх залишиться з тобою, тому що Париж — це свято, яке завжди з тобою»*.

Полишивши журналістську діяльність, Гемінгвей повністю поринає у світ художньої літератури. Першим шедевром, який приніс письменнику світову славу, став роман *«І сходить сонце»* (у лондонському виданні *«Фіеста»*, 1926). У творі порушено проблему так званого *«втраченого покоління»*. Ось як появу цього терміна пояснює Д. Затонський: *«Усі ви втрачене покоління», — якось кинув власник паризької автомастерні своєму механікові, який погано полагодив авто письменниці Гертруди Стайн. А вона ці слова підхопила і поширила на сучасну молодь, яка на*

Гемінгвей — рибалка
(фото 50-х років XX ст.)

собі відчула, що таке війна, в боях під Марною чи Верденом. Гемінгвей, зі свого боку, поставив їх епіграфом «І сходить сонце», тим самим давши ім'я всьому повоєнному поколінню, а разом з тим і цілому літературному напрямку»¹. Отже, під втраченим поколінням розуміли людей, які, пізнавши жахи війни, відчували себе спустошеними, пригніченими й навіть розчарованими в житті. Саме таким постає перед читачем журналіст Джейк Барс — головний герой роману «І сходить сонце».

У 1934 році Гемінгвей уперше побував в Африці на сафарі — полюванні на великого звіра. Його незабутні враження вилились у книгу нарисів «Зелені пагорби Африки», а також у два оповідання, серед яких славнозвісне «Сніги Кіліманджаро» — один з найкращих творів Гемінгвея. Створюючи образ письменника, який у гонитві за грошима продає свій талант, автор порушує проблему вірності митця своєму покликанню.

У 30-х роках ХХ століття Європа переживає розгул фашизму. Гемінгвей не стоїть осторонь цієї проблеми. З особливим боєм він сприймає воєнні події в Іспанії. На власні кошти письменник купує санітарні машини для борців за Іспанську Республіку. У 1937 році, як кореспондент американської газети, вирушає до Барселони, а згодом до Мадрида. Прагнучи допомогти іспанському народу в боротьбі з фашизмом, він не лише працює як журналіст, а й бере в руки зброю. Саме тут, на охопленій вогнем землі Іспанії, Гемінгвей розуміє, що найвищим подвигом людини є її готовність іти на смерть заради свободи власного народу. Письменник глибоко переживає поразку іспанської революції та прихід до влади фашистського диктатора Франко. Він добре усвідомлює, що трагедія цієї європейської країни — лише початок страшної трагедії всього людства. Думки про тривожну долю Іспанії знайшли відображення в романі «По кому подзвін» (1940), епіграфом до якого стали слова англійського поета ХVІІ століття Джона Донна: «Немає людини, що була б як острів, сама по собі; кожна людина — грудка землі, часточка суходолу; і якщо море змиє хоч би скалку материка, поменшає Європа, і те саме буде, якщо змиє мис або оселю друга твого, а чи твою власну; від смерті кожної людини малюю і я, бо я єдиний з усім людством; тому ніколи не питай, по кому подзвін — він по тобі».

Трагічне передчуття не підвело письменника: після Іспанії тінь коричневої чуми лягла на всю Європу. Під час Другої світової війни Гемінгвей боровся проти фашизму і своїм пером письменника, і зі зброєю в руках, зокрема брав активну участь у визволенні Франції.

Після війни письменник оселяється у своїй садибі на Кубі, неподалік від Гавани. Саме тут він інтенсивно працює над твором, за який у 1952 році одержить найвищу літературну нагороду США — Пулітцерівську премію, а вже в 1954 році — Нобелівську премію з формулюванням «за майстерність у мистецтві оповіді». Це була повість «Старий і море».

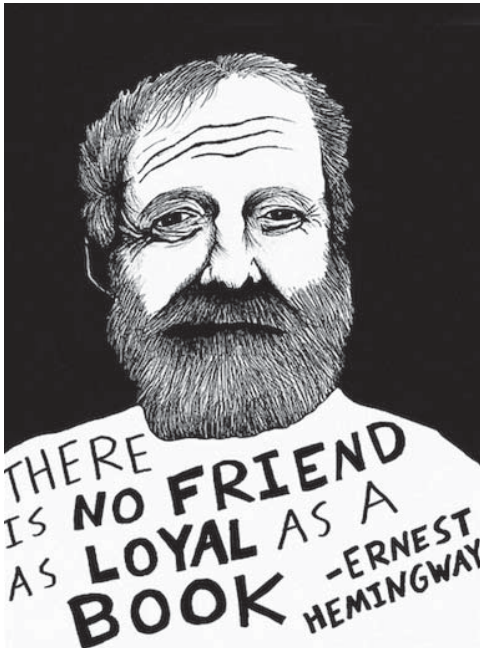
¹ Затонський Д. Ернест Гемінгвей // Зарубіжна проза другої половини ХХ сторіччя: новели, повісті, притчі (укладач Д. В. Затонський). — К., 2002.

Творчість Гемінґвея справила значний вплив на розвиток художньої прози ХХ століття. Насамперед це виявилось у продовженні американськими та західноєвропейськими письменниками традиції яскраво вираженого морального характеру літератури. Гемінґвеївський стиль позначився, зокрема, на творчості таких відомих письменників, як колумбієць **Габріель Гарсія Маркес**, українець **Олесь Гончар**.

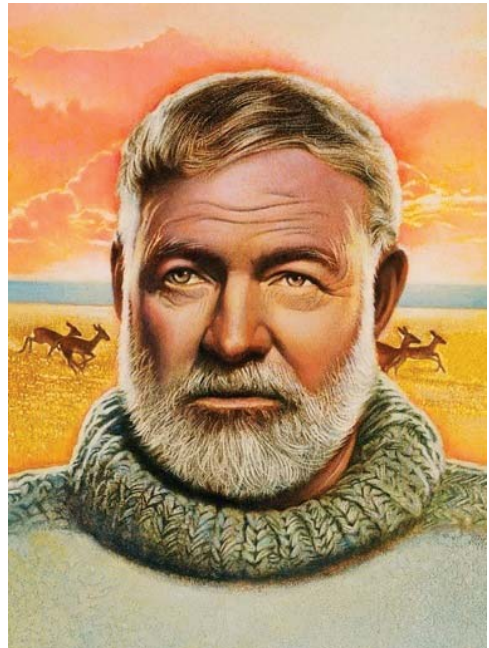
На долю Гемінґвея випало багато випробувань. Він сповна пізнав жахи війн, пережив страшну авіакатастрофу, але в пам'яті сучасників залишився світлою усміхненою особистістю, яка завжди вірила в моральні вершини людства.

1. Пригадайте слова А. де Сент-Екзюпері «Усі ми родом з дитинства». Як дитинство Гемінґвея позначилось на становленні його особистості?
2. Яку роль у формуванні світогляду письменника відіграла його участь у воєнних подіях?
3. Як ви розумієте слова Джона Донна, які стали епіграфом до роману «По кому подзвін?»?
4. Поясніть сутність терміна «втрачене покоління». Як він стосується творчості Гемінґвея?
5. Які грані особистості письменника висвітлюють такі його вислови:
Не судіть про людину за її друзями. Пам'ятайте, що друзі в луди були бездоганні; Кожен народжується для якоїсь справи, кожен, хто ходить по землі, має свої обов'язки в житті?

Райан Шеффілд.
Графічний портрет
Ернеста Гемінґвея

Зображення Ернеста Гемінґвея
зі збірки поштової служби

Літературні нотатки подорожнього

Оук-Парк і нині часто називають містом Гемінґвея. На малій батьківщині письменника можна побачити чимало пам'яток, пов'язаних з його особистістю. Насамперед це будинок, у якому Гемінґвей народився і жив перші шість років. Нині тут діє меморіальний музей письменника, у якому все збереглося так, як у часи, коли тут жила родина митця.

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

В україномовних виданнях радянських часів прізвище американського письменника подавалось як «Хемінґуей». Сучасне видання його творів у «Видавництві Старого Лева» вийшло з підписом «Гемінґвей». Ось що думає із цього приводу **Андрій Бондар, поет, публіцист, перекладач**: «Г на початку прізвища, тому що англійський звук «h» фонетично найближчий до українського фрикативного “г”. Г усередині — тому що англійський “g” саме в цій позиції відповідає українському проривному звуку “г”. “Way” відтворюється українською як “вей”, тому що звук “w” найближче до українського звуку “у”. В українській мові він часто трапляється на початку або в кінці слів — так званий нескладотворчий “у” — “брау”, “у́крау”, “у́піймау”. А на письмі він, як відомо, передається літерою “в”. Докладніше про це дивіться в статті «**Ернест Гемінґвей: українське переазвантаження**». Сайт видавництва Старого Лева <https://bit.ly/2JN75ia>

До вивчення повісті «СТАРИЙ І МОРЕ»¹

У творчій майстерні письменника

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ПОВІСТІ «СТАРИЙ І МОРЕ»

Уперше історію про старого і море Гемінґвей стисло розповів у нарисі «На блакитній воді. Гольфстрімський лист», опублікованому в журналі «Есквайр» ще в 1936 році. Письменник сам дуже любив рибалити, товаришував з кубинськими рибалками, добре знав їхні закони та звичаї.

¹ Текст повісті ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

В основу оповіді покладено реальний випадок із життя кубинця, який близько вісімдесяти днів рибалив біля берегів Гавани. Йому пощастило впіймати гігантську рибину, але так і не вдалось доставити її до берега. Здобич розшматували акули. Цю історію Гемінгвей насичив новими деталями, збагатив глибоким життєвим і філософським змістом. У жовтні 1951 року в листі до видавця він писав: *«Це проза, над якою я працював усе своє життя, яка має бути легкою, простою і лаконічною і водночас передавати всі зміни видимого світу в галузі людського духу. Це найкраща проза, на яку я зараз здатний»*. У вересні 1952 року повість «Старий і море» була опублікована в журналі «Лайф».

Літературознавці прагнули з'ясувати, хто став прототипом головного героя твору — Сантьяго. Досить часто називали знаменитого кубинського рибалку і друга письменника Грегоріо Фуентоса, який дожив до 104 років. Однак більшість дослідників схильні до думки, що цей образ увібрав у себе риси різних людей, з якими Гемінгвей спілкувався в рибачьому селищі Кохімаре, що неподалік від Гавани.

100-річний кубинський рибалка Грегоріо Фуентос, який став одним із прототипів головного героя повісті (1998)

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке перше враження справила на вас назва повісті «Старий і море»?
2. Поміркуйте, чому на початку повісті автор звертає увагу читача на вітрило, яке *«скидалося на прапор безнастанної поразки»*. Що символізує цей образ?
3. Уважно прочитайте портрет старого на початку твору. Що ми дізнаємось про рибалку завдяки опису його зовнішності? Які художні засоби та з якою метою використовує письменник?
4. Про що читачу розповідає опис помешкання Сантьяго?
5. Поясніть, яку роль у розкритті характерів старого і хлопця відіграє діалог.
6. Виразно прочитайте уривок твору від слів *«Раптом йому стало жаль велику рибину...»* до слів *«...і ми попросили в риби пробачення й швиденько розчинили її»*. Що саме в характері Сантьяго увиразнює цей епізод?

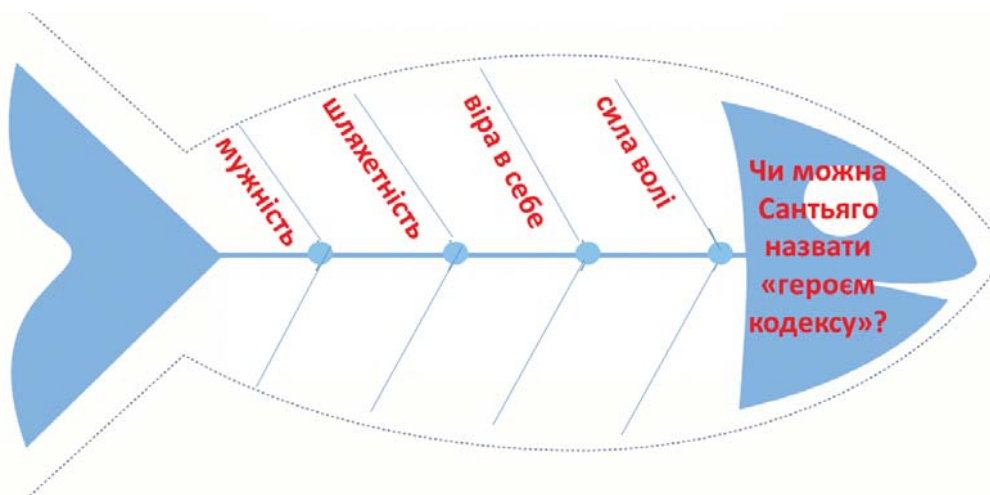

7. Чим для старого було море? Підтвердіть відповідь цитатами з тексту.
8. Яке ім'я й у зв'язку із чим найчастіше згадує старий рибалка? Що з тексту ми дізнаємося про Ді Маджо?
9. Чому, на вашу думку, так часто Сантьяго звертається саме до Ді Маджо, завжди називаючи його при цьому великим?
10. Поміркуйте, з якою метою автор докладно зображає процес риболовлі.
11. Визначте роль епізоду «Змагання Сантьяго з афроамериканцем» у композиції повісті.
12. Підготуйте повідомлення на тему «Образ моря в повісті».
13. Які риси характеру головного героя розкриваються в його боротьбі за рибу?
14. Наведіть приклади внутрішніх монологів старого. Визначте їх роль у розкритті стану його душі.
15. Проаналізуйте, як автор описує екстремальну ситуацію, в яку потрапив Сантьяго: емоційно чи стримано? Аргументуйте відповідь текстом.
16. Поміркуйте, що символізують у повісті такі образи: рибалка, риба, море, акули, хлопчик, леви. Розгляньте розміщені нижче пазли. Установіть відповідність між образом і його символічним значенням.

	буття, сповнене випробувань, поразок і перемог
	зло, небезпека, перешкоди на шляху до досягнення мети
	мета, до якої варто прагнути за будь-яких обставин
	непереможність духу, гідність, мудрість

17. Які почуття викликав у вас фінал твору?
18. Поміркуйте над основними положеннями кодексу гідності людини, запропонованого Гемінгвеем. Чи з усім ви погоджуєтесь?

19. Розгляньте фішбоун¹ й усно доповніть його відсутніми елементами, або, перемалювавши в зошит схему, допишіть їх.

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ ГЕМІНГВЕЯ

Літературні критики відносять Гемінгвея до письменників-реалістів. Визначаючи завдання майстра слова, великий американець писав: *«... Воно завжди в тому, щоб писати правдиво, і, зрозумівши, в чому правда, висловити її так, щоб вона увійшла у свідомість читача як частина його власного досвіду»*. **Саме правдивість стала основою його творчої манери.** Однак її він розумів не як натуралістичний опис, а як відтворення правди силою письменницької уяви, що ґрунтується на спостереженні життя. *«У “Старому і морі”, — зазначав Гемінгвей, — я намагався створити реального старого, реального хлопчика, реальне море, реальну рибу і реальних акул»*. Ця реальність означала не копіювання конкретного життєвого матеріалу, а передачу сутності життя крізь призму власної фантазії. Саме тому в читачів виникає враження достовірності описаних подій.

Йозеф Блех.

Шарж на Ернеста Гемінгвея

¹ «Фішб'юн» (риб'яча кістка) — схема, за допомогою якої встановлюються причинно-наслідкові зв'язки того чи іншого проблемного явища. Голова риби — проблема; верхній ряд кісток — основні поняття теми, причини виникнення досліджуваної проблеми; нижній ряд — факти, що ілюструють визначені причини; хвіст — висновок.

Серед характерних рис стилю письменника дослідники називають *точність і лаконічність мови, холодну стриманість в описах трагічних й екстремальних ситуацій, конкретність художніх деталей, уміння опустити необов'язкове*. Сам Гемінгвей ще в 1932 році зазначав: «Якщо письменник добре знає те, про що пише, він може поминути багато чого з того, що знає, і якщо він пише правдиво, читач відчує все випущене так само сильно, як коли б письменник сказав про це. Величність руху айсберга в тому, що він тільки на одну восьму височить над поверхнею води». Розроблений письменником прийом увійшов в історію літератури під назвою «*принцип айсберга*» (див. про це на с. 168).

Гемінгвей — майстер натяків і символічних образів, деталей, за якими уважний читач убаचाє глибокий філософський зміст.

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ ГЕМІНГВЕЯ:

- ✓ *достовірність у зображенні дійсності;*
- ✓ *точність і лаконічність мови, надання величезного значення підтексту («принцип айсберга»);*
- ✓ *стриманість в описах екстремальних ситуацій;*
- ✓ *конкретність художніх деталей;*
- ✓ *широке використання лейтмотивів;*
- ✓ *у центрі творів – «герої кодексу», зображені в екстремальних умовах.*

До особливостей стилю Гемінгвея також відносять *широке використання лейтмотивів*¹. Так, одним з лейтмотивів твору є образ людини, яка не здається. Невипадково Гемінгвей уже з перших сторінок твору увиразнює промовисту деталь зовнішності старого: «*Геть усе в ньому було старе, крім очей, а вони мали колір моря і блищали весело й непере-можно*».

Слід зазначити, що улюбленими літературними героями письменника були мисливці, спортсмени, боксери, солдати. У науковій літературі

¹ *Лейтмотів* (від нім. *Leitmotiv* — букв. провідний мотив) — провідні образ, настрої, художня деталь, які повторюються у творі й відіграють ключову роль для розкриття задуму письменника.

їх часто називають «героями кодексу», наголошуючи тим самим на дотриманні цими персонажами певних правил «чесної гри», які склали своєрідний моральний «кодекс».

Ось як ці правила пояснив український літературознавець Д. Затонський:

- ❧ «будь дужим... умій відповісти ударом на удар;
- ❧ не сподівайся ні від кого співчуття, не ремствуй — мовчи, бо найнебезпечніше показати себе невпевненим і смішним, тоді тебе почнуть зневажати й перестануть боятися;
- ❧ не піддавайся почуттям: краще холодність, ніж душевна розхристаність, краще самотність, ніж беззахисність;
- ❧ будь і мужній, чесний, справедливий. Не нападай — обороняйся;
- ❧ не прагни користатися з недосконалості, підлості навколишнього світу;
- ❧ відповідай супротивникові тим самим, але не чини проти нього підступів. Залишайся шляхетним навіть щодо нього, не задля нього — задля себе. Тільки так ти збережеш шанс уціліти морально, не даси іншим зруйнувати твою особистість, твою людську гідність — те єдине, що в тебе залишилось, без чого неможливо, та й немає сенсу жити».

Гемінгвей досить часто зображав людей в екстремальній ситуації, коли яскраво розкриваються їхні характери, висвічуються найпотаємніші закутки їхніх душ.

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО ПОВІСТЬ-ПРИТЧУ

Жанр твору Е. Гемінгвея «Старий і море» часто визначають як повість-притча. Слово *повість* вам добре відоме. Так називають епічний прозовий твір, який характеризується однолінійним сюжетом, а за широтою охоплення життєвих явищ і глибиною їх розкриття займає проміжне місце між романом й оповіданням. Поняття притча ви вперше розглядали, вивчаючи твір А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц», який називають казкою-притчею. Пригадаймо, що *притча* — це повчальний алегоричний твір, орієнтований на доведення життєвих цінностей. Повчальністю й алегоричною формою вона схожа на байку. Однак притча не підносить читачеві мораль у готовому вигляді, а налаштовує на її пошук. Крім того, вона може бути значно більшого обсягу, ніж байка.

У давнину притча побутувала переважно як оповідь релігійно-філософського змісту. Пізніше притчевість письменники почали використовувати як засіб вираження власних морально-філософських роздумів, певної ідеї.

Отже, *повість-притча* — це твір, який поєднує в собі ознаки обох жанрів: і повісті, і притчі.

1. Поясніть сутність поняття «повість-притча».
2. Назвіть ознаки повісті-притчі у творі «Старий і море».

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Він був Марком Твенем двадцятого віку і Байроном двадцятого віку, але він був, безперечно, великим письменником, великим майстром прози, який відкрив стиль, що більше вплинув на літературу нашого часу, ніж стиль будь-якого іншого письменника.

Ван Вік Брукс, американський літературознавець

Повість «Старий і море» — це своєрідний заповіт. Чи, може, гімн, проспіваний на честь Людини — переможеної і разом з тим непереможної?

Дмитро Затонський, український літературознавець

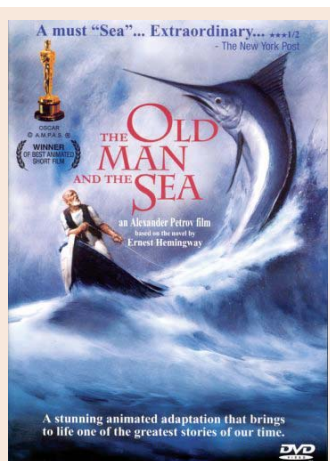
УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Величезна зацікавленість творчістю американського письменника в Україні виникла в 60-х роках ХХ століття. Саме в цей час формується культ Гемінґвея, тісно пов'язаний з рухом шістдесятників. Для представників тогочасної інтелігенції американський письменник став не просто улюбленим автором, а значно більшим — символом людської гідності. У багатьох домівках можна було побачити портрети усміненого бороданя у светрі. Саме такий образ цієї мужньої, вольової й оптимістичної людини зберігся в пам'яті читачів різних поколінь.

Твори Гемінґвея почали перекладати українською мовою з кінця 50-х років ХХ століття. У різні часи над перекладами творчої спадщини Гемінґвея працювали **Володимир Митрофанов, Марк Пінчевський, Юрій Покальчук, Нінель Тарасенко** та інші. Поетичні рядки йому присвятили **Дмитро Павличко («У домі Гемінґвея під Гаваною»)** та **Іван Драч («Пам'яті Гемінґвея»)**.

Мистецькі передзвони

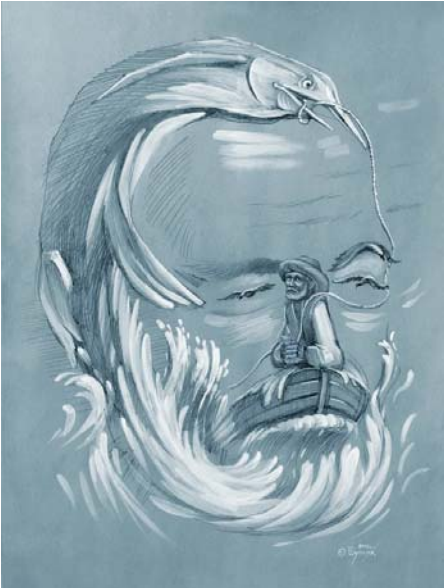
Повість «Старий і море» була неодноразово екранізована митцями різних країн. Цікаво, що мультиплікаційний фільм 1999 року (Канада, Росія, Японія, режисер **Андрій Петров**) був нагороджений Оскаром як кращий короткометражний фільм 2000 року. При його створенні використано незвичайну техніку — «живопис, що оживає». Кожний кадр мультфільму — це майстерний малюнок на склі, який створює ілюзію «реальності» зображуваного.

Постер мультфільму «Старий і море»

- ❖ Розгляньте ілюстрації сучасних українських художників Олега Шупляка («Старий і рибина») і Слави Шульц. Спробуйте розшифрувати їх символічний зміст.

Олег Шупляк.
Старий і рибина

Слава Шульц.
Ілюстрація до повісті «Старий і море»

Літературні нотатки подорожнього

Найпопулярнішим пам'ятником письменникові є бронзова фігура нобеліата, встановлена в Гавані (скульптор **Хосе Вілья Соберон**, 2003). У 2012 році скульптурне зображення Гемінґвея з'явилося і в Харкові (скульптори **Олександр Шамрай** і **Єлизавета Варлакова**).

Пам'ятник Гемінґвею
на Кубі

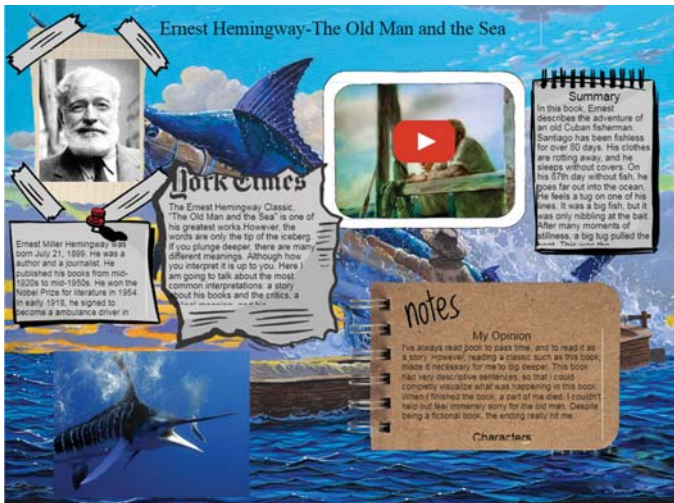
Пам'ятник Гемінґвею
в Харкові

Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи

Чи знаєте ви, що одним із новітніх цифрових сервісів є **глогстер (Glogster)**? Він призначений для створення інтерактивних постерів, які називають глогами (слово *Glog* з'явилося у 2007 році від *graphical blog*). Глоги можуть містити текст, зображення, анімацію, аудіо, відео, посилання на різні електронні ресурси. Перегляньте глоги, присвячені Гемінгвею, що розміщені за такою адресою: <https://bit.ly/2MZ9Rbb>

Який з них вам видався найцікавішим? Чому?

Підсумовуємо вивчене

1. Поміркуйте, чому епіграфом до статті про Гемінгвея взято цитату з повісті «Старий і море». А який епіграф запропонували б ви?
2. Сформулюйте проблеми, порушені у творі. Висловіть ваше особисте ставлення до них.
3. Підготуйте запитання до класу на тему «Філософсько-символічний підтекст оповіді про життя старого рибалки».
4. Яку роль відіграє у творі образ хлопчика?
5. Поясніть сенс назви повісті «Старий і море».
6. Поясніть, чому твір «Старий і море» називають повістю-притчею.
7. На конкретних прикладах розкрийте, як особливості стилю Гемінгвея виявляються в повісті «Старий і море».
8. Як би ви відповіли на запитання, поставлене Д. Затонським? (Див. рубрику «**Зі скарбниці літературно-критичної думки**»).
9. Чи згодні ви з М. Анастасьєвим, що «Сантьяго веде боротьбу не з рибою і не з акулами, а з власною слабкістю»? Аргументуйте свою відповідь.
10. Знайдіть і прочитайте вірш І. Драча «Пам'яті Гемінгвея». Яке враження він на вас справив? Як цей твір перегукується з прочитаною повістю?
11. Чи згодні ви з тим, що самого Гемінгвея можна назвати героєм кодексу людської гідності? Аргументуйте свою думку.

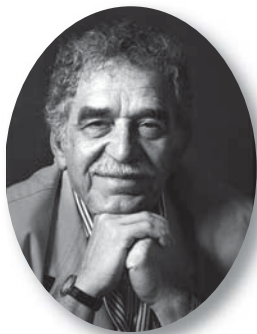
12. Скориставшись матеріалами рубрики «Українські стежини світової літератури» та додатковими джерелами інформації, підготуйте презентацію на тему «Гемінгвей і Україна».
13. Якщо ви дивились екранізацію повісті «Старий і море», порівняйте її з літературним твором.
14. Напишіть лист Ернесту Гемінгвею або твір на одну з тем: «Сантьяго: переможений чи переможець?»; «Людина і природа в повісті "Старий і море"».
15. Розгляньте підсумковий плакат¹. Що символізує книжка, занурена у воду? Як стосуються Гемінгвея наведені слова? Що плакат розповідає про символіку образів прочитаного твору? Як із життям Гемінгвея та його творами пов'язані географічні назви, про які нагадує плакат?

16. Підготуйте на вибір: глог, дудл, постер, інфографіку або кроссенс, присвячений Гемінгвею.

¹ У плакаті використано репродукцію картини польського художника Павла Кучинського «Айсберг» і кадр із мультфільму «Старий і море» (режисер Андрій Петров).

Габріель Гарсія Маркес
Gabriel García Márquez
(1927–2014)

Ми народжуємось і живемо у світі фантастичної реальності.

Габріель Гарсія Маркес

НАЙЯСКРАВШИЙ «МАГІЧНИЙ РЕАЛІСТ»

«**Д**ля Колумбії Гарсія Маркес — чи просто Габо, як називають його друзі та шанувальники, — набагато більше, ніж уславлений літератор. Він — національна гордість країни», — так про свого співвітчизника написав публіцист й історик Мігель Паласіо. Крім того, про Маркеса говорять і як про найзагадковішого письменника Латинської Америки.

Таїна починається вже зі встановлення дати народження сонячного карибського генія. Одні джерела вказують на 1927-й, інші — на 1928 рік. Таку плутанину пояснюють розбіжністю у свідченнях самого письменника та його молодшого брата. Дослідники творчості Маркеса називають його великим містифікатором, який часто розповідає про своє життя, немов про літературний твір, насичуючи оповідь нескінченними вигадками й суперечливими твердженнями. Нещодавно біографи великого колумбійця знайшли запис у книзі парафіяльної церкви, який і дав змогу встановити справжню дату народження письменника — **6 березня 1927 року**.

Майбутній геній побачив світ у маленькому містечку Аракатака, розташованому на Карибському узбережжі Колумбії, у родині телеграфіста. Його дитинство минуло в будинку дідуса й бабусі. Хлопчика оточував світ, у якому тісно перепліталися фантастика та реальність. Тут у сім років він прочитав першу книжку, якою була славнозвісна збірка арабських казок «Тисяча та одна ніч». Саме тут до нього вперше прийшло розуміння, що дійсність наповнена всілякими дивами. З величезною цікавістю слухаючи міфи й легенди з вуст улюбленої бабусі, він уявляв себе справжнім магом. Уся ця атмосфера справила на нього неабиякий вплив, адже не випадково згодом, характеризуючи стиль його творів, Маркеса називатимуть «магічним реалістом». Уже будучи всесвітньо відомим письменником, він згадував: «...Я не міг здолати спокуси зазирнути в казкові глибини моєї бабусі». А, відповідаючи на запитання «Хто був Вашим важливим учителем?», щиро зізнавався: «Для мене вчителі — це ті люди, які вплинули

на становлення особистості, вибір життєвого шляху, розвиток здібностей і нахилів. Таких людей у моєму житті було чимало. Насамперед це мій дід по материнській лінії полковник Ніколас Рікардо Маркес Мехія... Він багато чого навчив мене, розповідав про громадянські війни, в яких брав участь, розтлумачував явища природи. Я просто засипав його запитаннями про значення того чи іншого слова, і дід часто був змушений звертатися за допомогою до словника. Не було такого випадку, щоб він не задовольнив ненаситну цікавість онука. Полковник Маркес — єдиний з моїх близьких, хто розумів мене. У дитинстві та юнацтві я багато фантазував, вигадував, придумував події і неіснуючих друзів, переконував усіх, що важко хворий, хоча насправді був здоровим. Мені хотілось зробити життя цікавішим, розфарбувати його яскравими фарбами. За це мене лаяли, називали брехуном і базікалом. Тільки дідусь ніколи не засуджував мої фантазії. Мабуть, він розгледів у маленькому брехунці майбутнього письменника». Загадковий і фантастичний світ оповідей бабусі й дідуся назавжди увійде в життя Маркеса і, безумовно, позначиться на його творчості. Згодом почуті ще в дитинстві міфи й легенди на чарівних крилах письменницької уяви перелетять до його романів й оповідань.

Крім того, серед справжніх учителів славетний колумбієць називав свого ліцейського викладача іспанської мови й літератури Карлоса Хуліо Кальдерона Ерміду, а також чотирьох всесвітньо відомих письменників — австрійця Франца Кафку, американця Вільяма Фолкнера, англійку Вірджинію Вулф і нікарагуанського поета Рубена Даріо. Саме ці особистості сприяли розвитку самотубного письменницького таланту Маркеса.

У 1946 році він вступив на юридичний факультет університету в м. Богота. Однак кар'єра юриста не приваблювала юнака, Габріеля захоплював світ журналістики й літератури. Його перше оповідання вийшло друком в 1947 році, а згодом з'явилися твори, які уславили майстра на весь світ: повість *«Полковнику ніхто не пише»* (1958), роман *«Сто років самотності»* (1967), збірка оповідань *«Неймовірна та сумна історія про невинну Ерендіру та її бездушну бабуню»* (1972), романи *«Осінь патріарха»* (1975), *«Кохання в час холери»* (1985) та інші. Магістральними у творчості письменника стали теми самотності, відчуженості людини у світі, філософського осмислення влади. У 1982 році Маркес одержав Нобелівську премію в галузі літератури *«за романи й оповідання, у яких фантастичні й реалістичні елементи поєднані заради щедрого уявного світу, у якому відбито життя й суперечності латиноамериканського континенту»*.

Найзнаменитішим твором письменника вважають роман *«Сто років самотності»*, у якому крізь призму життя шести поколінь роду Буендіа показано історію всієї Латинської Америки. Події цього твору відбува-

Лео (Колумбія).
Безсмертний Габо
(карикатура)

ються у фантастичному і таємничому світі містечка Макондо, прообразом якого стала рідна Маркесу Аракатака. Головною ідеєю роману, за словами самого автора, є утвердження солідарності серед людей. Саме її відсутність приводить рід Буендіа до занепаду.

Слід відзначити, що формування Маркеса як письменника припало на епоху *віоленсії* (від ісп. *violencia* — «насилля») — це назва найдраматичнішого в новітній історії Колумбії періоду (1948 — 1957), який був результатом протистояння Ліберальної і Консервативної партій. Фактично у країні йшла жорстока громадянська війна й панував диктаторський режим, які забрали понад 200 тисяч життів.

Письменник брав активну участь у політичних подіях у Колумбії, гаряче підтримував революцію на Кубі та нікарагуанських повстанців. Ховаючись від переслідувань, він тривалий час змушений був жити в різних країнах — Італії, Франції, Іспанії, Швейцарії, США, Мексиці. В останні роки свого життя видатний колумбієць мешкав переважно в Мехіко. У 2002 році Маркес опублікував перший том своїх мемуарів *«Жити, щоб оповідати»*, у яких висловив таку думку: *«Життя — не те, що людина прожила, а те, що запам'ятала для того, щоб оповісти»*.

Самому ж письменнику, як свідчить його багата творча спадщина, було що запам'ятати й чим поділитись із читачами. Саме за ці самотні та майстерні розповіді, які вилились у художні твори, його глибоко шанують у всьому світі. У країнах Латинської Америки та Іспанії 2007 рік був позначений його ім'ям. На честь ювілею письменника в Картахені відбувся міжнародний фестиваль фільмів, знятих за його творами. В Іспанії мільйонним накладом вийшло ювілейне видання *«Сто років самотності»*. А в Києві у 2008 році відбувся фестиваль жіночих монодрам за п'єсами славнозвісного колумбійця. Однак чи не найзворушливішим визнанням заслуг Маркеса є присвоєння йому титулу *«Великого оповідача»* індіанцями племені вайуу, які мешкають на батьківщині письменника.

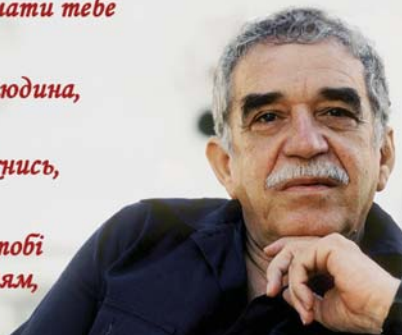
1. Хто справив найбільший вплив на формування особистості письменника?
2. Маркесу належить чимало знаменитих фраз про життя. Прочитайте деякі з них. Як вони характеризують світогляд письменника? А як ви сприймаєте ці вислови?

✓ *Справжній друг – це той, хто буде тримати тебе за руку і відчувати твоє серце.*

✓ *Можливо, у цьому світі ти всього лиш людина, але для когось ти – весь світ.*

✓ *Не плач, тому що це закінчилось. Усміхнись, тому що це було.*

✓ *Завжди знайдуться люди, які завдадуть тобі біль. Потрібно продовжувати вірити людям, просто бути трохи уважнішими.*

3. Спробуйте передбачити, чому Маркеса називають *«магічним реалістом»*.
4. Скориставшись матеріалами статті, підготуйте запитання до класу на тему *«Основні віхи життєвого і творчого шляху Маркеса»*.

СТАРИГАН ІЗ КРИЛАМИ

Дощ не вщував уже третю добу, і з напівзатопленого подвір'я краби весь час повзли до будинку; Пелайо тільки те й робив, що знищував їх, а на світанку йому довелося винести і викинути в море цілий кошик цих істот. У дитини всю ніч був жар, і Пелайо з дружиною подумали, що то в неї від смороду крабів.

З вівторка світ став похмурим, небо й море були однакового попелястого кольору, а пісок на березі виблискував ночами, мов світлячки. Вранці світло зробилося ще тьмянішим, і коли Пелайо повернувся з моря, він ледве розгледів, що в глибині подвір'я щось ворухиться і стогне. Підійшовши ближче, він побачив, що це старенький дід, який упав обличчям у грязюку, борсається там, але не може підвестися, бо йому заважають великі крила.

Наляканий цим страховиськом, Пелайо побіг по свою дружину Елісенду, яка саме ставила компреси хворій дитині, і привів її на подвір'я. Обоє з німим заціпенінням дивились на старого. Він був одягнений, як жебрак, череп його був лисий, як коліно, рот беззубий, як у старезного діда, великі пташині крила, обскубані й брудні, лежали у болоті, і все це разом надавало йому кумедного і неприродного вигляду. Пелайо та Елісенда довго й уважно дивились на старого, нарешті, трохи отямившись, дійшли висновку, що він навіть симпатичний, і наважились заговорити до нього. Той відповів якоюсь звучною, але незрозумілою мовою, отож вони вирішили, що це, мабуть, людина, яка потерпіла під час аварії якогось іноземного пароплава. Проте подружжя все-таки вирішило покликати сусідку, яка багато всяких див бачила в своєму житті, і вона одразу все пояснила:

— Це ангел. Мабуть, він прилетів по дитину, але сердега такий старий і немічний, що злива збила його на землю.

Наступного дня все село вже знало, що в будинку Пелайо є живий ангел. Сусідка застерігала, що ангели о цій порі року дуже небезпечні, отож Пелайо, сидячи на кухні з кийком альгвасила¹, цілий вечір не спускав зі старого очей, а перед тим, як лягти спати, витяг його з грязюки й замкнув у дротяному курнику. Опівночі дощ нарешті ущух, але Пелайо та Елісенда все ще ловили крабів. Незабаром дитина прокинулася і попросила їсти; жар у неї спав. Подружжя вирішило, що вранці вони відпустять ангела, посадять його на тин, дадуть прісної води та харчів на три дні і пустять — хай летить у відкрите море. Проте коли вранці вони вийшли на подвір'я, сусіди стояли юрмою перед курником, роздивляючись на ангела без аніякісінької святобливості, й кидали йому їжу крізь сітку, немовби то було не надприродне створіння, а якась циркова звірина.

Почувши про появу в їхньому селі ангела, близько сьомої години з'явився отець Гонзага. Прийшли й інші цікаві й почали разом міркувати, що зробити з цим полоненим. Найбільш простодушні пропонували призначити його головою всесвіту; інші наполягали на тому, щоб зробити його генералом, який, напевне, виграв би всі війни. Були й такі фантазери, які пропонували з допомогою ангела вивести новий рід крилатих людей, які підкорили б всесвіт.

¹ Альгвасіл — судейський або поліцейський чин в Іспанії та в іспаномовних країнах.

Отець Гонзага перед тим, як стати священником, був дроворубом. Зазирнувши крізь сітку до курника, він пробубонів молитву, а тоді попросив відчинити двері, щоб ближче придивитись до цього безпорадного діда, який більше скидався на велику старезну курку, ніж на людське створіння. Дід сидів у кутку, розправивши крила, які сохли на сонці; навкруги валялись шкуринки від фруктів та недоїдки, які кидали люди. Отець Гонзага зайшов у курник і привітався по-латині; старий, байдужий до людей, неохоче глянув на нього й буркнув щось своєю мовою. Священникові одразу не сподобалося те, що ангел не розуміє божої мови і не вміє шанувати божих слуг. Потім отець Гонзага помітив, що старий надто вже схожий на земну людину: від нього тхнуло болотом, з крил звисали водорості, велике пір'я було посічене земними вітрами, й нічого в жалюгідній зовнішності старого не свідчило про велич і гідність ангела.

Ілюстрація
Євгенії Абрамової

Священник вийшов із курника і в короткій проповіді застеріг парафіян від зайвої наївності, додавши, що крила ще ні про що не свідчать, їх мають і літак, і яструб, отже, це — атрибут не тільки ангелів. Тут же він нагадав, що саме диявол володіє неабиякими здібностями перевтілюватись і дурити необережних людей. Отець Гонзага пообіцяв написати листа єпископові, щоб той у свою чергу написав главі церкви, а той — папі й щоб, таким чином, остаточне рішення прийшло з найвищої церковної інстанції.

Умовляння отця Гонзаги не дали ніякого наслідку. Звістка про затриманого ангела поширювалася з такою швидкістю, що через деякий час у двір Пелайо набилася сила-силенна людей, і довелося викликати військо, щоб розігнати натовп, який трохи не розвалив будинок. Елісенді, яка вже втомилася вимітати з подвір'я сміття, спало на думку брати з кожного, хто хоче зайти у двір і подивитись на ангела, п'ять сентаво¹.

А люди йшли і йшли. Прибув навіть мандрівний цирк із повітряним гімнастом, що декілька разів пролетів над юрбою, але ніхто не звернув на нього жодної уваги. Прийшли з надією видужати химерні хворі: жінка, яка з дитинства лічила удари серця і їй уже не вистачало для цього цифр; нещасний чоловік, якому заважало спати шум зірок; сновида, який прокидався вночі й ламав усе, що робив удень, та

¹ Сента́во (ісп., португ. *centavo* — «сотий») — розмінна монета багатьох іспаномовних країн.

багато інших, хвороби яких були не такі серйозні. Серед цього галасу та безладдя, від яких, здавалося, дрижала земля, Пелайо з Елісендою несподівано виявили, що в них зібралася вже кругленька сума; менш ніж за тиждень вони заповнили мідяками всі посудини, які мали в домі, а черзі бажаючих подивитись на живого ангела не видно було кінця-краю.

Очманілий від нестерпної спеки й смороду свічок, що їх віруючі ставили перед курником, ангел намагався якдалі забитися в куток. Спочатку його частували кристаліками камфори, якою, на думку тієї ж мудрої сусідки, харчувалися ангели. Але він навіть не глянув на ці ласощі; так само знехтував він стравами, які ставили біля нього ті, що приходили сповідатися, і нарешті вибрав баклажанну кашу. Здавалось, надприродне терпіння було найголовнішою добродією ангела: його дзьобали кури, шукаючи космічних паразитів, недужі видирали з крил пір'я, щоб доторкнутися ними до своїх болячок, а безбожники кидали в нього камінням, щоб старий підвівся і вони змогли роздивитись на його тіло. Один сміливець навіть припік йому бік розпеченою залізкою, якою таврують бичків, бо ангел так довго не ворухився, що всі подумали, чи він, бува, вже не вмер; старий злякано підхопився, бурмочучи щось своєю незрозумілою мовою, очі його наповнилися слізьми, він змахнув крилами, здійнявши цілу хмару пилуки в курнику й викликавши страшену паніку в натовпі. Побачивши, що ангел реагує на біль, вирішили про всяк випадок дати йому спокій.

Отець Гонзага весь час закликав паству набратися терпіння, поки не прийде вказівка від папи. Але час спливав, а папа все ще з'ясовував, чи має це надприродне створіння пуп, чи схожа його мова на арамейську, чи здатний він утриматися на кінчику голки, чи, може, зрештою, це якийсь іноземець. Листування з папою могло б тривати поки світу й сонця, якби одна подія не поклала край усій цій історії.

Сталося так, що на сільському ярмарку серед інших див мандрівний цирк показував дівчину, яка через непослух батькам перетворилася на павука. Плата в цирк була менша, ніж у двір Пелайо, до того ж цій дівчині можна було ставити скільки завгодно запитань, можна було роздивлятися її з усіх боків, отож ця жажлива правда не викликала ні в кого навіть найменшого сумніву. Величезний павук-тарантул завбільшки з вівцю мав голову дівчини. Страшною була не тільки її зовнішність, а й той щирий смуток, з яким ця бідолаха розповідала про своє нещастя. Якось, ще зовсім молодою, вона втекла без дозволу батьків на танці, а коли поверталася лісом додому, гучний грім прокотився небом, і воно розколалося на дві половини, із щілини вилетіла блискавка й обернула її в павука. Живилася вона виключно кульками з січеного м'яса, що їх милосердні душі кидали їй у рот. Це видовище, таке правдиве й водночас таке повчальне, відвернуло на якийсь час увагу людей від ангела, що ледве удостоював своїм поглядом смертних. Крім того, нечисленні чудеса, які приписували ангелові, були якимись сумнівними й свідчили швидше про його розумовий розлад, як-от у випадку із сліпим, до якого не повернувся зір, зате виростили три нових зуби, або у випадку з паралітиком, який так і не почав ходити, зате раптом виграв у лотерею велику суму грошей, чи з прокаженим, у якого на уражених хворобою місцях виростили соняшники. Ці чудеса, схожі більше на жарт, похитнули репутацію ангела, а жінка-павук зруйнувала її остаточно. Отець Гонзага знову міг спокійно спати, а подвір'я Пелайо знову зробилося таким безлюдним, як у ті часи, коли дощ лив три дні й краби заповзали до кімнат.

Проте господарі не мали на що нарікати. За одержані гроші вони перебудували свій будинок, зробили його двоповерховим, з балконом, розбили садок, на вікна поставили залізні ґрати, щоб не залітали ангели. Пелайо почав розводити кролів, тепер у нього була майже ціла кроляча ферма неподалік від села, і він відмовився назавжди від посади поліцейського. Елісенда купила собі лакові босоніжки на ви-

соких підборах, кілька барвистих шовкових суконь, у які вбиралася щонеділі, мов багата сеньйора. Єдине, що господарі залишили без зміни, то це курник; щоправда, іноді вони мили його з хлоркою і обкурювали всередині різними пахощами, щоб позбутися гострого запаху курячого посліду, який стояв у всіх закутках.

Коли хлопчик почав ходити, батьки пильнували, щоб він не наближався до курника, а коли в нього почали мінятися зуби і він звик до запаху посліду, вони забули про свій страх, і дитина тепер гралася в курнику, дротяна сітка якого поржавіла й шматками випадала. Ангел і до хлопчика ставився так само байдуже, як і до інших смертних, але покірливо, мов дворянга, терпів усі його примхи та витівки.

Одного дня хлопчик і ангел одночасно захворіли на вітряну віспу. Викликали лікаря. Він не втримався й, оглянувши ангела, знайшов у нього стільки хвороб у серці та нирках, що просто дивно було, як цей сердега ще живе на світі. Але найбільше лікаря здивували крила старого, які були настільки природними в цьому організмі, що виникало логічне запитання, чому їх позбавлені інші люди.

Минуло кілька років, і хлопчик пішов до школи. Новий будинок устиг постаріти, курник розпався зовсім, і безпорадному ангелові не було тепер куди подітися. Він тинявся двором, повитоптував городину, заходив до спальні, а коли його виганяли звідти віником, миттю опинявся на кухні; здавалося, він перебував одночасно в кількох місцях; подружжя дійшло висновку, що він має здатність роздвоюватись, ділитись на безліч своїх особин. Елісенда у відчаї плакала, що в неї вже не вистає сили жити в цьому пеклі, повному ангелів.

За останню зиму ангел дуже постарів. Він ледве ворушився і майже нічого не бачив, погляд його геть затьмарився, він раз по раз спотикався, а все пір'я з крил попадало. Пелайо, нарешті, пожалів старого, загорнув його в ковдру й відніс у повітку, де ангела кожну ніч трусила лихоманка й він стогнав, бурмочучи щось своєю незрозумілою мовою. Господарі занепокоїлись, щоб старий, бува, не помер, бо тоді ніхто, навіть їхня розумна сусідка, не зможе їм сказати, що робити з померлим ангелом.

Але ангел не помер тієї зими, а, навпаки, почав оклигувати. Кілька днів він сидів непорушно в найвіддаленішому куточку двору, дивлячись майже прозорими очима на перші промені грудневого сонця; потім у нього почало рости тверде та довге, як у старих птахів, пір'я. Іноді, коли ніхто не чув, старий наспівував пісні старих мандрівників.

Одного разу Елісенді, яка вибирала цибулю в городі, раптом здалося, ніби морський вітер зриває бляшаний дашок над балконом; вона пішла до будинку і, визирнувши з вікна, яке виходило у двір, побачила, що це намагається злетіти ангел. Рухи його були невправні, він витоптав усю городину й мало не розвалив повітку. Нарешті йому таки пощастило знятися вгору. Коли він промайнув над останніми хатинами, вимахуючи крилами, мов старий яструб, Елісенда полегшено зітхнула. Вона ще довго дивилася вслід ангелові, який нарешті забрався від них і полетів у бік моря, перетворившись на маленьку чорну цятку.

Переклад з іспанської Маргарити Жердинівської

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справило на вас оповідання?
2. Прочитайте описи зовнішності старого. За допомогою яких художніх засобів створено його портрет?
3. Чи можна стверджувати, що образ старигана з крилами не відповідає традиційному уявленню про ангелів? Обґрунтуйте свою думку.

4. Спираючись на схему¹, схарактеризуйте ставлення персонажів оповідання до незвичайного гостя (від його появи до відліту). Що дивувало їх найбільше? Відповідаючи, використовуйте текст.

5. Визначте роль епізоду «На ярмарку» в сюжеті твору.
6. Розкажіть про зміни в житті родини Пелайо, пов'язані з появою ангела.
7. Якими зображено людей в оповіданні? До яких засобів комічного вдається автор, змальовуючи мешканців узбережжя?
8. Поясніть, як ви розумієте фінал оповідання.

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО «МАГІЧНИЙ РЕАЛІЗМ»

Про Маркеса часто говорять як про найяскравішого представника «магічного реалізму». Що ж означає цей термін? Так умовно називають модерністську течію в літературі Латинської Америки, для якої характерне органічне поєднання елементів реального й фантастичного, побутового й міфологічного, справжнього й уявного, таємничого. Дива в оповіді представників «магічного реалізму» розсіпані як щось звичайне, буденне, таке, що відбувається поруч із достовірними подіями. Описане викликає в читача відчуття віри в реальність дива.

Джерелом «магічного реалізму» став властивий латиноамериканцям світогляд, який сформувався під впливом таємничих ритуалів і традицій індіанців й афроамериканців, а також спотворених християнських вірувань. Як зазначає Д. Затонський, «це світосприйняття надихається грізною величчю Анд, титанічною могутністю річок, буйною непрохідністю неосяжної сільви². Воно живиться грандіозністю ацтекських пірамід і гідних подиву храмів майя.

Людина існує тут мовби поруч із «уособленими» міфами, у нерозривній з ними єдності. Міфи визначають ставлення до навколишнього буття, регламентують норми поведінки»³.

¹ Схему створено на основі ілюстрації до твору Мішеля Петерсона.

² Сільва (від лат., іт., ісп. *selva* — «ліс») — так у Латинській Америці називають дощовий ліс.

³ Затонський Д. «Сутність нашої самотності». Про «магічний реалізм» Габрієля Гарсія Маркеса // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. — 2001. — № 12.

Основи цієї течії вперше виклав кубинський письменник Алехо Карпентьєр, який обґрунтував право автора показувати дійсність крізь призму магічного, народженого народною уявою. Пояснюючи ідею свого сучасника, Г. Гарсія Маркес писав: «Я вірю в магію реального життя. Я гадаю, що Карпентьєр “магічним реалізмом” називає те диво, яким є реальність, і реальність саме Латинської Америки взагалі, зокрема реальність карибських країн. Вона — магічна...». Цю думку письменник продовжив у своїй Нобелівській лекції: «Поети і жебраки, музики і пророки, воїни і злочинці — усі ми, діти цієї невгамовної реальності, навряд чи потребуємо допомоги з боку уяви, навпаки, складність полягає в тому, що звичних засобів, потрібних для вірогідного відображення нашого життя, нам не вистачає».

Жінки-берегині традицій з індіанського племені вайуу, яке мешкає на півночі Колумбії та у Венесуелі

Риси «магічного реалізму» яскраво відчутні у творах бразильця Жоржі Амаду, аргентинців Хуліо Кортасара, Хорхе Луїса Борхеса, гватемальця Мігеля Астуріаса. Класичним зразком вважають роман Г. Гарсія Маркеса «Сто років самотності».

1. Продовжте речення: «Магічний реалізм — це ...».
2. Які риси «магічного реалізму» знаходимо в оповіданні «Стариган із крилами»?

У творчій майстерні письменника

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОВІДАНЬ ЦИКЛУ «НЕЙМОВІРНА ТА СУМНА ІСТОРІЯ ПРО НЕВИННУ ЕРЕНДІРУ ТА ЇЇ БЕЗДУШНУ БАБУНЮ»

«Стариган із крилами» входить до циклу оповідань «Неймовірна та сумна історія про невинну Ерендіру та її бездушну бабуню». Історії, розказані Маркесом, відбуваються в маленькому морському селищі, де в стихію звичайного життя з його повсякденним побутом вплітаються фантастичні явища і події. *Визначальною рисою цих оповідань є те, що про дива автор розповідає як про щось реальне, цілком можливе, а не таке, що викликає сумніви.* Таку манеру оповіді Маркес підмітив ще в ранньому дитинстві. Зокрема він зазначав: «Слід розповідати так, як розповідали мої дідусь і бабуся, тоном, який природно припускає все надзвичайне, ніби вони знали, що в літературі немає нічого переконливішого, ніж твоє власне переконання». Отже, в оповіданнях Маркеса «диво не є атрибутом надприродних, чужих людині сил, а звичайне явище народного життя...»¹.

¹ Земсков В. Габриель Гарсія Маркес. — М., 1986.

Сам автор називав свої оповідання казками. «Однак якщо в споконвічній казці основний конфлікт завжди розвивається між силами добра і зла, то казки Гарсія Маркеса будувались на іншому конфлікті: народна свідомість і дійсність, реальність і уява, народ і міф»¹.

Замислюючись у царину гуманітарних наук

У творах Маркеса можна знайти чимало виявів впливу стилю **Ф. Кафки**. Колумбійський письменник зазначає: «Кафка розповідав про світ точно в тій самій манері, що і моя бабуся. Коли я прочитав його в 17 років, я відкрив для себе, що стану письменником. Побачивши, як Грегор Замза міг, якимось прокинувшись, перетворитись на гігантського жука, я сказав собі: «Я не знав, що таке можливе в літературі. Але якщо це так, то мене цікавить письменництво... я зрозумів, що в літературі, окрім академічних і занадто раціоналістичних стилів, з якими я ознайомився за ліцейськими підручниками, існували інші можливості»».

Значний вплив на формування особистості Маркеса справили і **Е. Гемінгвей**. Так, у 1977 році в одному з інтерв'ю колумбійський письменник сказав: «Він був і залишився найвеличнішим учителем професійних письменників». Маркес був вражений силою повісті «Старий і море», яка стала для нього взірцем поєднання реалістичної манери викладу та філософсько-символічного підтексту.

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНИЙ КОЛОРИТ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Замислюючись над тим, як аналізувати інокультурні твори, варто згадати відоме грузинське прислів'я: «Носи шапку за звичаєм того народу, в країну якого прийшов» (переклад Рауля Чілачави). Адже читання художнього твору часто порівнюють з подорожжю до країни, де він народився. Пригадаймо вислів французького письменника ХХ століття Андре Моруа: «Книги — це двері, відкриті в чужі душі, ворота, що ведуть до інших народів». А Г. Гарсія Маркес у своїй Нобелівській лекції «Самотність Латинської Америки» зазначав: «...Раціональні голови Європи, зачаровані спогляданням власної культури, неспроможні нас правильно зрозуміти. Звісно, вони спробують підійти до нас зі своїм мірилом, забуваючи, що кожний приносить у життя свою жертву і що ми знаходимо себе тими ж зусиллями й кров'ю, якими колись себе знаходили вони. Якщо нашу дійсність стараються витлумачити за чужими шаблонами, ми стаємо ще незрозумілішими, ще невірнішими, ще самотнішими. Шановна Європа швидше зрозуміла б нас, якби спробувала знайти нас у своєму власному минулому».

¹ Земсков В. Габриель Гарсія Маркес. — М., 1986.

Аби твори зарубіжної літератури, які ми читаємо, справді стали для нас широкими воротами, що ведуть до різних народів, необхідно намагатись досягнути особливості зображеного в них інокультурного світу. Так, мандруючи стежками латиноамериканської літератури, корисно спробувати подивитись на твір очима латиноамериканця, а занурюючись у французьку літературну стихію, — поставити себе на місце француза. Такий погляд на іншу культуру допоможе не лише зрозуміти її, а й краще досягнути самотності рідної національної стихії.

Що ж саме надає твору національного колориту? Це так звані **національно-культурні компоненти твору** — його змістові та формальні складники, наділені яскравими національними ознаками.

Ними можуть бути опис традицій, звичаїв і вірувань, власні імена й назви, національний пейзаж, національний портрет, національний інтер'єр, національно-культурна символіка тощо. Так, символами України є верба, калина, мальви, а символом Японії — сакура й хризантеми. Кожен твір тією чи іншою мірою відображає національний світогляд народу, до якого належить автор. Свого часу М. Гоголь писав: «... *Справжня національність полягає не в описі сарафана, а в самому дусі народу. Поет навіть може бути й тоді національним, коли описує зовсім сторонній світ, але дивиться на нього очима своєї національної стихії, очима всього народу, коли відчуває й говорить так, що співвітчизникам його здається, немов це відчувають і говорять вони самі*». Національна специфіка може виявлятися не лише у змісті, а й у формі твору. Пригадайте хайку Мацуо Басьо, які відображають особливості саме японського віршування.

Колумбійська жінка
(сучасне фото)

Отже, під **національним колоритом твору** розуміють відображення в ньому національно-специфічних ознак, притаманних конкретній літературі.

1. Поясніть, як ви розумієте поняття «національний колорит твору».
2. Спробуйте визначити, у чому полягає національна специфіка оповідання Г. Гарсія Маркеса.

Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи

У сучасному кіберпросторі можна знайти чимало цікавинок, пов'язаних із Маркесом та його творами. Це і манга, і дудл, і глоги, і численні сайти, присвячені великому письменнику.

- ❖ Зверніть увагу на глог, розміщений за такою адресою: <https://bit.ly/2ZNA2mK>. Можливо, він надихне вас на створення власного глогу?

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Твори Маркеса надихають багатьох українських митців. Так, оповідання «Стариган із крилами» лягло в основу художнього фільму «Пересохла земля» (режисер Т. Томенко, Україна, 2004), а також спектаклів, поставлених на театральних сценах Вінниці, Чернігова, Рівного, Ужгорода й інших міст. Цікаво, що у виставі Закарпатського муздрамтеатру ім. Братів Шерегіїв дію перенесено з Колумбії до Закарпаття. Це постановка п'єси **Олександра Гавроша «Вуйцьо з крилами»**, яку автор написав за мотивами твору Маркеса.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

У творах Гарсії Маркеса народна культура... іспанське бароко... вплив європейського сюрреалізму та інших модерністських течій являють собою витончену та життєстверджувальну суміш.

Ларс Юлленстен,

шведський письменник, член Шведської академії наук

Чи був той «старезний сеньйор з величезними крилами» і справді ангелом? А якщо ні, то ким він був? Чому прилетів? Чому відлетів? Чому саме тут затримався на роки? На всі запитання автор не дає відповіді. Може, лише за винятком останнього, бо саме наприкінці проживання «старезного сеньйора» у курнику на його крилах почало наростати нове пір'я. Але й тут, знов (укотре?!) запитавши «чому?», ми відповіді не отримали б...

Річ у тім, що світ, зображуваний Гарсіа Маркесом, запитань не передбачає, тому й відповідей не дає, бо самою своєю природою є абсурдним, — тобто позбавленим законів логіки, а отже, й будь-якої мети...

Дмитро Затонський, український літературознавець

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

Риси магічного реалізму можна віднайти у творах не лише латиноамериканської літератури. Так, дослідники вбачають їх в українській *химерній прозі*, яскравими представниками якої є, зокрема, **Василь Земляк** («Лебедина зграя», «Зелені млини») та **Валерій Шевчук** («Дім на горі», «На полі смиренному»).

Китайським варіантом магічного реалізму називають творчість **Мо Яня**. Він високо оцінив прозу Маркеса, у своїй Нобелівській лекції назвав видатного колумбійця «важливим джерелом натхнення».

- ❖ Спробуйте віднайти спільні риси в оповіданнях Мо Яня «Геній» і Гарсія Маркеса «Стариган із крилами».
- ❖ Дослідіть тему «Риси магічного реалізму в українській літературі».

Обкладинка манги, створеної за мотивами оповідання «Стариган із крилами»

Дудл, присвячений 91-му дню народження Габріеля Гарсія Маркеса

Підсумовуємо вивчене

1. Поясніть, чому Маркеса називають «магічним реалістом».
2. Поміркуйте, що символізує образ старигана з крилами.
3. Розкрийте філософський підтекст оповідання.
4. Чим прочитаний твір нагадує традиційну казку, а чим відрізняється від неї?
5. Підтвердіть або спростуйте таке твердження: «Оповідання «Стариган із крилами» — твір з яскраво вираженою національною специфікою».
6. Висловіть особисте ставлення до проблем, порушених у творі. Аргументуючи свою думку, використовуйте приклади й цитати з тексту.
7. Поясніть сенс назви оповідання.
8. Порівняйте твори Г. Гарсія Маркеса «Стариган із крилами», Ф. Кафки «Перетілення» та І. Драча «Крила». Що в них спільного та відмінного?
9. Що, на ваш погляд, споріднює оповідання Мо Яня «Геній» із твором Маркеса?
10. Знайдіть в Інтернеті й прослухайте у виконанні Богдана Ступки вірш Ліни Костенко «Крила». Чим він перегукується з оповіданням Г. Гарсія Маркеса?
11. Підготуйте повідомлення на одну з тем: «Народна міфологічна свідомість — джерело творчості Г. Гарсія Маркеса» (на прикладі оповідання «Стариган із крилами»); «Роль художньої деталі в оповіданні «Стариган із крилами»».
12. Усно складіть твір-мініатюру на тему «Якби до мене прилетів ангел...» або «Моя зустріч із персонажем твору Г. Гарсія Маркеса».

13. Роздивіться підсумковий плакат¹. Що він розповідає про світ Маркеса? Як ви розумієте цитату Ліни Костенко? Чому, на ваш погляд, її розміщено на плакаті?

14. Проведіть дослідження на тему «Мотив крил у світовій літературі».

¹ У підсумковому плакаті використано ілюстрації до оповідання «Стариган із крилами» Девіда де Лес Хераса та малюнок Ірвіна Борхаса «Дівчина вайуу».

Ясунарі Кавабата
川端康成
(1899–1972)

Усе моє життя — це пошук краси, і я буду продовжувати цей пошук до самої смерті.

Ясунарі Кавабата

КРАСОЮ ЯПОНІЇ НАРОДЖЕНИЙ

Якось відомий індійський і бенгальський письменник Рабіндранат Тагор — перший на Сході лауреат Нобелівської премії з літератури 1913 року — висловив думку: «Кожна нація зобов'язана виявити перед світом свою національну сутність... Шляхетний дух і є багатство нації, а її надбання — готовність... відправити всьому світу запрошення взяти участь у святі її духовної культури». Настав час — і таке запрошення відправила світу Японія.

...Стокгольм, 10 грудня 1968 року. Нобелівський комітет оголошує ім'я нового лауреата. Уперше в історії літературної номінації ним став представник Країни вранішнього сонця — Ясунарі Кавабата. У його творах «Країна снігу», «Тисяча журавлів» та «Давня столиця» поважні академіки побачили «оповідну майстерність, яка з великою чутливістю виражає сутність японського способу мислення». У своїй Нобелівській промові письменник пояснив це так:

«Професор Ясіро Юкіо, відомий світові сказав одного разу, що «особливість японського мистецтва можна передати однією поетичною фразою: “Ніколи так не думаєш про близького друга, як дивлячись на сніг, місяць або квіти”». Коли милуєшся красою снігу або красою місяця, коли буваєш

Ясунарі Кавабата
(фото з японського видання творів письменника¹)

¹ Джерело: <https://bit.ly/2J3e1L3>

зачарований красою чотирьох пір року, коли пробуджується свідомість і відчуваєш благодать від зустрічі з прекрасним, тоді особливо сумуєш за другом: хочеться розділити з ним радість. Словом, споглядання краси пробуджує найсильніше почуття жалю і любові, і тоді слово “людина” звучить як слово “друг”.

Слова «сніг, місяць, квіти» — про красу чотирьох пір року, що змінюють одна одну, — за японською традицією уособлюють красу взагалі: гір, річок, трав, дерев, нескінченних явищ природи і красу людських почуттів.

“Ніколи так не думаєш про друга, як дивлячись на сніг, місяць або квіти” — це відчуття лежить і в основі **чайної церемонії**. Зустріч за чаєм — та сама “зустріч почуттів”. Заповітна зустріч близьких друзів за прийнятної пори року»

Цікаво, що свою врочисту промову Кавабата назвав «**Красою Японії народжений**». Саме в цій красі він бачив коріння власної творчості та успіху.

1. Про який факт біографії Кавабата ви дізналися зі статті? Дослідіть більше інформації про письменника та розробіть на її основі «хмару» слів. Поясніть зв'язок між отриманим вами знанням і висловлюванням Р. Тагора. А який образ письменника постає з уміщених у підручнику світлин?
2. Прокоментуйте назву та фрагмент Нобелівської промови Кавабата. За бажанням, прочитайте повний текст цієї лекції. Доберіть ілюстрації на тему «Краса Японії» та поділіться враженнями від них з однокласниками й однокласницями.
3. Розгляньте світлину. Які думки й почуття викликає у вас зображення Фудзіями? Що вам відомо про неї? Складіть у зошитах (на основі фото) *ейдос-конспект*¹ на тему «Світ очима японців».

¹ *Ейдос-конспект* (від грец. *ейдос* — «образ») — опорна схема-конспект із використанням зображень.

До вивчення повісті «ТИСЯЧА ЖУРАВЛІВ»

У творчій майстерні письменника

ТВОРЧА ІСТОРІЯ ПОВІСТІ

Одним із шедеврів творчості Ясунарі Кавабати є *повість* «Тисяча журавлів» (японською — «Сенбазуру»). Її було створено за улюбленим Кавабатою принципом написання «довгих» творів — поступового «*нарощування*» *новел*. Протягом 1949–1951 років на сторінках різних літературних часописів Японії побачили світ перші розділи твору. Їх окреме видання було здійснене 1952 року під загальною назвою «Тисяча журавлів». Однак уже в наступні два роки виходить *продовження* твору, яке автор назве «*Кулики на хвилях*».

Матазо Каяма. «Тисяча журавлів» (шовк, 1970)

СИМВОЛІКА НАЗВИ ТВОРУ

Образ *журавля* (японською — *цуру*) широко представлений у культурі Японії. Ці птахи трапляються в літературі, на гравюрах, новорічних листівках, на весільному вбранні нареченої тощо. Вони є *символами* довголіття, процвітання, щастя, а ще — чистоти, кохання, подружньої вірності.

Вираз «*тисячі журавлів*» пов'язаний зі стародавньою технікою складання (для здійснення *заповітної мрії*) своєрідних «гірлянд» паперових журавликів. У буквальному сенсі він означає не тисячу окремих особин, а їх поєднаність в одне ціле (на кшталт *журавлиного ключа*).

У творі Кавабати тисяча журавлів є наскрізним *мотивом*, пов'язаним з образом Юкіко та мріями героя про неї. Разом із темою чайної церемонії цей мотив покликаний навіяти приховану думку автора, який тривожиться і за долі героїв, і за неперервність японської традиції, і за майбутнє свого народу.

Звернемо увагу, що назва «Тисяча журавлів» у процесі народження твору з'являлася тричі: як назва першої новели, першої частини (наявної в українському перекладі) та всієї повісті. Тож саме в цій назві варто шукати *ключ* від прихованого послання автора до читача.

1. У чому, по-вашому, полягає «родзинка» творчої історії повісті «Тисяча журавлів»?
2. Що ви дізналися про роль журавлів у культурі Японії та повісті Кавабати?
3. Яку підказку щодо семантичних нюансів виразу «тисяча журавлів» дав М. Каяма?

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

Творчість Кавабати та його світогляд тісно пов'язані з *дзен* (букв. — «споглядання») — школою буддизму, що помітно вплинула на культуру й мистецтво Японії. Характерним для дзен є уявлення про *мінливість* життя та вимога *інтуїтивного* осягнення прихованої *Істини-Краси*, що відкривається *миттєво* — унаслідок споглядання або медитації. Каліграфічний символ дзен — *енсо* («образ кола»). Вважається, що енсо виражає «природу *Будди*» (букв. «Просвітлений»), якою володіє будь-яка людина.

Із дзен та японським мистецтвом пов'язане поняття *йодзьо* (букв. «натяк», «надпочуття», «асоціативний зв'язок»). Це особливий вид естетичної комунікації, який передбачає наявність *асоціативного підтексту* в художньому творі. Теоретик дзен-буддизму Дайсецу Судзукі пояснює: «Художник дзен двома-трьома словами або двома-трьома ударами пензля здатний висловити свої почуття. Якщо він виявить їх занадто повно, не залишиться місця для натяку, а саме в натяку міститься вся таїна японського мистецтва».

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться враженнями від прочитаної повісті. Чи зацікавила вона вас? Чим саме? Які були складності під час читання?
2. Де й коли відбуваються події твору? Дізнайтеся більше про згадувані в ньому об'єкти.
3. Скористайтеся інтернетом і знайдіть пояснення вживаних у повісті японських слів та ілюстрації до них. Поміркуйте про роль *японізмів* в українському перекладі твору.
4. Ідентифікуйте героїв за їхніми іменами: Кікудзі Мітані, Юкіко Інамура, Фуміко Оота, Тікако Курімото. Хто вони такі? Якими ви їх уявляєте? Назвіть інших персонажів. За наявності вмінь намалюйте героїв твору в стилі японських *гравюр* або *манґа*.
5. Прокоментуйте назви представлених у перекладі розділів твору. А як би їх назвали ви? Аргументуйте свою думку.
6. Простежте за текстом, які пори року відбулися на сторінках повісті. Знайдіть *сезонні* та інші *природні образи*. Яке значення у творі вони мають?

7. Долучіться до асоціативної гри «Йодзьо»: «розшифруйте» картинки, що містять натяк на текст Кавабати; доберіть інші *образи-натяки* та пограйте з друзями.

У творчій майстерні письменника

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОСТІ ЯСУНАРІ КАВАБАТИ

Традиційність. Дослідники, визнаючи Кавабату письменником «традиційним», підкреслюють вплив *дзен-буддизму* на світовідчуття письменника та характерне для японців *милування красою* в будь-якому її прояві. Справді, парадоксальне поєднання «безпристрасного» ставлення до всього й спокійно-урочистого відчуття краси **Вічного Небуття** з емоційними переживаннями та оспівуванням краси світу надають японському мистецтву *філософської поетичності* й визначають специфіку творчості Кавабати.

Багатоплановість. Однією з головних особливостей його творів є чітке існування, умовно кажучи, «реального», «космічного» й *асоціативного* планів, які напливають один на одного, як «*подвійний кадр у кіно*».

«**Реальний**» план. Тут реалізується *сюжет* і наявна характерна для японської класики «*витончена емоційність*», пов'язана з переживанням краси гармонії, печалі витонченості й душевної схвильованості, без яких неможливо досягнення *моно-но аваре*¹. Крім того, в «реальному» плані багато уваги приділяється предметам японського побуту. Уве-

¹ *Моно-но аваре* («сумна чарівність речей») — світоглядна й естетична категорія, що передбачає осягнення суті предметів, явищ, людських почуттів і вчинків та душевне хвилювання, яке переживається при цьому.

дення в оповідь образу речей як самостійних «дійових осіб» — один із прийомів Кавабати. Тут речі — символи непорушності «зв'язку часів». Саме в цій «ролі» вони виступають у повісті «Тисяча журавлів» — як носії ідеї, закладеної в чайній церемонії.

«Космічний» план. Однак Кавабата не був би «японцем» такою мірою, якби, відтворюючи «реальний» план, не вплітав у нього відчуття існування іншого, *ірреального світу*, невіддільного від першого. Цей «хиткий», прозорий, «нетутешній» світ раз у раз виникає в ході розповіді й новим планом напливає на конкретну дійсність, що її описує автор. Кавабата створює своєрідну *симфонію спогадів* минулих років і подій, що відбуваються в сьогоденні, контрапунктом у якій є ідея *неподільності часу*.

Асоціативний план. Кавабата не дає розгорнутих психологічних характеристик героїв, узагальнень, у його творах майже немає авторського тексту. Автор у них — *об'єктивний оповідач*. Однак у ході розповіді виникають усілякі *образи* — зорові, слухові, поетичні, філософські, які породжують багатий і виразний *асоціативний підтекст*. Для його створення письменник використовує *алюзії*¹ з японської класики, обігрує стійкі поняття тощо.

Повернення до джерел. 1947 року Кавабата писав: «Після закінчення війни я повернувся до старовинної японської печалі...». Старовинна японська печаль — це печаль самотності перед обличчям Вічності. Це *«сумна чарівність речей»* — *моно-но аваре*. Повоєнні твори Кавабати сповнені захоплення красою й витонченістю почуттів, думок, вчинків, прагненням до гармонійного єднання з *Природою*, а також *«схилянням древніх перед вічною жіночністю»*.

Чайна церемонія та застереження автора. Повоєнні твори Кавабати містять стурбованість можливою загибеллю японських національних традицій та мистецтв. У надзвичайно витонченій формі він говорить про це в повісті «Тисяча журавлів». Дія твору розгортається навколо чайної церемонії, однак про мотив, який спонукав створити її, Кавабата писав: «Було б помилкою шукати в цій повісті опис краси ритуалу й атмосфери, що панує під час чайної церемонії. Цей твір сповнений сумнівів. Тут є і застереження проти вульгарності, в яку впадають сьогодні чайні церемонії»². Для японців «шлях чаю» — це шлях досягнення внутрішньої врівноваженості, гармонійної єдності з навколишнім світом, відмови від буденної життєвої суєти й занурення в атмосферу простої, але витончено-вишуканої краси. Чайне дійство має бути сповнене *«гармонії, шанобливості, чистоти й витонченої простоти»*. У повісті «Тисяча

Японська чайна чашка «сіно»

¹ *Алюзія* (лат. *allusio* — натяк, жарт) — художньо-стилістичний прийом, що містить натяк на певний, закріплений у текстах культури чи усному мовленні факт (з історії, міфології, літератури, побуту тощо).

² Фрагмент Нобелівської лекції Кавабати «Красою Японії народжений».

журавлів» чайний обряд не просто фон, на якому розгортаються події, він розкриває *ідею* твору, але від протилежного. Про красу гармонії в повісті Кавабата каже, використовуючи *мінус-прийом*: замість спокійних, благородних, чистих, природних відносин, які б мали бути в людей, об'єднаних любов'ю до чайного дійства, героїв пов'язують неприродні стосунки, темні й суетні справи.

*За Майєю Герасимовою, російською японознавицею*¹

1. У чому полягає зв'язок творчості Кавабата з японською художньою традицією?
2. Як ви зрозуміли тезу про три плани (у творах Кавабата), що напливають один на одний? Поясніть на прикладі повісті «Тисяча журавлів».
3. Знайдіть описи чайного начиння в повісті. Яка в ній роль образів речей?
4. Поясніть сутність чайної церемонії в культурі Японії. А яка її роль у творі?

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

ПРО КРАСУ І ПОТВОРНІСТЬ У ПОВІСТІ КАВАБАТИ

Харуйо Моріта.
«Танець журавлів»

...У повісті... ми знаходимо два типи краси: одна чуттєва, земна, яку уособлює **пані Оота**, інша — вишукана, напівпримарна, яку уособлює **Юкіко**. [...] Кавабата славний тим, що втілює ідеал традиційної краси, а ідеальною була краса тендітна, витончена. Ознаки краси істинної, здатної облагороджувати людину — чистота, ненав'язливість, тонкість, недосяжність, — те, що характерне для героїні «Тисячі журавлів» — Юкіко. Як на гравюрах Утамаро², краса в Кавабата криється в грації, а образ, обличчя залишається в тіні, його не видно. Можливо тому, що краса загальна, належить усім, а можливо тому, як говорив Сеамі³, що *«тільки таємне може бути прекрасним»*. Так чи інакше, від Юкіко залишається враження чогось непозбутнього чистого, недосяжного, примарного і прекрасного.

Якщо краса прихилиє до спокою і врівноваженості, то потворність, зло — діяльне, активне, нав'язливе, як родима пляма на грудях **Курімото**, яка переслідувала **Кікудзі** все життя, нагадуючи про погане. І все ж повість «Тисяча журавлів» — не так про людські пристрасті... як про потаємну красу світу, в якій живе людина і яка живе в людині, але яку вона не завжди помічає.

*Із книги Тат'яни Григор'євої
«Японська література ХХ століття»*

¹ Герасимова М. П. Кавабата Ясунари. Японія. Премія 1968 года.

² *Кітагава Утамаро* (1753–1806) — японський художник, майстер гравюр укійо-е («картини плинного світу»).

³ *Сеамі* (1363–1443) — теоретик та актор театру Но, головним засобом виразності в якому є маски.

1. Поясніть тезу про два типи краси в повісті Кавабати. Хто з персонажів твору уособлює їх? Аргументуйте текстом свою думку.
2. Як змальовує автор образ Тікако Курімото? У чому його роль у повісті?

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Кожного разу, коли я читаю твори Ясунарі Кавабати, я відчуваю, що навколо мене завмирають звуки, а повітря стає прозорим, чистим... Я не знаю інших творів, які здійснювали б на мене такий же сильний вплив. Це відбувається тому, що в ліричній прозі Кавабати немає нічого мутного і вульгарного...

Аоно Сукеті, японський письменник

Ясунарі Кавабата — видатна постать у сучасній японській літературі. Поетизація найпростіших людських почуттів, оспівування краси природи, зображення якої тісно пов'язане з внутрішнім світом персонажів, підкреслене захоплення старовиною, витончена художня форма, щирість інтонації — всі ці якості притаманні більшості його творів...

Іван Дзюб, український перекладач

Мистецькі передзвони

Творчість Ясунарі Кавабати знайшла помітний відгук в японському кіномистецтві. Так, 1933 року на екрани вийшла блискуча мелодрама «*Танцівниця з Ідзу*» (режисер — **Хейноске Госьо**), що була знята за мотивами однойменної повісті Кавабати. Стрічка вважається найкращим фільмом золотого століття японського кінематографу.

Щасливо склалася й екранна доля повісті «Тисяча журавлів». Дві її кіноверсії вийшли ще за життя письменника: у 1953 та 1969 роках.

Постер фільму
«Тисяча журавлів»

Підсумовуємо вивчене

1. Підготуйте виразне читання (індивідуально або за ролями) улюбленого фрагмента повісті «Тисяча журавлів». Поясніть свій вибір та сутність і красу прочитаного.
2. Дослідники вважають Кавабату майстром ліричної прози. Скористайтеся словником і уточніть значення цього поняття. Знайдіть ознаки ліричної прози в повісті «Тисяча журавлів».
3. На основі матеріалу розділу та прочитаного твору зробіть висновок про ознаки індивідуального стилю Кавабати. Складіть у зошитах відповідну схему у формі квітки.

4. Які елементи самотньої японської культури ви помітили в повісті «Тисяча журавлів»? Доведіть провідну роль у ній чайної церемонії. А чому повість названо не на честь цієї традиції, а саме «Тисяча журавлів»?
5. Проаналізуйте образ Кікудзі. Які зміни в його свідомості відбулися й чому саме?
6. Розробіть і прокоментуйте ейдос-конспект на тему «Система образів у повісті Ясунарі Кавабати «Тисяча журавлів»». Визначте коло основних ідей, носіями яких є зазначені образи. У чому цінність ідей Кавабати для нас — українців ХХІ століття?
7. Пофантазуйте, як складуться долі героїв повісті за межами прочитаних вами розділів. За бажанням, прочитайте другу частину твору за повнішим виданням.
8. Уявіть себе в ролі художника / комп'ютерного дизайнера / майстра слова та створіть проект (графічний, електронний, словесний) обкладинки уявного видання повісті.
9. Японістка Т. Григор'єва наголошує: «Зрозуміти Кавабату Ясунарі — означає зрозуміти своєрідність японської літератури». Чи відкрилися вам її секрети? Які?
10. Дослідіть українські стежини Ясунарі Кавабати. Хто з перекладачів долучився до популяризації його творчості? Які українські видання його творів ви знаєте?
11. Знайдіть вірш В. Стуса «За читанням Ясунарі Кавабати». Поясніть сутність твору та хід думок поета. З'ясуйте обставини написання вірша.
12. Знайдіть інформацію про вшанування Кавабати на його батьківщині. За бажанням, напишіть статтю для рубрики «Світ можливостей...».
13. Розгляньте кроссенс та складіть на його основі зв'язну розповідь про шлях Кавабати в житті, літературі, мистецтві та світі. Використайте епіграф до розділу.

14. Напишіть текст уявного послання Кавабати сучасному світу та його мешканцям.

15. Розкажіть, які історичні події та факти особистого життя Пауля Целана знайшли своє відображення у вірші «Фуга смерті».
16. Як ви вважаєте, чим можна пояснити, що вірш «Фуга смерті» входить до шкільних програм у німецькомовних країнах? А чи потрібно, на вашу думку, українським школярам вивчати цей твір П. Целана? Свою відповідь аргументуйте.
17. Які твори української літератури на тему Голокосту та інших злочинів Другої світової війни ви знаєте? Розкажіть про них і спробуйте зіставити їх із прочитаними творами.
18. Поясніть, у чому полягає сутність розробленого Гемінгвеем «принципу айсберга».
19. Розкрийте роль символіки в повісті Гемінгвея.
20. Як ви думаєте, чому твір «Старий і море» для багатьох читачів став певним орієнтиром у житті?
21. Уявіть ситуацію: ви зустрілись із Гемінгвеем або із Сантьяго (на вибір). Які три запитання поставили б письменникові чи старому рибалці?
22. Поясніть, що таке «магічний реалізм».
23. Доведіть, що оповідання «Стариган із крилами» є зразком літератури «магічного реалізму».
24. Складіть асоціативне гроно до словосполучення *стариган із крилами*.
25. Уявіть, що ви опинились у селищі, де відбуваються події оповідання Маркеса. Що б ви вчинили? Як би поводитися зі стариганом й мешканцями селища?
26. Продовжте таке речення: «*Національна специфіка твору виявляється в ...*».
27. Знайдіть в Інтернеті репродукцію картини польського художника Павела Кучинського «Користь». Чи можна її використати як ілюстрацію до одного з творів цього розділу? Аргументуйте свою думку.
28. Об'єднайтесь у групи й проведіть підсумкову вікторину за творами, вивченими в даному розділі.
29. Поясніть, що таке «*ліричний монолог*». Яку роль він відіграє в епічному творі? Знайдіть приклад такого монологу в одному з вивчених епічних творів та підготуйте його виразне читання (бажано напам'ять).
30. Доповніть перелік ознак індивідуального стилю Ясунарі Кавабати:
  - ✓ вишукана емоційність і простота;
  - ✓ глибокий ліризм;
  - ✓ естетизм;
  - ✓ традиційність;
  - ✓ багатоплановість.
31. Виступіть перед класом із промовою на тему «Сила нації — у національних традиціях». Застосуйте в ній порівняння традицій японського та українського народів. Запропонуйте власний рецепт збереження кращих національних традицій за умов глобалізації світу.
32. Прокоментуйте назву й епіграфи до цього розділу, представлені на його шмуцтитулі (див. с. 139).
33. Чим, на ваш погляд, література ХХ століття, про яку йдеться в цьому розділі, може бути цінною для читача ХХІ століття?

Руйнуючи канони і створюючи нове: з літератури другої половини ХХ – початку ХХІ століття

Незнаний нам початок і кінець,
Не розуміємо таємну міру,
Коли життя сплітає у вінець,
В нежданій черзі — віру і зневіру.

*Олена Теліга, українська поетеса,
громадська діячка*

Це абсолютна епоха; це не абсолютне знання або кінець історії,
Це епоха абсолютного знання [...] абсолютного саморуйнуван-
ня без Апокаліпсису, без одкровення, без абсолютного знання...

Жак Дерріда, французький філософ

Театральний авангард другої половини ХХ століття, або Про формування «театру абсурду»

Щоб передати жорстокість життя,
література має бути в тисячу разів більш
жорстокою, більш жахливою.

Ежен Йонеско

Починаючи з 50-х років ХХ століття на різних театральних сценах світу дедалі частіше почали з'являтися п'єси з безглуздим сюжетом, що представляли глядачам, здавалося б, несумісні речі. Таким новим театральним явищем, що руйнував традиційні драматичні закони, не визнавав жодних авторитетів, став так званий театр абсурду (або драма абсурду). Це своєрідний театр парадокса, «трагедії мови», театр-експеримент, що вимагає імпровізації не тільки від актора, а й від глядача. Театр абсурду кидав виклик культурним традиціям і навіть, певною мірою, політичному й соціальному устрою.

Біля витоків такого дивного театру стояли **Ежен Йонеско, Жан Жене, Артюр Адамов і Семюель Беккет**.

Бажаючи дати назву таким незвичайним п'єсам, англійський критик Мартін Есслін в 1961 році ввів поняття «театр абсурду». Водночас Ежен Йонеско пропонував іншу назву для цього явища — «*театр глузування*».

Серед загальних рис, характерних для творів театру абсурду, назвемо такі:

- ❖ наявність фантастики, що представлена паралельно з реальністю;
- ❖ домінування так званих «змішаних» драматичних жанрів (трагікомедія, трагіфарс, комічна мелодрама тощо);
- ❖ використання елементів різних видів мистецтва (пантоміма, хор, мюзикл тощо);
- ❖ на відміну від природної для сцени динамічності дії, часто спостерігається статика. За висловом Е. Йонеско, «*агонія, у якій немає реальної дії*»;
- ❖ змін зазнає мова персонажів, які часто просто не чують і не бачать одне одного, вимовляють «паралельні» монологи в порожнечу.

ТЕАТР АБСУРДУ

С. Беккет

Е. Йонеско

М. Жене

А. Адамов

театр-експеримент

театр глузування

театр парадокса

- ✓ жодних авторитетів
- ✓ безглуздий сюжет
- ✓ статика замість дії
- ✓ фантастика паралельно з реальністю
- ✓ домінування «змішаних» драматичних жанрів
- ✓ виклик традиціям
- ✓ «паралельні» монологи персонажів
- ✓ імпровізація
- ✓ елементи різних видів мистецтва

Події будь-якої п'єси театру абсурду далекі від реальності й навіть не прагнуть до неї наблизитися. Неймовірне й дивне в ній може проявлятися як у персонажах, так і в навколишніх предметах і подіях, що відбуваються.

Місце і час дії в таких драматичних творах, зазвичай, досить складно визначити. Логіки немає ні у вчинках персонажів, ні в їхніх словах.

Кінець 60-х років ХХ століття ознаменувався міжнародним визнанням театру абсурду. Один з його засновників, франко-ірландський письменник Семюель Беккет (1906–1989), 1969 року за «новаторські твори у прозі та драматургії, в яких трагізм сучасної людини стає її тріумфом» був удостоєний Нобелівської премії з літератури.

У його найвідомішій п'єсі «Чекаючи на Годо», що була написана 1949 року, Беккет утверджує думку про приреченість людини до страждань. У цій п'єсі фактично нічого не відбувається. Недолугі діалоги, відсутність дії увиразнюють трагічну безвихідь існування людини.

А фраза однієї з дійових осіб: «...нічого не відбувається, ніхто не приходить, ніхто не йде — жахливо» — стала справжньою візитівкою драми абсурду.

Деякі дослідники вважають, що цей твір — алегорія на тему війни, яка несе знищення і смерть. Так, літературознавець Олександр Геніс стверджує, що п'єса Беккета розкриває, «як жити, коли знаєш, що помреш». Цікаво, що достеменно невідомо, і хто такий Годо. Коли американський режисер Алан Шнайдер запитав про це в самого драматурга, той дав таку доволі дивну відповідь: «Якби я знав, я б сказав про це в п'єсі».

Уважно спостерігаючи за європейським суспільством, французький письменник румунського походження Ежен Йонеско дійшов висновку про неспроможність реалізму і, насамперед, драматургії, і вирішив привнести щось нове в сучасне життя. Так виникла ідея п'єси, яка руйнувала б усі наявні канони драматургії. Якимось під час самостійного вивчення англійської мови за посібником він з подивом виявив, що в звичайних словах міститься безліч абсурду, завдяки чому часом розумні й красиві фрази повністю втрачають сенс. Драматург згодом так пояснював свій задум: «Ми хотіли вивести на сцену і показати глядачам саме екзистенціальне існування людини в її повноті, цілісності, в її глибокому трагізмі, її долі, тобто усвідомленні абсурдності світу».

«Людська душа — ось постійний гральний майданчик», — вважав відомий швейцарський драматург Макс Фріш (1911–1991). Своє творче кредо він сформулював так: «Як автор п'єс я вважав би своє завдання виконаним, якби в моїй п'єсі вдалося так поставити запитання, щоб глядачі з цього часу вже не могли б жити без відповіді, без своєї відповіді, своєї власної, яку вони можуть дати лише своїм життям...». Перша його п'єса «Санта-Крус» (1944), дія якої відбувається водночас у теперішньому й минулому, що передає, як зазначав сам автор, момент «переживання колись пережитого», у багатьох своїх аспектах сприяла розвитку театру абсурду. Притчовий характер твору, відкритий фінал п'єси замість традиційної розв'язки сприяють тому, що читач не стільки розмірковує над долями головних персонажів, скільки для себе сам вирішує одвічну проблему вибору між мрією та реальністю.

«П'єси пишуть для того, щоб розібратися у світі. А розібратися в ньому можна, тільки вдаючись до притч. Усі мої п'єси — це притчі», —

наголошував відомий швейцарський драматург **Фрідріх Дюрренматт**, якого по праву вважали справжнім «майстром гротеску», адже гротеск, на його думку, «це одна з надзвичайних можливостей бути точним. Немає сенсу заперечувати, що гротескне мистецтво віддзеркалює жорстокість об'єктивної дійсності [...]. Воно є незручним, але необхідним». У своїх творах Дюрренматт не повчає читача, а просто розмірковує разом з ним, що означає — бути людиною в цьому сучасному світі.

Вплив театру абсурду на розвиток сучасного мистецтва важко переоцінити: у світову літературу він привніс нові теми, забезпечив новими прийомами й засобами драматургію, сприяв розкріпаченню сучасного театру в цілому.

Такі п'єси стали своєрідним викликом уже відомим канонам театру, вони шокували глядачів безглуздістю персонажів й абсурдністю ситуацій.

Відповідаючи на питання «Чи є майбутнє в театру абсурду?», Ежен Йонеско стверджував, що цей напрям буде жити вічно, адже «абсурд так заповнив собою реальність, ту саму, яку називають “реалістична реальність”, що реальність і реалізм здаються нам настільки ж правдивими, як і абсурдними, а абсурд здається реальністю: озирнемося навколо себе».

Визначити для себе, у чому секрет популярності п'єс театру абсурду й чи будуть вони, справді, жити вічно, ви зможете, тільки прочитавши їх.

1. Розкрийте поняття «театр абсурду». Поясніть, чим він відрізняється від традиційного театру.
2. Прокоментуйте інформаційний плакат, розміщений у тексті статті. Розкажіть, які новації характерні для «театру абсурду».
3. Підготуйте розгорнуте повідомлення про одного із засновників «театру абсурду».
4. На прикладі одного з творів (на ваш вибір) розкрийте основні ознаки п'єси абсурду.
5. Розкажіть про постановки п'єс абсурду на українській сцені.

Андрій Будник.
Плакат «Ежен Йонеско» (2017)

Фрідріх Райнхольд Дюрренматт

Friedrich Reinhold Dürrenmatt

(1921–1990)

Письменство — це завжди спроба в чомусь розібратися — у собі, у цій дійсності. І ці спроби доводиться постійно поновлювати.

Фрідріх Дюрренматт

МАЙСТЕР ГРОТЕСКУ

Порівняно з іншими письменниками, він вів достатньо усамітнене життя: досить рідко з'являвся у великих містах, уникав світських розмов про свою творчість, та й спілкувався більше не з побратимами по перу, а з фізиками, математиками чи астрономами... Утім, це не завадило йому стати відомим на весь світ драматургом і прозаїком. На різних театральних сценах світу, зокрема й українських, з успіхом ідуть вистави за його п'єсами. На його рахунок кілька престижних міжнародних премій з літератури, а його творча спадщина вражає: 23 п'єси, численні романи, новели, оповідання, радіоп'єси, есеї... Загальний тираж його книг перевищує 20 мільйонів примірників. І все це належить перу однієї людини — відомого швейцарського письменника **Фрідріха Дюрренматта**...

Фрідріх Дюрренматт народився **5 січня 1921 року** в селі Конольфінген, неподалік від столиці Швейцарії, міста Берна. Його дід був політиком, але, незважаючи на свої консервативні погляди, писав досить відомі сатиричні вірші, що викривали державний бюрократизм й інші недоліки в країні. Батько хлопчика був протестантським священником. Як пізніше згадував Фрідріх, на його очах весь час когось відспівували, когось ховали, і це не могло не вплинути на те, що він ріс доволі замкнутою дитиною. Можливо, відсутність повноцінного спілкування зі своїми однолітками й стали причиною того, що Дюрренматт серйозно захопився малюванням. Здатність мислити образами знадобилася йому і пізніше, коли він став письменником. Ця пристрасть до образотворчого мистецтва супроводжувала його все життя: він багато й талановито малював, створював ілюстрації до своїх літературних творів, іноді вигадував ескізи декорацій і костюмів до вистав.

1935 року родина Дюрренматт перебралася до Берна. Фрідріх навчався в школі, проте він був не дуже старанним учнем. Погані оцінки, постійні зауваження від учителів стосовно його поведінки — усе це, безумовно,

пригнічувало майбутнього письменника. Він змінював школи, але особливих результатів це не приносило. Тому згодом шкільні роки він, на жаль, назве *«найнеприємнішим періодом у своєму житті»*. Після закінчення школи 1941 року Дюрренматт навчається в університеті, спочатку в Цюріху, а потім у Берні. Він вивчає філософію, природничі науки та германістику, захоплюється працями данського філософа Серена К'єркегора, зачитується творами французів Жана Поля Сартра й Альбера Камю. Через два роки він залишає університет і вирішує повністю присвятити себе письменницькій справі.

Свою першу п'єсу *«Адже сказано...»* він написав у 1945 – 1946 роках, і хоча вже через рік її було поставлено на сцені, особливо-го успіху вистава не мала. Крім п'єс, він починає писати детективи, які публікують у газеті *«Беобахтер»*. 1952 року Дюрренматт укладає угоду з радіостанціями на кілька радіоп'єс. У деяких його творах, наприклад, у радіоп'єсі *«Двійник»* (1946), чітко простежується вплив Франца Кафки.

Перший творчий і комерційний успіх йому принесла п'єса *«Ромул Великий»* (1950), а потім — і п'єса *«Шлюб пана Міссініні»*, після якої автора було визнано драматургом національного масштабу. Так поступово формується основна проблематика його п'єс: втрата людиною її духовних цінностей, безпорадність особистості перед хаотичністю й жорстокістю світу. Свое трагічне світовідчуття драматург передає за допомогою гротеску. Він називає це *«авантюрою висловлювання гіркої істини»*. Саме гротеск, — вважає він, — *«одна з незвичайних можливостей бути точним»*.

1957 року виходить одна з його найвідоміших п'єс — трагікомедія *«Гостина старої дами»*. У цьому творі виявляються основні теми творчості письменника: зрада і вірність, свобода і справедливість, провина і покарання. Драматург ставить перед собою мету не «втішати» публіку, а, сміючись із того, що відбувається на сцені, змусити задуматися про світ, у якому панує жадібність і де окрема особистість абсолютно безсила.

Ф. Дюрренматт піднімається на вершину літературного Олімпу. У 1960-і роки він перебуває в розквіті своєї літературної і театральної слави, має можливість подорожувати, займатися громадською

Картини
Фрідріха Дюрренматта.
Фізика-II (1973)

Автопортрет (1982)

діяльністю. І, звичайно ж, він багато пише. Це й обов'язковий для прочитання в німецьких школах роман «Суддя і його кат», п'єса «Фізика» про моральну і громадянську відповідальність ученого, збірник статей «Проблеми театру» і багато інших різних творів.

Сповнений нових творчих планів, Фрідріх Дюрренматт помер 14 грудня 1990 року в невеликому містечку Невшателі, розташованому в мальовничому куточку швейцарських Альп.

«Я думаю, що слід відмовитися від думки, ніби людей можна повчати, — вважав письменник, — тут намагаєшся із собою розібратися. У мене немає відповіді на питання, як можна зробити світ кращим. У мене немає жодних рецептів. Я можу тільки спробувати домогтися якоїсь ясності щодо існування людини, людини взагалі». Фрідріх Дюрренматт запрошує і вас замислитися, що означає — бути людиною в цьому сучасному світі...

1. Розкажіть, що вам відомо про Фрідріха Дюрренматта.
2. Прокоментуйте епіграф до статті про письменника.
2. Обґрунтуйте, чому Дюрренматта називають майстром гротеску.

До вивчення п'єси «ГОСТИНА СТАРОЇ ДАМИ»¹

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Чи сподобалося вам прочитане? Обґрунтуйте свою відповідь.
2. Розкажіть, що ми дізнаємося про місто Гюллен з перших сторінок п'єси.
3. Поясніть, чому мешканці міста так чекають на приїзд своєї землячки.
4. Яка роль у розробленому сценарії зустрічі Клари Цаханасян належить Альфреду Іллу? Як він сам ставиться до такої місії?
5. Знайдіть у тексті й прочитайте, якою постає головна героїня перед жителями рідного міста. Який художній прийом домінує в зображенні Клари? Аргументуйте свою відповідь конкретними прикладами з п'єси.
6. Проаналізуйте, за допомогою яких художніх засобів автор поступово нагнітає загальну атмосферу п'єси.
7. Виразно прочитайте промову Бургомістра під час урочистого обіду. Як мультимільйонерка реагує на солодкі слова Бургомістра?
8. Висловіть своє ставлення до прагнення Клари відновити справедливість. Чи можна її зрозуміти й виправдати? Свою відповідь обґрунтуйте.
9. Простежте за текстом, які зміни відбуваються в житті та психології мешканців Гюллена після приїзду Клари Цаханасян.
10. Подумайте, чому Ілль так і не зважився виїхати з рідного міста.

¹ Уривки з п'єси, рекомендовані до вивчення, ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

11. Як характеризує Учителя й Лікаря їхня спроба змінити наміри Клари? Чи змінюється позиція цих персонажів у процесі розвитку подій п'єси? Обґрунтуйте чому.
12. Прокоментуйте сцену суду. За допомогою яких художньо-виражальних засобів автор підкреслює продажність і лицемірство суспільства?
13. Чи згодні ви з твердженням драматурга, що *«людина сама створює свій світ катастроф, і цей світ стає дедалі непередбачуванішим. Людина живе в непередбачуваному світі. Це світ найрізноманітніших можливостей, нещасних випадків. [...] Це і є ситуація, у якій перебуває людина. І в міру збільшення кількості людей розширюється і світ випадковостей.»*? Свою відповідь аргументуйте, використовуючи приклади з п'єси.

У творчій майстерні письменника

ФРІДРІХ ДЮРРЕНМАТТ ПРО СВОЮ П'ЄСУ

«Клара Цаханасян — образ статичний. Вона героїня із самого початку. На відміну від Клари, її колишній коханий волею долі перетворюється на героя лише поступово. Цей жалюгідний крамар, сам того не відаючи, одразу ж стає її жертвою. Будучи винним, він переконаний, що час списав усі його гріхи. І лише по ходу п'єси страх і відчай пробуджують у цій пересічній людині щось надзвичайно індивідуальне. Усвідомивши свою провину, він починає розуміти, що таке справедливість; неминуча загибель надає йому величі. [...] Що стосується інших ґюлленців, вони такі самі люди, як ми всі. Їх не слід зображати лиходіями. У жодному разі. Спочатку вони сповнені рішучості відкинути пропозицію мільярдерки. Правда, вони влазять у борги, але аж ніяк не тому, що вирішили вбити Ілля, — вони просто люди легковажні. І вони щиро вірять, що врешті-решт “все перемелеться”. Так треба трактувати другу дію і навіть сцену на вокзалі. Один лише Ілля у цій сцені охоплений страхом, бо він розуміє, чим все має закінчитися. [...]

“Гостина старої дами” — зла п'єса, саме тому трактувати її слід якомога гуманістичніше. І персонажі повинні проявляти не гнів, а печаль. І ще: ця комедія з трагічною кінцівкою має бути смішною. Ніщо не може так сильно нашкодити їй, як убивча серйозність».

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Українські читачі змогли відкрити для себе п'єсу «Гостина старої дами» завдяки перекладу **Віри Вовк** і **Євгена Поповича**. Віра Вовк (нар. 1926), справжнє ім'я якої Віра Остапівна Селянська, — це українська письменниця, літературознавиця, перекладачка, яка проживає в Бразилії й активно пропагує українську культуру на Заході. Учасниця Нью-Йоркської літературної групи, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка 2008 року, вона пише українською, німецькою та португальською мовами й перекладає художні твори.

Віра Вовк

П'єса Дюрренматта на франківській сцені.
У ролі Клари Цаханасян — Нонна Копержинська

П'єси «театру абсурду» неодноразово ставилися на українських сценах. Так, наприклад, п'єса Ф. Дюрренматта «Гостина старої дами» довгий час із незмінним аншлагом йшла на сцені Національного драматичного театру ім. Івана Франка в Києві. Успішна постановка цієї трагікомедії була здійснена відомим українським режисером **Сергієм Данченком**.

Цікаво також, що Фрідріх Дюрренматт із величезною повагою ставився до творчості Тараса Григоровича Шевченка. Його інтерес до Кобзаря привів до того, що 1964 року драматург здійснив поїздку в Україну по шевченківських місцях. Його враження від перебування на гостинній українській землі перевершили всі сподівання. Сам письменник згадував про цю подорож так: «З почуттям безмежної радості ходив я по землі, яка дала світові великого Шевченка. Я вражений повагою і любов'ю українського народу до свого великого поета!».

Особливу шану Ф. Дюрренматт виявляв і до творчості Миколи Гоголя. «Вечори на хуторі біля Диканьки» викликали в нього справжнє захоплення, він вважав цей твір літературним шедевром. У Гоголя він учився майстерності гротеску, вмінню об'єднувати трагічне й комічне, виявляти абсурдність навколишнього світу.

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО ТРАГІКОМЕДІЮ

Трагікомедією називають драматичний або сценічний твір, що містить ознаки як трагедії, так і комедії.

У такому творі трагічний сюжет представлений комічно або поєднує в собі нагромадження трагічних і комічних елементів.

Хоча цей жанр драматичного твору з'явився ще в Стародавній Греції в Евріпіда, уперше термін «*трагікомедія*» введено 1608 року англійським драматургом **Джоном Флетчером**.

Своє друге народження трагікомедія пережила на межі XIX і XX століть, коли до цього жанру звернулися такі відомі драматурги, як Генріх Ібсен, Август Стріндберг й Антон Чехов. У своїх п'єсах ці письменники не просто об'єднували трагічне й комічне, що було властиве і раніше для цього жанру, а показували їх у нерозривній єдності, підкреслювали взаємну обумовленість трагічного й комічного.

Таким чином, сучасна трагікомедія не моралізує, нічого не засуджує, а активізує мислення глядачів (читачів), провокує різні погляди на вирішення однієї і тієї самої проблеми.

Звернімо увагу на основні риси, характерні для сучасної трагікомедії:

- ❖ основний художній прийом — гротеск, який буквально пронизує всі структурні компоненти твору — від проблематики й сюжету до характерів дійових осіб;
- ❖ будь-яка подія, поворот сюжету не піддаються однозначній інтерпретації, усе, що відбувається, є багатозначним;
- ❖ засоби комічного у творі покликані усунути проблему, представити її в незвичному вигляді, закликають до нового, нестандартного погляду;
- ❖ моральний конфлікт ніби винесено за дужки: автор не тільки не відповідає на питання, «добре це чи погано», а й взагалі не ставить такого питання.

1. Продовжте речення: «Трагікомедія — це ...».
2. На основі інформаційного плаката схарактеризуйте основні риси, притаманні сучасній трагікомедії.
3. Доведіть, що п'єса Ф. Дюрренматта «Гостина старої дами» — це трагікомедія.

Мистецькі передзвони

Картини й малюнки, створені Ф. Дюрренматтом, так само яскраво відображають його драматичне бачення світу, як і літературні твори. Уперше Фрідріх Дюрренматт зважився показати свої художні роботи широкому загалу лише у 55 років. У місті Невшателі, де письменник прожив більшу частину свого життя, було створено Центр Дюрренматта, одне із завдань якого — зібрати картини знаменитого земляка, щоб повністю осягнути його культурну спадщину.

Центр Дюрренматта у Швейцарії (архітектор — *Маріо Ботта*)

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Універсальність конфлікту й головних персонажів, їх наднаціональне значення, їх містка метафоричність зробили п'єси Ф. Дюрренматта дуже популярними у світовому театральному репертуарі.

Кіра Шахова, українська літературознавиця

Сьогоднішні конфлікти, які описує Дюрренматт, по суті, первинні конфлікти, з якими людина стикалася завжди. У цьому аморальному (нетрагічному) світі герої Дюрренматта, опинившись у конфліктних ситуаціях, змушені приймати моральні рішення, що мають трагічні наслідки. Головними темами у творах Дюрренматта є не соціальна держава, капіталістична система або атомна війна, а зрада, провина, покарання, вірність, свобода і справедливість, тобто мораль.

Андреас Румлер, німецький письменник і журналіст

Підсумовуємо вивчене

1. Прокоментуйте висловлювання Ф. Дюрренматта: «П'єси пишуть для того, щоб розібратися у світі. А розібратися у ньому можна, тільки звернувшись до притч. Усі мої п'єси — це притчі».
2. На основі поданого кроссенса підготуйте розгорнуту зв'язну розповідь про Ф. Дюрренматта.

3. Виконайте таке творче завдання: уявіть себе на місці акторки або актора, яка (який) виконує головну роль у п'єсі «Гостина старої дами». Якою ви уявляєте зовнішність персонажа? Які риси його характеру ви хотіли б увиразнити?
4. Як ви вважаєте, чи випадково для назви місця дії п'єси драматург використовує слово, що в перекладі зі швейцарського діалекту німецької мови означає «гній»? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Розкрийте роль натовпу в п'єсі Ф. Дюрренматта.
6. Проаналізуйте, як сатира і гротеск допомагають розкрити головний конфлікт п'єси.
7. У класі проведіть дискусію на тему «Чи можна погодитися з Ф. Дюрренматтом, що корабель людства подає сигнал SOS!?».
8. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Доля п'єс Ф. Дюрренматта на сценах України».

Ежен Йонеско
Еуджен Йонеску
(1912–1994)

Розмова про самого себе набагато переконливіша і правдивіша, ніж розмова про інших [...]. Говорючи про себе, я говорю про всіх. Справжній поет правдивий, не бреше, не лукавить, нікого не хоче завербувати, тому що справжній поет не обманює, а вигадує, а це зовсім інша річ.

Ежен Йонеско

КОРОЛЬ АБСУРДУ

Відомий румуно-французький драматург **Ежен Йонеско** прожив довге, яскраве життя, у якому були як слава і визнання, так і нерозуміння та відчуження. Його п'єси викликали бурхливі дискусії, вони визначали долю драматичного мистецтва ХХ століття. На думку багатьох театрознавців, його справедливо можна називати справжнім королем абсурду.

«Прожити життя — означає пережити світ по-своєму, інакше, несподівано», — вважав письменник. Чи вдалося це йому? Відповісти на це запитання вам допоможуть відомості про життя й творчість Ежена Йонеско...

Він народився **26 грудня 1909 року** в румунському містечку Слатіна, розташованому в 150 км від столиці країни — Бухареста. Водночас деякі джерела вказують, що Ежен Йонеско народився **1912 року**. Плутанина сталася тому, що на початку 50-х років один з критиків привітав у літературі нову генерацію молодих авторів, серед яких не було Йонеско. Це дуже не сподобалося письменнику, адже його ім'я на той час уже гриміло на всю Європу. Тому він вирішив прибрати, віднявши від свого віку три роки.

Майже одразу після народження Ежена сім'я переїхала до Парижа, і першою його мовою стала французька. Протягом усього життя Йонеско буде жити й творити на дві країни, і назве рідними і Румунію, і Францію. Коли йому виповнилося сім років, почалася Перша світова війна. Батько приїхав до Румунії й пішов на фронт, звідки не повернувся.

Із часом з'ясувалося, що батько майбутнього драматурга, якого довгі роки сім'я вважала загиблим, таки живий. Він знову одружився й обійняв посаду головного інспектора в бухарестській поліції. Завдяки своєму чину батько домогся опіки над дітьми. У віці тринадцяти років Ежен повернувся до Румунії й до двадцяти шести років прожив у Бухаресті.

Проте стосунки з новою сім'єю в Ежена не склалися. До того ж батько бачив сина майбутнім інженером, а сам юний Йонеско мріяв займатися літературою.

1928 року у віці 19 років Йонеско дебютує як поет: його твори друкуються у збірці «Записки папуги», що виходила щодня й була популярною завдяки своєму мініатюрному формату. У 1929–1933 роках Ежен учиться в Бухарестському університеті. Він готувався стати вчителем французької мови та літератури. Крім того, ще в роки студентства Ежен зарекомендував себе як талановитий літературний критик. Його статті публікували в газетах і часописах Румунії та Франції. 1934 року Йонеско пише зухвалий саркастичний памфлет «*Hi!*», у якому піддав жорсткій критиці творчість румунських письменників. Памфлет спровокував величезний скандал у румунському літературному світі. Як сам пізніше згадував Йонеско, головним у цей період його життя було відчуття конфлікту з навколишнім середовищем, чітке неприйняття «модної» ідеології нацизму, що процвітала на початку 1930-х серед румунської інтелігенції. У душі молодого письменника зрів потужний протест проти будь-якого ідеологічного тиску, прагнення керувати емоціями та вчинками людини.

Друга світова війна поклала край мирному життю Йонеско в Румунії. Завдяки друзям йому з родиною вдається виїхати до Франції. З 1938 року він постійно живе в Парижі. Пильно спостерігаючи за європейським суспільством, письменник доходить висновку про неспроможність реалізму й насамперед драматургії. Він відчуває гостру потребу створити щось нове.

1950 року виходить друком перша п'єса Йонеско «*Лиса співачка*». Як не дивно, появі цього твору сприяли заняття англійською мовою. Ось як сам автор про це розповідає: «*Я сумлінно переписував фрази, взяті з підручника англійської мови. Уважно перечитуючи їх, я пізнавав не англійську мову, а дивовижні істини: наприклад, що в тиждні сім днів. Це те, що я знав і раніше. Або: “підлога внизу, стеля вгорі”, що я теж знав, але, ймовірно, ніколи не думав про це серйозно...*». Ця п'єса немов створена з незрозумілих слів й обірваних нескладних фраз, що нагадують розмовник іноземної мови, насправді ж у жорсткій і саркастичній формі продемонструвала проблеми суспільства, яке «з'їхало з глузду», і переживає «крах реальності». Цікаво, що такого персонажа, як лиса співачка, немає в списку дійових осіб. Спочатку твір називався «Англієць без діла». Але якось під час репетиції п'єси один з акторів випадково обмовився: замість слів «бліда співачка» він сказав «занадто лиса співачка». Обмовка актора здалася драматургу настільки смішною і влучною, що він вирішив закріпити її в сценарії та використати в назві п'єси.

Після «Лисої співачки» Ежен Йонеско пише п'єси «*Урок*» (1951), «*Стільці*» (1952), «*Жертви обов'язку*» (1952), «*Безкорисливий убивця*» (1957), «*Носороги*» (1960) та інші. Проте глядач не поспішає йти на вистави за його п'єсами, а навпаки, обурений неестетичністю й абсурдністю його творів. 1957 року Ежен Йонеско напише про свій шлях до слави так: «*Минуло сім років з того часу, коли в Парижі зіграли мою першу*

п'єсу. Це був скромний успіх, посередній скандал. У моїй другій п'єсі провал був трохи більш гучним, скандал децю більшим. І тільки 1952 року, у зв'язку зі «Стільцями», події почали набирати більш широкого розголосу. Щовечора в театрі були присутні вісім осіб, доволі незадоволених п'єсою, але скандал навколо неї був відомий значно більшій кількості людей у Парижі, у всій Франції, він долетів до самого німецького кордону. А після появи моїх третьої, четвертої, п'ятої... восьмої п'єс чутки про їх провали стали поширюватися гігантськими кроками».

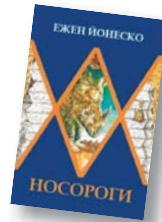
До Ежена Йонеско приходить слава, він пише по декілька п'єс на рік. Світ, що знайшов відображення в його п'єсах, — це немов спотворене дзеркало, що дуже чітко й логічно викриває вади, аморальність і духовний занепад суспільства. У 1970 році письменник стає членом французької Академії наук. На його рахунок на той час уже була велика кількість п'єс, а також збірок оповідань, есеїв та біографічних спогадів...

28 березня 1994 року через важку хворобу Ежена Йонеско не стало. Але його твори залишаються актуальними й сьогодні, оскільки вони віддзеркалюють і наш з вами час. «Щоб передати жорстокість життя, література має бути в тисячу разів жорстокішою, жахливішою», — переконує своїх читачів Ежен Йонеско. Погодитися з письменником або спростувати його думку зможете й ви, прочитавши п'єсу «Носороги».

1. Які відомості життя і творчості письменника справили на вас особливі враження? Поясніть чому.
2. Розкажіть, як до письменника прийшла слава.
3. Що вам відомо про першу п'єсу драматурга?
4. Прокоментуйте назву статті й епіграф до неї.
5. Підготуйте мультимедійну презентацію про постановки п'єс Ежена Йонеско на сценах різних театрів світу.

До вивчення п'єси «НОСОРОГИ»¹

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження викликало у вас прочитане?
2. Поясніть, як ви розумієте назву п'єси. Подумайте, чому багато перекладачів цього твору відходять від оригінальної назви «Носоріг» і використовують це слово у множині.
3. Розкажіть, які порядки панують у провінційному містечку, описаному в п'єсі.
4. Знайдіть у тексті й прочитайте, як мешканці міста реагують на затоптаного носорогами kota. Чи вірите ви в їхню щирість і чому?
5. Проаналізуйте, як появу носорогів сприймають різні мешканці міста.

¹ Текст п'єси ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

6. Подумайте, чому люди не хочуть вірити в появу носорогів. Чому вони не замислюються про причини цього явища? Свою відповідь аргументуйте.
7. Простежте за текстом, як у діалогах Жана й Беранже відображаються їхні світогляди та риси характеру.
8. Як ви можете пояснити думку Жана, що носорогом бути краще, ніж людиною? Розкрийте підтекст цього протиставлення.
9. За допомогою яких художньо-виражальних засобів автор підкреслює масштаби «оносороження» й жахливі наслідки цього явища? Наведіть конкретні приклади з тексту твору.
10. Обґрунтуйте, що допомогло головному герою залишитися людиною.
11. Ежен Йонеско зізнався, що поштовхом до написання «Носорогів» послужила масова істерія фашизму, яка панувала в європейському суспільстві наприкінці 30-х років ХХ століття. Як ви думаєте, чи обмежується ідейний зміст п'єси її антифашистською спрямованістю? Аргументуйте свою відповідь.
12. Ознайомтеся з інформацією, розміщеною в рубриці «**У творчій майстерні письменника**». Прокоментуйте висловлювання драматурга про свою п'єсу.
13. Поясніть, як ви розумієте фінал п'єси.

У творчій майстерні письменника

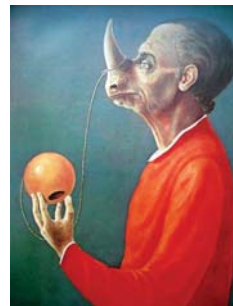
ЕЖЕН ЙОНЕСКО ПРО СВОЮ П'ЄСУ

[...] «Носоріг», звичайно, антифашистська п'єса, але це ще і п'єса, спрямована проти всіх видів колективної істерії та проти тих епідемій, що виряджаються в одержі різних ідей і розумності... Прихильники всіх доктрин, як справа, так і зліва, дорікали автору за те, що він зрадив інтелектуалам, зробивши свого головного героя таким собі простаком... Я хотів тільки показати всю нісенітницю цих жахливих ідеологічних систем, те, до чого вони призводять, як вони заражають людей, обдурюють їх, а потім заганяють у рабство.

[...] Власне кажучи, моя п'єса — навіть не сатира: вона досить об'єктивний опис процесу зростання фанатизму, зародження тоталітаризму, який посилює свій вплив у світі, — поширюється, завойовує все більші простори, перетворюючи світ цілком і повністю, в чому і полягає суть тоталітаризму. П'єса повинна простежувати й позначати етапи такого феномену.

[...] Особисто я побоююся ідеологій, які ось уже років тридцять тільки й роблять, що насаджують оносороження, тільки й роблять, що за допомогою філософії породжують у людях колективну істерію, жертвою якої час від часу опиняються цілі народи. Хіба не ідеологи винайшли нацизм?

[...] Мене вражає успіх цієї п'єси. А чи розуміють її люди так, як слід? Чи розпізнають у ній той жахливий феномен омасовлення, про який я говорю?

Станіслав Лепсі.
Носорог

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Йонеско б'є і знищує, щоб виміряти те, що звучить порожнечою, зробити мову предметом театру, майже персонажем, зробити так, щоб вона викликала сміх, діяла як механізм, а це означає — вдихнути безумство в найбільш стосунки, зруйнувати основи суспільства.

Мішель Корвен, французький критик

З надзвичайною майстерністю Йонеско вибудовує художню ситуацію, що в ній, з одного боку, постає водночас і елегантна, і моторошна алегорія такого катастрофічного «омасовлення» людей, а з другого, їхня вперта спроба — або не помічати цієї катастрофи, або одразу ж, у кращих конформістських традиціях, пристосуватися до неї. «Носороги» подають феномен стадності ніби у подвійній експозиції — тут і неухильне перетворення людей на нелюдей, але тут і їхнє намагання заплющити очі на таке перетворення.

Вадим Скуратівський, український мистецтвознавець, історик

...на мій погляд, це п'єса проти товстошкірості. І ця тема може бути розкрита як у політиці, так і в приватному житті, так і на кожному робочому місці.

Андрій Приходько, український театральний режисер

Мистецькі перезвони

Твори Ежена Йонеско з успіхом ставилися на театральних сценах у різних кутках світу, зокрема в Україні. Так, з 2014 року з незмінним аншлагом п'єса «Носороги» в перекладі **Петра Таращука** йде на сцені Національного академічного драматичного театру імені І. Франка в постановці заслуженого діяча мистецтв **Андрія Приходька**.

Ця п'єса знайшла своє втілення і в кінематографі. 1974 року вийшов фільм спільного виробництва США, Великобританії й Канади «Носоріг» (режисер **Том Про Хорген**). Дію фільму перенесено до Америки. Головний герой Стенлі, роль якого блискуче виконав **Джин Уайлдер**, залишається єдиним, хто розуміє, що весь світ перетворюється на носорогів.

«Носороги» на сцені Національного академічного драматичного театру імені І. Франка в постановці Андрія Приходька

Поєднуючи істини всього світу

Постмодернізм — це така світова культурна ситуація, від якої нікуди не подітися, тому всі ми є постмодерністами.

Юрій Андрухович, український письменник

ПРО ПОСТМОДЕРНІЗМ ЯК ОДНЕ З НАЙЯСКРАВШИХ МИСТЕЦЬКИХ ЯВИЩ

На межі ХХ–ХХІ століть у суспільстві відчувається вичерпаність культурних традицій минулого. Система звичних цінностей швидко руйнується, а усталені норми й стереотипи поведінки зникають. Людина знов, як і на початку ХХ століття, залишається сам на сам з усіма проблемами суспільства. Падіння «залізної завіси» на пострадянському просторі, руйнування Берлінської стіни в Німеччині — ці та інші демократичні процеси принесли не тільки довгоочікувану свободу в суспільство, а й певну розгубленість звичайній людині, яка на очах втрачала ті орієнтири й ідеали, за якими вона жила раніше.

Культурну ситуацію цього періоду можна схарактеризувати як *культурний хаос*. Ціннісні орієнтири в суспільстві переплуталися настільки, що в єдиному просторі почали співіснувати іноді абсолютно несумісні речі. «Високе» та «низьке» час від часу замінялися одне одним.

Рубіж 1990–2000-х років став періодом справжнього розквіту *масової культури*, за допомогою якої людству подекуди нав'язуються певні стереотипи. «*Масова культура — це мрія, що стала кітчем*», — слушно зауважив відомий німецький філософ Вальтер Беньямін. Тобто твори масової культури не потребують особливих зусиль для сприйняття, для них характерні поганій смак і банальність.

Водночас поняття масової культури не завжди є синонімом чогось низькопробного. Так, у 1970–1990-ті роки на Заході виникла «*middl cult*» — культура середнього класу, культура менеджерів, так званих «білих комірців», яка висуває високі вимоги до продукції масової культури.

Дедалі більше зростає і роль інформації в сучасному світі. Змінюється не тільки кількість інформації, а й її форма презентації. Сьогодні можна говорити про тотальну *візуалізацію* інформації. Стрімке поширення Інтернету надає можливість швидкого отримання великої кількості інформації за короткий проміжок часу. З появою Інтернету виникає новий вид художньої творчості — *медіамистецтво*, що засноване на комп'ютерних мережевих і медіатехнологіях. Митці використовують Всесвітню павутину як віртуальний виставковий майданчик, що є альтернативним до традиційних музеїв і галерей. Спробувати свої сили в таких медіапроектах мають змогу не лише професіонали, а й кожна творча людина, яка володіє комп'ютерними технологіями і якій є що сказати та показати своїм сучасникам.

Через усе, що так стрімко обрушилося на людину, вона переживає справжній **«інформаційний шок»**.

У таких змінених культурних умовах розвивається й література межі ХХ—ХХІ століть, для якої характерні:

- ❖ пошуки нових форм осмислення дійсності;
- ❖ роздуми про роль творчої особистості в цьому перенасиченому інформацією світі;
- ❖ прагнення до більшої достовірності, до документалізму;
- ❖ розмитість меж між «високою» та «масовою» літературою.

Безумовною домінантою в літературі цього періоду стає **постмодернізм**. У буквальному сенсі цього слова «постмодернізм» — це те, що приходить після епохи модернізму й пов'язано з переосмисленням минулих тенденцій у культурі.

Постмодернізм (від лат. слова *post* — «після» і модернізм) — сукупна назва художніх тенденцій, що особливо чітко були виявлені в 1960–1970-і роки та характеризуються радикальним переглядом позицій модернізму й авангардизму.

Постмодернізм став формою протесту проти звичних цінностей. Відомий український філософ Мирослав Попович зазначав: *«Постмодернове гасло полягає в тому, що я не хочу, не змиряюся з цією реальністю. “Я не хочу, щоб так було, і все!” Оце, власне кажучи, те, що може об'єднувати дуже різні за своїм характером постмодернові течії»*.

Основними естетичними категоріями для постмодерністів стають **фрагментарність, заперечення канонів, неоднозначність** тощо. Важливою рисою постмодерністської естетики була й **відмова від поняття «вічні цінності»**. Теоретики постмодернізму розглядали їх як такі, що стримують творчість автора.

При цьому провідною стає ідея «смерті автора». Зокрема, французький учений Ролан Барт уводить поняття **скриптора**. Таким чином, письменник проголошується мертвим, тобто не здатним створити щось нове, він лише цитує інші тексти, що були написані до нього, а зміст, душу в художній твір вдихає не автор, а читач.

Поняття *художній твір* постмодерністи замінили поняттям *текст*. Так, французька дослідниця болгарського походження **Юлія Кристева** увела поняття **інтертекстуальність**, що означає «діалог текстів», тобто включення в текст фрагментів, цитат з інших текстів.

Інтертекстуальність (від фр. *intertextualite* — міжтекстовість) — художній прийом, що полягає у відтворенні в тексті художнього твору конкретних літературних явищ інших творів або явного наслідуванні стилів інших письменників, літературних шкіл і напрямів.

Однією з найважливіших ознак інтертекстуальності є те, що вона розмиває традиційні межі між мистецтвом і реальністю.

Постмодерністи у своїх творах відмовляються від тлумачення реальності як певної визначеності, що може бути логічно пояснена. Вони відмовляються і від поняття *характер*, оскільки характер людини може бути пояснений умовами його формування. Письменники-постмодерністи не прагнуть до пошуків істини, заперечуючи саме існування істини. Жодне явище, на думку постмодерністів, не може бути розтлумачено однозначно.

Для літератури постмодернізму характерні також так звані *симулякри* (від лат. *simulo* — «робити вигляд, прикидатися») — «копії», що не мають оригіналу в реальності, репрезентація чогось, чого насправді не існує. Варто зазначити, що для постмодерністської літератури будь-яка реальність фіктивна, вона залежить від поглядів на неї.

Отже, серед головних рис постмодернізму слід звернути увагу на такі, як:

- ❖ визнання умовності будь-яких ідей і настанов;
- ❖ відмова від зображення реальної дійсності;
- ❖ відсутність позитивного героя;
- ❖ прагнення автора до повної свободи самовираження;
- ❖ заперечення канонів;
- ❖ експерименти зі стилем та формою.

Таким чином, література постмодернізму виражає особливе постмодерністське світосприйняття й пов'язана із зародженням літератури нового типу — літератури «третього тисячоліття», що значно відрізняється від класичних творів красивого письменства.

Серед найяскравіших представників постмодерністської прози доцільно звернути увагу на творчість італійця **Умберто Еко**, англійця **Джона Фаулза**, серба **Мілорада Павича**, аргентинця **Хуліо Кортасара**, американця **Джозефа Хеллера**, італійця **Італо Кальвіно**, німця **Патріка Зюскінда**, австрійця **Крістофа Рансмайра**, франко-чеського письменника **Мілана Кундери** та інших.

Сучасна світова література настільки різнобарвна, настільки незвична й нетрадиційна, що сьогодні й у літературознавчій науці, й серед шанувальників постмодерністського письменництва не стихають дискусії щодо її існування і подальших шляхів розвитку.

На сторінках цього розділу підручника ми пропонуємо вам докладніше дізнатися про твори літератури постмодернізму.

- 1. Схарактеризуйте культурну ситуацію, що склалася в історії людства наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття.
2. Поясніть, як ви розумієте, що таке масова культура. Розкажіть, яку функцію виконує масова культура в сучасному суспільстві.
3. У класі проведіть дебати на тему «Масова культура: “за” чи “проти”?».
4. Розкрийте, що таке медіамистецтво. Наведіть приклади відомих вам творів медіамистецтва.
5. Розкажіть, які тенденції характерні для літератури межі ХХ–ХХІ століть.
6. Підготуйте мультимедійну презентацію, присвячену зарубіжному письменнику-постмодерністу (на ваш вибір), і представте її у класі.
7. Прокоментуйте інформаційний плакат на тему «Постмодерністське мистецтво», створений на основі роботи «Human Snake» відомого німецького художника-постмодерніста **Зігмара Польке**.

Мистецькі передзвони

У сучасному суспільстві розширюються форми презентації мистецтва. Сьогодні з багатьма його творами ми можемо ознайомитися не тільки в музеях і на виставках, а навіть безпосередньо на вулицях міста. Стати співучасниками розвитку мистецтва сьогодні ми можемо завдяки новим цифровим технологіям, які використовують сучасні митці. Так, наприклад, багатьом з нас подобаються різноманітні лазерні шоу, іноді ми можемо спостерігати із зацікавленням за відеорядом, що представлений на екранах великих міст, або із захопленням роздивлятися мурали чи всілякі витвори графіті на вулицях.

Яскравою сторінкою сучасного світового мистецтва став «відео-арт». «Відео-арт» — це мистецтво, що для відображення художньої концепції митця використовує можливості відеотехніки, комп'ютерного й телевізійного зображення. Воно виникло на знак протесту проти масової культури, найвище уособлення якої — телебачення. Так, наприклад, один із засновників відео-арту **Вольф Фостель** влаштував ексцентричні міні-вистави, на яких телевізори закидали кремовими тортами, обв'язували колючим дротом й урочисто ховали. Інший відомий американо-корейський художник **Нам Чжун Пайк** створив моделі живих істот з головою, руками й тулубом із моніторів різного розміру з відповідними зображеннями.

Відео-арт від Нам Чжун Пайка

Хуліо Кортасар
Julio Cortazar
(1914–1984)

Для мене неможливо жити, не граючи.
Писати для мене — означає грати.

Хуліо Кортасар

ІГРИ АРГЕНТИНСЬКОГО МЕСЬЄ

З і своїх перших творчих кроків аргентинський письменник Хуліо Кортасар обстоював ігрове ставлення до життя й літератури. Поняття гри для нього дуже широке — це гра слів, гумор, іронія, парадокс, умовність, узагалі — уява, яка змінює звичний хід життя. У грі Кортасара та його персонажів ми знаходимо відповіді на важливі питання: про ставлення до світу і влади, про самостійність і свободу, про егоїзм і обов'язок, про доброту і кохання. *«Я граю всерйоз»*, — зазначав письменник.

Хуліо Флоренсіо Кортасар народився **26 серпня 1914 року** в Брюсселі, у родині дипломата. Рятуючись від жахів Першої світової війни, Кортасари переїхали до Швейцарії, де народилася молодша сестра Хуліо — Офелія. Після закінчення війни родина повернулася на батьківщину й оселилася в передмісті Буенос-Айреса, у будинку, де, за спогадами письменника, *«було повно котів, собак, черепах і сорок»*. Коли Хуліо було чотири роки, батько залишив сім'ю, яка опинилася у складній фінансовій ситуації. Та попри скрутне становище Кортасар багато читав. Хлопчику подобалися пригодницькі й фантастичні твори, особливо він любив романи Олександра Дюма й Жуля Верна, але справжнім відкриттям для Кортасара став Едгар По (у майбутньому Кортасар перекладе його оповідання). Таємниче й невідоме з ранніх літ приваблювало майбутнього письменника: *«Мені відкрилося, що на території фантастичного я відчуваю себе найприродніше і що я не розрізняю меж між цією територією і реальністю»*. Писати Хуліо Кортасар почав з дев'яти років, його першими творами були вірші, написані під впливом кохання до однокласниці. З дитинства Хуліо був меломаном; він любив класичну музику й танго, але найбільше йому подобався джаз. З роками захоплення джазом тільки міцнішало, Х. Кортасар став справжнім спеціалістом у цій галузі. Біограф письменника Мігель Ерраес відзначав, що у джазі Кортасар знай-

шов те, чого йому не вистачало в іншій музиці: у ньому була імпровізація, метатворчість. Дослідники наголошують, що джаз вплинув і на творчу манеру письменника, що виявилось в тематиці й стилістиці його творів.

Після закінчення школи юнак навчався в Педагогічному коледжі, де отримав диплом викладача. У 1936 році вступив на літературно-філософський факультет столичного університету, та через складну соціально-економічну ситуацію у країні вимушений був залишити навчання і влаштуватися на роботу. Якийсь час Хуліо Кортасар учителював у коледжі, сільській школі, викладав в університеті міста Мендоса. У 40-х роках Хуліо Кортасар бере активну участь у маніфестаціях інтелігенції, виступаючи проти реформ президента Хуана Перона. Екстерном (за 9 місяців) він закінчив трирічні курси перекладачів англійської та французької мов і зайнявся літературними перекладами. У 1951 році Кортасар отримує літературну стипендію від французького уряду і переїжджає до Франції. До кінця своїх днів Кортасар живе в Парижі, працюючи перекладачем при ЮНЕСКО. Хуліо Кортасар покинув батьківщину не тільки через диктатуру Перона, для письменника це була чудова можливість опинитися в Парижі — «містичному» місті, яке зачаровувало та притягувало творчих людей. Та попри все він залишився *«аргентинцем з аргентинців»*. В одній зі своїх книжок він напише: *«З тих пір, як Орфей, я стільки разів обертався назад, і за це завжди доводилося відповідати. Я відповідаю і сьогодні, я дивлюся і дивлюся на тебе, Аргентино, Еврідіко»*.

Письменницьку кар'єру Кортасар розпочав у 24 роки як поет-символіст, дебютувавши збіркою сонетів *«Присутність»* (1938). Найбільш відомим опублікованим твором того часу вважається оповідання *«Захоплений будинок»* (1946), яке надрукував у своєму журналі класик аргентинської літератури Хорхе Луїс Борхес. Хуліо Кортасар вважав Борхеса своїм наставником, у нього він вчився лаконічності й стислості викладу. Уже в перших оповіданнях Кортасара виявилася схильність до своєрідного поєднання реальності з фантастикою, орієнтація на несподіванку, таємничість. Одна за одною виходять збірки оповідань письменника *«Звіринець»* (1951), *«Кінець гри»* (1956), *«Таємна зброя»* (1959), *«Історії хронопів і фамів»* (1962), *«Усі вогні — це вогонь»* (1966), *«Ми так любимо Гленду»* (1980) та інші. Його оповідання — це розгорнуті метафори, їх вирізняють концентрована атмосфера розповіді, напруженість, відшліфованість словесного матеріалу. Сам письменник з великою повагою ставився до цього жанру, вважаючи, що *«роман перемагає завжди за очками, оповідання має виграти нокаутом»*. Але літературну славу Кортасар здобув головним чином як романіст. Його, як і Гарсія Маркеса, вважають одним із творців *«нового латиноамериканського роману»*. Серед найвідоміших романів Кортасара — *«Виграші»* (1960), *«Гра в класи»* (1963), *«62. Модель для будування»* (1968).

У 1981 році, проживши 30 років у Парижі, Кортасар отримав французьке громадянство. За іронією долі того ж року лікарі діагностували в письменника смертельну хворобу. Хуліо Кортасар помер у 1984 році, його поховали на паризькому кладовищі Монпарнас.

Неможливо передати той ефект, який справляють на читача коротасівські оповідання й романи. Так, знаменитий роман «Гра в класи» зовсім не схожий на класичні твори. Його потрібно не читати, а «грати», бо в основі твору — правила дитячої гри у класи. Роман можна читати в лінійній послідовності, а можна зигзагом, як пропонує автор. Від цього залежатиме не тільки розвиток подій, а й фінал твору. Читачеві доводиться включитися в цю гру, розгадуючи хитромудрий задум автора. Усі твори Хуліо Кортасара якоюсь мірою ґрунтуються на грі: грають персонажі, грає автор, закликаючи читачів на свій смак «зіграти» твір, подібно до того, як джазовий музикант імпровізує на задану тему. Зіграймо й ми.

1. Поясніть, як ви розумієте назву статті про письменника.
2. Підготуйте повідомлення про політичну діяльність Хуліо Кортасара. Як це характеризує письменника?
3. Сформулюйте 3–4 запитання до статті про письменника, поставте їх у класі.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Українською мовою вийшло чимало творів Х. Кортасара, серед них романи «**Гра в класи**» та «**Читанка для Мануеля**», збірки оповідань «**Таємна зброя**», «**Поза часом**», «**Усі вогні вогонь**». А відкрив українському читачеві Хуліо Кортасара літературознавець і перекладач **Юрій Покальчук**. Він першим у 80-х роках ХХ століття переклав його твори, був першим, хто захистив дисертацію з латиноамериканської прози ХХ століття. Цікаво, що Юрій Покальчук був особисто знайомий з Кортасаром, а друзі й колеги по літературному цеху називали українського дослідника на іспанський манер — **Па́ко**.

Твори Кортасара українською також перекладали **Анатоль Перепаддя**, **Петро Таращук**, **Сергій Борщевський**, **Олександр Буценко** та інші. Окремі оповідання Х. Кортасара можна знайти у вітчизняних журналах «Всесвіт», «Вітчизна», «Сучасність».

МЕНАДИ¹

Поклавши мені надруковану на кремовому папері програму, дон Перес провів мене на моє місце. Дев'ятий ряд, трохи праворуч: ну що ж, чудова акустична повага! Театр Корона² я знаю: примх у нього більше, ніж у жінки-істерички. Скільки разів попереджав я приятелів — не беріть квитків у тринадцятий ряд: там повітряний колодязь, і туди не долинає музика. І не сідайте з лівого боку в бельетажі, бо буде достоту як у флорентійському Театро комунале: деякі інструменти ніби віддаляються від решти оркестру і поплинуть у повітрі. Скажімо, флейта може залунати за три метри від нас, а весь оркестр, як і годиться, залишиться на сцені. Все це потішно, але приємного мало.

¹ *Менади*, або *вакханки*, — німфи, які супроводжували бога Діоніса в його мандрях і походах. Іншими словами, «*вакханка*» — жінка, нестримна у проявах своєї пристрасті.

² *Театр «Корона»* — ймовірно, Кортасар має на увазі оперний театр у Буенос-Айресі «Колон» («Колумб»). Цей театр згадується в багатьох творах Кортасара.

Я зазирнув у програму — «Сон літньої ночі»¹, «Дон Жуан»², «Море»³ і «П'ята симфонія». Ну як тут не усміхнутися. Ах, Маестро, старий лис, знову у вашій програмі концерту безсоромна естетична сваволя, але... вона прикриває чудове психологічне чуття, спільну рису всіх режисерів, концертних знаменитостей та організаторів вільної боротьби. Тільки з нудьги можна припхатися на концерт, де після Штрауса дають Дебюссі і тут же, слідом, — Бетховена, від такого аж голова тріщить. Проте Маестро знав свою публіку. Репертуар був розрахований на завідників театру Корона, а вони — люди без претензій і віддають перевагу перед гарним, але новим, поганому та звичному й знайомому. Нічого нестравного і такого, що порушує їхній спокій. З Мендельсоном їм буде легко і просто, потім «Дон-Жуан», такий щедрий, округлий, усі мелодії — в пам'яті, можна наспівати будь-яку. Дебюссі — інша річ, з Дебюссі вони відчують себе людьми мистецтва: не кожен розуміє його музику. А потім головна страва — Бетховен, добрячий звуковий масаж, ось так доля стукає в двері⁴, ах, цей глухий геній, перемога і її символ — літера «V»⁵. А далі — далі бігом додому, завтра справ сила-силенна.

Я справді відчував велику симпатію до Маестро за те, що він приніс гарну музику до нашого незнайомого з мистецтвом міста, де якихось десять років тому не йшли далі «Травіати»⁶ та увертюри до «Гуарані»⁷.

Маестро потрапив до нас по контракту, укладеному з одним метким імпресарію, і от створив оркестр, який по праву може вважатися першорядним. Помалу в його репертуарі з'явилися Брамс, Малер, імпресіоністи, за ними Штраус, Мусоргський... Попервах власники лож невдоволено бурчали, і Маестро врешті згорнув вітрила, розбавивши концертні програми уривками з опер. З часом навіть Бетховена, котрого він спершу підносив обачно, винагородили тривалими оплесками; ну і скінчилося тим, що Маестро аплодували за все поспіль, а то й просто за вихід на сцену, ось як зараз, коли його поява викликала небачений вибух захвату. Взагалі на початку концертного сезону слухачі щедрі на оплески і долоней не шкодують, ляпають з особливим смаком, а до того ж — всі до єдиного обожнювали Маестро, котрий, як завжди недбало, навіть сухувато вклонився публіці, швидко відвернувся до оркестрантів і зразу став чимось подібний до піратського ватажка. Ліворуч від мене сиділа сеньйора Джонатан, з якою я мало був знайомий, але чув, що вона меломанка. Зашарівшись, вона звернулася до мене:

— Ось! Ось людина, котра досягла того, чого мало хто досягає! Він створив не тільки оркестр, але й нас, публіку! Хіба це не чудово?

— Авжеж, — погодився я, як завжди готовий, погодився я.

— Іноді мені здається, що він повинен диригувати обличчям до публіки, адже ми до певної міри теж його музиканти.

¹ «Сон літньої ночі» — увертюра німецького композитора Ф. Мендельсона (1809–1847) до однойменної комедії В. Шекспіра.

² «Дон Жуан» — симфонічна поема німецького композитора Р. Штрауса (1864–1949).

³ «Море» — твір французького композитора К. Дебюссі (1862–1918).

⁴ Доля стукає в двері — початок першої частини П'ятої симфонії Бетховена.

⁵ Перемога і її символ — літера «V» — іспанською слово «перемога» (*victoria*) починається латинською літерою V, що збігається з римською цифрою V (п'ять).

⁶ «Травіата» — опера італійського композитора Дж. Верді (1813–1901).

⁷ «Гуарані» — опера-балет бразильського композитора К.-А. Гомеса (1836–1896).

— Мене, мабуть, не враховуйте, — сказав я. — Хоч як сумно, але в моїй голові вельми невиразні уявлення про музику. Ця програма, наприклад, мені здається просто жадливою. А втім я, напевне, помиляюся.

Сеньйора Джонатан глянула на мене осудливо і одразу ж відвернулася, але її природна люб'язність узяла гору, і мені довелося вислухати розлоге пояснення.

— До цієї програми включені справжні шедеври. І вона, між іншим, складає-на за листами його шанувальників. Хіба ви не знаєте, що сьогодні у Маестро срібне весілля з музикою? А те, що оркестрові минає п'ять років? Зазирніть у програму, там на звороті дуже тонка стаття професора Паласіна.

Я прочитав статтю професора Паласіна в антракті, після Мендельсона і Штрауса, що викликали бурю овацій на честь Маестро. Прогулюючись по фойє, я кілька разів задумався над питанням: чи заслуговує виконання обох речей такого виплеску бурхливих почуттів і чому сьогодні так шаленіє публіка, яка взагалі, за моїми спостереженнями, не вирізняється особливою великодушністю? Але кожен ювілей — це брама, розкрита для людської глупоти, і сьогодні приборічники Маестро зовсім втратили над собою владу. В барі я зіткнувся з доктором Епіфанією та його родиною — довелося змарнувати на них кілька хвилин. Дочки Епіфанії — зашарілі, збуджені — оточили мене і наввипередки закудкудакали (вони взагалі скидалися на пернатих різної породи). Мендельсон був просто божественний, не музика, а оксамит, найтонший шовк, і в кожній ноті — неземний романтизм. Ноктюрн? Ноктюрн можна слухати до кінця життя, а скерцо — зіграно руками феї. Бебі більше подобався Штраус — у ньому і справжня сила, це істинно німецький Дон-Жуан, а від тромбонів і валторн у неї бігали мурашки по тілу — я чомусь сприйняв ці слова в їхньому буквальному значенні. Доктор, поблажливо посміхаючись, слухав нас.

— Ох, молодь, молодь! Зразу видно, що ви не чули французького піаніста Ріслера і не знаєте, як диригував німецький композитор фон Бюлов... То був час!

Дівчата розсердилися. Росаріо сказала, що нинішні оркестри куди ліпші, ніж п'ятдесят років тому, а Беба рішуче перепинила батькову спробу засумніватися і у виняткових якостях Маестро.

— Авжеж, авжеж, — погодився доктор Епіфанія. — Я й сам вважаю, що сьогодні він геніальний. Скільки вогню, яке піднесення! Мені давно не траплялося так плескати в долоні...

Доктор Епіфанія з гордістю простягнув мені долоні, дивлячись на які, подумаєш, що він щойно витискав ними цукор з буряків. Дивно, але в мене склалося інше враження — мені навіть здавалося, що Маестро не в ударі, що у нього, мабуть, поболіє печінка, що він, як кажуть, не викладається, а стриманий і нуднуватий. І певне, я був єдиним у театрі Корона, хто так думав, бо Кайо Родрігес, наздогнавши мене, мало не збив мене з ніг.

— «Дон-Жуан» — блиск! А Маестро — дивовижний диригент, — заволав він. — Ти пам'ятаєш те місце в скерцо Мендельсона, ну, просто справжній перегук гномів, а не оркестр!

— Знаєш, — сказав я, — почути б спершу цей перегук гномів!

— Не клей дурня, — огризнувся Кайо, і я бачив, що він щиро обурений.

— Невже ти не спроможний вловити себе! Наш Маестро — геній, і сьогодні він перевершив самого себе, ясно? По-моєму, ти даремно прикидаєшся тупим.

В цю хвилину нас наздогнала Гільєрміна Фонтан, яка слово в слово повторила те, що наплели доньки Епіфанії, а потім вони з Кайо проникливо дивилися одне на одного зі слізьми на очах, розчулені співзвучністю своїх захватів, стихійним братством, від якого добрішають на якусь хвилину людські душі. Я дивився на них, нічого не розуміючи, силкуючись осмислити причини цього захвату. Ну, припустімо, я не щовечора ходжу на концерти і на відміну від них можу іноді сплутати Брамса з Брукнером або навпаки, що в їхньому колі розцінять як невибачне невігластво. І все ж ці запалені обличчя, ці спітнілі шії, готовність аплодувати де завгодно — в фойє чи посеред вулиці, — все це наводило мене на думку про атмосферні впливи, про вологість повітря, про сонячні плями, одне слово, про ті речі, що відбиваються, безперечно, на поведінці людини. Пригадується, я навіть подумав, чи немає, бува, в залі якогось дотепника, який вирішив повторити знаменитий дослід доктора Окса¹, щоб розпалити всю цю публіку. Гільєрміна урвала мої роздуми, сіпнувши мене за руку (ми були мало знайомі).

— А зараз — Дебюссі, — прошепотіла вона, дуже збуджена. — Мереживна гра води, «La mer»².

— Щасливий буду це почути, — сказав я. — Уявляєте собі, як пролунає «Море» у нашого Маестро!

— Бездоганно, — зронив я, дивлячись на неї пильно, щоб простежити, як вона поставиться до мого зауваження.

Ошукавшись у мені, Гільєрміна одразу ж повернулася до Кайо, який ковтав содову, ніби спраглий верблюд, і обоє побожно заглибились у передчування того, якою буде друга частина «Моря» і якої нечуваної сили сягне Маестро у третій частині. Я вирішив прогулятися по коридорах, а потім вийшов у фойє. Мене зворушував і водночас дратував цей несамовитий захват усієї публіки після першого відділення... Гучне дзигчання розворушеного вулика било по моїх нервах — я сам раптом розхвилювався і навіть подвоїв свою звичайну порцію содової води. До деякої міри мені було прикро, що я не беру участі в цьому дійстві, а натомість, на манір ученого-ентомолога, спостерігаю за всім збоку. Але що вдієш! Таке трапляється зі мною скрізь і всюди, і я навіть користаюся цією здатністю, щоб не зв'язуватися всерйоз ні з чим у житті.

Коли я вернувся в партер, усі вже сиділи по своїх місцях, і мені довелося підняти весь ряд, щоб дістатися до мого крісла. Щось було смішне в тому, що нетерпляча публіка розсілася по своїх місцях раніше, ніж оркестранти, які зараз стурбовано, ніби знехотя, виходили на сцену. Я глянув на гальорку і на балкони — суцільна чорна маса, ніби мухи в банці від чогось солодкого. В партері то тут, то там спалахували і гасли вогники — то меломани, що принесли з собою партитури, перевіряли свої ліхтарики. Коли величезна центральна люстра почала поволі тьмяніти в чимраз густішу пільму, назустріч Маестро, який вийшов на сцену, покотилися оплески. Я подумав, що ці звуки, які дедалі сильнішали, ніби відтісняючи світло, і змусили включитися одне з моїх п'яти почуттів, тоді як інше дістало змогу перепочити. Ліворуч від мене завзя-

¹ ...знаменитий дослід доктора Окса — йдеться про 7 розділ повісті Ж. Верна «Фантазії доктора Окса». У цьому творі розповідається про досліди з киснем, які проводить учений Окс; у 7 розділі дія відбувається в міському театрі, де і музиканти, і публіка під впливом чистого кисню перебувають у стані сильного збудження.

² «Море» (фр.).

то плескала в долоні сеньйора Джонатан. І не одна вона — весь ряд поспіль. Але попереду, навкис, я помітив чоловічка, який сидів зовсім нерухомо, ледь схиливши голову. Сліпий? Авжеж, сліпий, я навіть уявив відблиски світла на його білому полірованому ціпку і ще ці непотрібні окуляри. Лише ми удвох у цілій залі не аплодували, і, зрозуміло, мене зацікавив цей сліпий чоловік. Мені нестримно хотілося підсісти до нього, поговорити. Адже той, хто не аплодував цього вечора Маестро, справді був вартий уваги. Попереду несамовито відбивали собі долоні доньки Епіфанії, та й він сам не відставав від них. Маестро недбало кивнув публіці, звів очі вгору, звідки, немов на величезних роликах, скочувався гуркіт, вриваючись в оплески партеру і лож. Мені здалося, що в Маестро чи то допитливий, чи то стурбований вигляд обличчя, — його досвідчений слух, мабуть, уловив, що сьогодні на його ювілейному концерті публіка поводить ся якимось незвично. «Море» також викликало овацію, і не менш захоплену, ніж Ріхард Штраус, що цілком зрозуміло. Я й сам не встояв перед звуковими розкотами фіналу та оплесками і ляпав до болю в долонях. Сеньйора Джонатан плакала.

— Грандіозно, — прошепотіла вона, повернувши до мене зовсім мокре обличчя, ніби в рясних краплях дощу. — Ну просто незбагненно!

Маестро то зникав, то з'являвся, був, як завжди, елегантний і злітав на диригентську підставку з легкістю, що нагадувала рухи розпорядників на аукціонах. Він підняв своїх музикантів, і у відповідь з подвоєною силою прокотилися нові оплески і нові «браво!» Сліпий, що сидів праворуч від мене, теж аплодував, але дуже скупко, бережучи долоні, — мені було дуже приємно спостерігати, з якою стриманістю він, увесь підібраний, навіть відсторонений (голова похнюплена), підтримує цей вибух ентузіазму. Безконечні «браво!» — звичайно вони лупають вряди-годи як вираз чиеїсь особистої думки, — неслися звідусіль. Спершу оплески не були такі бурхливі, як у першому відділенні концерту, але тепер музика ніби відійшла набік, тепер плескали не «Дон-Жуанові» і не «Морю», а самому Маестро і ще, мабуть, тій солідарності почуттів, яка об'єднала всіх поцінувачів музики. І овація, що оновлювалася сама від себе, наростала і хвилинами робилася до болю нестерпною. Я роздратовано роззирався навкруги і раптом ліворуч від себе помітив жінку в червоному — вона побігла проходом і зупинилася поряд зі сценою, біля самих ніг Маестро. Коли Маестро знову схилився перед публікою, він сахнувся, побачивши просто перед собою сеньйору в червоному, й одразу ж випростався. Але згори, з гальорки, нісся такий погрозовий гул, що йому довелося знову вклонитися і вітати публіку — він це робив дуже рідко — скинутою вгору рукою, що негайно викликало новий вибух захвату, і до несамовитих аплодисментів приєдналися тупіт ніг у ложах та бельєтажі. І це вже було занадто.

Хоча й не було перерви, Маестро пішов геть на кілька хвилин, і я навіть трохи підвівся з крісла, щоб ліпше роздивитися залу. Вогка, в'язка задуха і збудження обернули більшість людей на якусь подобу жалюгідних, мокрих креветок. Сотні бганих хусточок колихалися, мов хвилі нового моря, що виникло наче для глузу враз, тільки-но стихло «Ла мер». Багато хто притьмом кинувся в фойє, щоб нашвидку вихилити склянку лимонаду чи пива, і, побоюючись пропустити щось важливе, значне, бігом летіли до зали, натикаючись на зустрічних. Біля головного входу в партер утворилася безладна тиснява. Але не було й натяку на якесь невдоволення, люди сповнилися безконечною добротою одне до одного, точніше, настало якесь загальне зворушення,

в якому вони розуміли і відчували одне одного. Сеньйора Джонатан, а вона ледве вміщалася у вузькому кріслі, звела на мене очі, — я все ще стояв, — і лице її напрочуд нагадувало спілу ріпу. «Грандіозно! — зойкнула вона. — Просто грандіозно!»

Я майже зрадів, побачивши, як на сцену виходить Маестро. Ця юрба, до якої я — на жаль — належав, навіювала мені жаль і огиду. З усіх у залі, мабуть, один Маестро та його музиканти зберігали людську гідність.

Та ще й цей сліпець, там, праворуч, що не аплодував, сидів рівний, як струна, — сама стриманість, сама увага.

— П'ята, — видихнула мені у вухо сеньйора Джонатан. — Екстаз трагедії!

Я зразу подумав, що це непогана назва для фільму, і приплющив очі. Певне, мені хотілося уподібнитися до сліпого, єдиної людської істоти серед цього драглистого місива, в якому я так безнадійно загруз. І коли я побачив зелені вогники, що майнули переді мною ніби ластівки, перша фраза бетховенівської симфонії звалилася на мене як пневматичний молот і змусила дивитися на сцену. Маестро був майже прекрасний — тонке, проникливе обличчя і руки, до них прикутий оркестр, що гудів усіма своїми моторами у великій тиші, яка враз заступила гуркіт нестримних оплесків. Але, щиро кажучи, мені здалося, що Маестро пустив у хід свою машину ледь раніше, ніж запала ця тиша. Перша тема пройшла десь над нашими головами, і з нею її символи, вогні спогадів, її звичне, зовсім просте: та-та-та-та. Друга, окреслена диригентського паличкою, розлилася по залі, і мені привиділося, що повітря зайнялося полум'ям. Але полум'я було холодне, невидиме, воно палило зсередини. Певне, ніхто, крім мене, не звернув уваги на перший крик, надривно короткий, притлумлений. В акорді дерева й металу я розчув його, бо дівчина, яка забилася в корчах, сиділа просто переді мною. Крик був сухий, недовгий, ніби в нападі істерики чи любовному екстазі. Дівчина відхилила голову, торкаючись потилицею різьбленого єдинорога, яким увінчані крісла в партері, і з такою силою біла ногами по підлозі, що її ледве утримували сусіди. Згори, з першого яруса, донісся ще один крик і ще завзятіший тупіт ніг. Щойно закінчилася друга частина, як Маестро одразу, без паузи, перейшов до третьої. Мене раптом узяла цікавість, чи може диригент чути ці крики з залу, чи він весь у полоні звукової стихії оркестру. А дівчина з переднього ряду хилилася тепер все нижче й нижче, і якась жінка (очевидно, мати) обіймала її за плечі. Я хотів був допомогти їм, але спробуй зробити щось під час концерту, якщо вони сидять в іншому ряду і доволка незнайомі люди. У мене навіть майнула думка попросити допомоги у сеньйори Джонатан, адже жінки меткіші і знають, що треба робити в таких випадках. Проте сеньйора Джонатан не відривала очей від спини Маестро — вона вся поринула в музику. Мені здалося, що в неї на підборідді, прямо під нижньою губою, щось блищить. Зненацька попереду нас устав на весь зріст якийсь сеньйор у смокінгу, і його могутня спина заступила Маестро. Так дивно, що хтось устав посеред концерту. Але хіба не дивно, що публіка взагалі не помічає цих криків, не бачить, що в дівчини справжній істеричний напад? Мої очі несподівано вихопили розпливчасту пляму в центрі партеру. Ну, звісно, це та сама жінка, що в антракті бігала до сцени! Тепер вона повільно йшла до сцени, і, хоч трималася дуже прямо, я б сказав — не йшла, а підкрадалася, її зраджувала хода: кроки повільні, як у зачарованої людини, — ось-ось налаштується і стрибне. Вона невідривно дивилася на Маестро, мені навіть

привидівся шалений блиск її очей. Якийсь чоловік, вибравшись зі свого ряду, метнувся слідом за нею — ось вони вже десь у п'ятому ряду чи ближче, а біля них ще троє. Зараз буде фінал, і за велінням Маестро уже вривалися до залу перші могутні й широкі акорди фіналу, напрочуд чіткі, досконалі скульптурні форми, високі колони, білі й зелені, Карнак¹ звуків, по нефу² якого обережно просувалася жінка в червоному та її проводжаті.

Між двома вибухами оркестру я знову почув крик, точніше, репет в ложі праворуч. І разом з ним прямо в музику зірвалися оплески, неспроможні більше втриматися й на мить, ніби в огнищі любовних обіймів... вся зала, ця величезна задихана самиця, не дочекалася чоловічого тріумфу оркестру і з безтямними криками, вже не стримуючи себе у пристрасті, віддалася власній насолоді. Незручне крісло заважало мені обернутися назад, де — я це відчував — щось наростало, насувалося, вторуючи жінці в червоному та її супутникам, які підбігли до сцени саме тієї хвилини, коли Маестро, достоту як матадор, що спритно вгороджує шпагу в карк бикові, ввігнав диригентську паличку в останню стіну звуку і подався вперед, пониклий, ніби його ударило пружкою хвилею повітря. Коли Маестро випростався, вся зала стояла, і я, зрозуміло, також, і простір став склом, в яке цілим лісом гострих списів вгатилися оплески й крики, обертаючи його на нестерпно грубу, пітну і сповнену водночас особливої величі масу, в чомусь схожу на череду ошалілих буйволів. І звідусіль у партер набивалися люди, і мене навіть не дуже здивували двоє чоловіків, що скочили в прохід прямо з ложі. Вискнувши, ніби придавлений щур, сеньйора Джонатан вирвала нарешті свої тілеса з крісла і, простягнувши руки до сцени, уже не кричала, а ревіла від захвату. Весь цей час Маестро стояв спиною до публіки, ніби виражаючи до неї презирство, і, мабуть, схвально дивився на музикантів. Але ось він неквапливо обернувся, вперше удостоївши публіку легкого нахилу голови. Обличчя його було зовсім біле, ніби його доконала втома, і я навіть устиг подумати (в плутанні відчуттів, обривків думок, миттєвих спалахів усього того, що оточувало мене в цьому пеклі захвату), що він ось-ось зомліє. Маестро нахилився вдруге і, подивившись праворуч, побачив, як на сцену видирається той самий сеньйор, білявий, у смокінгу, а за ним ще двоє. Мені здалося, ще Маестро зробив якийсь невизначений рух, ніби надумав зійти з помосту, і тут я помітив, що рух цей — судомний, що він хоче від чогось звільнитися. Ну, так і є: жінка в червоному вчепилася в його ногу. Вона вся тяглася до Маестро і при цьому кричала, я принаймні бачив її широко роззявлений рот. Думаю, що вона кричала, як усі, мабуть, як я сам. І Маестро впустив паличку і розпачливо шарпнувся вбік. Він явно щось казав, але що — годі було розібрати, і один з супутників жінки обхопив руками другу ногу Маестро, і той повернувся до музикантів, ніби волаючи і до них про допомогу. Музиканти, що посхоплювалися з місць, натикалися під сліпучим світлом софітів на покинуті інструменти. На сцену, юрмлячись біля сходинок, лізли й лізли нові люди. Їх набралось стільки, що в тисняві важко було розрізнити оркестрантів. Пюпітри полягли на підлогу, як зім'яте колосся. Блідий Маестро, силкуючись випрочати ногу, ухопився за якогось чоловіка, котрий вискочив просто на підставку, але, побачивши, що цей чоловік зовсім не му-

¹ Карнак — тут: найбільший у Стародавньому Єгипті храмовий ансамбль.

² Неф — витягнуте в довжину приміщення (або частина приміщення), відокремлене рядом колон або стовпів.

зикант, він різко шарпнувся назад. Тієї миті ще одні руки обвилися круг його стану. Потім я побачив, як жінка в червоному, ніби у мольбі, розгорнула йому обійми, і несподівано Маестро зник — юрма очамрілих шанувальників понесла його зі сцени і потягла кудись у глиб партеру. Досі я стежив за цим масовим шалінням з якимось захватом і жахом ясновидця. Все мені відкривалося з особливої висоти, а може, навпаки — звідкись ізнизу. І ось зненацька пролунав цей пронизливий, гострий крик. Кричав сліпець — він звівся на весь зріст і, розмахуючи руками, немов крилами вітряка, щось випрохував, благав, молив. Це було понад усяку міру — я вже не міг лишатися байдужим присутнім у залі, я відчув себе справжнім учасником цього буяння захватів і, зірвавшись з місця, понісся до сцени. Одним стрибком я опинився на сцені, де збезумілі чоловіки і жінки з завиванням виривали у скрипалів скрипки (які хрустіли і лопали, ніби величезні руді таргани), потім стали кидати в залу всіх музикантів поспіль, і там навалювалися на них інші шаленці. Цікаво, що я не відчував ані найменшого бажання хоч якось сприяти цьому розгулу пристрастей. Мені лише хотілося бути поряд з усіма, бачити на власні очі все, що відбувається і відбудеться на цьому неймовірному ювілеї. В мене ще залишилися якісь проблиски здорового глузду, щоб подумати, чому це музиканти не намагаються втекти за лаштунки. Але я одразу ж збагнув, що це неможливо, — легіон слухачів заблокував обидва крила сцени, утворивши кордон, який випліскувався вперед, підмиваючи під себе інструменти, підкидаючи вгору пюпітри, аплодуючи, надриваючи горлянки несамовитим ревінням. У залі стояв такий страшенний гуркіт, що він уже сприймався як тиша. Просто на мене з кларнетом у руці біг якийсь гладун, і я мало не схопив його, мало не підставив йому ногу, щоб і він дістався розлюченій публіці. Але, зрозуміло, я злегковажив, і жовтолиця сеньйора з глибоким декольте на грудях, по яких стрибає перлисті розсипи величезного намиста, подарувала мені погляд, сповнений ненависті й виклику. Вона вчепилась у кларнетиста, який щось кричав, прикриваючи свій інструмент, якихось двоє чоловіків потягли його — уже притихлого — до лож, де загальне збудження досягло вищої межі.

Оплески ледве пробивалися крізь крики, та й хто міг аплодувати, якщо всі як одержимі ловили музикантів, щоб схопити їх у свої обійми. Зала ревіла все пронизливіше й гостріше, то тут, то там серед реву, що наростав, вибухали моторошні зойки, поміж якими — як мені здалося — вирізнялися особливі, викликані фізичним болем, що взагалі-то не дивина — в такому шарварку, в такому сум'ятті і біганні можна було переламати руки й ноги. Але я все ж таки сміливо кинувся у партер зі спорожнілої сцени, туди, до музикантів, яких розтягували в різні боки — кого до лож, і де було якесь незрозуміле вовтузіння, кого до вузьких бічних проходів, які вели до фойє. Із лож бенуару ось, виявляється, звідки неслося розпачливе завивання. Мабуть, це музиканти, задихаючись від нескінченних обіймів, благає відпустити їх. Ті, хто сидів у партері, юрмилися тепер біля входів у ложі, куди поривався і я, продираючись крізь ліс різьблених крісел. Хвилювання в залі помітно посилилося, світло почало швидко слабнути, в червонястому жеврінні лампочок обличчя були ледве видні, і постаті людей нагадували якісь дриготливі тіні, нагромадження безформних об'єктів, які то наближалися, то віддалялися один від одного. Мені здалося, що я розрізнув срібну голову Маестро у другій ложі, зовсім поряд зі мною. Але Маестро зразу зник, кудись провалився, ніби його

змусили стати навколішки. Біля мене пролунав різкий, короткий крик, і я побачив сеньйору Джонатан, вона бігла, а трохи позаду — молодшу з дочок Епіфанії. Обидві полізли в юрбу біля другої ложі. Тепер я вже не сумнівався, що саме в цій ложі опинилися і Маестро, і жінка в червоному зі своїми супутниками. Докторова донька підставила сеньйорі Джонатан сплетені пальці рук, і та, ніби хвацька наїзниця, уперлася в них ногою, як у стремено, а потім пірнула в ложу. Впізнавши мене, дочка Епіфанії щось крикнула, мабуть, просила допомогти і їй, але я відвів очі вбік і зупинився, не бажаючи долучитися до цих зовсім збезумілих від захвату людей, ладних битися одне з одним. Я бачив, як тромбонист розквасили носа Кайо Родрігесу, — ось хто відзначився, коли в партер зі сцени скидали оркестрантів! Закривавлене лице Кайо не викликало в мене співчуття, мені навіть не було шкода сліпця, який плазував рачки і натикався на крісла, заблудившись у цьому симетричному лісі, позбавленому прикмет. Мене вже нічого не хвилювало. Хіба що хотілося знати, чи змовкнуть колись у ложах ці крики, які підхоплювалися в партері, звідки, як і раніше, лізли до лож очманілі люди, відштовхуючи одне одного. Найвідчайдушніші, бачачи, що їм не пробитися в ложі крізь натовп, що юрмився біля дверей, стрибали туди так, як це зробила сеньйора Джонатан. Я все це бачив, не втрачав, однак, здорового глузду, і — в мене й далі не було ані найменшого бажання поділяти це загальне навіженство. Напевно, власна байдужість пробуджувала в мені дивне почуття вини, ніби моє поведження було в чомусь найганебніше, особливо скандальне серед цього загального неподобства. Я вже кілька хвилин сидів один у порожньому ряду партеру і десь за межами моєї байдужості вловив початок спаду напруження в усе ще нестримному і відчайдушному ревінні юрби. Крики дійсно стали вщухати, швидко припинилися зовсім, і все заповнилося невиразними шерехами відступу. Коли, як мені здалося, можна було йти, я швидко подався до бічного проходу і без перешкод потрапив у фойє. Самотні постаті рухалися, ніби п'яні. Хтось витирав рота хусточкою, хтось обсмикував піджак чи поправляв комірцець. У фойє я примітив жінок, які порпалися в своїх торбинках в пошуках дзеркальця. Одна з жінок бгала в руці скривавлену хустинку — мабуть, поранилася. Потім я побачив обох дочок доктора Епіфанії. Вони бігли понурі, розізлилися, мабуть, через що не зуміли потрапити в ложу. Кожна з них подарувала мені такий погляд, ніби я був у всьому винний. Я почекав, поки вони, за моїми підрахунками, опинилися надворі, і рушив до головних сходів, які вели до виходу. І ось тут у фойє появилася жінка в червоному зі своїми неодмінними супутниками. Чоловіки йшли назирці, збившись в купку, ніби соромилися пожмаканих і подертих костюмів. Але жінка в червоному рухалася мені назустріч, гордо дивлячись уперед. Я побачив, що вона раз-другий провела язиком по губах. Повільно, ніби облизуючись, провела язиком по губах, які розтягувалися в усмішці.

Переклад з іспанської Юрія Покальчука

Мистецькі передзвони

Твори Хуліо Кортасара неодноразово були екранізовані. Найвідомішою кіноверсією став англomовний фільм італійця **Мікеланджело Антоніоні «Фотозбільшення»** (1966) за мотивами оповідання Кортасара **«Слина диявола»**. Ця стрічка здобула «Золоту пальмову гілку» Канського кінофестивалю та номінувалася на премію «Оскар».

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справило на вас оповідання? Чим здивувало?
2. Яку музику мали виконувати на концерті? Чому оповідач скептично відгукнувся про концертну програму?
3. Якими зображено завсідників театру? Як ви розумієте таку їх характеристику: «...віддають перевагу перед гарним, але новим, поганому та звичному й знайомому»?
4. Схарактеризуйте образ Маестро. Якою була його роль у культурному житті міста? Як ви розумієте слова: «Він створив не тільки оркестр, але й нас, публіку»?
5. Чи погоджуєтеся ви з тим, що оповідання можна назвати «гастрономічним етюдом»? Якщо так, то доберіть з тексту слова, порівняння, образи, що підтверджують вашу думку.
6. Визначте роль образу сліпого в оповіданні.
7. Як у творі розкривається проблема індивідуальної свободи особистості, її протистояння натовпу?
8. Проаналізуйте, як в оповіданні створюється атмосфера напруженості й таємничості.
9. Підготуйте повідомлення про давньогрецький міф «Смерть Орфея». Прокоментуйте, як письменник у творі переосмислює цей міф.
10. Хто такі менади? Як автор інтерпретує міфологічний образ менад в оповіданні?
11. Поясніть, як ви розумієте фінал оповідання.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

...парадоксальні ситуації і ексцентрична, часом гротескова поведінка Кортасарових героїв змушує читача відірватись від узвичаєної настроєності на логічний розвиток подій і мислити, шукати й знаходити разом з письменником особливий зміст у його «химерній» прозі.

Юрій Покальчук, український перекладач і літературознавець

У його погляді відчувається дитина, дивна і неспокійна. Ця дитина і є батьком людини, яка творить мистецтво і своєрідний порядок речей — у безнастанному неспокої і пристрасному вируванні думки.

Луїс Арс, аргентинський літературознавець

...якщо роман й оповідання виживуть під натиском ХХІ століття, а ми, оптимісти, віримо в це, Кортасар назавжди залишиться у світовій літературі. Оскільки ми говоримо про манеру письма настільки новаторську, що скільки поколінь не змінилося, його твори завжди будуть адекватні нинішньому моменту і сучасні.

Мігель Ерраес, іспанський літературознавець і письменник

Підсумовуємо вивчене

1. Прочитайте інтерв'ю Х. Кортасара англomовному літературному журналу «The Paris Review» (<https://bit.ly/2twdgvj>). Що нового ви дізналися про аргентинського письменника?
2. Ю. Покальчук стверджує, що твори Кортасара нагадують «нефантастичну фантастику» реального. Прокоментуйте слова дослідника на прикладі оповідання «Менади».
3. Як в оповіданні «Менади» відобразилась ігрова концепція творчості письменника?
4. Поясніть сенс назви оповідання «Менади».
5. Прокоментуйте інформаційний плакат¹ до творчості Х. Кортасара. Зверніть увагу на колаж із зображенням Кортасара. Які особливості життя і творчості письменника увиразнив у ньому художник? Спираючись на праву частину плаката, розкрийте характерні особливості оповідання «Менади». Прокоментуйте інші зображення.

6. Порівняйте твори Х. Кортасара «Менади» та Г. Гарсія Маркеса «Стариган із крилами». Що в них спільного та відмінного?
7. Підготуйте мультимедійну презентацію про життя і творчість Х. Кортасара.
8. Напишіть творчу роботу на одну з тем:
  - ✓ «Переосмислення міфу про смерть Орфея в оповіданні Х. Кортасара «Менади»»;
  - ✓ «Фантастика і реальність в оповіданні Х. Кортасара «Менади»»;
  - ✓ «Оповідання Х. Кортасара «Менади» як гастрономічний етюд».

¹ В інформаційному плакаті використано колаж аргентинського художника Нахуеля де Ведія із зображенням Х. Кортасара, репродукцію картини французького художника Еміля Бена «Смерть Орфея» (1874).

Мілорад Павич
Милорад Павић
(1929–2009)

Я намагаюся дати читачеві більшу свободу; він разом зі мною несе відповідальність за розвиток сюжету. Я надаю йому можливість самому вирішувати, де розпочинається і де закінчується роман, яка зав'язка і розв'язка, яка доля головних героїв. Це можна назвати інтерактивною літературою — літературою, що зрівнює читача з письменником.

Мілорад Павич

ПЕРШИЙ ПИСЬМЕННИК ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

- ❖ Ви можете самостійно обрати початок статті про письменника. Можна розпочати з розділу «Сторінками творчості» або з розділу «Із біографії».

СТОРІНКАМИ ТВОРЧОСТІ

Ще за життя сербський письменник Мілорад Павич став культовим. Його називали «ватажком європейського постмодернізму», «гомерівським оповідачем», «митцем постгутенбергівського світу», «електронним автором». Але сам Павич із гумором ставився до цих титулів. «Я письменник вже більше двохсот років. У далекому 1766 році один з Павичів видав свою збірку поезій, і з того часу ми вважаємося літературною династією», — зазначив він в автобіографії. А в 1984 році про літературну династію Павичів дізнався увесь світ: її славний нащадок, Мілорад Павич, вигадав «Хозарський словник» — один із найнезвичайніших творів світової літератури. Роман, і справді, написано як словник. Його текст складається з трьох частин, що поділені на словникові статті, в яких містяться християнські, мусульманські, іудейські джерела з хозарського питання — вибору релігії хозарами у VIII–IX століттях. У творі Павича немає традиційного сюжету, замість звичайного лінійного тексту письменник запропонував читачам гіпертекст — таку організацію тексту, коли сам читач обирає послідовність читання твору. Читачі були в захваті! Критики назвали «Хозарський словник» першим зразком нелінійної прози, а його автора — першим письменником третього тисячоліття.

Експерименти з формою на цьому не скінчилися. Слідом за романом-словником був роман-кросворд — «Пейзаж, намальований чаєм» (1988), роман-посібник для гадання на картах Таро — «Остання любов у Царгороді» (1994), астрологічний довідник — «Зоряна мантія» (2000) та

інші. Яскравою ілюстрацією творчих пошуків стали й оповідання митця «Дамаскін», «Скляний равлик» (обидва — 1998) та інші. Твори Мілорада Павича нагадують класичні тексти лише за зовнішньою ознакою — є обкладинка і сторінки, але за своєю будовою це новітні, інтерактивні тексти, де перевага надається не плавному опису, а знаку, сигналу, образу, який можна миттєво передати, як цього вимагає стрімке ХХІ століття. Саме такі тексти, за словами автора, «легко читати в Інтернеті». Інтерактивні ігри Павич продовжив і в царині драми. Так, на основі оповідання «Скляний равлик» у 2002 році він написав однойменну п'єсу. Цікаво, що «метр нелінійної прози» на початку своєї літературної діяльності випустив декілька поетичних збірок. Найвідоміші серед них — «Палімпсести» (1967) і «Місячний камінь» (1970). Вільно володіючи російською й англійською мовами, він зарекомендував себе і як талановитий перекладач, переклавши сербською вірші О. Пушкіна та Дж. Байрона. «...у мене немає біографії. Є тільки бібліографія», — жартував Павич.

- ❖ Якщо ви не прочитали розділ «Із біографії», то читайте його. Якщо ж прочитали, то відповідайте на запитання до статті про письменника.

ІЗ БІОГРАФІЇ

В автобіографії Мілорад Павич записав: «Народився я 1929 року на узбережжі однієї з чотирьох райських річок о 8.30 ранку під знаком Терезів...». Ця райська річка — Дунай, а узбережжя — одне з найдавніших міст Європи, столиця Сербії — Белград. Батько майбутнього письменника був скульптором, мати — викладачем філософії. Ще підлітком Мілорад пережив жахи Другої світової війни. «Поміж бомбардуваннями, — згадував Павич, — я вперше закохався і під німецькою окупацією примусово вивчив німецьку. Тоді ж потайки я навчився англійської...». Мілорад Павич закінчив філософський факультет Белградського університету. На студентські роки випали й перші літературні спроби майбутнього письменника.

Поряд з письменництвом Мілорад Павич займався і науковою діяльністю, він — фахівець у галузі сербського бароко й символізму. Професор Павич був дійсним членом Сербської академії наук і мистецтв, регулярно читав лекції в університетах Сербії, Франції, Німеччини, Австрії.

Як зазначають біографи Павича, коло його інтересів неосяжне. Він захоплювався музикою, сам прекрасно грав на скрипці й фортепіано, обожнював ходити на класичні концерти. Любив мандрувати, займався спортом. До останньої хвилини свого життя він стежив за новинками світової літератури. Неодноразово зарікаючись, що вже не буде писати, створював все нові й нові шедеври. У 2004 році був навіть номінований на Нобелівську премію. А наприкінці листопада 2009 року серце всесвітньо відомого серба перестало битися.

«Я знаю, — писав Мілорад Павич, — що літературу в майбутнє ведуть не письменники, а читачі, адже у світі завжди набагато більше талановитих читачів, ніж талановитих письменників». Сподіваємось,

що саме такими талановитими читачами стали і ви — завтрашні випускники.

❖ Якщо ви не прочитали розділ «Сторінками творчості», то читайте його. Якщо ж прочитали, то відповідайте на запитання до статті про письменника.

1. Поясніть, чому Павича називають «першим письменником третього тисячоліття».
2. М. Павич був переконаний, що «класичний спосіб прочитання книжок уже вичерпав себе, прийшов час змінити його». А ви як вважаєте?
3. Який зі способів читання статті про письменника ви обрали? Змінюючи послідовність читання, прочитайте її вдруге. Чи стало ваше сприйняття біографії письменника іншим? Чи сподобалося вам «грати» з текстом статті? Прокоментуйте свою відповідь.

СКЛЯНИЙ РАВЛИК¹

Передсвяткова історія
Перше перехрестя

❖ Читач може сам обрати початок цього оповідання. Він може почати з розділу «Панна Хатчепсут» або з розділу «Пан Давид Сенмут, архітектор».

ПАННА ХАТЧЕСУТ

Панна Хатчепсут, продавщиця в магазині жіночої білизни, прокинулася знову досить пізно і з почуттям самотності. Їй наснився дзбан із двома шийками. Вві сні вино зв'язалося вузлом і двома струменями наповнило водночас два келихи.

Як завжди, коли почувалась самотньою, вона відразу здогадалася, що треба зробити. Насамперед поглянула на річки. Хмари були несилі накрити воду, пливли проти течії вздовж правого берега Дунаю й перепиняли вітри біля гирла Сави. Надвечір вона рушила на роботу. Працювала в другу зміну, до пізньої ночі. Цього дня біля газетного кіоску, що на розі, панна помітила вишуканого незнайомця в зимовому пальті кольору чорного лаку, стала поруч із ним, простягла однією рукою газетяреві гроші, а другою з панової лівої кишені поцупила річ, яку там намацала. Продавець дав їй газету, і панна зникла. Пан сів у машину кольору свого пальта й теж зник.

Зараз для панни Хатчепсут лишилася простіша частина роботи. На Теразіях² вона витягла зі своєї сумочки малесеньке дзеркальце та втупилась у нього. Своїм виглядом, що побачила в дзеркалі, вона лишилася задоволена:

Прикро, що це зображення тут не може лишитися. Та хто його знає, бува, й позостане? Зрештою, бодай розпишусь. І панна поцілувала дзеркальце,

¹ Інтерактивну версію оповідання можна знайти в Інтернеті: <https://bit.ly/2GQrjbx>

² Теразіє — центральна площа у столиці Сербії — Белграді.

лишивши на ньому слід напomadжених губів. У підземному переході на Теразіях панна піднімалась ескалатором та нишком укинула дзеркало до сумки якоїсь перехожої.

Справу було успішно завершено, й панна Хатчепсут полегшено відітхнула. В магазин жіночої білизни, де працювала, вона ввійшла, неначе відроджена, немов упродовж годин була на масажі, в сауні або ж попотіла на зняряддях спортзалу. Почуття самотності зникло, як і завжди, коли вона так діяла. Завжди однаково. Одну річ украсти в когось, іншу — комусь підсунути. Не вибираючи, ані що, ані кому. Інколи — залежно від обставин — вона змушена була змінювати послідовність дій і спочатку дарувати, а вже потім — красти. Та цього разу все було звичайно.

Вже пізніше, тільки-но на хвилинку лишившись сама в крамниці, панна Хатчепсут нарешті глянула, що ж то вона поцупила з кишені пана в чорнолаковому пальті. Це була запальничка. Коштовна й нова-новісінька. З блискучого шкіряного футляра ще видніла гарантія. На рудій верблюдячій шкірі було витиснуто: MOZIS III. Щось, наче знак власника. А на кришці вигравіювано:

Якщо мною тричі поспіль креснеш, твоє бажання здійсниться.

Панна Хатчепсут не встигла докладніше розгледіти свою здобич, бо до крамниці зайшов покупець. Взнявшись поза спиною лівою рукою за лікоть правої, вона подивилася на нього.

Це був молодик у джинсах, блакитній сорочці та темному піджаку, в черевиках із кошлатого хутра. У руці тримав дощовик та маленьку коробочку, загорнуту в золотий папір і зверху перев'язану стрічкою. Перше, на що панна поглянула, були його кишені. Вони виявились цілком відповідні, трохи зяяли. Тоді панна огледіла й того, кому ці кишені належали. Він на диво був із сивиною, дарма що молодий. На голові мав п'ять проділів упоперек голови, від вуха до вуха. Стрункий, із дивним поглядом.

«Цей і вві сні недобачає», — подумала Хатчепсут і спитала, чим може бути йому корисною.

Він поклав свій плащ та коробочку на столик біля її крісла й мовив сором'язливо:

— Я хотів би купити нічну сорочку. Як різдвяний подарунок дружині. Вона носить четвертий розмір.

«Тепло такого голосу можна відчутти вночі між двома кроками самотньої жінки на пустій вулиці...» — так подумала панна Хатчепсут, а вголос сказала:

— Цей розмір угорі, на полиці. — Й присунула драбинку. Піднімаючись, вона відчула його погляд на собі. Тримала цей погляд на одному й тому ж місці, на рівні стегон, і коли спустилась, то, відсовуючи драбинку, непомітно підштовхнула нею золоту коробочку так, що та впала зі столу на крісло. Тепер ту штучку було ізольовано від плаща. Панна Хатчепсут сподівалася, що молодик нічого не помітить і забуде пакетик у крамниці.

Але тут він мовив щось таке, аж вона забула про драбинку й утупилася йому в очі. Молодик дивився на неї, наче крізь воду, крізь декілька тисяч років. Ці очі були блакитні від часу, крізь який дивилися.

— Можливо, моє прохання вам здасться недоречним, — промовив він, — та я не вмю купляти жіночу білизну. Чи не могли б ви вдягти сорочку? Так би я знав, чи пасуватиме вона дружині, чи ні. Моя жінка майже такої статури, як і ви...

Коли б на кріслі не лежала коробочка, панна Хатчепсут відразу б одкинула пропозицію, але тут відповіла:

— Не ви один про це просите. Вдягну її в кабінці, і ви потім подивитесь. Тільки спочатку приберу цю драбинку.

Знаючи, що жіночий зір завжди спритніший за чоловічий, панна Хатчепсут легенько штовхнула юнака драбинкою, тим самим знайшовши нагоду непошито покласти в його кишеню запальничку.

Ввійшовши до залу в нічній сорочці четвертого розміру, панна Хатчепсут помітила, що йому заціпило. В короткозорих очах прочитала щось на зразок: «Ця ніч вагітна, важка новим, найдивовижнішим днем!»

Натомість він сумно проказав:

— Знаєте, тепер і з великим бажанням я не зможу купити цю сорочку. Вона вам так пасує, що я ввечері, кожного разу, коли моя дружина її вдягатиме, мусив би згадувати вас... А це негоже. Ви й самі розумієте, еге ж? Наразі дякую вам і добраніч...

З цими словами він вийшов з крамниці, на ходу вдягаючи свій плащ, а панна Хатчепсут, геть збентежена, провела його поглядом уздовж вулиці. Потім, і досі в нічній сорочці, вона тремкими пальцями розпакувала коробочку, про всяк випадок не пошкодивши золотий папір та стрічку.

Всередині лежало щось чарівне, вона не відразу вгадала його призначення. Дивовижний скляний равлик, повний срібного пилу та заткнутий рожевим воском із гнотом посередині. Це було щось на зразок декоративної свічки. Панна Хатчепсут хотіла була її запалити, та згадала, що сама в нічній сорочці сидить посеред крамниці і вже не має запальнички.

❖ *Якщо ви не прочитали розділ «Пан Давид Сенмут, архітектор», читайте його. Якщо ж прочитали, йдіть на клавішу під заголовком «Дочка, яка могла зватися Ніферуре».*

ПАН ДАВИД СЕНМУТ, АРХІТЕКОР

Саме того дня колишня дружина молодого архітектора Давида Сенмута відчула себе особливо самотньою. Вона відразу здогадалася, що треба зробити. Насамперед поглянула на річки. Хмари були несилі накрити воду, пливли проти течії вздовж правого берега Дунаю й перепиняли вітри біля гирла Сави. Колишня пані Сенмут тремкими пальцями розпакувала маленьку коробочку, загорнуту в золотавий папір. Всередині лежало щось чарівне, чому вона, днем раніше, там, у магазині кришталю, де купила цю штучку, відразу не могла вгадати призначення. Дивовижний скляний равлик, повний якогось рожевого пилу, заткнутий рожевим воском із гнотом усередині. Це було щось на зразок декоративної свічки. Подарунок для колишнього чоловіка. У першу хвилину хотіла була написати якусь присвяту на прозорому панцирі равлика, та передумала. Вона не довіряла мові.

Пані знала: мова є лише мапою думок, почуттів та спогадів людини. Як і всі мапи, міркувала вона, мова є в сотні тисяч разів зменшеною картиною того, що намагається зобразити. В сотні тисяч разів звуженою картиною людських почуттів, думок та спогадів. На цій мапі моря не солоні, річки не течуть, гори рівні, а сніг на них не холодний. Замість ураганів та бур намальовано там лише малесеньку троянду вітрів...

Отак, замість того щоб щось написати, колишня пані Сенмут обережно виїняла воскове заткальце, висипала в умивальник рожевий порошок із скляної шкаралупи равлика й натомість із баночки, на якій було написано: «Вибухівка високої руйнівної сили. Вогненебезпечно!» — насипала сріблястого піску. Потім обережно знову вставила в скляний панцир воскову затичку з гнотом усередині.

Коли равлик знову був у своїй коробочці, колишня пані Сенмут загорнула подарунок у золотий папір і перев'язала стрічкою.

— Перед цим Давид точно не зможе встояти, — пробурмотіла вона, поставила коробочку із стрічкою на креслярський стіл, що донедавна належав її чоловікові, й вийшла з квартири.

Молодий архітектор Давид Сенмут тут більше не мешкав. Після розлучення він винайняв інше помешкання, проте одна пара ключів від старої квартири, де жила зараз його колишня дружина, й надалі була в нього. Він мав право заходити коли завгодно, але за умови, що на той час колишньої пані Сенмут там не буде. Міг дивитися телевізор, щось випити, але нічого не виносити. Так було домовлено. Якщо ж ні, а його колишня дружина добре знала, чому так робить, замок тієї ж миті буде замінено, а поліції повідомлено, чого в квартирі бракує.

Цього дня архітектор Сенмут також заглянув сюди тоді, коли знав, що не застане тут свою колишню дружину. Він почистив зуби старою щіткою, випив віски з содовою та й сів. Але йому не сиділося. Вже сутеніло, коли на своєму креслярському столі він помітив коробочку в золотому папері, перев'язану стрічкою. Він спокусився, взяв її, хоча насправді таки вкрав. І вийшов на вулицю.

Давид Сенмут трохи потинявся містом, сподіваючись украсти ще щось у якому-небудь готелі та чекаючи нагоди роздивитися вже вкрадену річ у своєї колишньої дружини. Тоді у вітрині крамниці жіночої білизни помітив нічні сорочки. Не вагаючись, увійшов. Там була молода продавщиця, яка могла підійти його намірам. Він знав з досвіду — якщо крадеш, мусиш іншого ошукати раніше, ніж йому скажеш «добридень». Потім буде вже пізно. Тільки-но ввійшов, він кинув оком на нічні сорочки, старанно складені на прилавку. Жодна з них не була четвертого розміру. Він привітався й поклав свої речі на стіл. Сказав, ніби хоче купити сорочку для дружини.

— Вона носить четвертий розмір, — мовив він.

— Сорочки на прилавку третього розміру. Четвертий розмір на полиці, — відповіла дівчина. Вона взяла драбинку й піднялася, щоб дістати замовлений товар, а він спробував схопити з прилавка одну з нічних сорочок третього розміру. Та дівчина вже спустилася, тримаючи товар, у тісній крамниці складаючи драбинку, й трохи штовхнула його, обдавши запахом імпорتنих п'янкх парфумів. Це перебило його план, через те Сенмут сором'язливо мовив:

— Я не вмію купляти жіночу білизну. Чи не могли б ви вдягти сорочку?.. Моя дружина десь такої статури, як і ви... Ви мені дуже допомогли б...

Вона зміряла його поглядом, вагою щонайменше кіло й триста грамів. Але, на його подив, погодилася. Вона зайшла в кабінку вдягти нічку сорочку, а цей час пан архітектор Давид Сенмут не проґавив. Цього разу він запхав до кишені одну з нічних сорочок третього розміру, лишивши на прилавку акуратно загорнуту коробку, так що нічого не можна було запідозрити.

Коли дівчина вийшла з кабінки в нічній сорочці, він подумав, засліплений її виглядом: «Немов уперше її бачу. Завжди в таких випадках видається, наче зустрів знайомого з попереднього життя. Для такої варто будувати будинки, опікуватися нею, бути ким завгодно, доглядати дітей, стати палким коханцем або приятелем...»

Так він подумав. А вголос промовив:

— Знаєте, я не можу купити цю сорочку. Вона занадто дорога для мене.

Й вилетів з крамниці зі здобиччю в кишені. Ледь устиг захопити свій дощовик.

Після відвідання кількох кав'ярень, щоб згаяти час, після двох чи трьох дрібних крадіжок сигарет, близько опівночі вдома, тобто — перед дверима винайнятої квартири, він побачив викинутий на східці свій телефон. Через несплачені рахунки його виставили з квартири. В сусідній кав'ярні він у розпачі на хвилинку ввімкнув автовідповідач і прослухав повідомлення. Було лише одне. Говорила його колишня дружина, голос був лагідний:

— Я знаю, що ти заходив. Знаю, й що вчинив. Знову ти щось украв: малу золоту коробочку зі стрічкою. Але не хвилюйся, я не заявила в поліцію. Поки що. Цього разу ти лише взяв подарунок, який я приготувала була тобі на Різдво...

На цьому місці він раптово урвав послання й почав нишпорити по кишенях. Але коробочки в золотому папері із стрічечкою там не було. Давид Сенмут сушив голову, намагаючись пригадати, де міг її забути, та нічого не спало на думку. Він ще раз пошукав по кишенях і намацав щось, форму чого не міг уявити навпомацки. Давид Сенмут дістав з кишені коштовну чоловічу запальничку в шкіряному футлярі, не відаючи, яким чином ця річ потрапила до його піджака та коли і в кого він її вкрав... На запальничці було вигравіювано:

Якщо мною тричі поспіль креснеш, твоє бажання здійсниться.

❖ *Якщо ви не прочитали розділ «Панна Хатчепсут», прочитайте його. Якщо прочитали, йдіть на центральну клавішу під заголовком «Дочка, яка могла зватися Ніферуре».*

Центральна клавіша

ДОЧКА, ЯКА МОГЛА ЗВАТИСЯ НІФЕРУРЕ

Переночував Давид Сенмут у найближчому готелі, вранці винайняв на віру нову квартиру й десь надвечір обійшов кав'ярні, в яких провів частину попередньої ночі. Ніде не було ані сліду від того подарунка, загорнутого в золотий папір. Тоді він згадав про дівчину в крамниці жіночої білизни. В першому-ліпшому магазині паперових виробів купив темно-синю торбинку, всипану зірками, і поклав туди вкрадену вчора ввечері нічну сорочку. Потім пішов до крамниці жіночої білизни та сказав дівчині, простягаючи паперовий кульок:

— Я прийшов, панно, щоб вибачитися. Вчора я вас обманув, а це негарно. Я не маю дружини й не збирався нікому купляти сорочку. Просто я хотів побачити вас у нічній сорочці. Вона вам так личила, що вночі я не міг заснути. Насилу діждався, поки відчиняться магазини, й купив вам у подарунок таку ж саму.

— Вона не така сама, — посміхнулась дівчина, — ця третього розміру.

Почувши, молодик упав у крісло. Він був збентежений. Нарешті мовив із відчаєм у голосі:

— До речі, я хотів у вас щось спитати... Чи не забув я тут учора пакуночка в золотому папері?

— Пакуночок у золотому папері? Переповитий стрічкою?

— Атож, атож!

— Тут ви його не забули, — рішуче відповіла дівчина, — я б його знайшла і могла б, як ми завжди робимо, коли покупці щось у нас забувають, повернути... Та зараз я запитаю вас про інше. Що ви робите, коли ввечері перед Різдвом почуваетесь самотньо? Чи є спосіб непомітно зчезнути з цього світу?

Давид Сенмут уражено дивився на неї. Її вії зачіпали брови і створювали там безлад. З її очей було видно, що вічність є несиметричною. Він спитав:

— Чи ви мали колись дочку? Багато, багато років тому.

— Гадаєте, чотири тисячі років тому? Може, й мала. Та зараз не маю. Й тому на свята я сама. Ви хотіли б прийти на Святвечір до мене доглянути її?

— Кого?

— Та ту дочку, якої не маю. Ось вам моя адреса.

— Охоче, — відказав молодик, поцілував продавщицю у вухо й пішов. У дверях він зупинився й докинув:

— Я знаю її ім'я.

— Чиє?

— Та цієї дочки, якої не маєте. Вона звалася Ніферуре.

Друге перехрестя

❖ Тут читач може знову вибрати свій шлях, щоб визначитися щодо двох результатів оповідання. Розділ «Декоративна свічка» подає трагічний кінець оповідання, а розділ «Запальничка» має *happу end*. Автор у будь-якому разі радить прочитати обидва закінчення, оскільки лише в оповіданнях можуть існувати дві різні кінцівки, не так як у житті.

ДЕКОРАТИВНА СВІЧКА

Панна Хатчепсут любила тварин, особливо котів, обожнювала імпортні парфуми та імпортні квіти. Проте, для цих своїх уподобань не мала достатніх прибутків. У неї не було грошей навіть на поганеньке цуценя. До Святвечора вона ледь спромоглась на рибу та локшину, щоб приготувати її зі сливами. Про подарунки, звичайно, не могла й мріяти. Після того як приготувала вечерю, вона вдяглась, чорною фарбою низько опустила внутрішні кутики очей, віддаливши їх від носа, а зовнішні подовжила жирною лінією майже до вух. Чоло перев'язала стрічкою. Верхня губа була рівно підведена, а нижня — підкреслено вивернута. Їй стало добре, вона була задоволена своїм виглядом, неначе завойовник перед походом. Вона підійшла до вікна, поглянула на річки й зробила висновок:

— Хмари перейшли воду.

Потім обережно розгорнула золотавий папір і вийняла скляного равлика, їй не подобався сріблястий пісок, яким було наповнено скляний панцир. Панна Хатчепсут обережно вийняла воскову затичку й висипала вміст равлика в умивальник. Після цього вимила панцир, висушила його й наповнила своїм ароматним блакитним порошком для ванни. Потім поставила на місце воскову затичку з гнотом. Равлик знову став декоративною свічкою й дивно миготів

блакитними нутрощами. Колір равлика зараз нагадував очі хлопця, приходу якого вона чекала.

— Атлантидно-блакитні, — мовила панна, й слова ці її саму здивували. — Дурниці, — буркнула вона сама собі. — Звідки відомо, що це «атлантидно-блакитне»?

За кілька хвилин скляний равлик знову був у своїй коробочці, загорнутий золотим папером та перев'язаний стрічкою із бантиком. Готовий для вручення в дарунок.

Тут почувся дзвінок у двері. Відвідувач приніс вино. Й той лагідний голос. Вона посадила його за стіл і сіла поруч. Взяла чотири горіхи й кинула їх на чотири боки, хрестячи кімнату. Тоді з шухляди дістала коробочку зі скляним равликом і простягла йому.

— Це тобі різдвяний подарунок від мене, — мовила вона і поцілувала його.

Очі його засяяли, і він, наче дитина, затремтівши, розгорнув золотий папір і вийняв скляного равлика. На його обличчі закарбувалось приголомшення.

— Невже ти не знав, що у коробочці? — спитала панна Хатчепсут.

— Не знав, — відказав Давид Сенмут.

— Ти розчарований?

— Так.

— Так?

— Ні. Він чудовий. Дякую тобі!

Потім Давид обійняв її.

— Я теж маю для тебе подарунок, — докинув він із наміром трохи виправити справу, й поклав на стіл темно-синю торбинку, обсіпану крихітними дзеркальцями. Панна Хатчепсут розгорнула подарунок і дістала звідти вже знайому їй запальничку з вигравіюваним написом про здійснення бажань. Панна Хатчепсут була трохи збентежена перебігом цього вечора, навіть розчарована. Тож, аби зі свого боку трохи залагодити справу, заявила:

— Я знаю, як тебе звати.

— Звідки?

— Не знаю звідки, але знаю. До того ж давно. Може, вгадала по запаху. Тебе звати Сенмут.

— Уперше чую. Що за ідея! — Він поставив равлика на срібне блюдо, щоб вечеряти при запаленій свічці.

— Як гарно! — вигукнула панна Хатчепсут, простягнувши йому запальничку:

— Будь ласка, запали скляного равлика, поки я принесу вечерю.

Архітектор Сенмут узяв запальничку й голосно прочитав напис на ній: «Якщо мене тричі поспіль креснеш, твоє бажання здійсниться».

— І таки здійсниться, щоб ти знав! Ще сьогодні ввечері, — додала вона, посміхаючись.

Тут він креснув раз запальничкою. Дівчина заплескала в долоні. Він підніс племінчик до ґноту равлика й запалив його. Скляний равлик заблищав на столі й перетворився в найпрекраснішу декоративну свічку. Кімната, наче відділившись од підлоги, занурилась у м'яку кулю світла.

— Що ти робиш?! — вигукнула панна. — Треба креснути тричі!

— Навіщо кресати тричі, якщо я запалив свічку з першого разу?

— Але там так написано! Хіба не знаєш? Кожна річ, щоб бути раз почутою, має бути тричі сказаною.

Тоді він креснув удруге, й із запальнички вигнався зелений племінчик, який вона зустріла голосним «Браво!». Коли запальничка спалахнула і втретє, сильний вибух розтрощив помешкання і їх обох у ньому. Лишилися тільки імена, їх можна знайти у будь-якому підручнику з історії Єгипту (XVIII династія).

❖ Якщо ви не прочитали розділ «Запальничка», то прочитайте його. Якщо ж прочитали, то це вам кінець оповідання.

ЗАПАЛЬНИЧКА

Напередодні Різдва архітектор Давид Сенмут знову навідавсь у помешкання своєї колишньої дружини, яка на той час була у від'їзді. Він помився, почистив зуби, гладенько зачесав волосся й сів, обхопивши руками коліна так, що став схожим на якийсь гральний кубик. Зо дві хвилини Давид Сенмут відпочивав у цьому положенні. Раптом йому запраглося потримати в руках якесь маленьке створіння, може, дівчинку, захищати її й боронити... Потому він вийняв з кишені оту запальничку й поклав її в темно-синю торбинку, всипану друзками крихітних дзеркалець. Він випив віски й дістав із жінчиного бару пляшку білого італійського шипучого вина. Давид Сенмут надавав перевагу білому жіночому шампанському «блу», отому більш солодкому, із написом «muscadet», а не чоловічому, з написом «brut». Загортаючи пляшку у білий папір, він подумав, що вино — то вічний хворий, як і жінка, однак помирає як чоловік, і лише рідко яке вино переживе людський вік...

У записці продавщиці жіночої білизни він прочитав, де вона мешкає, й рушив туди, з шампанським. Вона зустріла його серед соломи, якою було посипано підлогу квартири, й обійняла, простягла йому коробочку в золотому папері з бантиком.

— Це неможливо! — вигукнув він.

— Мій різдвяний подарунок для тебе, — мовила вона.

Вражений, Давид подивився на неї, і йому спало на думку, що темрява зійшла з неба до її очей, щоб тут заночувати. Самий лише брязкіт її дешевих браслетів із бубонцями був коштовніший за найдорожчого пса.

Давид розгорнув золотавий папір і на свій подив побачив усередині тільки особливу свічку для разового застосування, у вигляді равлика, наповненого блакитним пилом.

«Моя колишня дружина таки справді вміє образити чоловіка. І це подарунок?» — подумав він.

— Ти розчарований? — запитала продавщиця жіночої білизни.

— Ні. Навпаки, — відказав він, вийняв з кишені темно-синю торбинку й простяг дівчині.

— Я теж приніс тобі подарунок.

З торбинки вона витягла вже знайому їй запальничку, яку зо два дні тому вкрала в пана в чорно-лакованому пальті.

— Чудово, мені якраз бракувало запальнички!

Вона обійняла, поцілувала архітектора Давида Сенмута й додала:

— Запали скляного равлика, поки я принесу вечерю.

— Що на ній написано? — докинула вона йому, пораючись біля їжі.

— На чому?

— На запальничці.

— Маєш на увазі інструкцію для користування? Не знаю. Я її викинув. Навіщо тобі інструкція?

— Та ні, я питаю, що написано на самій запальничці!

— Не пригадую, зараз подивлюся...

Тут панна Хатчепсут випередила його й продекламувала напам'ять:

— «Якщо мною тричі поспіль креснеш, твоє бажання здійсниться!» Хіба не це там написано?

Архітектор Давид Сенмут ще раз упродовж цього вечора був приголомшений. Він ніяк не міг пригадати, коли в продавщиці жіночої білизни вкрав ще й запальничку. Проте, якщо ця штукавина не була її, звідки дівчина знала навіть те, що на ній вигравіювано. Про нічну сорочку третього розміру він знав, але про те, що вкрав у неї ще й запальничку, не мав і гадки.

Безперечно, справи із подарунками пішли шкереберть. Треба було щось зробити, щоб не зіпсувати вечір. І він бовкнув перше, що спало йому на думку:

— Я знаю, як тебе звати!

— Невже? — відповіла продавщиця жіночої білизни. — Звідки знаєш?

— Не знаю звідки, але знаю. Тебе звати Хатчепсут.

— Уперше чую, — відказала вона і поставила скляного равлика на срібне блюдце, що стояло посередині столу.

Тут архітектор Давид Сенмут креснув запальничкою. Перший раз вона висікла гарний, блакитнуватий пломінчик. І пан Сенмут засвітив скляного равлика. Світло розлилося по столі, осяяло кімнату. Золоте сяйво було всюди, навіть на їхніх вустах. Це було видно кожного разу, коли вони щось промовляли.

— Кресни ще раз, — мовила вона, — треба тричі!

І вдруге запальничка спрацювала добре. Але на третій раз ні. Дала осічку.

— Дарма! — мовив архітектор Сенмут панні Хатчепсут. — Не здійсниться моє бажання.

— Здійсниться, ще й як здійсниться, — сказала вона й поцілувала свого архітектора так, як його ніхто досі не цілував.

Під тим довгим поцілунком лежала на підлозі, в тіні столу, викинута інструкція щодо поводження із запальничкою:

УВАГА! НЕБЕЗПЕЧНО ДЛЯ ЖИТТЯ!

Тримати подалі від вогню. Це не проста запальничка.

Це зброя особливого призначення.

Динамітний набій у ній активується після третього послідовного загоряння приладу.

❖ Якщо ви не прочитали розділ «Декоративна свічка», прочитайте його. Якщо прочитали, це вже кінець оповідання.

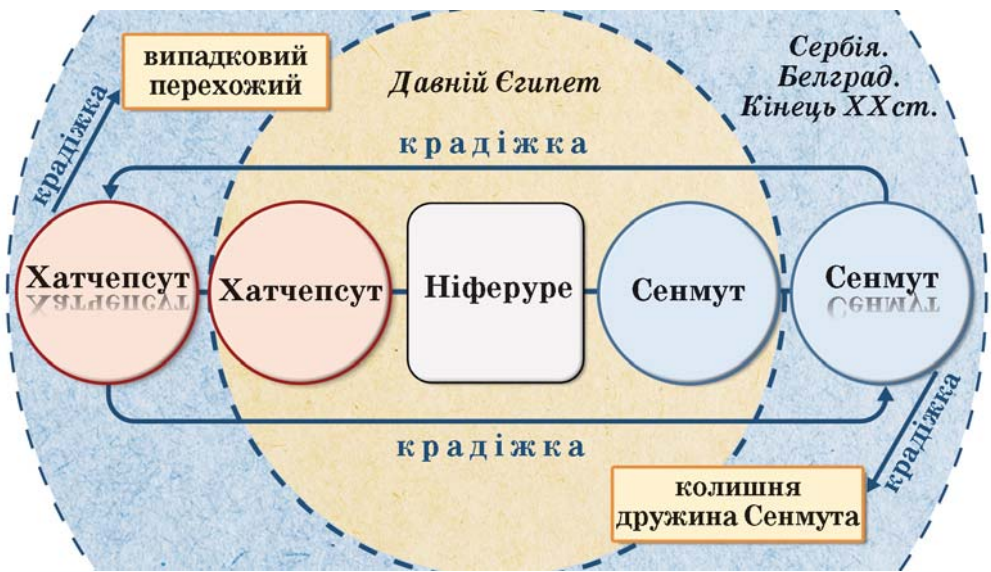
Переклад із сербської Оксани Микитенко

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справило на вас оповідання? Чим здивувало?
2. Порахуйте, скільки варіантів прочитання має твір. Який з них вам до вподоби?
3. Яку роль у тексті твору відіграють перехрестя? Чим відрізняються розділи першого і другого перехрестя?

4. Де й коли відбуваються події твору? Які деталі на це вказують?
5. Назвіть персонажів твору. Які з них є головними, а які — другорядними? Розкажіть, що відомо про головних героїв твору. Які художні засоби використовує автор для їхньої характеристики?
6. Використовуючи додаткові джерела, підготуйте повідомлення про фараонку Хатчепсут і давньоєгипетського архітектора Сенмута. Спираючись на схему, простежте, як у творі Павича віддзеркалюються давньоєгипетські історичні персонажі. Як ви думаєте, з якою метою письменник звертається до історії Давнього Єгипту? Чи можна стверджувати, що в такий спосіб автор реалізує ідею циклічності світу?
7. Поясніть, як у творі розкривається тема самотності та відчуженості сучасної людини. Що, на думку автора, може їх подолати? А як ви думаєте?
8. Покажіть, як у «Скляному равлику» реалізуються інтертекстуальні зв'язки з новелою О. Генрі «Дари волхвів». Чи можна стверджувати, що вони здійснюються в іронічно-пародійному плані? Доведіть або спростуйте цю думку.
9. Прокоментуйте схему. Поясніть спосіб розташування персонажів. Що пов'язує героїв оповідання?

10. Яку роль в оповіданні виконує художня деталь — скляна свічка-равлик? Зверніть увагу на такі аспекти, як мушля, скло, спіраль, свічка.
11. Перекажіть можливі кінцівки твору. Чому важливо читати обидві версії фіналу твору? Розкрийте їх метафоричний сенс. Від кого залежить вибір фіналу? Який з них вам подобається більше? Поясніть свою думку.
12. Об'єднайтеся у групи й презентуйте різні варіанти оповідання «Скляний равлик».

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В Україні твори Мілорада Павича активно видаються, перекладаються, досліджуються. Так, українською перекладено автобіографію Павича, його найвідоміші романи, оповідання, вірші, п'єси. Це зробили **Ольга Рось, Алла Татаренко, Іван Лучук** та інші. Важливо, що і Мілорад Павич за життя виявляв значний інтерес до України. Зокрема, він був першим головою Товариства сербсько-української дружби. А в одному з інтерв'ю Мілорад Павич сказав, що знає нашу країну через мову та сербсько-українські зв'язки літературної минувшини. *«Дуже люблю поезію Величковського (XVII ст.), українське бароко, гоголівське бачення України...»* — додав письменник.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Структуру оповідань Павича можна умовно порівняти з комп'ютерною відеогрою. Їхній простір настільки безмежний, що створюється враження нескінченності. Переміщення з одного рівня на інший, вгору — вниз, праворуч — ліворуч дає змогу відгадувати загадки, отримувати відомості й у результаті скласти мозаїку в єдине ціле. А це підвладно тільки майстрам ігор.

*Ясмiна Михайлович,
сербська письменниця і дослідниця літератури*

У своїх романах Мілорад Павич створив культ Книги, наділивши її небаченими досі можливостями. І створив культ Читача, у руки якого віддав не тільки долі своїх героїв, але й долі своїх творів. Він дав читачам безмежну свободу трактування своїх книжок, не обмежуючи їхню фантазію рамками письменницького задуму, дозволив бачити у своїх творах те, що хотілося кожному з них.

Алла Татаренко, українська перекладачка і дослідниця літератури

Пісумовуємо вивчене

1. На сайті Незалежного культурологічного часопису «І» (<https://bit.ly/2FZpzMH>) ознайомтеся з уривками книги сербського журналіста Мілоша Євтича «Розмови з Павичем». Що нового ви дізнались про письменника? Підготуйте за матеріалами інтерв'ю розгорнуте повідомлення та виступіть з ним у класі.
2. Наведіть факти, що свідчать про всесвітню популярність творів М. Павича.
3. Підготуйте доповідь за дослідженням А. Татаренко «Рецепція творчості Мілорада Павича в Україні»¹. Презентуйте її у класі.
4. Організуйте та проведіть у класі літературну конференцію за творчістю Мілорада Павича на тему «Література веде в майбутнє читач, а не письменник...» або дискусію «Інтерактивна література: “за” і “проти”».

¹ Татаренко А. Рецепт творчості Мілорада Павича в Україні.
URL: <https://bit.ly/2HxkXk8>

5. Прокоментуйте інформаційний плакат за творчістю М. Павича. Зверніть увагу на автопортрет письменника. Чи можна його назвати метафоричним? На яких особливостях творчості Павича наголошено в плакаті? Як ви думаєте, що уособлює спіраль у центрі малюнка? Спираючись на плакат, назвіть і проілюструйте конкретними прикладами основні риси оповідання «Скляний равлик».

6. Напишіть на основі оповідання «Скляний равлик» М. Павича творчу роботу на одну з тем: «Секрет популярності творів М. Павича»; «Безмежний простір творів Мілорада Павича»; «Культ книги і читача у творчості Мілорада Павича».
7. Виконайте дослідження на одну з тем: «Інтертекстуальні зв'язки оповідання М. Павича «Скляний равлик» з новелою О. Генрі «Дари волхвів»»; «Гра із читачем» в оповіданні М. Павича «Скляний равлик»»; «Ідея циклічності світу у творчості М. Павича (на прикладі одного з творів)».

- ✓ Пригадайте, які твори літератури Сходу ви вже читали. Які з них справили на вас найбільше враження й чому?
- ✓ Розкажіть, що вам відомо з історії кримськотатарського народу. Поміркуйте, які історичні та культурні події об'єднують український і кримськотатарський народи.

Це величезний пласт культури, який треба вивчати.

Наріман Абдульваапов,
кримськотатарський історик
і літературознавець

«МИ — ЖИВИ, МИ НЕ ВМЕРЛИ, МИ — Є!»

(Кримськотатарська література: повернення із забуття)

Кримськотатарська література належить до давньописемних і бере свій початок ще в далекому VI столітті. Водночас, незважаючи на свою давню історію, вона й досі залишається маловідомою широкому колу читачів. Це можна пояснити тим, що літературна спадщина кримців віддзеркалює ті трагедії, які випали на їх долю. І хоча багато чого з кримськотатарської літератури було свідомо знищено і втрачено, спробуємо розібратися, у чому ж її особливість...

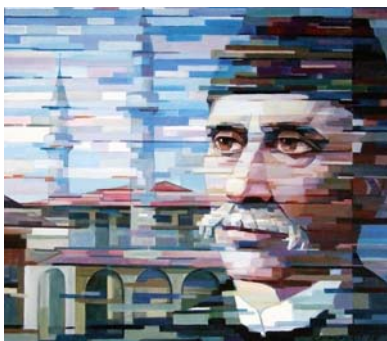
Кримськотатарська література є однією з тюркомовних літератур і має декілька етапів свого розвитку. Одна зі стародавніх пам'яток кримськотатарської писемної літератури належить **Махмуду К'иримли**, який жив приблизно у другій половині XII — першій чверті XIII століття. Його поему «**Юсуф і Зеліха**» дослідники визначають як найстарішу з письмових пам'яток літератури, створених тюркською мовою.

Розквіт кримськотатарської літератури припадає на ханський період. Багато з ханів самі були талановитими поетами, наприклад, **Менглі Гірай I (1445–1515)**, **Борагази Гірай II (1552–1607)**, відомий також під іменем Газайї. У народі особливим успіхом користувалися поеми Газайї «**Троянда й соловей**» і «**Млинове колесо**», перекладені українською мовою Іваном Франком.

Пізніше у кримських татар була популярною творчість мандрівних поетів, які виконували свої вірші в супроводі музичного інструмента — саза. Найвидатнішими з них були **Ашик Умер (1621–1707)** і **Мустафа Джевхері (? – 1715)**.

Період нової кримськотатарської літератури справедливо пов'язують з діяльністю великого просвітителя, письменника, педагога **Ісмаїла Гаспринського (1851–1914)**. Його вважають справжнім «патріархом кримськотатарської писемності», творцем нової кримськотатарської літератури, оскільки саме він заклав у ній основи оповідання та роману. Перу І. Гаспринського належать такі романи й повісті, як «**Молла Аббас**», «**Арслан-к'уз**», «**Сто років потому**» та інші. Писав І. Гаспринський і вірші. Зокрема рідній землі він присвятив поезію «**Крим**».

Володимир Слєпченко.
Портрет І. Гаспринського (2014)

«Зелений острів» — так зве його кожен.
Чудовий острів, чарівний Крим!
Крим наш на чайку крилату схожий,
Що понад морем летить голубим.
Тут все, як в легенді:
Печери, скелі,
Лоз виноградних зміїний згин,
Річки, озера, людські оселі,
Чорні папахи стрімких вершин.
Тут давню казку нашіптує море,
Тут — в танці й музиці пам'ять племен. [...]

Переклад із кримськотатарської
Данила Кононенка

І. Гаспринський видавав газету «Терджиман» («Перекладач»), у якій з'являлися твори багатьох молодих і талановитих кримськотатарських письменників початку ХХ століття. Ідеї цього письменника і громадського діяча вплинули на реформу кримськотатарської школи, сприяли появі перших національних підручників. Авторитет Гаспринського у світі був таким великим, що 1910 року його кандидатуру за соціально-політичну та культурно-просвітницьку діяльність французький журнал «*Revue du monde musulman*» висунув на здобуття Нобелівської премії. Як зазначає дослідниця Гульнара Бекірова, як ніколи актуально звучить сьогодні відоме гасло І. Гаспринського «Тільда, фікірде, іште Бірлік» — «Єдність у мові, вірі та справах».

В історію кримськотатарської літератури часів Російської імперії назавжди увійшов видатний син цього народу **Номан Челебіджихан (1885–1918)**, один з організаторів першого Курултаю¹, перший голова уряду проголошеної в 1917 році Кримської народної республіки. У його найвідомішому творі — оповіданні «*Молитва ластівок*» — від імені учня розповідається про закриття кримськотатарських шкіл.

Н. Челебіджихан — автор вірша «*Я присягнувся!*» («*Ant etkenmen!*»), що став національним гімном кримських татар, у якому є такі рядки:

Я поклявся, мій народе, що зцілю тебе від ран.
Не бур'ян ви, браття милі, — чом зогнити вам дотла?
А не стане в мене духу йти на муку задля вас —
Хай гаряча кров у серці запечеться, мов смола.

Переклад із кримськотатарської Галини Михайловської

До визначних поетів кримськотатарської літератури ХХ століття належить **Бекір Чобан-заде (1893–1937)**. Цей видатний син кримськотатарського народу, його справжня гордість, був не тільки автором багатьох віршів, що увійшли до золотого фонду кримськотатарської літератури, а й ученим-тюркологом зі світовим ім'ям, який зробив неоціненний

¹ *Курултай* — у тюркських народів загальнонаціональний з'їзд, під час якого вирішують найважливіші проблеми нації. Початково означав збори князів, пізніше — збори народу.

Бекір Чобан-заде
(фото 20-х рр. ХХ ст.)

внесок у вивчення мови й літератури багатьох тюркських народів. І хоча цей унікальний поет й учений прожив лише 44 роки, оскільки був репресований і знищений сталінською владою, його спадщина й сьогодні залишається надзвичайно актуальною. Як зазначає український учений Дмитро Урсу, «наче міст між цивілізацією Сходу та Заходу, він з'єднав мудрість і споглядальність з витонченим аналітичним розумом, невгамовною енергією та прагматизмом». Так, наприклад, у вірші Бекір Чобан-заде «Рідна мова» є рядки, що близькі не тільки кожному кримському татарину, а й усім, кому дорога його рідна мова:

До рідної мови душа потяглась,	На струнах твоїх я співаю тобі.
Любов'ю синівською перейнялась.	Без тебе, кохана, під небом чужим
О, мово, ти — віра моя в боротьбі,	Загинув би я, одинак-пілігрим.

Переклад із кримськотатарської Данила Кононенка

Депортація кримських татар 1944 року до Середньої Азії, Сибіру й Уралу перервала літературну традицію кримців і назавжди залишиться «живою раною» в душі кожного з них. Фактично до 70-х років ХХ століття радянська влада робила все можливе, щоб про цю літературу ніхто не знав. Як зазначає поет і перекладач **Шакір Селім (1942–2008)**, «найбільш обдаровані, найвідоміші наші літератори були забуті разом зі своїми творами, і заборонялося навіть згадувати їхні імена». Тому не дивно, що на тему примусового переселення і, по суті, прагнення радянської влади повністю знищити цей багатостраждальний народ, написано чимало творів. Так, поет **Ешреф Шемьї-заде (1908–1978)** ще в депортації розповів про цю трагедію й поемі «**Стіна сліз**» (1969). Цю тему висвітлює і відомий письменник ХХ століття **Шаміль Алядін (1912–1996)** в автобіографічному оповіданні «**Я ваш цар і бог**».

Поет **Аблязіз Велієв (нар. 1939)**, який пережив депортацію, в інтерв'ю згадував: «Нам, вигнанцям, забороняли промовляти слова “Крим”, “кримські татари”, “кримськотатарська мова”. Лише через кілька років по смерті Сталіна було дозволено видавати газети кримськотатарською мовою. Саме з газет ми дізналися, який у нас алфавіт, яка у нас мова, бо до того часу знали мову лише на побутовому рівні. У школі й університеті навчання велося узбецькою мовою. Тому я самотужки за допомогою газет вивчив рідну мову і став кримськотатарським журналістом, незважаючи на те, що я не відвідував жодного уроку з рідної мови. Живучи на чужині, я тільки й мріяв, як би повернутися до Криму, на свою батьківщину, з якої нас було насильно депортовано».

Біль і трагедію свою народу А. Велієв передає у вірші «**Моєму народову**», зокрема в таких рядках:

Як над нами знущались,	Ситі, пихаті і злі.
Глумились і люто ганьбили	Слово «кримський татарин»
Коменданти і їхні прислужники	Навіть згадують заборонили,

Наче б кримських татар
Не було і нема на землі!
Але вистояв ти,
мій народе,
На зло всім намовам.
І легкого шляху
Не шукав у своєму житті.
Не зламали борців
Ні тюремні іржаві закови,
Ні Сибір, ні ГУЛАГи,
Ні етапи жорстокі й круті.

Скільки їх,
Тих, хто мужньо боровсь
За свободу,
Полягло у борні
За священне за право своє!
Щоб вернуть на віки
Чесне ім'я мого народу
І сказати усім:
**Ми — живі,
Ми не вмерли, ми — є!**

Переклад із кримськотатарської Данила Кононенка

Для сучасної кримськотатарської прози є характерним відродження національних культурних традицій, збереження історичної пам'яті свого народу. Сучасні кримськотатарські поети й прозаїки: **Шакір Селім, Юнус Кандим, Сейран Сулейман, Ервін Умеров, Таїр Халілов, Гульнара Усеїнова, Ліля Буджурова, Лейля Алядінова, Юсуф Болат** й інші — розкривають у своїх творах ті думки й почуття, які найбільше хвилюють особистість сьогодення.

За умов нової окупації Криму Росією кримськотатарська література продовжує свій тернистий шлях і кожним новим своїм твором проголошує до всього світу: *«Ми — живі, ми не вмерли, ми — є!»*.

1. Розкажіть, які факти з історії кримськотатарської літератури справили на вас найбільше враження й чому.
2. Самостійно знайдіть інформацію про одного з видатних діячів кримськотатарської культури та презентуйте її в класі.
3. Розкажіть, що вам відомо про українсько-кримськотатарські літературні зв'язки.
4. На основі статті підручника, інформаційного плаката, а також матеріалів рубрики **«Дізнаємося про видатну особистість»** підготуйте розгорнуте повідомлення про історію кримськотатарської літератури.

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Син двох народів Агатангел Кримський.
Ну, хто сказав, що ми не земляки?!
Татарин він навіки український,
Українець він татарський на віки!

Данило Кононенко

Ці поетичні рядочки присвячені справжній гордості кримськотатарського й українського народів, унікальному вченому, перекладачу й письменнику — **Агатангелу КРИМСЬКОМУ** (1871–1942). Його ім'я 16 сесією Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО затверджено в переліку видатних діячів світу. І це не випадково,

адже А. Кримського вважають одним із найвідоміших учених-сходознавців у всьому світі. За різними джерелами, Кримський володів близько 60 мовами світу. У радянські часи будь-яка інформація про нього замовчувалася з ідеологічних причин аж до 1980 року. У 30-роки ХХ століття він був звинувачений за антирадянську націоналістичну діяльність, за що перебував у Кустанайській тюрмі (зараз Казахстан), де на початку 1942 року помер, за однією із версій — від виснаження, а за іншою — внаслідок жорстоких тортур. Прах цього справжнього титана культури та науки покоїться десь у кустанайських степах.

Саме А. Кримський першим дав характеристику кримськотатарської літератури від ХІІ і до ХХ століття, був ініціатором створення «Короткої антології кримськотатарської поезії», видання якої стало справжнім явищем в історії кримськотатарської й української культур. Антологію було включено у фундаментальну працю «Студії з Криму» (1930). Окремим розділом у цих студіях було дослідження «Література кримських татар».

А. Кримський вважав себе кримським татариним. Його родовід бере початок з давнього кримськотатарського роду з Бахчисарая. Але в ХVІІ столітті його пращур виїхав з місць Кримського ханства, оселився на території сучасної Білорусі, змушений був змінити віросповідання. Оскільки він був із Криму, охрестили його Кримським.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Історії українського і кримськотатарського народів тісно переплетені між собою. Відбулося кровозмішення цих двох великих народів, що належать до зовсім різних мовних груп. Хоч у них різні культури, державно-економічні уклади, але вони мають однакове світосприйняття — однаково чують, уловлюють звуки, однаково відображають і однаково передають їх. Такі явища в історії людства мають місце.

Юнус Кандим, кримськотатарський поет і перекладач

Кримськотатарська література багата і цікава, і хто її відкриває для себе уперше, той уже ніколи не залишиться осторонь неї. Множаться ряди її прихильників серед українського читача, ростуть ряди перекладачів з кримськотатарської.

Данило Кононенко, український перекладач

Українсько-кримськотатарські літературні зв'язки дуже міцні. Крилатий вислів Павла Тичини «Ми — зорі одного неба» яскраво увиразнює духовну близькість українського і кримськотатарського народів.

Кримськотатарська тематика знайшла своє відображення у творах таких корифеїв української літератури, як **Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Павло Тичина** та інших. Так, у великого новеліста української літератури **Михайла Коцюбинського** є низка творів («*Під мінаретами*», «*В путях шайтана*», «*У грішний світ*», «*На камені*»), створених під враженнями від перебування у Криму. «*Справжнє татарське царство без впливу московщини*», — так схарактеризував кримський півострів письменник. М. Коцюбинський створив своєрідні «записки мандрівника», які вражають красою й образністю. Зокрема «На камені» (1902) Іван Франко назвав однією з найкоштовніших перлин української літератури. Цікаво, що в оповіданні «Під мінаретами» в образі вчителя Рустема багато хто з дослідників бачить великого кримськотатарського просвітителя **Ісмаїла Гаспринського**.

Безперечно, що зміцнюють українсько-кримськотатарські літературні зв'язки й художні переклади. Багато творів кримськотатарських письменників перекладено українською мовою, зокрема зусиллями **Миколи Мірошниченка, Данила Кононенка, Володимира Даниленка, Оксани Керимової** та інших. Твори українських письменників кримськотатарською перекладали такі поети, як **Шакір Селім, Юнус Кандим, Аблязіз Велієв, Іса Абдураман** та інші.

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

1944 рік трагічним відблиском назавжди увійшов в історію кримськотатарського народу. Протягом 18–20 травня, тільки за офіційними даними радянської влади, було примусово виселено **191 044 особи**. Історики, пов'язані з кримськотатарським національним рухом, наводять інші вражаючі цифри: **423 000 виселених**, з яких **195 тисяч осіб загинули** в дорозі та протягом перших півтора року життя у спецпоселеннях (це становить понад 46 відсотків). Експертка Інституту демократії імені Пилипа Орлика Наталія Беліцер стверджує: «Трагічні події, пов'язані з тотальною депортацією кримськотатарського народу в травні 1944 року і наступними десятиріччями насильницького утримання в місцях вигнання, були одним із широкомасштабних злочинів радянського режиму».

Рустем Емінов.
Потяг смерті

Таїр Бекірович Халілов

Таир Халилов

(нар. 1940)

Таїр Халілов у своїй творчості досліджує пограничні стани людського існування...

*Володимир Даниленко,
український перекладач і видавець*

У ЙОГО ДОЛІ ЗАКАРБУВАЛАСЯ ТРАГЕДІЯ ВСЬОГО КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ

Про сучасного кримськотатарського письменника Таїра Халілова (Халіла), члена Національної спілки письменників України, відомо небагато. Народився він **6 вересня 1940 року** в селі Карабай (нині Відродження) Старокримського району Автономної Республіки Крим. У родині, крім нього, було ще четверо дітей. 1944 рік розділив життя родини Халілових на «до» і «після».

Серед спогадів очевидців депортації кримськотатарського народу є свідчення і Таїра Халілова. 2009 року письменник згадував, що хоча сам він на той час був доволі малим, проте і власні враження, і спогади старшої сестри, яка запам'ятала всі подробиці цієї трагедії, ніколи не залишають його. Переповнений боєм за те, що відбулося, Т. Халілов стверджує, що влада заздалегідь ретельно продумала, *«як непомітно ліквідувати цілий народ, щоб забрати його землю. Ні, вони не вбивали нас у газових камерах, але придумали більш витончений спосіб знищення: телячі вагони й спецпоселення, де вбивали повільно, але напевно»*.

Розповідь письменника про геноцид його народу вражає жахливими деталями: *«Дорогою прямування ешелону, що тривала майже місяць, як і в місцях насильницького поселення, люди вмирали від голоду, хвороб, від нестерпних душевних мук і від нещасних випадків. Наприклад, у нашому вагоні жінка та її шестирічна дочка загинули від того, що вночі на них зверху впали погано закріплені дошки від нар з лежачими на них людьми. А на якійсь станції двоє голодних підлітків на привокзальному ринку вкрали чи то пару пиріжків, чи то пару булок, їх схопили й забили насмерть»*.

Дорогою нікому жодної медичної допомоги не надавали. Потребу справляли у відро, обгороджене в кутку вагона. Можна собі уявити антисанітарію, що панувала у вагоні, напханому людьми похилого віку,

жінками та дітьми. [...] Повністю виснажених, а також брудних, хворих і завошивлених людей прирікали потім на вірну голодну й мученицьку смерть уже в місяцях спецпоселення...».

Сім'ю Халілових поселили в дерев'яних бараках у лісовій глушині Костромської області Росії. Нестерпні умови, виснажлива праця, голод і хвороби, постійний душевний біль не могли не позначитися на долі колись великої кримськотатарської родини. Після смерті батьків найменших дітей Халілових віддали до дитячого будинку в Узбекистані. Таїр згадував, що кожного вечора на лінійці разом з усіма іншими дітьми змушений був співати «*За детство счастливое наше спасибо, родная страна!*».

Згодом він закінчив школу, відслужив у радянській армії, вступив до сільськогосподарського інституту, а потім, пропрацювавши два роки в Ташкентській області, з дипломом за фахом «учений-агроном, плодово-овочівник-виноградар» 1971 року приїхав на рідну землю. І хоча такі фахівці дуже потрібні були Криму, проте, як тільки дізнавалися, що він кримський татарин, одразу телефонували в міліцію. Після декількох таких невдалих спроб Таїр Халілов зміг повернутися на батьківщину лише у травні 1990 року.

Трагедію рідного народу, свій біль від того, що відбулося, Таїр Халілов описав у повісті «*Забрана Батьківщина*». Перу письменника належать також поема «*Моя доля — ХХ століття*», прозові твори «*Коли прилітають лелеки*», «*Перший сніг*» та інші.

Наприкінці 2018 року Таїр Халілов став лауреатом спеціальної номінації «*Внесок у розвиток кримськотатарської літератури*» першого українсько-кримськотатарського літературного фестивалю «*Кримський інжир*».

Постер літературного фестивалю «Кримський інжир»

Пропонуємо вам відкрити для себе творчість цього письменника, прочитавши повість «*До останнього подиху*»¹.

1. Які факти життя письменника вразили вас найбільше й чому?
2. Що ви очікуєте від повісті Т. Халілова з назвою «До останнього подиху»?

¹ Ця повість увійшла до збірки сучасної кримськотатарської прози «Самотній палігрим» (переклади С. Грицай, В. Даниленка, О. Керимової, Д. Кононенко, Л. Любимової) (К., 2003).

До вивчення повісті «ДО ОСТАННЬОГО ПОДИХУ»¹

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться враженнями від прочитаної повісті.
2. Прокоментуйте епіграф до твору — слова Е. Гемінґвея. З якого твору цей вислів? Що об'єднує твори цих двох письменників? Аргументуйте свою відповідь.
3. Що ми дізнаємося про головного героя повісті з перших її сторінок? Які емоції та почуття викликає у вас цей герой і чому?
4. Поясніть, як ви розумієте такі рядки з твору: *«Іноді дорослим людям корисно зустрітись зі своїм минулим. Людина не повинна забувати свого дитинства»*.
5. Проаналізуйте, які образи виникають у головного героя, коли він згадує своє кохання до Еміне. Складіть власний асоціативний ланцюжок: *«Кохання — це...»*.
6. Прочитайте, яким побачив своє рідне село Бекир після повернення з війни. Поділіться думками й емоціями, які викликає у вас цей фрагмент твору.
7. Перекажіть, як і чому з «воїна-переможця» головний герой перетворився на «спецпереселенця».
8. Знайдіть у тексті, які жакливі деталі трагедії виселення рідного села переповідає головному герою Абляким-ага.
9. Простежте за текстом, як у творі розкривається тема зради. Висловте своє ставлення до образу приятеля Бекира.
10. Розкажіть, які поневіряння довелося пережити Бекиру в Середній Азії й під час каторги.
11. Схарактеризуйте роль коханої жінки Еміне в житті головного героя.
12. Проаналізуйте за текстом, які враження наповнюють головного героя під час перебування у Криму із сином. Яке болісне питання не дає спокою Бекиру? Свою відповідь підтвердьте цитатами з твору.
13. Прокоментуйте фінал повісті.
14. Поясніть, як ви розумієте назву твору. Простежте, коли й за яких обставин з'являється ця фраза у творі.
15. У класі проведіть дискусію на тему «Чому українському читачу треба (не треба) прочитати повість Т. Халілова «До останнього подиху»?».

¹ Текст повісті ви зможете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

Підсумовуємо вивчене

1. Сформулюйте тему та головну ідею повісті «До останнього подиху».
2. За допомогою конкретних прикладів розкрийте національні ознаки прочитаного твору.
3. Прокоментуйте висловлювання, наведені в рубриці «**Зі скарбниці літературно-критичної думки**».
4. Подивіться фільм українського режисера Ахтема Сеїтаблаєва «Хайтарма» (2013). Що об'єднує цей фільм із прочитаним твором? Свою відповідь обґрунтуйте.
5. Які ще твори мистецтва на тему депортації кримських татар вам відомі? Розкажіть про них.
6. Прокоментуйте висловлювання українського перекладача й видавця Володимира Даниленка: «*Ознайомившись із сучасною прозою кримських татар, народу, який завжди поруч з нами, український читач одержить нагоду зазирнути глибше в душу свого народу, адже націю формують не лише ландшафт, релігія, традиційні заняття і кухня, а й найближчі сусіди. І якщо посередниками між Західною Європою і Україною завжди була Польща, то посередником між Україною і Сходом завжди було Кримське ханство з його багатими традиціями, в яких нашарувалися давні культурні запозичення середземноморських та східних культур*».
7. На основі інфографіки¹ та матеріалів підручника підготуйте розгорнуту розповідь про трагедію депортації кримськотатарського народу.

Постер фільму «Хайтарма»

¹ Інфографіку складено за даними Кримськотатарського національного руху.

Джон Майкл Грін
John Michael Green
(нар. 1977)

Джон Грін — один з найкращих письменників, які нині живуть.

Емілі Локґарт, американська письменниця

**ПОПУЛЯРНИЙ АВТОР РОМАНІВ ДЛЯ МОЛОДІ,
АБО БІЛЬШЕ, НІЖ ПИСЬМЕННИК**

Сучасний американський письменник Джон Грін надзвичайно популярний у всьому світі. Його навіть вважають культовим. І хоч Грін називає літературу любов'ю свого життя, він більше, ніж письменник. Джон Грін — широковідомий відеоблогер, засновник субкультури для підлітків, популяризатор науки й освіти, філантроп. Але найголовніше, що він знає й відчуває сучасного тинейджера, розуміє його проблеми, чує його голос, поважає його розум і вразливість і закликає інших робити те саме.

Джон Майкл Грін народився 24 серпня 1977 року в Індіанapolisі, столиці штату Індіана, що у Сполучених Штатах Америки. Протягом декількох років його родина переїжджала з місця на місце, доки не оселилася у штаті Флорида. У 1980 році у Грінів народився ще один хлопчик; так у Джона з'явився молодший брат Генк, із яким вони і досі підтримують дружні стосунки й мають спільні проекти. У школі Джон Грін навчався не дуже добре, у нього були проблеми зі здоров'ям, він відчував себе невпевненим і самотнім, вів усамітнене життя. Майже увесь час Джон проводив наодинці й багато читав, що, за його спостереженнями, було дуже корисно для нього як майбутнього письменника. Юнак захоплювався книгами Джерома Селінджера, Курта Воннеґута, Тонні Моррісон. Сьогодні Джон Грін зізнається, що мріяв стати письменником ще зі школи, але тоді йому це здавалося чимось неймовірним, як бути астронавтом чи грати в Національній футбольній лізі. І тільки

Джон Грін зі своїм братом Генком

коли він подорослішав та набував досвіду, то всерйоз подумав, що зможе здійснити свою давню мрію. Після закінчення школи Джон навчався в коледжі й отримав ступінь бакалавра з англійської філології та релігієзнавства. Першим місцем роботи Джона Гріна стала дитяча лікарня, де він працював капеланом. Даючи біблійні поради, юнак підтримував хворих дітей та їхніх рідних у боротьбі зі смертельними хворобами, зокрема з раком. Спостерігаючи за тяжкохворими дітьми, Грін задавався питанням: «Чому на долю одних людей випадає так багато страждань, а інших вони обходять стороною?». Так і не знайшовши відповіді, Джон Грін зрозумів, що не зможе стати священником й вести церковні служби, і після п'яти місяців роботи в лікарні обрав письменницьку кар'єру. Він переїздить до Чикаго, де влаштовується помічником редактора журналу «Booklist»¹ — видання Американської бібліотечної асоціації, що публікує критичні огляди книг й аудіовізуальних матеріалів для бібліотекарів та любителів літератури. Паралельно Грін пише рецензії для однієї із найвпливовіших газет Америки — «The New York Times», виступає з радіоесеями. Джон Грін підготував сотні оглядів на різні книжки й поступово усвідомив, що і сам може стати автором однієї з них. У цей час він розпочав роботу над своїм першим романом «*В пошуках Аляски*», який вийшов у 2005 році. Читачі та критики високо оцінили дебютний твір Джона Гріна. Письменник став лауреатом престижної літературної премії Майкла Л. Принца, яку присуджує Американська бібліотечна асоціація за кращі твори для підлітків. Надихнувшись першим успіхом, Грін пише романи «*Досить Катрін*» (2006) і «*Паперові міста*» (2008). У 2009 році «Паперові міста» було відзначено премією Едгара По за кращий роман для молоді. Згодом виходять романи «*Най сніжить*» (2008, у співавторстві з М. Джонсон та Л. Міракл), «*Черепашка аж до низу*» (2017) і низка оповідань. Та найвідомішим твором Джона Гріна став роман «*Провина зірок*» (2012). Протягом двох тижнів у 2012 році він очолював рейтинг бестселерів «The New York Times» серед дитячих книжок. «*Я хотів написати невеличку епопею — правду про те, як хвороби обмежують наше життя*», — зазначив письменник в одному зі своїх інтерв'ю.

Джон Грін займає активну громадську позицію. Так, у 2018 році він підписав звернення американського ПЕН-клубу до президента РФ В. Путіна з вимогою звільнити незаконно засудженого українського режисера Олега Сенцова.

Сьогодні письменник живе у своєму рідному місті — Індіанapolisі, він одружений і має двох дітей — дочку та сина. Ймовірно, саме зараз вигадує для нас одну зі своїх історій.

Кожна книга Джона Гріна — це подія. Вона отримує схвальні відгуки, нагороджується численними преміями і, що цікаво, стає популярною не тільки в підлітків, а й серед дорослих. Чому його книжки так подобаються сучасним читачам? Можливо тому, що він пише про справжні цінності,

¹ «Booklist» видається у друкованому вигляді та онлайн. Сайт видання: <https://www.booklistonline.com>. Тут ви можете ознайомитися з новинками зарубіжної літератури.

про любов і дружбу, вірність і зраду, про справжнє життя і смерть... Його твори про те, як жити не у вигаданому фантастичному світі, де не існує неможливого й усе закінчується «хепі ендом», а як вижити у світі реальному, де щасливі фінали — це рідкість. Книжки Джона Гріна читаються легко, на одному подиху, але це не означає, що вони швидко забуваються.

1. Які факти з біографії письменника вас вразили найбільше?
2. Назвіть найвідоміші твори письменника.
3. Підготуйте повідомлення про діяльність ПЕН-клубу. Яку ініціативу цієї організації підтримав Дж. Грін? Як можна схарактеризувати письменника за таким вчинком?

Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи

Джон Грін прославився не тільки своїми романами, він широко відомий і як автор оригінальних онлайн-проектів. Зокрема, він заснував цілу субкультуру для підлітків — **Nerdfighteria** (від англ. *nerd* — «заучка, ботанік» і *fighter* — «борець»). Її гаслом стала фраза «*Не забувай бути крутим*» («*Don't Forget To Be Awesome*»). Nerdfighteria, як і романи Гріна, об'єднує підлітків, які відчують труднощі у спілкуванні й не можуть знайти друзів. Нове товариство підвищує їхню самооцінку, дає змогу відчутти себе соціально значимими. Зустрічаючись як онлайн, так і в реальному світі, «нердфайтери» виявляють значну соціальну активність, про що свідчить чимала кількість створених ними проектів (<https://bit.ly/2IWEqcc>).

До вивчення роману «ПРОВИНА ЗІРОК»¹

У творчій майстерні письменника

ПРО ІСТОРІЮ НАПИСАННЯ ТА НАЗВУ РОМАНУ «ПРОВИНА ЗІРОК»

Написати книгу «Провина зірок» Дж. Гріну допоміг досвід роботи капеланом у лікарні для тяжкохворих дітей, зокрема уражених на рак. Письменник багато спілкувався з хворими та їхніми родинами, вивчав спеціальну літературу. Грін зізнається, що хотів показати, що життя тяжкохворих людей, як і здорових, багате на різні події, воно не визначається тільки хворобою чи особливими потребами. Такі люди також здатні мріяти, любити, мандрувати. Але в суспільстві часто виникає проблема соціальної ізоляції хронічно хворих людей, таким чином, їм доводиться боротися і з фізичними наслідками своєї хвороби, і з навішуванням соціальних ярликів.

¹ Текст роману (скорочено) ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

Роман «Провина зірок» Дж. Грін присвятив **Естер Ерл**, дівчині з міста Квінсі (штат Массачусетс, США), яка була однією з перших «нердфайтерів» і придумала слоган цієї субкультури *«Не забувай бути крутим»*. Естер була хвора на рак щитовидної залози й залежала від кисневого балона, як і Гейзел Грейс у «Провині зірок». Джон Грін спілкувався з дівчиною онлайн, приїздив до неї в гості. На превеликий жаль, у 2010 році, у віці 16-ти років Естер Ерл померла. *«Я не міг би написати свій роман без її дружби»*, — зазначає письменник. Водночас він наголошує, що Грейс — це не Естер.

Назва роману також має свою історію. Це алюзія на цитату із трагедії В. Шекспіра «Юлій Цезар»: *«Буває, що самі для себе долю Ми творимо. / Тут не в планетах річ, / А в нас самих, у наших звичках рабських»¹* (переклад з англійської Василя Мусика). Обігруючи цей уривок у своєму творі, Джон Грін водночас і спростовує його, бо лише «зірки», тобто доля, злий фатум винні в тому, що відбувається з персонажами роману, вини підлітків у цьому немає.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас прочитаний роман? Що вразило найбільше — тематика, сюжет, образи, стиль автора? Які епізоди запам'яталися?
2. Розкажіть, хто такі Гейзел та Огастас. За яких обставин вони познайомилися? Як вони боролися зі своїми смертельними хворобами?
3. Як у родині підтримували кожного з підлітків?
4. Об'єднайтеся у дві групи і складіть характеристику образів: перша група — Гейзел, друга група — Огастас. Описуючи Огастаса, розкрийте роль цигарок у створенні цього образу-персонажа, а характеризуючи Гейзел, поясніть, чому дівчина порівнювала себе із гранатою. Представте результати своєї роботи у класі.
5. Розкажіть про історію кохання Огастаса та Гейзел.
6. Про що мріяв Огастас Вотерс, у що вірив? Як ви розумієте улюблену фразу юнака: *«Я на американських гірках, які ведуть тільки вгору»*?
7. Доведіть, що хворі підлітки не здалися, а продовжували жити, дружити, любити.
8. Розкажіть історію Айзека. Як ви думаєте, у чому полягала роль цього персонажа?
9. Прочитайте виразно сцену помсти підлітків Моніці — дівчині, яка покинула хворого Айзека. На чиему боці ваші симпатії?
10. Розкрийте особливості композиції роману. Яку роль у побудові твору відіграє образ письменника Петера Ван Гаутена та його книжка «Царська німеч»? Як «Царська німеч» вплинула на життя Гейзел та Огастаса?
11. Що стало причиною поїздки підлітків до Амстердама? Чи виправдала ця поїздка їхні очікування? Чому?

¹ Men at some time are masters of their fates:
The fault, dear Brutus, is not in our stars,
But in ourselves, that we are underlings.

12. Поясніть символіку назв номерів в амстердамському готелі, де оселилися підлітки. Чи можна стверджувати, що ідеї екзистенціалізму, які сповідували філософи К'єркегор і Гайдеґер, близькі поглядам Гейзел та Огастаса?
13. Прокоментуйте схему¹. Поясніть роль у творі другорядних персонажів — Кейтлін, Моніки, Кароліни.

14. Виявіть і прокоментуйте інтертекстуальні зв'язки у творі.
15. Сформулюйте тематику роману.
16. Які проблеми порушує автор у своєму творі? Яке їхнє рішення пропонує?
17. Наведіть приклади метафор у романі. Розтлумачте сенс метафоричного образу води.
18. Наведіть конкретні приклади з тексту, у яких автор натякає читачеві про те, що Огастас помре.
19. Як закінчується роман? Чи можна стверджувати, що у «Провині зірок» — відкритий фінал? Спробуйте передбачити, як складеться подальша доля Гейзел та її батьків, Айзека.
20. Розкрийте символіку назви твору.

Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи

Джон Ґрін — популярний відеоблогер. Відеопроєкти, започатковані Джоном та його братом Генком, дуже поширені серед молоді. Найбільш відомий — **VlogBrothers** (<https://bit.ly/2охс90g>). Окрім особистих тем, брати порушують у ньому важливі та гострі питання для сучасних підлітків. Увагу молодих людей привертає й освітянський проєкт **Crash Course**, де Ґріни розповідають про цікаві відомості з біології, хімії, екології, історії, літератури. Новим сольним відеопроєктом Джона стала серія коротких відеонovel **Mental Floss** (<https://bit.ly/1iKAZOs>), у яких письменник знайомить глядачів

¹ У схемі використано кадри з кінофільму «Провина зірок» (США, режисер Джон Бун). Текст твору в перекладі з англійської Віри Назаренко.

з різними фактами, наприклад, «45 дивних фактів про президентів США» або «50 найпоширеніших оман». Джон та Хенк також заснували фестиваль **VidCon** (<https://bit.ly/2UM1rTV>), мета якого — об'єднання авторів онлайн-відео в реальному світі.

Для ведення своїх блогів Джон Грін використовує різні соціальні майданчики в Інтернеті, зокрема свій **офіційний сайт** (<http://www.johngreenbooks.com/>), **Facebook** (<https://www.facebook.com/JohnGreenfans/>), **Twitter** (<https://twitter.com/johngreen>), **Instagram** (<https://www.instagram.com/johngreenwritesbooks/>) тощо. У соціальних мережах митець має мільйони підписників.

Успішна письменницька кар'єра та активність в Інтернет-просторі зробили Джона Гріна надзвичайно впливовою людиною. Блогери запровадили термін «**ефект Джона Гріна**». Так називають наслідки свіжого поста Гріна у соціальних мережах про будь-що, після якого різко збільшується продаж його книжок. А журнал «Time» навіть включив Джона Гріна до списку «100 найвпливовіших людей світу».

Джон і Генк Гріни — відомі філантропи, вони активно займаються соціально важливою діяльністю. Так, разом з батьками померлої від раку Естер Ерл вони заснували благодійний фонд «**Ця зірка ніколи не згасне**», мета якого — надання фінансової допомоги хворим на рак дітям.

Мистецькі передзвони

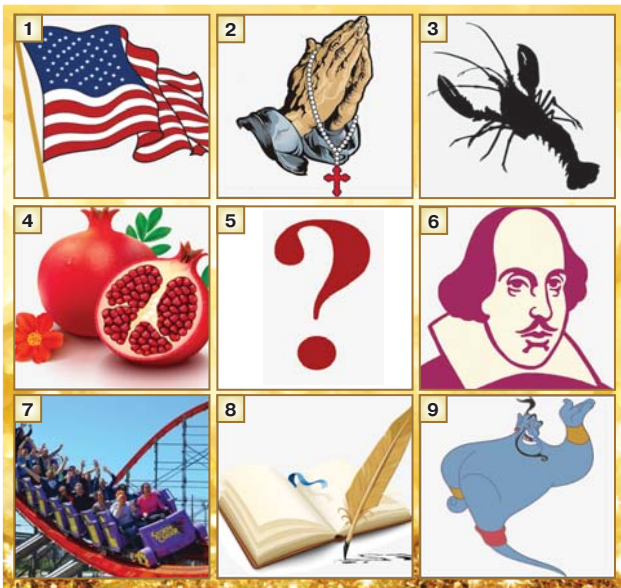
Три із семи романів Джона Гріна вже зацікавили кінематографістів. Так, першою стрічкою за творами письменника стала «**Провина зірок**» (США, режисер **Джон Бун**). Кінокартина вийшла у 2014 році. Цікаво, що письменник зіграв у ній одну з епізодичних ролей (цю сцену зберегли лише для DVD-версії). Дізнатися більше про екранізацію «Провини зірок» ви зможете на офіційному сайті фільму: <http://thefaultinourstarsmovie.com/>. У 2015 році вийшов фільм «**Паперові міста**» (США, режисер **Джейк Шрейєр**). А у 2018 розпочалася робота над екранізацією дебютного роману Джона Гріна — «**В пошуках Аляски**». Це буде серіал, сценаристи обіцяють 8 серій.

Підсумовуємо вивчене

1. Поясніть назву статті про Джона Гріна «Популярний автор романів для молоді, або Більше, ніж письменник».
2. Чи хотілось би вам прочитати «Провину зірок» удруге? Чи порадили б ви цей твір для читання своїм друзям? Поясніть свою думку.
3. Продовжте речення: «Роман Джона Гріна “Провина зірок” — про ...».
4. Розв'яжіть кроссенс. Визначте центральне зображення. Аргументуйте своє рішення.

5. У передмові «Від автора» письменник зазначає, що «Провина зірок» — художній вимисел. Як ви думаєте, ця вигадана історія сама по собі щось важить?
6. Читаючи роман, ви, ймовірно, помітили, що в ньому чимало афоризмів. Назвіть і прокоментуйте такі, що вам найбільше запам'яталися.
7. Ознайомтеся з відгуками читачів на «Провину зірок», що розміщені на офіційному сайті письменника (<http://www.johngreenbooks.com/blog/>). Який з них вас найбільше вразив? Підготуйте свій відгук на цю книжку, представте його у класі та розмістіть в Інтернеті.
8. За романом «Провина зірок» напишіть твір-роздум на одну з тем: «Читаючи роман Джона Гріна “Провина зірок”, я замислився/замислилася...»; «У чому секрет популярності творів Джона Гріна?»; «Бути дорослим, — означає знати, у що віриш» — або запропонуйте свою тему.
9. Виконайте дослідницьку роботу на одну з тем: «Тема кохання у повісті Еріка Сігала “Історія одного кохання” та романі Джона Гріна “Провина зірок”»; «Інтертекстуальні зв'язки у романі Джона Гріна “Провина зірок”»; «Художні особливості роману Джона Гріна “Провина зірок”».
10. Подивіться кінострічку «Провина зірок» режисера Джона Буна. Порівняйте її з твором.
11. Підготуйте інфоплакат/буктрейлер/мотиватор¹ за твором.

¹ Створити мотиватори можна за допомогою інтернет-ресурсу <https://bit.ly/2Q0oglf>

Маркус Зузак
Markus Zusak
(нар. 1975)

Поваги гідний той, хто сам стоїть на арені... хто відважно бореться; хто робить промахи й помилки, тому що жодна праця не обходиться без них...

Теодор Рузвельт, 26-й президент США

ПИСЬМЕННИК, ЯКИЙ ЗНАЄ ЦІНУ СЛІВ

Маркус Зузак написав усього шість романів. Але жоден з них не залишив байдужими ані критиків, ані читачів. Його найуспішніший твір «*Крадійка книжок*» (2005) видали накладом у кількадесят мільйонів та переклали 40 мовами світу. Роман відзначили численними літературними преміями, а згодом успішно екранізували (фільм, до речі, номінувався на «Оскар»). У чому секрет тріумфу молодого письменника? Маркус Зузак надихається власними невдачами. Це письменник, який знає ціну слів.

Виступаючи з лекцією на платформі TEDx, Зузак розповів про найбільшу поразку, яка трапилася з ним у дитинстві й запам'яталася на все життя¹. У 8-річному віці він програв важливі спортивні змагання з метання диску: розгубившись, хлопець увесь час ціпив у металеву сітку, й усі спроби скінчилися фолом. Маркус був у відчаї, але не здався. Увесь наступний рік він старанно тренувався — й виграв нові змагання. Юнак зрозумів, що переміг, тому що не впав духом і знайшов сили протистояти невдачі, а перший провал став потужним стимулом для перемоги.

Висловлення Теодора Рузвельта, яке наведено в епіграфі, письменник часто цитує. Улюбленим словом Зузака в цитаті є слово *арена*. Саме з ареною, майданчиком, де відбуваються змагання, у М. Зузака асоціюється й літературна творчість. Коли поринає в неї, то не боїться промахів і провалів, оскільки вони, на його думку, викликають повагу не тільки до того, що робиш, а й учать поважати себе. «*Тому, — каже Зузак, — іноді мій письмовий стіл для мене просто стіл, а іноді — металева сітка для метання диска. І я кидаю, кидаю доти, поки не буде досить...*».

Маркус Франк Зузак народився **23 червня 1975 року** в Сіднеї — найбільшому й найдавнішому місті Австралії. Він був меншим із чотирьох дітей у родині та мав двох старших сестер і брата. Батьки майбутнього

¹ Див.: <https://bit.ly/2KXAjzb>

письменника в пошуках кращого життя емігрували з повоєнної Європи й оселилися на Зеленому континенті. Батько Маркуса Гельмут Зузак переїхав з Австрії, а його дружина Ліза — з Німеччини. Подружжя Зузаків було німецькомовним, жоден з них не володів англійською — державною мовою Австралії. Тому для батьків-емігрантів було дуже важливо, щоб їхні діти добре знали англійську, могли нею вільно спілкуватися, читати й писати. Згадуючи своє дитинство, Маркус Зузак неодмінно наголошує, що саме батьки прищепили йому любов до читання. Цікаво, що при цьому вони не примушували, а просто робили так, що книжки весь час були поруч, тому і Маркус, і його сестри та брат залюбки читали. Найбільше молодшим Зузакам подобалися твори відомого американського письменника **Доктора Сьюза** (справжнє ім'я — Теодор Сьюз Гейзел). Можливо, і ви читали ілюстровані книжки Доктора Сьюза — *«Кім у капелюсі»* та *«Як Грінч украв Різдва!»*. Бажання написати власну книжку виникло в Маркуса після того, як він прочитав повість Ернеста Гемінґвея «Старий і море» та роман Пітера Геджеса «Що гнітить Гілберта Грейпа». Юнак добре запам'ятав, як, гортаючи сторінки цих книжок, втрачав відчуття часу, і твердо вирішив, що неодмінно стане письменником.

Перш ніж обрати письменницьку кар'єру, Маркус Зузак закінчив університет, потім деякий час працював учителем англійської мови у школі, де сам колись навчався. Свій перший роман *«The Underdog»* (1999) Зузак написав у 16, та надрукували його тільки через 7 років. Це була історія про непрості стосунки п'ятнадцятирічного хлопця з родиною та коханою дівчиною — історія, яка виявилася близькою багатьом підліткам. Книга отримала схвальні рецензії. У 2000 році вийшло її продовження, а через рік і третя, заключна частина. Твори мали значний успіх й отримали титул «Краща дитяча книга року». Відтоді Маркус Зузак — один із найпопулярніших молодих авторів Австралії. Резонансною подією став вихід роману *«The Messenger»* (2002), за мотивами якого була написана п'єса. Та справжній триумф, як вам відомо, приніс Зузаку роман *«Крадійка книжок»* (2005). У його основі — спогади батьків письменника про воєнне дитинство: бомбардування Мюнхена, нескінченні потоки єврейських в'язнів, що прямують у концтабір Дахау, голод, страждання та смерть близьких. Коли М. Зузак задумав «Крадійку книжок», то не сподівався, що книжку читатимуть. Ця невпевненість підбадьорила письменника; він подумав: раз ніхто не буде читати, то можна писати так, як хочеться. Так і з'явилася *«болісно сумна, химерно структурована книжка про нацистську Німеччину, в якій оповідачем є сама Смерть»*¹. А нещодавно світ побачила ще одна книжка Зузака — *«Bride of Clay»* (2018).

В інтерв'ю британській газеті «The Guardian» Маркус Зузак сказав: *«Невдачі були моїми кращими друзями як письменника. Вони тебе перевіряють і дивляться, чи є в тебе щось, щоб досягти мети»*². А як ви вважаєте, невдачами можна надихатися?

¹ John Green. Fighting for Their Lives. The New York Times. May 14, 2006.
URL: <https://nyti.ms/2v2ZGq6>

² Why I Write Books: Markus Zusak. The Guardian. March 28, 2008.
URL: <https://bit.ly/2J5JcFw>

1. Як ви розумієте слова, узяті за епіграфом? Чи можна їх вважати життєвим кредо М. Зузака? Поясніть свою думку. А у вас є життєве кредо? Сформулюйте і прокоментуйте його.
2. Які фактори вплинули на бажання Маркуса Зузака стати письменником?
3. Якщо ви маєте таку можливість, то ознайомтеся зі сторінками М. Зузака в соціальних мережах (Facebook: <http://facebook.com/markuszusak>, Instagram: <https://www.instagram.com/markuszusak>, Twitter: <https://twitter.com/zusakbooks>). Що нового ви дізналися про австралійського письменника?

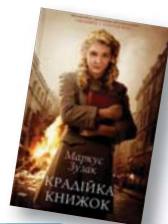

Світ можливостей, або До уваги особистості цифрової епохи

Найкраща річ, яку можна подивитися в Інтернеті, за відгуками британського видання «The Guardian», — це **TED-лекції**. TED (аббревіатура від англ. *Technology Entertainment Design*; Технології, Розваги, Проекти) — щорічна конференція, присвячена «ідеям, вартим поширення». Вона відома своїми лекціями — **TED Talks** — у різних галузях знань (наука, технології, мистецтво, культура, політика тощо) на теми, що формують наше майбутнє. До списку її доповідачів потрапили колишній президент США Білл Клінтон та засновник Вікіпедії Джиммі Вейлс. Відеозаписи виступів цих та інших спікерів можна знайти на сайті <https://www.ted.com/#/>.

Для поширення інноваційних ідей TED створив окрему програму — **TEDx**. На одній з них виступив і Маркус Зузак. Конференції TEDx проходять по всьому світу. Перша подія у форматі TEDx в Україні відбулася у 2009 році в Києві на тему «Що Україні потрібно сьогодні». Платформа TED відкрита для цікавих ідей, ви також можете запропонувати кандидатуру спікера або самому відвідати одну з конференцій.

До вивчення роману «КРАДІЙКА КНИЖОК»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас роман «Крадійка книжок»?
2. Від чийого імені ведеться оповідь у творі? Яким уперше постає оповідач перед читачем? Що незвичного в цьому образі виявилось для вас?
3. Де й коли відбуваються події твору? Як ви думаєте, чому в реальні події автор влітає вигадане містечко Молькінг?
4. Розкажіть про життя Лізель Мемінгер на Небесній вулиці. Знайдіть опис зовнішності дівчинки (частина I). Поясніть, чому темно-карий колір її очей був небезпечним на той час у Німеччині.
5. Як до Лізель ставилися прийомні батьки?
6. Чому улюбленим місцем для дівчинки став підвал? Чи можна стверджувати, що образ підвалу набуває в романі символічного значення? Поясніть свою думку. Які інші образи твору можна вважати символічними?
7. Розкажіть про дружбу Лізель і Руді. Що об'єднувало підлітків?

8. Яке значення в житті Лізелі відігравали книжки? Скільки їх було? Як книжки потрапляли до дівчинки? Коли й за яких обставин Лізелі Мемінґер отримала титул «крадійки книжок»?
9. Яку книжку й за яких умов Лізелі знаходить першою? Чи погоджуєтесь ви, що в її назві звучить ідея знецінення людського життя як такого?
10. Знайдіть у романі й прочитайте епізод спалення книжок нацистами. Прокоментуйте його.
11. Яку роль у житті головної героїні мали зустріч і спілкування з дружиною мера? Поясніть, чому Ірма Германн запропонувала Лізелі написати книжку? Яке значення в житті Лізелі має написана нею книжка?
12. Як Лізелі за допомогою книжок допомагає іншим людям протистояти жахам війни? Перекажіть два-три таких епізоди.
13. Схарактеризуйте образ Макса Вандербурґа. Чому автор називає Макса «беззвучною людиною»? Прокоментуйте сцену уявного боксерського поєдинку Макса з Гітлером.
14. Як зустріч із Максом змінила долю Лізелі? А як Лізелі вплинула на життя Макса? Зробіть висновок, яку роль образ Макса Вандербурґа виконує в романі.
15. Скільки разів Смерть перетинається з Лізелі Мемінґер? Знайдіть у тексті описи цих зустрічей та простежте, які кольори в них використовує автор. Прокоментуйте їхню символіку.
16. Розкрийте мотив крадіжки в романі.
17. Розкажіть, як простий німецький людина протистояв нацистській ідеології.
18. Назвіть і прокоментуйте слова зі «Словника Дудена¹», які з'являються на сторінках роману. Як ви думаєте, чому саме ці слова обирає автор твору?
19. Прочитайте фінальну сцену роману. Як ви розумієте останні слова оповідача: «*Мене переслідують люди*»?
20. Як ви думаєте, чому Смерть приходиться до Лізелі лише у старості? Прокоментуйте слова: «*...ви і ваше земне існування маєте значення*». У чому, на вашу думку, був сенс земного існування Лізелі Мемінґер?
21. Як ви розумієте слова Смерті: «*...за всі роки Гітлерового правління ніхто не послужив йому так вірно, як я*»? Прокоментуйте рішення автора зробити оповідачем твору Смерть.
22. Які теми порушує автор у творі? Чи можна стверджувати, що головною є тема *життя і смерті*? Як ви думаєте, ця тема в романі є національною чи загальнолюдською? Свою думку обґрунтуйте.
23. Коли й за яких обставин Лізелі замислюється над питанням «*Яка користь від слів*»? Чи можна стверджувати, що в ньому вустами своєї героїні автор озвучує головну проблему твору? Як він вирішує її в романі? А якою буде ваша відповідь на запитання Лізелі Мемінґер?
24. Сформулюйте ідею твору «Крадійка книжок».
25. Які з художніх особливостей роману вас найбільше вразили?

¹ Дуден (нім. *Duden*) — словник і правопис німецької мови, який був уперше опублікований 1880 року німецьким філологом Конрадом Дуденом. Видається в друкованому й електронному варіантах. З електронною версією можна ознайомитися на сайті видання: <https://www.duden.de/>.

26. Сучасний американський письменник Джон Грін сказав про роман Зузака, що такі книжки можуть змінити життя, адже «Крадійка книжок» дарує нам надію. Як ви розумієте ці слова? А вам «Крадійка книжок» подарувала надію?

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ «КРАДІЙКА КНИЖОК»

Маркус Зузак дуже ретельно, майже математично вивірів свій твір. Так, «Крадійка книжок» складається з прологу, епілогу та 10-ти частин основного змісту. Усі компоненти поділяються на окремі розділи, що супроводжуються анотаціями та коментарями оповідача. Важливо, що частини основного змісту мають такі самі назви, як і книжки, що з'являються в житті Лізелі Мемінгер, від «Посібника гробаря» до «Крадійки книжок». І кожна нова книжка — це новий етап у житті дівчинки. Таку саму будову має і книжка, яку написала сама Лізелі. Не менш цікавим є і той факт, що всі книжки, які потрапляють до Лізелі (окрім «Mein Kampf» і словника Дудена), вигадані. Така складна, але чітка композиція роману є засобом характеристики головної героїні, виражає ідею твору.

Найхарактернішою художньою особливістю твору «Крадійка книжок» Маркуса Зузака можна вважати **наявність незвичайного оповідача — Смерті**. Неочікуваним для українського читача є те, що Смерть у романі асоціюється із чоловіком. Яким же постає він у творі? Виявляється, це не кістлява похмура істота з косою на плечі, а оптимістичний, справедливий, «зовсім не страшний» і «не злий» чоловік, якому до вподоби колір темного шоколаду. Про себе він каже просто: «Я — підсумок». Смерть розповідає про основні події, характеризує персонажів, причому робить це не відсторонено, а з явною симпатією, скажімо, до Лізелі чи Руді. Дар «всезнання», яким володіє Смерть, відкриває нові можливості у формі оповіді у творі. Так, автор використовує такий прийом, як випередження оповіді. Зокрема ми наперед дізнаємося про смерть Руді Штайнера. Важливо і те, що Смерть веде не просто оповідь, задаючи тон усьому твору, а й бесіду з читачем, неодноразово звертаючись до нього з питаннями, роблячи читача не просто пасивним споживачем інформації, а активним учасником подій.

Привертає увагу і те, що в англomовному творі, яким є «Крадійка книжок», міститься **велика кількість німецької лексики** (це збережено і в українському перекладі). Зокрема Маркус Зузак майстерно описує місцевий колорит у романі, вдаючись до німецьких слів у діалогах підлітків. Без перекладу автор залишає й назву головної книжки А. Гітлера «Mein Kampf», привітання *heil Hitler*, найменування євреїв *Die Juden*. Це створює атмосферу автентичності драматизму подій. Емоційний стан персонажів, їхні схвильованість, стурбованість передають такі слова, як *jawohl, sheisse, schnell* та інші. Особливе місце з-поміж німецької лексики належить лайливим словам. Так, Роза звертається до свого чоловіка

Saukerl (свинтус), а Лізелъ називає не інакше, як *Saumensch* (свинючка), що виступає засобом мовної характеристики Розі Губерманн. Текст роману містить й німецькі слова зі словника Дудена — *Zufriedenheit* (задоволення), *Verzeihung* (прощення), *Angst* (страх), *Wort* (слово), *Gelegenheit* (можливість), *Elend* (горе), *Schweigen* (тиша), *Nachtrauern* (жаль), які відіграють значну роль у розкритті основної думки твору.

Специфічною рисою роману «Крадійка книжок» є залучення різних засобів візуалізації тексту, що акцентують увагу читача на слові в контексті його використання. Це і поєднання тексту та малюнків у книжках Макса, і виділення думок персонажів жирним шрифтом, і використання рядків-абзаців, і написання цілих слів великими літерами, і використання курсиву тощо.

Характерною ознакою твору також є використання символічної колористики. Так, з образом Лізелъ Мемінгер оповідач пов'язує три кольори — червоний, білий, чорний і наводить графічну формулу, у якій при накладанні «чорна закарлючка на сліпучо-білу кулю і на гуму супово-багрянку барву» утворюється прапор нацистської Німеччини. Протягом твору Смерть тричі перетинається з Лізелъ, щоразу когось забираючи, і кожна така зустріч забарвлюється в один із трьох кольорів, що вкупі вказує на справжнього винуватця трагедій.

Маркуса Зузака називають «людиною-метафорою», адже він уводить у текст чимало індивідуально-авторських метафор, наприклад: «книжковий магніт», «жінка з прасковим кулаком», «очі горіли фюрером», «зуби штовхалися ліктями», «стіна озброїлась... стелажми книжок», «його пальці пахнули валізою», «*Mein Kampf*» і виживанням» тощо. У романі також чимало оригінальних епітетів, порівнянь, неологізмів.

Підсумовуємо вивчене

1. Уявіть, що вам запропонували взяти інтерв'ю в Маркуса Зузака. Які запитання ви йому поставили? Колективно оберіть найцікавіші з них та поставте їх Маркусу Зузаку в соціальних мережах.
2. Якщо ви володієте англійською, то ознайомтеся з розміщеними в Інтернеті інтерв'ю Маркуса Зузака, наприклад, британській газеті «The Guardian»¹ або американському онлайн-виданню «Paste»². Що нового ви дізналися про австралійського письменника?
3. Організуйте у класі TED-конференцію, присвячену роману М. Зузака «Крадійка книжок». Запропонуйте ідеї для обговорення. Зверніть увагу, що це має бути змістовна, коротка й натхненна доповідь. Оберіть трьох найкращих спікерів.
4. Напишіть за романом М. Зузака «Крадійка книжок» творчу роботу на одну з тем: «Магія слова в романі Маркуса Зузака «Крадійка книжок»»; «Там, де сплячуть книги, скоро будуть горіти й люди (Генріх Гейне)»; «Історія про «умільця виживати»»; «Друга світова війна та Голокост очима німецьких дітей».

¹ URL: <https://bit.ly/2RUxiRJ>

² URL: <https://bit.ly/2X3QiP9>

5. Виконайте дослідницьку роботу на одну з тем: «Особливості використання німецької лексики в англomовному романі Маркуса Зузака «Крадійка книжок»»; «Символіка кольору в романі Маркуса Зузака «Крадійка книжок»»; «Мотив спалення книжок у творах Рея Бредбері «451° за Фаренгейтом» та Маркуса Зузака «Крадійка книжок»»; «Взаємодія літератури та кіно в процесі екранізації роману Маркуса Зузака «Крадійка книжок»».
6. Роздівіться інформаційний плакат¹, присвячений Маркусу Зузаку та його роману «Крадійка книжок». Об'єднайтеся у групи та сформулюйте 4–5 запитань для обговорення плаката. Дайте на них відповідь у класі. Схарактеризуйте художні особливості роману «Крадійка книжок».

¹ В інформаційному плакаті використано елементи обкладинки роману «Крадійка книжок» Ріси Роділ, ілюстрації до твору Міссі Серендіпіті, малюнок із зображенням друкарської машинки з офіційного сайту Маркуса Зузака.

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Поділіться своїми враженнями про твори, представлені в цьому розділі. Які з них справили на вас найбільше враження, а які — залишили байдужими й чому?
2. Розкрийте провідні тенденції у драматургії другої половини ХХ століття.
3. Поясніть, що таке «драма абсурду». Чи доводилося вам бачити вистави «театру абсурду»? Якщо так, розкажіть про них.
4. Розкажіть про постановки п'єс «театру абсурду» на українській сцені.
5. У групах виконайте таке завдання (*на вибір*) за прочитаним твором «драми абсурду»:
  - ✓ намалюйте афішу до театральної постановки п'єси;
  - ✓ складіть режисерський коментар для акторів, які будуть виконувати головні ролі п'єси;
  - ✓ напишіть лист майбутнім читачам (глядачам) твору: чому, на ваш погляд, потрібно (або не потрібно) читати (дивитися в театрі) цей твір;
  - ✓ підготуйте рекламний проєкт у вигляді інсценізації за прочитаним твором.
6. Уявіть себе актором чи акторкою. Роль кого з прочитаних драматичних творів ви хотіли б виконати й чому? Які риси характеру обраного героя ви увиразнювали б найбільше?
7. Поясніть, як ви розумієте, що таке постмодернізм. Чи відчуваєте ви себе постмодерністом?
8. Вітчизняна літературознавиця Кіра Шахова зазначала: *«Модернізм — це те мистецтво, яке навіть у трагедійних творах залишає віру і надію в людину та її майбутнє, а постмодернізм тотально песимістичний, зневірений, безнадійний»*. Чи поділяєте ви таку думку? Якщо так, то прокоментуйте її положення прикладами з прочитаних вами творів.
9. Організуйте у класі дискусію на тему «Яким я уявляю майбутнє літератури?» або «Постмодернізм: за і проти».
10. Об'єднайтеся у класі у групи та підготуйте рекламний проєкт (для радіо або телебачення) до одного з творів постмодерністської літератури.
11. Напишіть твір-стилізацію на вільну тему в постмодерністській манері.
12. Напишіть синквейн на тему «Постмодернізм».
13. Чилійський поет Пабло Неруда писав: *«Той, хто не читав Кортасара, — приречений. Не читати його — це серйозна невидима хвороба, яка із часом може мати жакливі наслідки. Щось схоже на людину, яка ніколи не куштувала персиків. Він непомітно буде ставати сумним, блідим і, ймовірно, у нього поступово випаде волосся. Я не хочу, щоб таке відбулося зі мною, тому жадібно поглинаю усі вигадки, міфи, суперечності і смертельні ігри великого Хуліо Кортасара»*. Чи поділяєте ви таку думку? Поділіться своїми роздумами на тему «Чому важливо читати Хуліо Кортасара?»
14. *«На мою думку, література, образотворче мистецтво, архітектура і кіно, творчі, інтелектуальні, духовні прояви мають сенс тільки тоді, коли вони несуть у собі справжні цінності, вказують вихід із самотності до людського загалу...»* — так визначив своє творче кредо Хуліо Кортасар. Які цінності несуть у собі прочитані вами твори в цьому розділі?
15. Напишіть рецензію або відгук для читацького блогу на твір, прочитаний вами в цьому розділі.

16. Підготуйте огляд офіційного сайту М. Павича в Інтернеті (<http://www.khazars.com>). Запропонуйте варіант україномовного сайту сербсько-го письменника. Чи плануєте розмістити на ньому інтерактивні твори письменника?
17. У чому полягає оригінальність творів Мілорада Павича?
18. Доведіть, що оповідання М. Павича «Скляний равлик» належить до пост-модерністської літератури.
19. Розкажіть, що вам відомо з історії кримськотатарської літератури.
20. На конкретних прикладах доведіть або спростуйте думку про те, що повість Т. Халілова «До останнього подиху» відображає трагедію кримськотатарського народу.
21. Ознайомтеся з відгуками на роман М. Зузака «Крадійка книжок», що викладені в Інтернеті, організуйте за ними у класі «Тиху дискусію». Для цього оберіть 3–4 найцікавіші відгуки читачів, запишіть їх на окремих аркушах ватману, розмістіть їх у класі так, щоб було зручно робити записи. Далі по черзі, мовчки підходьте до кожного з аркушів і записуйте свої коментарі (можна під ніками) до розміщеного на ватмані відгуку/відгуків. Наприкінці обговоріть усе записане.
22. Напишіть відгук на роман М. Зузака «Крадійка книжок» або підготуйте відеоогляд цієї книжки для читацького блогу. Презентуйте та обговоріть свої роботи у класі. За бажанням розмістіть їх у мережі Інтернет.
23. Використовуючи матеріали підручника та публікації в Інтернеті, підготуйте повідомлення «10 цікавих фактів про Джона Ґріна».
24. На прикладі роману Дж. Ґріна «Провина зірок» доведіть, що його автор вважає читання книжок важливим для підлітків.
25. Прокоментуйте висловлювання Джона Ґріна: «Вони [мої книжки] виникають на перетині між людьми, яких я уявляю, і питаннями, які мене хвилюють».
26. Прокоментуйте інформаційний плакат. Яку з художніх особливостей роману М. Зузака ви вважаєте найважливішою?

Художні особливості роману Маркуса Зузака «Крадійка книжок»

- ✓ складна, але чітка композиція;
- ✓ образ-оповідач – Смерть;
- ✓ велика кількість німецької лексики;
- ✓ візуалізація тексту;
- ✓ символічна колористика;
- ✓ індивідуально-авторські метафори.

27. Порівняйте романи Дж. Ґріна «Провина зірок» та М. Зузака «Крадійка книжок». Що в них спільного та відмінного?
28. Прокоментуйте назву й епіграфи до цього розділу, представлені на його шмуцтитулі (див. с. 228).

КНИЖКИ, ЩО НАС ОБИРАЮТЬ, або ЗАМІСТЬ ПІДСУМКІВ

- ❖ Поясніть, як ви розумієте назву цієї частини підручника. Розкажіть про ті книжки, що обирали вас під час вивчення курсу зарубіжної літератури. А які книжки обирали ви?
- ❖ Протягом років навчання ви багато читали творів різних національних літератур, віртуально подорожували в просторі і часі, дізнавалися про щось нове і пізнавали себе... Розкажіть, які з прочитаних творів зарубіжної літератури справили на вас особливе враження і чому. Чи були серед них такі, що змусили вас про щось замислитися, можливо, навіть змінили щось у вас?
- ❖ Різні епохи і країни, літературні напрями і течії, різні імена і твори відкривали ви на уроках зарубіжної літератури. Щось здивувало, а щось уже забулося, щось захопило, а щось, напевно, навіть драгувало... Були зустрічі з такими творами, на які ви чекали, а під час читання інших ви відверто нудьгували і вам кортіло, щоб урок «зарубіжки» якомога швидше закінчився. Якби ви були укладачем навчальних програм, які твори ви запропонували б для вивчення у школі? Складіть такий список і обґрунтуйте його у класі.
- ❖ Твори зарубіжної літератури ви впізнавали завдяки невтомній праці перекладачів. Що ви знаєте про здобутки української перекладацької школи? Які нові імена ви відкрили для себе? Розкажіть про це в класі.
- ❖ Відомий сучасний французький письменник і педагог Данієль Пеннак переконаний, що дієслово «читати» не витримує наказової форми. Як і дієслова «Люби!», «Мрій!». Результату не буде, — впевнений Д. Пеннак. А ви як вважаєте, чи можна змусити читати, любити, мріяти?.. І що тоді зробити, щоб людина відкрила для себе світ літератури, читання? Спробуйте себе у ролі вчителя (або батьків) і презентуйте свої засоби, як можна людину залучити до читання.
- ❖ У цьому навчальному році ви читали твори, написані в різні часи. Які з них запам'яталися вам найбільше і чому? Доли яких письменників вразили вас? Поясніть свою відповідь.
- ❖ Якби вам довелося укласти «Антологію зарубіжної літератури ХХ століття», кого з письменників та які твори ви б туди включили і чому?
- ❖ Якими «українськими стежинами світової літератури» вам довелося пройти у цьому навчальному році? Підготуйте мультимедійну презентацію «Україна і зарубіжна література».
- ❖ Чи є сторінки цього підручника, які вам хотілося б ще раз розгорнути, щось перечитати, переглянути? Розкажіть про них. А чи були такі сторінки, які вам були необхідні, але ви не знайшли їх у підручнику?
- ❖ Проаналізуйте «хмаринку» на обкладинці вашого підручника. Про що розповідає і що стверджує ця «хмаринка»? Чи не хотіли б ви щось додати до неї, спираючись на ваш читацький досвід?
- ❖ Роздивіться на титульній сторінці підручника світлину пам'ятника Книголюбу в Одесі (скульптор *Михайло Рева*), який було встановлено 2019 року перед Одеською національною науковою бібліотекою, першою публічною книгозбірнею України. Словесно опишіть або намалюйте ескіз пам'ятника Книголюбам, розробленого самостійно.

- ❖ Напишіть листа майбутньому учневі 5 класу, який тільки розпочинатиме свій шкільний шлях до країни зарубіжної літератури, на тему «Книжки, які обрали мене, — книжки, що обиратимуть тебе».
- ❖ Зіставте і прокоментуйте ілюстрацію українського музиканта, лідера групи «От Вінта!», художника і громадського діяча Юрія Журавля і висловлювання перуанського письменника, лауреата Нобелівської премії Маріо Варґаса Льюїса про те, що література *«завжди була інструментом для боротьби проти диктатури»*. За допомогою прочитаних творів підтвердьте чи спростуйте це твердження.

Юрко Журавель.
Читач (2014)

- ❖ Чи є серед усіх творів, які ви вивчали в курсі зарубіжної літератури, такі, до яких ви будете звертатися в подальшому житті, які, можливо, порадите прочитати в майбутньому власним дітям? Якщо так, розкажіть про них.

«Читай — і ти полетиш!» — стверджує сучасний бразильський письменник Пауло Коельйо.
Дорогі наші читачі! Віримо, що попереду у вашому вже зовсім дорослому житті на вас чекає багато цікавих і надзвичайних «польотів з книжкою»!